

II 47672

003086894

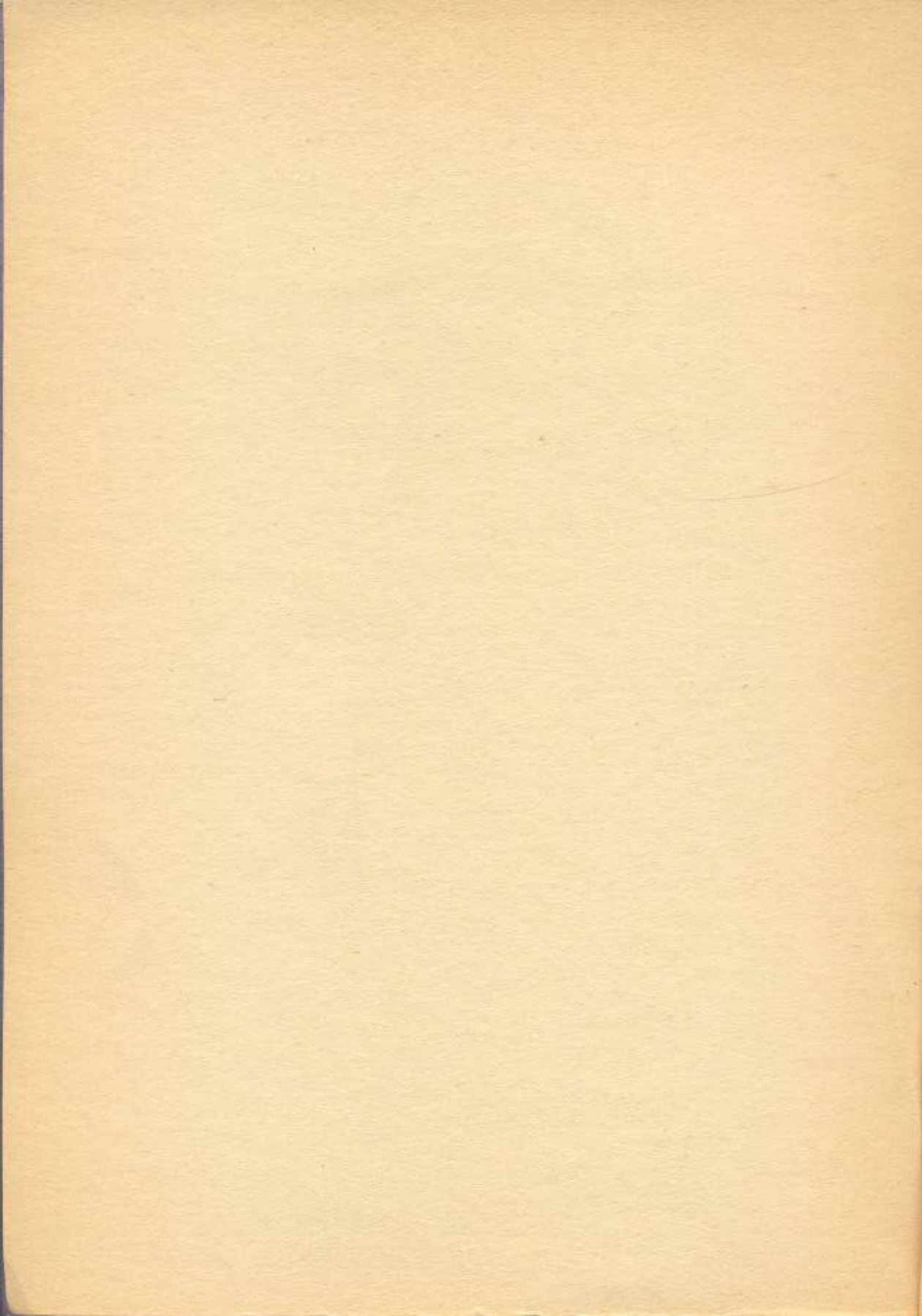
COBISS • БОЖИДАР Б. ШЕКУЛАРАЦ

И ИНСТИТУТ СР ЦРНЕ ГОРЕ

ДУКЉАНСКО — ЗЕТСКЕ ПОВЕЉЕ

[Faint, handwritten text in Cyrillic script, likely a reproduction of the original document's content.]

Др БОЖИДАР Б. ШЕКУЛАРАЦ • ДУКЉАНСКО — ЗЕТСКЕ ПОВЕЉЕ

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ СР ЦРНЕ ГОРЕ

ДУКЉАНСКО — ЗЕТСКЕ ПОВЕЉЕ

ИСТОРИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ СР ЧЕРНОГОРИИ

Др БОЖИДАР Б. ШЕКУЛАРАЦ

ДУКЛЯНСКО — ЗЕТСКИЕ ГРАМОТЫ

L INSTITUT HISTORIQUE DE LA RS DE MONTENEGRO

Dr BOŽIDAR B. ŠEKULARAC

LES CHARTES DE DUKLJA ET DE ZETA

ТИТОГРАД
1987.

II-47672

ISTORIJSKI INSTITUT SR CРNE GORE
BEOGRAD, TUFZILJE 26

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ СР ЦРНЕ ГОРЕ

Др БОЖИДАР Б. ШЕКУЛАРАЦ

ДУКЉАНСКО — ЗЕТСКЕ ПОВЕЉЕ

JK

JUGOSLOVRSKI BIBLIografski INSTITUT
BEOGRAD, Tufzije 26
inventarski broj 10128/87

ТИТОГРАД
1987.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА
"СВЕТАР МАРКОВИЋ" - БЕОГРАД
И. Бр. 86894

ИЗ ПРОШЛОСТИ ЦРНЕ ГОРЕ

Књига 15

Уредник
ЈОВАН Р. БОЈОВИЋ

Рецензенти:
Др СЛАВКО МИЈУШКОВИЋ
Проф. др ЈЕФТО МИЛОВИЋ

Примљено на сједници Научног вијећа Историјског институ-
та СР Црна Гора, одржаној 13. фебруара 1986. године.

ПРЕДГОВОР

Повеље као свједоци прошлости садрже безброј података из којих се проучавају и сагледавају минута времена и догађаји. То су писана свједочанства, најчешће о догађајима правне природе, састављена у сталним облицима и са ознакама које се разликују према мјесту, времену и правном догађају. Управо због тога се повеље сматрају за најпоузданији историјски извор.

Руводећи се чињеницом да се на територији садашње Црне Горе сачувао мали број средњовјековних српских повеља, прихватили смо се тешког и одговорног задатка да извршимо истраживања и објединимо научне резултате који се односе на обраду средњовјековних дукљанско-зетских повеља. Ово тим прије што до сада није било комплетног увида у ове изворе. Најчешће су досад коришћени појединачно, често у фрагментима, или без увида у оригинале сачуваних докумената.

Послије десетогодишњег рада дошли смо до овог рада, за који су коришћени писани извори, ћирилски и латински, као и ликовни и археолошки извори, страна и домаћа литература — све са циљем да што боље расвијетлимо услове и вријеме настанка извора који су предмет нашега рада.

Већина повеља из овога рада односи се на имања која су манастири и цркве добијали као дарове. Четири од њих су по својој садржини оснивачке: Свети Сава 1233. године оснива Врањински манастир, 1252. године Стефан, син Вукана Немањића, оснива Морачки манастир, године 1413. Балша III оснива манастир св. Николе у Прасквици и 1485. године Иван Црнојевић оснива Цетињски манастир. Прву од ових повеља познајемо само према издању Ф. Миклошића, другу и трећу по преписима, а само је Цетињска повеља сачувана до данашњих дана.

Од которских повеља обрађујемо само тобожњу повељу Стефана Првовјенчаног, која је очигледан фалсификат.

Поглављем „Врањинске повеље“ обухваћено је 10 повеља српских владара и 7 зетских повеља, које се односе на имања Врањинског манастира. Све оне чине Архив Св. Николе Врањенског, једини сачувани црквени архив из тог периода на тлу Црне Горе, због чега је његова важност још већа.

Из вреемна Балшића дато је шест докумената и сви се одnose на везе које су Балшићи имали са Дубровчанима, не рачунајући повељу Врањинског архива.

У овај период убројене су и двије друге повеље: Тврткова повеља из „око 1377“ године „под Спужем“ и повеља Радича и Стјепана Црнојевића Дубровнику од 1395. године.

Посебно поглавље чине повеље Црнојевића о утврђивању граница Цетинског Манастира, о утврђивању граница Црне Горе са сусједима, о разграничењу између села и племена, односно о поклањању имања појединцима, племену или братству.

За дукљанско раздобље често је као основни извор узиман Љетопис Попа Дукљанина, који је према неким мишљењима употребљен и за састављање такозваних локрумских фалсификата. Иако се понекад оспорава тачност података датих у овом извору, ипак се они обилато користе у науци и не могу се заобићи.

Овдје се осврћемо и на повеље дукљанског раздобља, комплекс Локрумских и Мљетских повеља, о којима у науци постоје супротна мишљења. При томе доносимо факсимиле (сачуваних) и текстове ових повеља са коментарима и упоређивањем.

Критички осврт и преглед веома опширне литературе о овом проблему дати су под насловом „Општи библиографски преглед“.

Посебно поглавље у раду је посвећено топонимима који се сусрећу у повељама, њиховој семантичкој и структуралној анализи.

Затим следе закључна разматрања и пропратна апаратура. Ради бољег разумијевања непреведених ћирилских текстова на крају књиге дат је рјечник мање познатих ријечи са бројним вриједностима слова. Регистар географских имена не дајемо зато што су ова обрађена у поглављу о топонимима.

Посебан проблем при раду причињавало нам је измичтавање оштећених докумената у којима се мјестимично слова само назиру.

Вишегодишњи рад на овој књизи умногоме су ми олакшали многи научни радници, пријатељи и сарадници библиотека и музеја. Пошто је овај рад одбрањен као докторска дисертација на Филозофском факултету у Задру 21. марта 1985. године, захвалност изражавамо у првом реду члановима комисије — предсједнику проф. др Стјепану Антољаку и члановима: научном савјетнику др Јосипу Лучићу, проф. др Далибору Брозовићу и вишем научном сараднику др Винку Форетићу, који су нас задужили својим драгоценим савјетима и сугестијама. Велику захвалност изражавамо рецензентима, академику др Славку Мијушковићу и академику проф. др Јевту Миловићу, који су ми пружили научну и стручну помоћ.

Посебно сам захвалан академику др Владимиру Мошину, који ме је зналачки упутио у проблем. Велику помоћ су ми својим стручним савјетима пружили и мр Мато Пижурица и мр Милан Ристановић.

У В О Д

Средњовјековна Зета је интересовала многе научнике, а то је интересовање настало из проучавања, објављивања и коментарисања њене документарне грађе. Упознавање те грађе било је могуће захваљујући архивама Дубровника, Венеције, Беча, Котора, Цетиња и др., који су ту грађу сачували, а многи познати историчари објавили у својим дјелима, те нам је данас доступан садржај и оних докумената који су током вјекова уништени. Предмет нашег рада су дукљанско-зетске средњовековне повеље. Оне су објављиване у цјелини или у изводима, или их пак овдје први пут дајемо.

Ови споменици садрже веома интересантне податке не само о појединим насебинама него и о ширим зонама, тако да омогућавају проучавање прошлости Зете.

Средњовјековна српска држава Зета је кроз вјекове промијенила неколико назива који су се у појединим историјским раздобљима употребљавали паралелно. Почетком XVI вијека, познати штампар Божидар Вуковић — Подгоричанин у поговору свог Молитвеника записа да је “штѣчества шт зѣмли Дѣшкантискѣ”, мада је обично употребљаван назив Зета, посебно од времена Стефана Немање.¹

Штампар Б. Вуковића Пахомије у предговору Псалтира од 1520. године каже да је “шт вѣтровъ Дѣшкантискаго зѣвѣра”, исто као и на једној икони из исте године.²

Дукљом је називана покрајина која се пружала од Лѣсна до Котора и у чији састав је улазила долина Мораче и Цијевне.³ Сјеверна граница била је између извора Зете, Пиве и Таре, а источна планинама поред ријеке Лима и источне стране Скадарског језера.⁴ Дукља се територијално надовезивала на провинцију Превалис, коју је основао цар Диоклецијан пошто ју је одвојио од пређашње веће провинције Далмације. Пошто је ово

¹ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I, Београд, 1902, 139.

² Л. Мирковић, *Икона са записом Б. Вуковића*, Старинар VII, Београд, 1932, 127.

³ Р. Новаковић, *О границама Србије и српске државе у X веку*, Зборник Филозоф. факултета, VIII, Београд, 1964, 164.

⁴ К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд, 1952, 65.

приморска област име јој се редовно везује са Приморјем — *Dioeclea et Maritima*.⁵ Назив Превалис (Праевалис, Превалитана, Превалит) срећемо и у средњем вијеку, а до данас се задржао у топониму Преваала на Скадарском језеру.⁶ Обично се сматра да је Дукља названа по граду у овој земљи који је основао цар Диоклецијан а чије се рушевине и данас зову Дукља. Дукља је називана: *Διόκλεια*, *Dioeclea*, *Δόκλεια*, *Doslea*, *Діоклѣитна*.⁷

Име Дукље се етимолошки изводи из старог индоевропског коријена — *dhoukl*, са значењем *скровит*, *таман*, *црн*.⁸ Семантичка веза овога коријена са садашњим именом Црне Горе чини ову хипотезу А. Мајера сасвим могућом.

Од XI вијека у приморским градовима некадашње Превалитане поново оживљује име Далмација, које се и касније среће у титулама владара.⁹ Тада се почиње јављати и појам двију Далмација, Горње Далмације и Доње Далмације. У територију Горње Далмације неки историчари убрајају градове од Котора до Скадра, који су били у склопу дукљанске државе, а као Доња Далмација се рачунају градови од Дубровника према сјеверу.¹⁰

Краљевина Дукља је била на врхунцу своје моћи за владе Боудинове, када се њена територија простирала на југу до драчке области, дио које је Владимир добио од цара Самуила. Управо за вријеме Владимира Дукља је имала најшире границе.¹¹ Владимир је осим дукљанском државом, у чији састав је улазила и Горња Далмација, владао и Подгорјем. Становништво Дукље било је „јако измешано, са многим остацима старијег становништва, Арбанаса и Романа, међу новим словенским насељем“.¹² Становници Дукље су називани „Диоклитани“ (Диоклићани), старим етничким именима из предсловенског периода, а неки пици их идентификују као Србе и Хрвате. Ове последње су сматрали и као синониме.¹³

Константин Порфирогенет у својим дјелима спомиње поред Хрвата, Срба, Захумљана, Травуњана, Конављана, Неретљана и Дукљане, који су збацили давнашњу власт Ромеја и поставили самоуправни и самостални, покоривајући се искључиво својим архонтима. У свом дјелу »*De administrando imperio*« он ка-

⁵ M. Sufflay, Срби и Арбанаси, Београд, 1925, 29.

⁶ *Историја Црне Горе*, I, Титоград, 1967, 316.

⁷ Р. Ковијанић, *Помену црногорских племена у которским споменицима*, II, Титоград, 1974, 185.

⁸ A. Mayer, *Die sprache der alten Ilirier*, Wien, 1959, II, 41.

⁹ С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд, 1912, стр. 138, 371; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I, 1929, 14; Ф. Миклошић, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii*, 1858, 112.

¹⁰ В. Форетић, *Далмација према Хрватској до 1107. године*, Поморски зборник, 7, Задар, 1969, 798.

¹¹ Ф. Милобар, *Дукљанска краљевина*, Сарајево, 1900, стр. 29, 165, 193—4.

¹² К. Јиречек, *Историја Срба*, I, 65, (Наводећи описивање цара Константина, К. Јиречек даље каже да су „Срби били источни сусједи приморских племена Дукљана, Травуњана и Захумљана“ (стр. 67).

¹³ *Хисторија народа Југославије I*, Загреб, 1953, 254.

же да су се византијски цареви обраћали наредбама кнежевима Травуније, Конавала и владарима Хрвата, Срба, Захумљана, Дукљана и Морављана.¹⁴

Дукљни се засебно наводе и код Нићифора Вријеније (1137), на мјесту гдје описује ратове свога оца Нићифора 1073. године, који је побиједио Хрвате и Дукљане, који су се одметнули и путошили читав Илирик.^{14а}

Касније, када је овим крајевима завладао Стефан Немања, наступа ново раздобље у историји Дукље и раба се једна нова традиција. Немања је „Рашкој придружио Дукљу, Травунију и Захумље, у којем је владао његов брат кнез Мирослав. Освојио је и градове такозване Горње Далмације од Котора до Скадра, који бијаху под византијском власти, и остатак дукљанске државе у приморју“.¹⁵ Интересантно је да Немањини биографи, Првовјенчани, Доментијан и Теодосије, када описују земље којима је владао Немања, редовно спомињу Дукљу, Далмацију и Травунију. Доментијан каже да је Немања владао свим српским и поморским земљама, те посебно помиње Дукљу. И у познијим родословима се разрађује схватање да Немања води поријекло из Дукље.¹⁶

Традиција о дукљанској династији нарочито је била жива у вријеме Вукана и кнеза Мирослава. Вукан је 1195. узео дукљанску титулу »rex Dioclie, Dalmacie, Tribunie atque Toplizze et Cosne (sub tempore domini nostri Nemanie, magni iupani, et filli sui Velcani)«. ¹⁷ Слично је и у посланици папских делегата и бискупског збора из 1199: »Wulcan Dei gratia Dioclie atique Dalmatie rex«. ¹⁸

Затим је кнез Мирослав преузео дукљанску титулу великог кнеза, док се обје титуле нијесу уклопиле у титулу краља Стевана (Стефан краљ ”свѣхъ рашкихъ земља и Диоклитине и Далмације и Травуније и Захумлине”). Традиција узимања титуле дукљанског краља продужава се и на краља Владислава, па се у потврди повеље Првовјенчаног Хиландару из 1200—1202. године каже: ”Стефанъ Владиславъ с помокио ежнш краља свѣи рашцкъ земли и Диоклитине и Далмације и Трѣвѣдине“.²⁰

Као што се из датих примјера види, титуле »rex« и „краљ“ се употребљавају као синоними и без одређеног реда. У почетку су је носиле племенске вође, а латински термин и византијски

¹⁴ *Историја Црне Горе I*, стр. 352 и 364.

^{14а} Исто, стр. 300

¹⁵ В. Форетић, *Смјештај Хрвата и Срба у средњем вијеку с нарочитим обзиром на Црвену Хрватску*, Дубровник бр. 4, год. XII, 1969, стр. 85.

¹⁶ Ј. Ковачевић, *Традиција о дукљанском краљевству код Немањића*, *Историјски часопис*, V, 1955, 291.

¹⁷ Р. Ковијанић, *Помену...*, 185 (натпис у цркви св. Луке у Котору).

¹⁸ С. Новаковић, *Зак. спом.*, 371.

¹⁹ Ј. Ковачевић, н. дј., 192.

²⁰ А. Соловјев, *Хиландарска повеља великог жупана Стефана (Првовјенчаног) из године 1200—1202*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, V, Београд, 1925, 71.

писци употребљавају за словенске властодршце. Одређено мјесто и значење та титула добија тек када су је римско-њемачки цареви почели додјељивати појединим претендентима који су им били потчињени. „Носиоци титуле (гех) претендовали су на велику самосталност, били су потчињени само ономе ко је ту титулу доделио, а тај је, бар у начелу, имао универзалну власт“.^{20a} Ради доказивања своје врховне власти и над Дукљом римски цареви и папе су, вјероватно, додјељивали краљевску титулу и дукљанским владарима.

Од XI вијека упоредо са именом Дукља, које је све чешће име само за град Дукљу, употребљава се и назив *Зета*. Први помен Зете налазимо код Кекавмена (око 1080. год. Ζέντα) када говори о односима Дубровчана и Стефана Војислава.²¹ Касније се термин Зета све чешће употребљава и потискује старије име Дукља. Новонастали појам је наслиједио и њене границе, тј. сада зетске државе, „поморске земље“.

Поморском земљом Зету назива Стефан Немања 1198/9 („привокретох од морске земље Зетоу и сь градови“, а исто тако и Стефан Првовјенчани у повељи Хиландару 1200—1202) и Свети Сава у Житију св. Симеона (пријепис од 1619. — и привокрете оть поморскихъ земли Зетоу и сь градови...)²²

На жалост, у повељи се не каже који су то градови. Сматра се да је то Немања „приобрео“ градове: Скадар, Дриваст, Сард, Дањ, Свач, Ратац, Балез, Сапа и др.²³ Атрибут „поморска земља“ или „Поморје“ се у титулама владара употребљава кроз цио средњи вијек.

Зетско приморје је спадало у територију Дукље (Зете), Травунје и Хума, у оквиру државе Немањића, којом су владали поједини удионо кнежеви немањичке владалачке лозе, удовице краљева или пријестолонасљедници (Вукан, син му Борбе »*principes Dioclie*«, Урош I, Владислав, краљица Јелена, Дечански, Душан).²⁴

Послије пропасти Српског царства у другој половини XIV вијека Балшићи и касније Црнојевићи узимају титулу „господар Зете“. Браћа Балшићи су већ 1369. године носили титулу жупан (*Zupan Zente*²⁵), а нешто касније они се просто назваше „господа Зете“ (*dominus Zente, castellanus Budue*;²⁶ *dominus Gente*,

^{20a} С. Бирковић, *Осамостаљивање и успон дукљанске државе*, Историја српског народа I, Београд 1981, 189—190.

²¹ К. Јиричек, *Историја Срба I*, 65, нота 7.

²² А. Соловјев, *Хиландарска повеља*, стр. 83 (упоредо су дата сва три документа).

²³ Ј. Ферлуга, *Византијска управа у Далмацији*, Београд, 1957, 136—148.

²⁴ Ј. Лучић, *Поморско-трговачке везе Дубровника са градовима Зетског и Драчког приморја у XIII стољећу*, Поморски зборник, 7, Задар, 1969, 830.

²⁵ А. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium*, Romae, 1863, I, 261.

²⁶ Ч. Мијатовић, *Балшићи*, Гласник СУД, XLIX 1881, 173.

Canine et Aualone;²⁷ gospodin Balša²⁸). Балша II се назива „дука драчки“,²⁹ а Балша III „самодржавни господин, дука велики и господар Зетске земље и Западног поморја“.³⁰

Титулу »dux« у дукљанским повељама први пут срећемо у оној из 1151. године локрумском манастиру, када се Деса назива dux Dioclie, да би истовремено у другој био »magnus comes« захумски.^{30a} Године 1171. византијски намјесник у Сплиту је носио титулу »Dux Dalamtie et Croatiae«, а г. 1166. дукљанским приморским градовима владаше »Dux Dalmatie et Diocliae«.^{30b} Ако се има у виду да и Балшићи узимају ову титулу, у славнизираном облику (дука, дука велики), онда је јасно да је ова ријеч латинског поријекла имала више значења, као: господар, владалац,^{30c} војвода, поглавица, дужд,^{30d} кнез, намјесник и др., која одговарају италијанском *duce*, *duco*^{30e} и грчком *αρχων*.

Из овог прегледа титула Балшића и ранијих извора видимо да се поред словенског термина Зета паралелно појављују и облици Zenta, Genta, Xenta и Ζέντα. Док К. Јиречек термин Зета изводи од илирског имена ријеке, притоке Мораче,³¹ догле филолози хидроним Зета изводе од индоевропског коријена Ghenta, Gheu (сипати, лити) + суфикс -nt, који се среће на читавом балканско-анадолском простору.³²

Иако је општеприхваћено мишљење да је термин *Зета* несловенски језички супстрат, ипак се на основу извора може рећи да овај назив преовлађује тек неколико вјекова по досељавању Словена у ове крајеве, што би могло имати везе с етнологичким процесима на овом простору, собзиром на околност да се говори о хетерогеном саставу становништва.

Облици Genta или Zenta, односно словенски Зета, вјероватно и трачки, настао је такозваном монофтонизацијом индоевропског дифтонга. Може се претпоставити да облик Зета представља адаптацију старијег Genta, које је средњовјековни романски и трачки назив у значењу *крв, црвен*. „Другим речима, римско-византијски назив Дукља у значењу *тамна, црна*, замењен је у

²⁷ К. Јиречек, *Споменици српски*, Београд, 1892, 11.

²⁸ Ф. Миклошић, *Mon. Serb.*, 193.

²⁹ Исто, стр. 202.

³⁰ И. Јастребов, *Препис Хрисовуље на Цетињу о манастиру св Николе на Врањини*, Гласник СУД, XLVII, Београд, 1879, 228.

^{30a} Ф. Шишић, *Љетопис Попа Дукљанина*, 1928, 201 и 242; Иван Кукуљевић, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatie et Slavoniae II*, 1876, 46.

^{30b} К. Јиречек, *Историја Срба I*, 146.

^{30c} *Рјечник хрватског или српског језика ЈАЗУ*, II, 1884—1886, 881.

^{30d} *Речник српскохрватског књижевног језика I*, Н. Сад — Зг. 1967, 804.

^{30e} Cezare Bione, *Vocabularo dela lingua latina*, Milano, 1940, 212; *Lexicon latino-italicum, augustae taurinorum, ex officina asceterii salesiani*, an. M.DCCC.LXXII, 20.

³¹ К. Јиречек, *Трговачки друмови и рудници Србије и Босне у средњем веку*, Сарајево, 1951, 34.

³² Cf. M. Budimir, *Illyrischer*, Белићев Зборник, II, 1937, 209—218.

раном средњем веку дакотрачким називом Genta (Zenta), у значењу црвена. Ту имамо објашњење не само порекла назива Црвена Хрватска у Летопису попа Дукљанина него и доказ да данашње име Црне Горе представља словенски изданак једног старијег назива за ову област који је добио превагу славинизирањем и асимилацијом несловенског становништва³³.

Црвена и Црна (гора) су паралелизми, словенски дословни преводи несловенских назива Дукља и Genta — Zenta. Колебање у употреби ових облика налазимо и у латинским и у ћирилским изворима. Ортографски и фонетски паралелизам налазимо у индоевропском —mel* и —mal, старословенском черни и черн, као и одговарајућим придјевима у језику дакотрачких Романа. Словени су ове облике прилагођавали својој језику све док име Черна (гора) није преовладао умјесто Цермна (црвена гора), што је било неминовно по законима редукције консонантских група у нашем језику.³⁴

Средњовјековна Зета се дијелила на двије покрајине, Горњу и Доњу Зету. И поред свих покушаја да се оне тачно разграниче, нијесу сасвим јасне линије између њих, па су ови појмови остали и до данас релативни и прилично неодређени. Преовладава становниште да се Горња Зета простирала у планинским областима „од брегова Његуша над Котором до источне обале Скадарског језера“³⁵ а Доња Зета око Скадарског језера и уз морску обалу.³⁶ У различитим приликама и временима ове су се покрајине смањивале или увећавале, па у изворима налазимо да се поједина мјеста некад налазе а некад не налазе у саставу једне од њих. „Област Зете, као политичке цјелине, никада се није ограничавала на једну своју сопствену територију, него је увијек била у вези са другим територијама и ширила се на запад до Дубровника и Требиња, на сјевер и сјевероисток до граница данашње Србије и Новог Пазара, а на југ до Авлоне“^{36а} Обично се „Доњом Зетом звала она земља око Скадарског језера и земља с обе стране реке Бојане на север до подножја црногорских планина, на југ до реке Дрина, на запад до самог мора“³⁷.

Од приморских градова „Будва, Бар, Улцињ, Драч су чинили нераздвојну целину са Зетом; Котор се покораво српским краљевима и није признавао над собом власт зетских господара... Требиње и Конавље су касније такође улазили у састав зетске државе“^{37а}.

³³ Д. Драгојловић, *Име—Зета—Zenta у свјетлости балканских језичких реликата*, Историјски записи, 3—4, 1970, 304—5.

³⁴ Исто, стр. 306.

³⁵ М. Sufflay, *Срби и Арбанаси*, стр. 29.

³⁶ К. Јиречек, *Трговачки друмови*, 34.

^{36а} П. Ровинский, *Черногория въ ея прошломъ и настоящем*, I Петербург, 1888, 353.

³⁷ Ч. Мијатовић, *Балшићи*, Гласник XLIX, 127.

^{37а} П. Ровинский, *Черногория I*, 345.

У вријеме Балшића Доња Зета је обухватала и „водопаћу Дрима од саставака Бијелог и Црног Дрима па до ушћа ниже Љеша, Забојану и приморје јадранско све до јужног бријега Которског залива“.³⁸ У вријеме краља Милутина „јужна међа Зете је захватила водопаћу Фанда и доњи тијек све до његова ушћа“.³⁹

Разграничењу Зете на Горњу и Доњу доприноси и неколико докумената из XV вијека.

Године 1441. (28. X) кнез Стефан Црнојевић је ушао у Горњу Зету, а 2. XI исте године већ постигао договор „са некима из Горње Зете, која се зове Зета“ да заузму мјеста у Албанији која је имао деспот Рашке.⁴⁰ Млетачка Република 26. VII 1442. године наређује да се нападом заузме читава Доња Зета и Будва, сви дјелови и мјеста Горње Зете, која могу бити од сигурности да се заузме кланац Доње Зете.⁴¹ Овдје се очигледно *Доња Зета* употребљава у смислу *нижи* предно, сумањни са Будвом, мада је тешко повући прецизну границу, која се током времена могла мијењати.

Из докумената од 7. VIII 1442. године (у Млецима) сазнајемо да су Матагужи били у Горњој Зети. Скадарском кнезу се дају упутства да Матагужанима и осталима из Горње Зете може објавити оно што су навикли да имају.⁴²

На истоме мјесту се, пак, Дриваст и Бар издвајају из Зете, јер кнез треба да се труди да има Дриваст, Бар и мјеста Горње Зете, посебно дијелове који осигуравају повратак из Доње Зете.

Када је кнез Владислав, син херцега Стефана, 1451. године издао повељу Дубровчанима, у Зету увршћује и Свети Срб на Бојани.⁴³ Дакле, тада се лијева страна Бојане још рачунала у Зету (Доњу).

Године 1463 (26. VIII) Млечани дозвољавају своме војводи Стефану Црнојевићу да заузме тврђаву Медун, која се назива не само главним мјестом Горње Зете него и кључем обију Зета. Значи, Медун је, иако у Горњој Зети, стратегијски био толико важан да је назван кључем обију Зета.⁴⁴

³⁸ Б. Страцимировић, *О Балшићима*, Годишњица Николе Чупића, XV, Београд, 1895, стр. 181.

³⁹ Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, *Историја српског народа*, Београд, 1891, I, 108.

⁴⁰ С. Љубић, *Листине о одношајих између јужнога словенства и Млетачке Републике*, IX, Загреб, 1890, 147 и 149.

⁴¹ J. Valentini, *Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV, Romae MCMLXXIII*, 216 (... accipere debeatis Imresiam vniuersae Zente Inferioris, et Budue ac omnium passu(u)m et aliorum locorum Zente superioris, qui fauere possunt ad securitatem, et clausuram Zente Inferioris...).

⁴² С. Љубић, *Листине* IX, 160.

⁴³ Ф. Миклошић, *Mon. Serb.*, 446.

⁴⁴ С. Љубић, *Листине*, X, 266 (... Stefanum Cernoevich vayvodam nostrum in patribus Xente summa instantia et litteris et nuntiis se requisisse, ut sibi licentiam dare vallet, quod Medonum oppidum in capite superioris Xente situm, ambarum Xentarum clavem...).

У Горњу Зету се 1451. године убрајају и катуни Кокоти, Бери, Гољемаде, Горичани и Круси, који и данас постоје.⁴⁵

У XIV вијеку граница Зете са Пилотом ишла је од планине Широкара на југ, гдје су језеро Рикавац, планина Коштитца, село Селце у Зети, а даље преко планине Чемер, врха Буковика, планине Јагодње на залив Личени Хотит. Села Хмелница и Крушево су била у Зети.⁴⁶

Град Скадар је 1165. био пријестоница дукљанских владара,⁴⁷ а касније и главно мјесто у Дукљи и Зети. У првој половини XIV вијека у Доњој Зети су се налазили градови: Скадар, Дри-васт, Сати, Сардоники и Дањ, а у Горњој жупе Оногошт и Морача.⁴⁸

Послије распада Српског царства у II половини XIV вијека „Скадар је био пријестоница Зете, којом је као удеоном земљом, још и за живота цара Уроша V, управљао Балша и Балшићи до 1401. године када је њоме завладала Венеција. Ови су је морали уступити 1477. Турцима“.⁴⁹ Када ово говори, Јастребов очигледно има у виду Скадар и скадарски округ. Тако се већ 1495, 11. маја, Скадар наводи засебно од Зете (иако се исте године налазио у посједу Бурђа II Страцимировића) када се говори о трговини Дубровника у Зети (да сѐ словодни с Скадрѝ и с Зети...) ⁵⁰

Улога градова Зетског приморја, посебно Бара, Улциња и Св. Срба на Бојани, истакнута је у литератури. Све до средине XIII ст. они су били оптерећени комплексом црквене борбе по питању права барског и дубровачког митрополита, што се одразило и на односе Дубровника и Рашке под чију су државну власт ти градови спадали. Сређивањем тих прилика — побједом Бара — оживљава поморско-трговачка активност градова Зетског приморја. Бурна је била прошлост Бара. Владала је њиме Византија, био је у саставу Дукље, па поново Византије, да би га 1183, заједно са осталим приморским градовима од Котора до Скадра, Немања укључио у границе своје државе. Од тада до пред крај XIV вијека Бар је у оквиру Зете. Почетком XV вијека он прелази из руку у руке — Млечана, Балшића, деспота Стефана Лазаревића, деспота Бурђа Бранковића, Стефана Вукчића и Турака,⁵¹ који су га припојили Скадарском санџаку. У црквеном погледу Бар је био везан за католичку дукљанско-барску архиепископију, која и данас постоји, а која је установљена у XI вијеку.

⁴⁵ С. Љубић, *Листине*, IX, 408.

⁴⁶ Г. Шкриванић, *Област средњовековног Пилота у XIV столетју*, Историјски часопис VII, 1956, 326—327.

⁴⁷ Ф. Шиншић, *Летопис Попа Дукљанина*, 67.

⁴⁸ Г. Шкриванић, *Именик географских назива средњовјековне Зете*, Титоград, 1959, 25.

⁴⁹ И. Јастребов, *Стара Србија и Албанија*, Споменик СКА, XLI, 1904, 144.

⁵⁰ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I, 235/6.

⁵¹ Б. Бошковић, *Стари Бар*, Београд, 1962, 7—8.

Стари градови Дукље Скадар, Дриваст, Улцињ, Будва и Котор имали су у XI вијеку аутономни положај, па и особити привредни, политички и културни развитак. Устројство ових градова можемо пратити на примјеру најпознатијег од њих — Котора.⁵² Ови градови, као саставни дјелови средњовјековне српске државе Немањиха, посебно Котор и Будва, имали су своје статуте, од којих су сачувани само которски и будвански. Позивајући се на М. Костренчића, Т. Тарановски каже да поменути градови са далматинским градовима чине једну групу, јер имају углавном исту организацију и сличан развој.⁵³

Као саставни дио Немањихке државе (1185—1371) добио је Котор велике повластице, а Которани запажену улогу на српском двору. Имао је Котор тада већу аутономију чак и до Дубрвника, и све градске службе.⁵⁴

Ситуација се знатно мијења након пропасти Српског царства у другој половини XIV вијека. Зетом од тада завладаше Балшићи као посебном државом, које наслиједише Црнојевићи. Котор више не припада тој новој политичкој творевини, Мијења се и судбина осталих градова на Зетском приморју.

У једном документу Которског архива каже се да је Котор у доба своје самосталности (1391. до средине 1420) плаћао једно вријеме трибут Балши III, који га је угрожавао и упадао у његове посједе у Грбљу, настојећи да завлада Котором.⁵⁵

Комунална територија Котора ван градских зидина била је прилично скромна све до добијања привилегија од српских владара. Обухватала је полуострво „између другог и трећег залива“ (Ластву), Доброту и Пераст.⁵⁶ Године 1306 (или 1307) краљ Урош II издаје повељу којом Которској општини поклања у посјед жупу Грбаљ. Добивши ту жупу, Которска општина је донијела строге статутарне одредбе ради увођења феудалне дисциплине у Грбљу, послје подјеле земље својим грађанима.⁵⁷ Грбљани су се одлучно супротстављали томе, и кад год би наишли на било какву реалну подршку са стране, дизали су буне и оружане се борили. Тако је било и приликом преузимања млетачке власти, чим су у децембру 1420. стигле јединице Балше III и Црнојевића.⁵⁸

Котору су 1335. године припадали и „Балшини гребени“ изнад Његуша, приложени од стране краља Милутина око 1316, и земље у његушком Вељем долу.⁵⁹ На основу повеља српских

⁵² *Historija naroda Jugoslavije*, I, 264.

⁵³ Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањихкој држави*, I, Београд, 1931, 84/5.

⁵⁴ К. Јиричек, *Историја Срба*, III, 103—4.

⁵⁵ Р. Ковијанић, *Помену црногорских...*, II, 191.

⁵⁶ К. Јиричек, *Историја Срба*, III, 105.

⁵⁷ С. Мијушковић, *Неке специфичности феудалних односа у Грбљу у XIV вијеку*, Историјски записи, 1—2, Цетиње 1957, 271.

⁵⁸ М. Милошевић, *Границе Боке Которске за вријеме млетачке владавине (1420—1797)*, Годишњак Поморског музеја у Котору, XII, 1974, 17.

владара које се сматрају фалсификатима, које Которани са- ставише пошто изгубише оригинале који су некад постојали,⁶⁰ и которског Статута, закључује се да је Котор посједовао: Би- јелу, Леденице, Крушевице, Мирац, Которско поље, Пасиглаву, Лозицу, Доброту, Луштицу и Залазе.⁶¹ Иако је то тешко утвр- дити, може се претпоставити да је Котор посједовао набројана имања у доба Душановог царства, чијим се распадом мијења ситуација у Котору. Сматра се да су которске повеље српских владара производ управо постдушановског периода,⁶² када је которска властела настојала да задржи наведене баштине. Овој збирци се додаје још један докуменат, повеља Стефана Прво- вјенчаног, о којој ћемо више говорити у овом раду.

Поред градова на Зетском приморју који су имали своју аутономију и статуте, постојале су и области које су имале сли- чан статус. То је област Паштровића, који су имали свој само- стални статут, усаглашен са правним актима „Душанова зако- нодавства“.⁶³

Аутономија Паштровића под Немањићима била је регули- сана повељама какве је имала и Будва у немањићко доба.⁶⁴ Па- штровићи су по свом уређењу били жупа која није имала града, а имала је двије самосталне општине и самосталне службе. У аутономију Паштровића нијесу дирали ни Млечани, само да би им ови чували границу према Турској.⁶⁵

Као што је назив *Зета* потиснуо старије Дукља или Дио- клетија, тако је име *Црна Гора* потиснуло стари назив Зета. У почетку су то били кратки и неодређени помени, али су у току XV вијека били све чешћи, тако да је име Зете данас остало са- мо у називу депресије од Титограда до Скадарског језера, око ријеке Цијевне.

Први помен Црне Горе налазимо у повељи краља Милути- на Манастиру св. Николе на Врањини: „И еше придахъ отъ Чрне Горе отъ арбанасъ Еасила са...“⁶⁶ Ова одредница „отъ арбанасъ“ упућује на село Арбанасе, које се налази у Цеклину. Мада је тешко одредити границе Црне Горе које се овдје наво- де, ипак се са доста поузданости може рећи да је она била сумањна са Црмницом, из које се такође поклањају људи Вра- њини. Тада је то име носио само један предео у Горњој Зети који је захватао Ријечку нахију, а који је касније постао јез-

⁶⁰ Р. Ковијанић, *Помени...*, II, 190.

⁶¹ А. Соловјев, *Грбаљска жупа и Грбаљски статут*, Годишњика Нико- ле Чушића, XI, 1931, 7—8.

⁶² И. Стјепчевић, *Котор и Грбаљ*, Сплит, 1941.

⁶³ Б. Шекуларац, *Каснији препис повеље цара Душана Которској оп- штини*, Историјски записи, 3—4, 1981, 57.

⁶⁴ А. Соловјев, *Студије из историје народног права у XVIII веку*, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, 1947, 227.

⁶⁵ И. Сивдик, *Однос града Будве према владарима из династије Не- мањића*, Историјски часопис, VII, 1957, 23—24.

⁶⁶ Ј. Вукмановић, *Паштровићи*, Цетиње, 1960, 249—251.

⁶⁷ И. Јастребов, *Препис хрисовуље на Цетињу*, 226.

гро државе Црнојевића. Та је област (названа касинје Стара Црна Гора) обухватала предно између зетске равнице, Скадарског језера и Боке.⁶⁷ Име Црне Горе као покрајине употријебљено је у дубровачким споменицима први пут 1376. године.⁶⁸ У которским споменицима Црна Гора се јавља у облику Montenegro 1438, а касније много чешће као Цернагора и Царнагора.⁶⁹

Катуну Црне Горе се помињу 1435. године у уговору деспота Бурђа Бранковића и Млечана, као »catunni« и »catunos Serpogore«.⁷⁰

У доба Црнојевића име Црне Горе је све чешће, а документа прилично бројна тако да се могу приближно одредити и њене границе. Оне су се мијењале, па су поједина мјеста често била у оквиру Црне Горе а често ван њених граница. За вријеме Стефана Црнојевића, поред такозване Старе Црне Горе, у саставу његове државе су се налазили: сада већ област Зета са Подгорицом, Служем и Жабљаком са околним селима, острва Врањина и Ком, околина Бара и (извјесно вријеме) Паптровићи, Брајићи, Маине, Побори и Грбаљ.⁷¹

СТИЈЕШЊЕНА са разних страна, Црна Гора је за вријеме Бурђа Црнојевића имала приближно ове границе: Суторман, брда између Паптровића и Црмнице, Маине, Брајиће, Поборе, до испод Грбља у море, затим до Котора, изнад Доброте, Љуте, Ораховца, Дражевине, Пераста, Рисна и Леденица, преко планине Ситнице, између Грахова и Цуца, планином Лаством на Гарач и брдима до изнад Сушице. Затим испод Комана, поврх Љешкопоља, изнад Жабљака, Додоша, преко Језера, поново у Сутроман.⁷²

О територији Црне Горе 1489. године можемо судити према повељи Ивана Црнојевића, јер се као свједоци при одређивању граница наводе представници Цетиња, Цеклина, Његуша, Угања, Побора, Брајића и Паптровића (пристав Штиљановић).⁷³ Дакле, наведена мјеста су чинила језгро његове државе.

Црна Гора је насљедница оне Зете која је у држави Немањића уживала посебан положај. Њоме су управљали престолонаслѣдници, млади краљеви, понекад и чланови династије. Послије Душанове смрти 1355. год., када централна власт слаби, наступа процес осамостаљивања и издвајања појединих области. Зетом тада управљају Балшићи. Њене се границе под Балшићима често мијењају, па се под именом Црна Гора у доба Црнојевића подразумемијева само дио те територије. Падом под Турке 1499. године и ова средњовјековна српска држава, као последња

⁶⁷ П. Шобајић, *Црна Гора и Црногорци, Цетиње и Црна Гора*, 1927, 11.

⁶⁸ Ј. Тадић, *Писма и уругства Дубровачке републике*, 1935, 395.

⁶⁹ Р. Ковијанић, *Помени...*, II, 189.

⁷⁰ Исто.

⁷¹ Д. Милаковић, *Историја Црне Горе*, Задар, 1856, 55.

⁷² Н. Дучић, *Црна Гора*, Гласник СВД, XL, 1874, 8.

⁷³ М. Драговић, *Прилози за историју Црне Горе*, *Летопис Матице српске* III, 1891, 17—19.

улази у састав Османске царевине⁷⁴ Њоме управљаше још 1527. године скадарски санџакбег Скендер-бег Црнојевић, како се у повељи каже, а „при цару султан Сулејману“.⁷⁵ Дакле, територија Црнојевића очувана је у извјесној мјери и под турском влашћу као посебна административна јединица. Скендер-бег Црнојевић се тада јавља као „турски намјесник“ (1514—1528) „у својој отаџбини“.⁷⁶

Већ смо говорили о имену Црне Горе, али ваља поновити да је оно у вези са старијим називом Дукља или Зета, о чему свједоче многобројна имена на овом подручју која садрже придјев *црни*. Постоје разна тумачења о постанку овог имена, али је оно, без сумње, настало као израз специфичног изгледа територије, још много раније него се први пут помиње у овом облику.⁷⁷

Историја Црне Горе је тијесно повезана са цијелим комплексом повеља, од којих се већина односе на имања која су манастири и цркве добијали као дарове. Четири од ових повеља по својој садржини су оснивачке: Свети Сава 1233. године оснива Врањински Манастир; 1252. Стефан, син Вукана Немањића оснива Морачки Манастир; 1413. Балша III оснива Манастир св. Николе у Прасквици, а 1485. Иван Црнојевић оснива Цетињски Манастир. Прву од ових повеља познајемо само према издању Ф. Миклошића, другу и трећу по преписима, а само је Цетињска повеља сачувана до данашњих дана.

Управо због чињенице да су ово оснивачке повеље, у поглављима о њима дат је шири увод у историју манастира на који се она односи. Исто такав преглед дат је и у уводу поглавља о повељи Манастиру Морачнику и Ратачком Манастиру, јер то доприноси општем увиду у прилике које су претходиле издавању повеља.

Од которских повеља овдје обрађујемо само повељу Стефана Првовјенчаног, у литератури досад само успут помињану, за разлику од других повеља српских владара, које су заокупљале а и сада заокупљају пажњу научника, и о којима постоји опширна литература. Преовладава мишљење да су ове повеље фалсификати, као и ова о којој овдје говоримо.

Поглављем „Врањинске повеље“ обухваћено је 17 повеља које се односе на имања Врањинског Манастира. Ова документа чине архив Св. Николе Врањинског, који је једини сачувани црквени архив на територији Црне Горе, услед чега је његова важност још већа. Осим тога, ово су извори који омогућују да се прецизно утврде границе врањинског вастелинства као саставног дијела Зете.

⁷⁴ Енциклопедијски лексикон — Мозаик знања, Историја, Београд, 1970, 113—115.

⁷⁵ И. Јастребов, *Препис хрисовуља*, 228.

⁷⁶ К. Јиречек, *Историја Срба II*, 194.

⁷⁷ Ј. Ердељановић, *Стара Црна Гора*, Београд, 1978, 38—53.

Из времена Балшића дато је шест докумената и сви се они односе на везе које су Балшићи имали са Дубровником, не рачунајући повеље Врањинског архива. Ту се говори, углавном, о царинама, трговини и повластицама које су Дубровчани добијали од Балшића (повеље из 1368, 1373, 1379, 1385, 1386. и 1395. године).

Временски се овдје могу уврстити још два документа: Тврткова повеља од „око 1377.“ године, писана „под Спужем“ у Зети, и повеља Радича и Степана Црнојевића Дубровнику од 1395. године. Обје су веома интересантне, свака на свој начин. Док из прве видимо да се Твртко у вријеме писања овог документа налазио дубоко унутар територије Зете, дотле Црнојевићи говоре о пријатељству са Дубровником.

Већ смо нагласили да су Морачки Манастир, Ратац, Крајина и Прасквица заступљени у овом раду по једном повељом, од којих су три оснивачке. Само је она дата Ратачком Манастиру потврдица, којом се одређују границе већ раније датих имања.

Посебно поглавље чине повеље Црнојевића Цетињском Манастиру и повеље о утврђивању граница, било Црне Горе према сусједима било између села и племена. Повеља Бурђа и Стефана Црнојевића од 1492, двије Бурђеве од 1492. и једна од 1494. године су даровнице, којима они поклањају имања појединцима или пак племену или братству. Треба нагласити да су ове повеље и до сада објављиване, али већином непотпуно, често у фрагментима, па се овдје први пут дају у цјелини на једном мјесту, на основу њихових преписа из Архивског одјељења Цетињског Музеја, досадашњих издања и једног оригинала.

За дукљанско раздобље често је као основни извор узиман Љетопис попа Дукљанина,⁷⁸ а Ф. Шишић чак сматра да је он први пут употребљен при састављању „познатих старих фалсификованих исправа бенедиктовачког манастира на отоку Локрумџу недалеко од Дубровника.“⁷⁹ Иако се овом извору оспорава тачност података, ипак се они обилато користе при проучавању како унутрашњих прилика у Дукљи — Зети тако и односа са сусједима. Но, тек од кнеза Владимира извори допуштају да се докле утврди историјски развој Дукље.

Осим ових полуполегарних података Дукљанског летописа — родослова, за дукљанско раздобље имамо и комплекс Локрумских повеља, које је Ф. Шишић назвао „Локрумским фалсификатима“.⁸⁰ Касније су из ове групе издвојене исправе у корист млетског бенедиктинског самостана св. Марије и назване

⁷⁸ Издања *Љетописа попа Дукљанина*: Ф. Шишић, Београд — Загреб, 1928; В. Мошин, Загреб 1950; С. Мијушковић, Титоград, 1967; Н. Радојичић, Цетиње, 1951; Н. Банашевић, *Љетопис попа Дукљанина и народна предања*, Београд, 1971.

⁷⁹ Ф. Шишић, *Љетопис...*, 47.

⁸⁰ Ф. Шишић, и. дј., 185.

„Мљетски фалсификати.“⁸¹ Овдје је Г. Чремошник⁸² сврстао и двије повеље које је В. Форетић⁸³ објавио 1952, а које су дотад биле непознате. Дакле, о аутентичности ових исправа постоје у научној литератури супротна мишљења. Доскора је историографија при разматрању локрумских и мљетских исправа ишла путем који је трасирао Шишић. Већ 1931. Б. Гүшић је у потпуности прихватио Шишићево мишљење и подјелу „Локрумских фалсификата“ на аутентичне и фалсификоване.⁸⁴ Аутентичност ових исправа порицали су делимично или у потпуности и други у својим расправама,⁸⁵ насупрот онима који говоре у прилог њихове аутентичности.⁸⁶

Сасвим је разумљиво да су изношени аргументи за оба гледишта, али се чини да овај проблем захтијева једну детаљну, комплексну анализу којој би био посвећен посебан рад. При томе би ваљало коначно ријешити и питање настанка самостана на који се ове исправе односе, јер би то допринијело расвјетљавању овог проблема. Додуше, Шишић тврди „да је локрумски манастир основан 1023.“ и да је „Петар био доста млад монах, јер се као опат помиње у једној другој аутентичној исправи дубровачкој, изданој између 1050. и 1054“.⁸⁷ Црква св. Мартина у Шумету, која се помиње у више дукљанских повеља, а која и данас постоји, први пут се помиње у једној дубровачкој повељи од 15. јуна 1193. године.⁸⁸

Локрумске повеље дукљанских владара и оне у којима се они спомињу у вези с Локрумом нијесу сачуване у оригиналу, а ни у старим копијама, већ у врло касним преписима из XVIII вијека, и то у рукописном зборнику дубровачког исусовца Ивана Маттеи-Матијашевића, названом Зибалдоне, који се чува у Књижници Мале браће (фрањеваца) у Дубровнику.

⁸¹ Н. Клајић, *Мљетски фалсификати*, Архивски вјесник, X, Загреб, 1967, 195—232.

⁸² Г. Чремошник, *Исправе захумског кнеза Десе*, *Анали*, Хисторијског института у Дубровнику III, 1954, стр. 71—74.

⁸³ В. Форетић, *Двије исправе захумског кнеза Десе о Мљету, из 1151. год.*, *Анали Хист. инст. у Дубровнику I*, 1952, стр. 63.

⁸⁴ Б. Гүшић, *Како је Мљет примао дубровачкој републици*, *Из дубровачке прошлости*, Зборник у част М. Решетара, Дубровник, 1931, стр. 47—54.

⁸⁵ D. Roller, *Аграрно-производни односи на подручју дубровачке републике од XIII до XV стољећа*, Грађа за господарску повијест Хрватске, књ. V, 1955; М. Динић, *Повеље кнеза Десе о Мљету*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XXVIII, 1962, 1—2, стр. 5—16; И. Кампуш, *Нови прилози о локрумским фалсификатима и Десијој даровници бенедиктинцима*, *Хисторијски Зборник XV*, 1962, стр. 317—324.

⁸⁶ В. Форетић, *Двије исправе*, 63; Ј. Врана, *Исправе захумских владара из XI и XII стољећа о Бабиноу пољу на отоку Мљету*, XЗ, XIII, 1960, стр. 155—166; V. Foretić, *L'Ordine Benedettino quale tramite nei rapporti tra le due Sponde con particolare riguardo al territorio di Ragusa nei medio evo (Le relazioni religiose e chiesastico-giurisdizionali)*, *Atti del II° Congresso, di Lari, 29—31 ottobre 1976, Roma 1976*).

⁸⁷ Ф. Шишић, *Љетопис Попа Дукљанина*, 206.

⁸⁸ Ф. Шишић, *н. дј.*, 231.

Доста рђав препис онемогућава да се у анализи ових повеља употријеби најпоузданији начин доказивања аутентичности — палеографски објективни критеријум потпомогнут језичком анализом. То су:

Повеља краља Радослава (Михаиловог брата), без датума, којом оснива манастир у Балему;

Повеља краља Бодина из г. 1100, којом дарује бенедиктинском манастиру на Локруму цркву св. Мартина у Шумету;

Повеља судије Грда за вријеме владања дукљанског краља Бурџа, из г. 1114, којом поново досуђује цркву св. Мартина у Шумету бенедиктинском самостану на Локруму;

Повеља дукљанског краља Бурџа из г. 1115, којом потврђује цркву св. Мартина у Шумету бенедиктинском самостану на Локруму;

Повеља из г. 1193, којом Бураш, син Андријин, враћа цркви св. Мартина у Шумету отету земљу, а у којој се позива на некадашњу кнегињу Дукље Десиславу, жену кнеза Михаила.

Има и других исправа које нијесу локрумске, али су издаване од дукљанских владара.

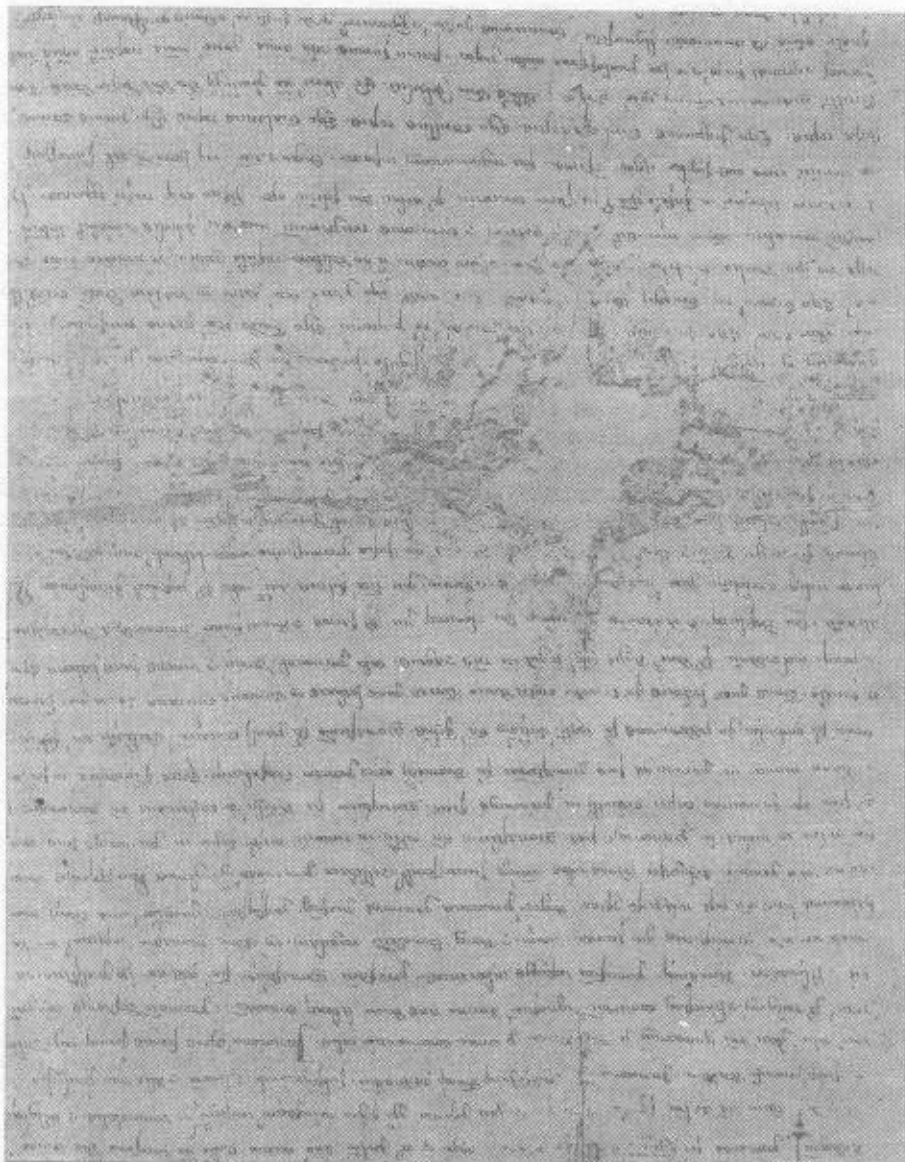
Постоје двије исправе Десе, кнеза Дукље, Травуније и Захумља, из г. 1151. Једном он дарује Пулсанском огранку бенедиктинског реда острво Мљет, а другом оснива самостан истог реда на Мљету.⁸⁹ Те се исправе налазе у Дубровачком архиву заједно с једном папинском исправом у овјереном препису из г. 1284. Та пергаментска исправа, која садржи све три спомену-те исправе, веома је великог формата: висина 59 cm на најдуже мјесту и 54,8 cm на лијевој ивици а 58,4 cm на десној, и ширине 47,5 cm. Дужина редака је свуда 39,5 cm, а послеје потписа остало је доста празног простора. На више мјеста текст је уништен због оштећености пергамента, највише од влаге.⁹⁰

Постоји у Дубровачком архиву од прве Десине повеље и једна кпија из XIV вијека, коју је публикувао Ф. Шишић у дјелу „Љетопис Попа Дукљанина“ (1928), на стр. 200—201. Докуменат је писан беневентаном на пергаменту формата 28 × 22 cm. Позната су и још два издања ове повеље: И. Кукучевића у »Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae« (Загреб 1874—6) II, 45—46, и према овоме Т. Смичиклас, »Codex Diplomaticus« (1904), II, 67—68. Међутим, Шишићево и издање Кукучевића се разликују у двадесетак детаља, што упућује на претпоставку да је Кукучевић користио неку другу копију, која се у овим детаљима разликовала од ове коју је користио Шишић, а чији снимак овдје дајемо. Шишићево издање се разликује од текста повеље у неколико детаља: у првом реду пише *indictione* (и код Кукучевића), док код Шишића имамо *indiccione*; у XII реду *partinentium* (и код Кукучевића), а код Шишића *partinen-*

⁸⁹ В. Форетић, *Двије исправе захумског кнеза Десе*, 65—70.

⁹⁰ Овдје доносимо снимак само дијела повеље ради илустрације, јер цео докуменат није могуће снимити.

ДИО ПОВЕЉЕ ДУКЉАНСКО-ЗАХУМСКОГ КНЕЗА ДЕСЕ КОЈОМ ОСНИВА
МАНАСТИР БЕНЕДИКТИНСКОГ РЕДА НА МЉЕТУ (1151. ГОД.)

cium; у XV реду пише Gardessa умјесто Шишићевог Gerdesa (са једним s); у XVIII реду се каже Storasca, а Шишић пише Storasca. Иако нијесу велике, сматрамо за потребно да наведемо поменуће разлике у издањима Шишића и Кукучевића:

Шииић:	Кукуљевић:
I ред: Tacholmie indiccione	Zacholmie indictione
II ред: nechnon	nech non (исто и у XI реду али без h)
III ред: uirginis (у повељи <i>Urginitis</i>)	virginis
IV ред: uoluntarie	Voluntarie
V ред: trado	cedo
VI ред: uice, uenerabilis	vice, venerabilis
VII ред: Vt	ut
IX ред: uel, tributum	vel, territorium
XII ред: quatinus, nulus	guatenus, nullus
XV ред: malediccionem, Gerdesa, Tesimir	maledictionem, Gerdessa, Desimir
XVI ред: Rastesa	Rastessa
XVIII ред: Gai(s)lauo, Stopaca	Gaiiאו, Stopaca
XXI и XXII: ueritatis, uite	veritatis, vite.

DUKLJANSKO-ZAHUMSKI KNEZ DESA DARUJE MLJET SV.
MARIJI OD PULSANE NA MONTE GARGANU (1151. godine)*

Anno domini M^oC^oLI indictione XIII. Ego Dessa, dei gracia Dioclie, Stobolie, Tacholmie dux, offero, concedo nech non delibero insulam Melite pro remedio meorum peccatorum venerabili monasterio sancte dei genitricis ac urginitis Marie in Pulsano quod situm est in partibus Apulie in Monte Gargano, eamque uoluntarie trado in manus quorundam monachorum eiusdem monasterii, scilicet Guilielmi, Marini et Simeonis, recipiendum uice domini Johelis, uenerabilis abbatis eorum, ut absque omni impedimento ac inquitacione Sclauorum laborare, pascere ad utilitatem sui monasterii possint. Et si quis preter monachos sancti Benedicti laboratum habet, uel in futuro laborare insulam ipsam presumpserit, territorium, quod nobis dari solitum est, prefacto eorum monasterio aportet. Hoc siquidem libera mente concedo atque affirmo coram subscriptis iupanis et setnicis meis nec non Ragusii nobilibus, quatinus nulus nostri dominatus siue pertinentium contra eos superbe agere presumat seu inquietacionem inferat. Si quis autem nostrorum heredum uel successorum hec pro nichilo duxerit, dei et duodecim apostolorum patrumque sanctorum malediccionem incurat. Ego iupanus Gardessa testis. Ego Tesimir testis. Ego setnicus Rastesa testis. Ego iupanus Grubessa testis. Ego Charilus testis. Ego Sranlanitus testis. Et ego Petrus comes raguseorum cum fillo Gailaui testis. Et ego Petkus comes Raguseorum cum fillio Gailaui testis. Ego Siluester Auelinus Stopaca. Et ego Mateus notarius scripsi et testis sum.

Concessum fuit hoc prefatis monachis Guilielmo, Marino et Simeoni tempore predicti sui abbatis domini Johelis.

* Ф. Шииић, Летопис попа Дукљанина, 1928, 201.

Et ego fideliter acopiaui in verbo ueritatis, vt inueni in predicto instrumento.

Et si quis hoc delebit instrumentum, deletum sit eius de libro uite et anatema sit.

ПРЕВОД ПОВЕЉЕ:

ДУКЉАНСКО-ЗАХУМСКИ КНЕЗ ДЕСА ДАРУЈЕ МЉЕТ СВ. МАРИЈИ ОД ПУЛСАНА НА МОНТЕ ГАРГАНУ (1151. године)

Године господње 1151. индикта XIV. Ја Деса по милости божјој кнез Диоклије, Стоболије и Тахолмије одлучујем да дам, за опраштање мојих гријеха острво Мљет, часном манастиру свете Богородице и дјевице Марије у Пулсану који се налази у дјеловима Апулије у Монте Гаргану, добровољно уступама у руке монаха тог манастира тј. Гуилелму, Марину и Симеону, примаоцу исправе Јохелију, њиховом часном опату да без сваке сметње од Словена обрађује, за испашу и за друге потребе њиховог манастира. Ако би неко осим монаха светог Бенедикта желио да ради или у будућности помишљао да обрађује територију, острво које (намјеравамо даривати) дарујемо, мора се обратити поглаварима тог манастира. Ово добровољно остављам и потврђујем пред потписаним жупанима и стотницима да их не би узнемиравали ни дубровачки племићи, ни они који буду на власти да им не праве сметње. Ако неко од наших баштиника или наследника ово не прихвати нека их стигне проклетство божје, дванаест апостола и отаца светаца. Ја жупан Гардеша свједок. Ја Десимир свједок. Ја Растко свједок. Ја жупан Грубиша свједок. Ја арло свједок. Ја Сранлатин свједок. Ја Петар кнез Дубровчана са сином Гајлавом свједок. Ја Силвестер Авелин Стопака. И ја писар Матео написах и свједок сам.

Потврђујем да је ово речено пред монасима Гуилелмом, Марином и Симеоном у наведеном времену, пред опатом и господином Јохелом.

И преписах вјерно и истинито како сам пронашао у претходној повељи.

И ако би неко избрисао ову повељу нека буде избрисан из књиге живота и нек буде проклет.

У Дубровачком архиву се налази и повеља дукљанске кнегиње Десиславе, жене кнеза Михаила, издана г. 1189, када се она изгубивши власт у Дукљи, повукла и нашавши се у Дубровнику уступила Дубровчкој општини два своја брода. У њеној пратњи су били архиепископ барски Гргур, жупан Чернех и Цреник, казнац Грдомил и друга властела са двора. Поуздано се зна да се „архиепископ Гргур више није вратио у Бар, него је остао у Задру“.⁹¹ Десислава је уједно и посљедњи владар Дукље из старе куће, пошто наступа Немањино вријеме, када „се у титулама

⁹¹ К. Јиречек, *Историја Срба I*, 153.

Немањиних наследника редовно истиче стварање њихове државе из два дела, српске (рашке) области и Приморја⁹². Повеља је писана у Дубровнику, јер ју је писао дубровачки писар, а снимак изворника овдје дајемо.

Познато је да прва јавна дукљанска исправа, која није сачувана, датира из времена када се дукљански владар Михаило, син Војислава, „обновивши уговоре с византинским царем, био ‘уписан међу савезнике и пријатеље Ромеја’ и одликован достојанством протоспатара“⁹³. Изузетна је вриједност овога писма папе Гргура VII, које је упућено почетком 1077. године „Михаилу краљу Словена“⁹⁴, јер свједочи о постојању веза између Михаила и папе, односно сама чињеница да се папа обраћа Михаилу наводи на закључак да је овај владао самосталном државом, која је обухватала велику територију и „у којој су били Стон и залебина Дубровника“, а центар „на југу, у непосредној близини градова који су раније припадали драчкој теми (један двор у Котору а други у Прапратни)“⁹⁵.

КНЕГИЊА ДЕСИСЛАВА ДАВА ДУБРОВЧАНИМА ДВА БРОДА* У ДУБРОВНИКУ 20 АВГУСТА 1189.

С поља наопако: De Michaheli Vodini. (Де[сислава] Михајла Бодинова). (Биљешка канцеларије).

In Hristi nomine. Anno dominice incarnationis. millesimo. centesimo. octogentesimo. nono mensis augusti, die sancti Stephani apud Ragusii ciuitatem, coram testibus subnotatis. Ego comitissa Desislaua, magni comitis, Michaelis uxor, stans secure uoluntate mea, galionem meum et sagiteam uniuerso comunj Ragusii dimitto statuens, quo (тако) in ciuitate steterint ligna ipsa, meo sint in fortunjo, tamen in seruitio Raguseorum comunj, ligna pergendo, et quod de lignis acciderit, quae post amitti poterint. centum. perperos. mihi dare dispono. comunjs Ragusij et nunc ipsa ligna me deserendo et redeundo Ragusium, mea in fortuna pergebunt. Ragusio uero ligna stando siue putrefiant, aut quod de ipsis euenerit, ut dietum est in damnum erit, solummodo in seruitijs Ragusii, si quidem poterint. centum. dictos perperos. mihi persoluent, quo uero ordine uniuersus comunis Ragusii, campana sonando curiam facientes, ligna receperunt. In hoc testes asignatj sunt; primo Gregorius Antiuarensis antjstes; jupanus Cernecha, Vitalis Bodacie, Dersimirus, judex Ragusij, Grosius Goyslauj, Dobroslauus Bodatie, vicarius Micha(tius), Petrus Bubanne, Dobro-

⁹² Исто.

⁹³ С. Ђирковић, *Осамосталивање и успон Дукљанске државе*, стр. 186.

⁹⁴ E. Gaspar, *Das Register Gregors VII*, MGH Epistolae selectae t. II, fasc. II, Berolini 1955, 365.

⁹⁵ С. Ђирковић, и. дј. 187.

* А. Вучетић, Срб, бр. 1, Дубровник 15. маја 1906, стр. 54.

док буду остала у граду иста дријева, буду у моме имању, али у служби општине Дубровчана идући бродови, а што се буде догодило од њих, који би се послје могли изгубити, одређујем да ми општина даде сто перпера, а сада када ја оставим Дубровник, или се вратим, исти ће бродови ходити као моје имање. А кад бродови буду стати у Дубровнику, или изагђију, или се што му драго њима догоди, како се казало, биће на штету само општине дубровачке, ако узмогу сто речених перпера мени платити.

Услијед ове одредбе укупна општина Дубровачка звоњењем звона, скупивши се на састанак, прими бродове.

На ово се потписаше прво Грегорије, Барски надбискуп, жупан Чернеха, Виталис Бодачије, Десимир судија дубровачки, Гросијус Гоислав, Доброслав Бодоције, викар Михатије, Петар Бубана, Доброслав Слабе, Теодор Купутаси, Дусеиус Ветрије, Лампридијус Матеј, Балотије Белатбуси, Паверсен Пезане, Михаијус Фуратере, Беривој Костин, Жупан Крепун, Касвеј Грдомир, Пелегрин Серги, Радован Нејеверијус, Братоје Техомирић, с којим и ја Марин диак и општински нотар бијаш назочан и ово написах.

Само да општина дубровачка чува ове бродове као своје властите.

Није сачувана ни повеља дукљанскога краља Радослава, којом оснива манастир у подручју Балем (Плат) и повјерава га локрумским бенедиктинцима, али постоји више издања једног његовог фрагмента⁹⁶ и препис у хроници Ивана Марина Гундулића (XVII вијек), рукопису фрањевачког самостана у Дубровнику, по којему је Т. Смичиклас штампао текст фрагмента.⁹⁷ Овај фрагмент није датиран, мада у дубровачком рукопису стоји 1058. година, која је уписана накнадно, преко раније уписане 1045, што је свакако непоуздано, јер је Радослав постао краљ око 1081/2. године, а остале поменуте личности живјеле су много раније, како сазнајемо из аутентичних исправа.⁹⁸ Чини се сасвим оправданом претпоставка Шишића да су се локрумски монаси при обнављању несталих Радослављевих повеља служили „Љетописом Попа Дукљанина“, због чега је и дошло до ове збрке.

По препису из XVIII вијека позната је и повеља дукљанског краља Бодина, којом он поклања бенедиктинском манастиру на Локруму Цркву св. Мартина у Шумету. Датирана је са 1100. годином, а Т. Смичиклас додаје још и „прије 1. рјна“, на основу поменуте у повељи осме индикције. Поред овог преписа у Зибалдону (свеска III, стр. 209), има још неколико преписа ове исправе,⁹⁹ који се међусобно поклапају, што упућује на прет-

⁹⁶ Farlati, *Hiricum sacrum* VI, 46; И. Кукучевић, *Cod. dip.* I, 118; Шишић, *Љетопис* 188.

⁹⁷ Т. Смичиклас, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, ЈАЗУ I, 1967, 84.

⁹⁸ Шишић, *Љетопис* 240.

⁹⁹ Т. Смичиклас, *Cod. dip.* I, 213.

поставку да су се преписивачи служили истим предлошком, можда и оригиналом који је непознат? Објављивана је више пута,¹⁰⁰ а преписа у рукопису »Cronica antichissima«, који је користио И. Кукуљевић¹⁰¹ за своје издање, више нема. Ова је повеља изазивала велико интересовање; преписивана је и издавана више пута, вјероватно због тога што је од свих дукљанских владара „Бодин највише историјска личност по томе што је тачно смештен у времену (живео у време првог архиепископа Петра и смрти Роберта Гвискарда) и простору (столовао у Скадру), и што су о њему појединости познате из других извора“.¹⁰²

Повеље судије Грда из 1114 (VII индикција) и дукљанског краља Бурџа 1115. године (августа, VIII индикције) повезане су утолико што судија Грдо, након расправе, досуђује Цркву св. Мартина бенедиктинском манастиру на Локруму баш у вријеме владавине краља Бурџа, Бодиновог сина, који послје ове расправе ту цркву и сам потврђује бенедиктинцима. Преписи ових повеља из Зибалдона имају више издања,¹⁰³ уз критички осврт издавача, који су њихову аутентичност доводили у сумњу због података које садрже, а и због чињенице да нијесу сачуване у оригиналу.

Књегинја Десислава се помиње у посљедњој дукљанској повељи од 15. јуна 1193. године, којом Бураш син Андријин враћа Цркви св. Мартина отету земљу. Та је повеља као и претходне, изазивала сумњу због података у њој наведених. Ово највише због тога што је „краљевска“ земља са Црквом св. Мартина била у посједу поменутог Бураша. Сасвим је могуће да је доласком Десиславе у Дубровник овај Бураш пристао да врати земљу, коју је у неком ранијем погодном тренутку био одузео, можда послје смрти краља Михаила. У прилог томе иде и чињеница да већ у XIII вијеку посјед Цркве св. Мартина припада локурумском манастиру. Ни ова повеља није сачувана у оригиналу. Објављена је према дубровачком препису из XVIII вијека, код Т. Смичикласа и Шишића.¹⁰⁴

Што се тиче дипломатских карактеристика, ове повеље потпуно одговарају времену у којем су настале, а састављене су према формуларима латинских исправа XI—XIII вијека. Инвокација је вербална и симболична (не сва); интитулација и инскрипција на самом почетку; затим нарација, диспозиција, санкција, свједоци и писар. Датум је писан углавном на почетку: го-

¹⁰⁰ Thalloczy — Jiriček — Šufflay, *Acta et diplomata res Albaniae Mediae etatis illustrantia, Vindobonae*, 1918, I, 24 Шишић, *Љетонис*, 196.

¹⁰¹ Иван Кукуљевић Сакцињски, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* I, Загреб 1874, 188.

¹⁰² С. Ђирковић, н. дј., 194, нота 32.

¹⁰³ Повеља судије Грда: Farlati, *Illiricum Sacrum* VI, 59; И. Кукуљевић, *Codex diplomaticus* II, 18—19; Смичиклас, *Codex diplomaticus* 25—26; Шишић, *Љетонис*, 198; *Повеља краља Бурџа*: Исто, Фарлати, VI, 60; Кукуљевић, II, 19; Смичиклас, II, 27; Шишић, 199.

¹⁰⁴ Т. Смичиклас, *Codex diplomaticus* II, 258—9; Шишић, *Љетонис*, 200.

дина, индикт, рјеђе мјесец и дан; само је у повељи краља Бурба из 1115. на крају. Све њих карактерише и опширна стара формула санкције и рђава латинштина са специфичним скрћеницама.

О Дукљи и дукљанским владарима налазимо вриједних података и у другим документима XI и XII вијека бјављеним у Кукуљевићевом *Codexi diplomaticusu*,¹⁰⁵ али о њима овдје нећемо говорити пошто су предмет друге расправе.

ФРАГМЕНТ ПОВЕЉЕ ДУКЉАНСКОГ КРАЉА РАДОСЛАВА КОЈОМ ОСНИВА МАНАСТИР У БАЛЕМУ*

Temporibus Vitalis archiepiscopi. Petri abbatis et Dominici prioris etc. Ego Radoslavus rex etc. cum uxore mea Julia et filio Branislavo, volo quod construat^r monasterium in Baleni et detur monachis sancti Benedicti de Lacroma.

— превод фрагмента —

У вријеме архиепископа Витала, опата Петра и старјешине итд. Ја Радослав краљ итд. са (женом) супругом Јулијом и сином Браниславом желим да се оснује манастир у Балени и да се да монасима светог Бенедикта из Локрума.

ПОВЕЉА ДУКЉАНСКОГ КРАЉА БОДИНА КОЈОМ ПОКЛАЊА БЕНЕДИКТИНСКОМ МАНАСТИРУ НА ЛОКРУМУ ЦРКВУ СВ. МАТИНА (1100. год.)*

In nomine domini nostri Jesu Christi anno ab incarnatione domini millesimo centesimo indictione octava.

Testamentum hoc firmum stabileque factum a me dei gratia Bodino rege ex loco qui vocatur sanctus Martinus de Zonchetto, scilicet: Notum sit omnibus, nos dedisse illum et cum omni possessione tam de terris, quam de vineis, que pertinent ad eundem locum, in monasterium sancti Benedicti, ita quidem, ut licitum habeant monachi perfruere illum et possidere perpetualiter absque contrarietate omnium nostrorum presentium et futurorum. Et si quis contumax haec nostra statuta depravare intuerit et aliquam molestiam vel vim ipsis monachis intulerit, iram omnipotentis dei et maledictionem omnium sanctorum incurrat. Et ego A[n]dreas? abbas ex coenobio sanctorum martyrum Sergii et Bachi per iussionem domini regis scripsi in presentia dompni P[etri] arhiepi- scopi et aliorum nobilium.

¹⁰⁵ И. Кукуљевић, *Codex diplomaticus*, II, бр. XXV, CCLXVIII, CCLXIX, CCLXXXIII, CCLXXXV, CCLXXXVI, CCLXXXVII и CCLXXXVIII.

* Ф. Шишић, *Летопис попа Дукљанина*, Београд — Загреб 1928, 188.

* Ф. Шишић, *Летопис попа Дукљанина*, 1928, 196.

У име господа нашега Исуса Христа године од утјелотворења господњега хиљаду стоте (1100.) индикта осмог.

Потврђује се ова повеља и некретнина од мене божјом милошћу краља Бодина из мјеста које се зове свети Мартин де Зонхето да: нека је свима познато да то (мјесто) са свим посједима и виноградима који се налазе на том мјесту дајемо манастиру светог Бенедикта да имају допуштење да га монаси уживају, имају за увијек и да немају неприлика од свих нас садашњих и будућих. Ако би се неко оглушио о овом нашем закону и ако би монасима пријетио силом или их узнемиравао, нека га стигне бијес свемоћног бога и проклетство свих светаца. Ја А(ндреј) опат самостана светих мученика Срба и Вакха написах по налогу господина краља у присуству господина архиепископа П(етра) и других племића.

ПОВЕЉА СУДИЈЕ ГРДА ИЗ ВРЕМЕНА ВЛАДАЊА
ДУКЉАНСКОГ КРАЉА БУРБА КОЈОМ ДОСУБУЈЕ ЦРКВУ СВ.
МАТИНА БЕНЕДИКТИНСКОМ МАНАСТИРУ НА ЛОКРУМУ*

Anno ab incarnatione domini nostri Jesu Christi millesimo centesimo decimo quarto, indictione septima, regnante rege Georgio, filio regis Bodini.

Primo autem anno regnante praedicto rege surexit Miro de Paris, qui dicebat, quod »ecclesia sancti Martini cum omni hereditate sua, quam Bolislauo iudex dedit ad monasterium sancti Benedicti, qui vocatur Lacromono, est propria nostra, et donavit eam iniuste, vim nobis faciendo«. Ait eis iudex Gerdo: »Verum non dicitis, quoniam ab initio regale (!) fuit terra ipsa et ecclesia; et sunt adhuc homines senes, qui bene sciunt istam rem, videlicet Lampredi monaco, cognomento Pelmonelle et Belle uxor Proculi de Cazariza monaca, filia Thychaslauae, quae fuit soror domino regi Dobraslavo«. Placuit autem ex utraque parte credere ipsorum testium dictis et iuimus ad Lacromone interrogare ego Gerdo cum meis consanguines, et nobiles Ragusii et de Tribunia: in primis Riccatina [uxor] Arcirisii filii regis Bodini et iudex (!) Grubessa filio Branislauo et Drago priore filio Slabbe et Luccaro priore filio Nicolizze, Tepla Formino de Rasbigaleri, Goislauo filio Crosii, Flesioch, Zanello casnazo, Sauatino, Dabraheno zuppano de Comene, Thechomiro setnico de Canale, Svergia zuppano de Tribigna et David casnaz de eadem zuppania. Ante ipsorum presentiam interrogauimus predictos testes et dixerunt: »Quia nos audiuius pro certo, quoniam ipsa ecclesia cum sua hereditate semper regalia fuit, et Lubezo hereticus per iussoionem

* Ф. Шишић, Летопис попа Дукљанина, 1928, 198.

regibus (!) eam tenebat, et in vita sua tradidit omnia in manu iudicis Bolislaui et fecit eum sibi filium; ab illo die omnia (!) causa ipsius in potestate predicti iudicis fuit, et tunc ille dedit ipsam hereditatem ad sanctum Benedictum«. Quapropter ego iudex Gerdo et cum meis suprascriptis consanguines similiter eam affirmamus per remedium nostrorum consanguineorum defunctorum et nostro.

Hoc factum est et definitum ante presentiam de suprascriptis testibus. Et ego A[n]dreas? abbas suprascriptus scripsi per iussuonem domini regis supradicti.

ПРЕВОД ПОВЕЉЕ

ПОВЕЉА СУДИЈЕ ГРДА ИЗ ВРЕМЕНА ВЛАДАЊА ДУКЉАНСКОГ КРАЉА БУРБА КОЈОМ ДОСУБУЈЕ ЦРКВУ СВ. МАТИНА БЕНЕДИКТИНСКОМ МАНАСТИРУ НА ЛОКРУМУ

Године од утјеловљења господа нашега Исуса Христа 1114. године индикт VII, за вријеме владавине краља Борба сина краља Бодина.

Прве године владавине поменутог краља устаде Миро де Парис који говораше „да је црква светог Мартина са свим својим имањем, коју је судија Болеслав дао манастиру светог Бенедикта који се зове Локрум, и да је наше власништво а да ју је он неправедно дао чинећи то силом“. Судија Грдо им рече: „Не говорите истину јер су од почетка та земља и црква краљевске: још увијек су живи стари људи који добро знају ту ствар (јамачно) као монах Лампреди, по презимену Пелмонеле, монахиња Бела супруга Прокула де Казариза, кћер Тихослава која је била сестра нашега господина краља Доброслава“. Требало је дакле да обје стране повјерују поменутиим свједоцима по смо пошли на Локрум да питамо, ја Грдо са мојим роџацама и племићима Дубровника и Требиња: у првом реду са Рикатином (супругом) Аркирисија сина краља Бодина, судија Грубеаш син Бранислављев, главар Драго син старјешине Слава, страјешина Лукаро син Николице, Тепла Формино де Расбигалери, Гојислав син Кросијев, Флезиво, кнез Занело, Саватино, Добрахеном жупаном Комене, стотником Тихомиром из Канале, Свергиом жупаном Требиња и Давидом кнезом исте жупаније. Пред њима смо питали поменуће свједоке који изјавише: „Ми смо сигурно чули да је та црква са својим имањем увијек била краљевска и да ју је по заповијести краљева држао јеретик Лубецо и све је у свом животу оставио судији Болеславу који га је и посинио; од тога дана све је било у моћи поменутог судије који је ту цркву и имање дао бенедиктинцима“. Зато ја судија Грдо са мојим потписаним роџацама потврђујем то за избављање наших по којних роџака и наше.

Ово је учињено и потврђено у присутности потписаних свједока. Ја опат А[ндреј] написах по налогу поменутог господина краља.

ДУКЉАНСКИ КРАЉ БУРАБ ПОТВРЂУЈЕ ЦРКВУ СВ. МАРТИНА БЕНЕДИКТИНСКОМ САМОСТАНУ НА ЛОКРУМУ (1115. год.)*

Georgius gratia dei rex una cum matris (!) meae (!) domina Jaquinta regina et Gerdo consobrinio meo, de quadam ecclesia sancti Martini, quam olim datam habuerunt patres nostri et domini, cum omni sua pertinentia ad monasterium sancti Benedicti cognomento Locromono; modo nos affirmamus eam similiter, ut secure possideant predictam hereditatem, quam suprascripti nostri priores dederunt. Ut nullus de nostris parentibus presumat contrariari, nam si quis tentare (!) probauerit, veniat super illum ira dei et cum omnibus electis eius.

Et ego A[ndreas?] abbas ex coenobio sanctorum martyrum Sergi et Bachi per iussionem domini regis scripsi in presentia P(etri) archiepiscopi et aliorum nobilium Ragusii, mense augusti indicione octava.

— превод повеље —

Бураб по милости божјој краљ са мојом мајком господарицом краљицом Јаквинтом и мојим рођаком Грдом потврђујемо да дајемо цркву светога Мартина манастиру светог Бенедикта званог Локрум а коју су већ били дали наши очеви и господари са свим што јој припада: потврђујемо да стално посједују то наслеђство како су дали наши преци, да нико од наших рођака не помисли да се томе супротстави, а ако би неко покушао нека дође над њим сриба божја и његових изабраника.

Ја А(ндреј) опат самостана светих мученика Срба и Вакха написах по налогу господина краља у присуству архиепископа П(етра) и других дубровачких племића, мјесеца августа, индикта VIII.

ИСПРАВА КОЈОМ БУРАШ СИН АНДРИЈИН ВРАЂА ЦРКВИ СВ. МАРТИНА ОТЕТУ ЗЕМЉУ, ПОЗИВАЈУБИ СЕ НА НЕКАДАШЊУ КЊЕГИЊУ ДУКЉЕ ДЕСИСЛАВУ (1193. год.)*

Anno dominice incarnationis millesimo centesimo nonagesimo tertio, mensis iunii decimo quinto intrante, apud Ragusinam civitatem. Coram comite [et] consilio, et iudice domni magni iupani [Rascie] Andrise (?) et setnico Velcinna, et vicario Michatio,

* Ф. Шишић, Летопис попа Дукљанина, 1928, 199.

* Ф. Шишић, Летопис попа Дукљанина, 1928, 200.

Cranca Bubane, Johanne Petracce, Mengatia Bocini et Girace (?) pro parte [civitatis Ragusinae], ego Juras, Andriti filius, de Loco Gradessi habitator, quod verissime recolo a patre illud in anima testor, summum dominum testem interpono, quia terra que in Zonchetto, est de ecclesia sancti Martini, false coram domina comitissa Desislava me interpellante: utrum [a] consanguines recepta fuit, meam ad perditionem et nostrorum omnium, terra ipsa [usque] nunc retenta est. Et quia peccatum hoc nolo habere, quantum ex me dimitto illam et omnibus in presenti tenentibus iubeo, ut illam dimittant, quia semper de ipsa ecclesia sancti Martini terra illa fuit, recolens hoc verissime per me et per patrem meum et omnes meos antecessores. Et in hoc Bratoc fillius Bratachanii interfuit. Quod ego diaconus Marinus et communis notarius, qui interfui, rogatus scripsi.

ПРЕВОД ПОВЕЉЕ:

ИСПРАВА КОЈОМ БУРАШ СИН АНДРИЈИН ВРАБА ЦРКВИ СВ. МАРТИНА ОТЕТУ ЗЕМЉУ, ПОЗИВАЈУЋИ СЕ НА НЕКАДАШЊУ КЊЕГИЊУ ДУКЉЕ ДЕСИСЛАВУ (1193. год.)*

Године утјеловљења господњега 1193. мјесеца јуна, индикт XV у граду Дубровнику. Пред кнезом и савјетом, пред судијом господина великог жупана (Растка) Андрије, стотника Велцина и викара Михата, Кранка Бубане, Ивана Петраке, Менгациа Боцина те Гирака (?) од стране (града Дубровника), ја Бураш, син Андритов, становник мјеста Градеси дајем на знање да највјерније обнављам очеву опоручу и признавам за свједока вишњега господина да земља у Зонхету припада цркви светога Мартина а не како ми је саопштила господарица књегиња Десислава. Пошто не желим да носим овај гријех заповиједам да сив од тога одустану јер је та земља увијек припадала цркви светога Мартина поштујући моју жељу као и жељу мога оца и мојих предака. У овоме је био присутан Братош син Братачанија. Пошто сам и ја ђакон Марин и општински писар био присутан, замољен сам да напишем.

ОПШТИ БИБЛИОГРАФСКИ ПРЕГЛЕД

Станоје Станојевић у својим „Студијама о српској дипломатици“, у поглављима о Зетској канцеларији, констатује да „од свих српских држава Зета има најмањи број сачуваних повеља (свега око 18), али су те Зетске повеље врло занимљиве у сваком

* Текстове докрумских повеља превео је професор Марко Цамај, на чему му се најсрдачније захваљујем.

погледу“.¹ У даљим поглављима он наводи само 19 докумената од којих се скоро сви односе на грабу Дуборвачког архива, а само три на Врањинске исправе.

У категорију зетских исправа Станојевић не убраја оне из немањинског раздобља, разматрајући их у оквиру Рашке канцеларије, али трећина њих и тако представља посебни случај који се издваја из општег шаблона рашких формулара. Баш повеље и писма Вукана Немањића, краљице Јелене, Милутина и Стефана Дечанског из доба управљања Зетом као и у вријеме формирања Зете као посебне државе документују очевидну чињеницу постојања посебне зетске државне канцеларије.^{1a}

Треба нагласити да и владарска повеља и писма издани за Зету из Рашке канцеларије не губе због тога од свога значаја за унутрашњу историју и културу средњовјековне Зете, јер се са висине српског владалачког пријестоља регулишу територијалне, управне, финансијске, судске и социјално-економске прилике на овој територији.

Сразмерно раздобљу које обухвата историју Дукље, Зете и Црне Горе до њеног пада под Турке, број повеља и уопште изворне грабе је веома мали.

То се прије свега може приписати чињеници да су у Зети у средњем вијеку, документи пропадали и уништавани. Тако је „за време рата са Млечићима од 1419—1421. године Баоша Баошић узео неким млечачким поданицима неке списе и књиге, те су Млечићи у преговорима са Баошевим посланицима 7. априла 1421. године тражили да Баоша и Стеван 'restituant scripturas et libros civium nostrorum quod habent'.²

О постојању посебне државне канцеларије у Зети, у XV вијеку, када се ова издвојила у самосталну државу, говори повеља из 1482. године, начињена поводом одређивања међа, у којој је забиљежено: „У двије канцеларије писма остависмо: једну господин Иван у његову канцеларију на Цетиње, другу ми властела которска у нашој канцеларији у Котор“.³

Током XVIII и XIX вијека, а и касније, у Црној Гори имамо покушаје прављења зборника повеља. Тако је, „по наредби игумана Гаврила Бурашковића и његовог брата Исаие, преписао Гаврило 1721. године у један зборник повеље манастира светог Николе на Врањини до 1469 године“.⁴

Зборник са повељама Црнојевића, који се налазио код Вука Караџића, а касније у Народној библиотеци у Београду, објавио је Јован Томић у „Споменику“ 47, од 1909 године.

¹ Ст. Станојевић, *Студија о српској дипломатици*, Глас САН ХС, стр. 111.

^{1a} Ст. Станојевић, *Састављање повеља*, Глас СКА CLVII, 1933, 199.

² Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици II*, Београд, 1935, стр. 261.

³ С. Милутиновић, *Историја Црне Горе, 1835*, стр. 12.

⁴ Гласник САН, 47, 1879, стр. 220.

У Зборнику од 1752. године који је писао владика Василије Петровић налазе се повеље Стефана Првовјенчаног Манастиру арханђела Михаила на Превлаци, Иванбега, Бурба Црнојевића, а значајан дио чине документа митрополита Саве.

О градском уређењу Котора током последњих година византијске управе, у вријеме Манојла Комнена, веома мало се зна. Иако се на основу извора не може тачно утврдити кад је основан нотаријат у Котору, ипак се на основу најраније сачуване исправе из 1200. године, с именом нотара, презбитера Јунија, може претпоставити да је которска нотарска служба утемељена у раздобљу византијске управе градом. Каснији извори су много издашнији, нарочито из раздобља када се Котор налазио у саставу Српске државе, те се на основу њих добија много јаснија слика о которској канцеларији.

Најстарији сачувани докуменат Которског архива и нотара Петра Вите (... et ego Petrus Viti comuni s Catari iuratus notarius...) јесте купопродајни уговор од 20. децембра 1309. године, писан готичом на латинском језику.⁴³ Из њега и добијамо прве прецизне податке о нотару и другим личностима.

Сачуван је велики број которских докумената писаних на латинском језику из којих се по формулару може видјети да је Котор дуже и јаче био под византијским утицајем него Дубровник, преко кога је и могао доћи формулар за писање повеља. У најстаријем которском документу од 1124. године употребљена је обична инвокација, као и у низу дубровачких повеља: *In nomine patris et filii spiritus sancii, amen (Codex Diplomaticus II, 38)*. Ова се инвокација више не јавља, али се са незнатним разликама налази у идућа три: *In nomine domini eterni et salvatoris nostri Jesu Christi (Codex Diplomaticus II, 198, 287, 341*; из године 1186, 1197 и 1200; Исто такву инвокацију имамо и у актима из 13. вијека: *Codex Diplomaticus III, 163, 194*). Најчешће је употребљавано: *In Christi nomine (Codex Diplomaticus II, 324; 1199. године и даље)*.

До средине XII вијека у повељама из наших земаља не по-мињу се називи звања појединих писара повеља.

„Најраније сачуване исправе (у Котору) саставили су домаћи људи. Касније се у исправама све чешће јављају имена странаца. Како су они долазили из далеких градова Италије и примали се позива у Котору, није могуће наслутити у сачуваној граби... У которској граби нема, као у дубровачкој, података о ступању нотара на дужност, ни о условима под којима је требало да обављају позив у граду“.⁴⁴ Ипак, имена нотара у књигама из XV вијека јасно говоре да су то били странци који су дошли из италијанских градова.

⁴³ Водич кроз архивску грабу са сумарним инвентарима музејских и црквених фондова и збирки, Историјски архив Котор, 1977, 266/267.

⁴⁴ Ненад Фејић, *Которска канцеларија у средњем веку*, Историјски часопис, књ. XXVII, 1980, 12.

Иако се сачувало име епископа Урсације, као првог састављача документа из 1124. године («Ego Ursacius episcopus, per voluntatem omnium nobilium et auctoritate communi, propria manu scripti»),⁴⁶ значајан је податак да се у Котору тек 8. марта 1353. године, у једном документу, каже да га је писао Петар, син Николе Буће manu propria (Monumenta Ragusina II, 153), члан которске властелске породице која се истакла у служби Немањића.⁴⁴

„Године 1333. помиње се архидијак Марин Баранин. Пошто је Марин из Бара, а помиње се само као присутан при издавању повеље, није извесно да ли је он био чиновник у канцеларији“.⁴⁵ Ипак, и само помињање термина архидијак довољно говори да је у Бару постојала самостална канцеларија, исто као и у Котору гдје се као први писар на словенском језику помиње канцелар Стеван Калођурђевић. Он се помиње први пут 1420. године, а од 1436. до 1462. помиње се често као cancellarius lingve sclave, sancellarus sclavus de Cataro, или, interpret sclavus.⁴⁶ Он је превео с латинског језика Балшину повељу о оснивању Манастира св. Николе у Паштровићима на славеносерпски (Stephanus Calojurgij cancellarius sclavus).⁴⁷

Из нотарских књига и других извора сазнајемо да су најстарији которски нотари били духовна лица, с епископског двора. У другој половини XIII и у XIV вијеку су све чешће странци, углавном Италијани. У XV вијеку се помиње канцеларија на словенском језику, у којој су вршени преводи на латински језик и обрнуто, најпознатији писари у латинској которској канцеларији били су Јоханес де Луксија (1431—1458.) и Франческо из Венеције (1458—1463), чије писмо носи лично обиљежје. Први је употребљавао готицу, а други хуманистику.⁴⁸

О постојању канцеларије у Улцињу свједочи помен царског нотара 1394. године.⁴⁹ Иначе је Бурбу Страцимировићу један акт од 28. фебруара 1388. године на талијанском језику писао Pila de Marin⁵⁰ а други један, од 10. новембра 1395. године опет у Улцињу, Johannes de Morigiis quondam Antonii de Mediolano imperijali auctoritate notairus publicus ac cancelarius nobilis viri

⁴⁶ Т. Смичиклас, *Codex Dprxromaticus* II, 38

⁴⁴ М. Накић, *Трипе Бучић, которски властелин и дипломата средњовековне Србије*, Историјски гласник IV/1954/3, 39.

⁴⁵ Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, стр. 85.

⁴⁶ О которској канцеларији: F. Cornelius, *Catharus Dalmatiae civitas in ecclesiastico et civili statu* (1749) 26—9.

⁴⁷ Споменик XI, 67; О канцеларији у Бару и Котору: К. Јирчек, *Statut und Gesellschaft* I, 61.

⁴⁸ Н. Фејић, *Исправе которских нотара из XV столећа*, Miscelanea, Мешовита грађа, књ. VIII, Београд 1980, II. Списак свих которских нотара даје исти аутор на стр. 61, *Историјски часопис*, књ. 27, 1980, на крају рада „Которска канцеларија у средњем веку“.

⁴⁹ С. Љубић, *Листине*, IV, 366, 408.

⁵⁰ С. Љубић, *Листине*, IV, 245.

Iohannis Gavro, castellani Lesil.⁷⁴ У Улцињу су крајем XIV вијека радили у латинској канцеларији нотари из Италије.⁷⁵ У средини XV вијека и Папштровићи су, „како изгледа, имали свога писара. У једном акту од 22. јула 1458. године, који је такође преведен са српског и сачуван само у талијанском преводу, вели се, да, *va scripse Jurag Cernec, cancelier del sboro dei Pastrovichi*“.⁷⁶

Док се за владе Балшића може констатовати борба између рашког и дубровачког утицаја у зетској дипломатици, за владе деспота Стевана Лазаревића и Бурђа Бранковића су овладали у Зети сасвим рашки формулари, па су они остали у употреби у зетској канцеларији и послије, за владе Црнојевића. Али се у то доба у зетској канцеларији још увијек осјећају утицаји с друге стране.⁷⁷

Могло би се претпоставити да су у зетској канцеларији били у употреби западни формулари, који су примљени преко Дубровника и Босне, односно Хума. Разлози за такав поступак могли би се тражити у факту да је зетска држава стајала под утицајем запада, па су се самим тим у њеној државној канцеларији употребљавали западни формулари.

У зетским повељама као и хумским, употребљавани су и византијски формулари. Дукљанско-зетске средњовјековне повеље су писане на пергаменту или (доцније) на хартији, мада има неколико манастирских повеља које су исписане на зиду, као у Морачком Манастиру. У њима је „од почетка бележено место, у коме су писане или издане. Изрично се помиње за поједине зетске повеље, да су писане под, више, ниже или близу неког места, затим да су писане „у двору“, а за једну повељу је забележено, да је писана „у летњем дворцу Брчели“.⁷⁸ У Котору је 1221. године одређено да »*ab hodierno die antea, nulla charta de lege non scribatur nisi in curia coram indicibus*«.⁷⁹

У нашим канцеларијама средњег вијека често није, с обзиром на садржину, обрађана пажња на употребу формулара и разних дипломатских елемената у појединим актима, него су понекад за сасвим неважна акта употребљавани формулари одређени за важна и свечана документа, и обратно. Исто тако су сасвим обична документа називана именима важних државних аката, док су понекад врло важним документима давани називи сасвим безначајних списа.⁸⁰ Често се није правила разлика међу разним врстама докумената, особито у XV вијеку, када су једном истом акту давани разни називи.

⁷⁴ С. Љубић, *Листине*, IV, 351.

⁷⁵ *Acta Albaniae* II, 94, 96.

⁷⁶ Споменик XI, стр. 89.

⁷⁷ Ст. Станојевић, *Студија о српској дипломатици* II, 57.

⁷⁸ Исто, 230.

⁷⁹ Смичиклас, *Codex Diplomaticus* III, 194—5.

⁸⁰ О називима повеља: А. А. Мајков, *Историја српског народа*, Београд 1876, 281—2.

Зетске повеље се називају: *писанија*, као у повељи Бурџа Црнојевића од 29. децембра 1494. године, којом исправља међу имања датог Шћепану Малошевићу и одређује људе који ће је утврдити;¹² *књига*, у запису Стефана Црнојевића уз Светостефанску повељу, где пише: „Да је ва сведеније свакому човеку, како раб божиј Стефан Црнојевић ову књигу најдох у казну цара Мурат-бега“.¹³ Исти назив налазимо и у повељи Балше III од 24. априла 1385. године.¹⁴

Међу зетским повељама и писмима има неколико сачуваних само у преводу: писма Бурџа Страцимировића млетачком дужду из 1396. године (*Листине IV*, 377), акт Јелене и Балше у записнику о пресуђвању неких спорова између Млетачке Републике и Балше Балшића од 6. јуна 1408. године, за који се каже да је *letera sclava ... translata in latin, como qui de sotto se contien*;^{14a} привилегија, коју је донио млетачким властима у Котору Пајсије, калуђер Манастира светог Николе у Паштровићима молећи *ipsum privilegium registrari facere per cancelarium comunis in catasticis ut continius temporali (sic, pro-ibus), si dictum privilegium amitteretur, quod deus aduertat, reperiri possit ibidem, in fauorem iurium monasterii. Qua digna et honesta supplicatione recepta, prefatus magnificus dominus comes et capitaneus et iudices preceperunt Stephano Coloiurgij, cancellario sclavo, ut ipsum privilegium de sclavo in latinum transscriberet. Deinde mihilohanni de Luxia, cancellario comunis Catari, mandauerent, ut ipsum privilegium, transscriptum per dictum Stephanum, Cancellarium sclavum, de verbo ad verbum transcriberem et in formam publicam redigerem cum meis signo et nomine consueta. Cuius quidem privilegij tenor per omnia legitur et est talis...*^{14b} погодба коју су склопили млетачки капетан Скадра и Стјепан Црнојевић 26. марта 1444. године;^{14c} уговор по коме су се 6. септембра 1455. године нека мјеста у Горњој Зети предала Млетачкој Републици писан је био словенски, па је *traducta de sclavo in latinum*,^{14d} и тестамент Бурџа Црнојевића писан 22. октобра 1499. године у Милану.¹⁵

Познато је да прва дукљанска исправа, која није сачувана, датира још из 1077. године, а то је писмо дукљанског владара Михаила (1050—1082) на латинском језику. Слиједи тзв. „локрумски фалсификати“, међу којима су: недатирана исправа кра-

¹² Споменик САН 47 (1909), бр. 19, и у бројевима 14 и 15.

¹³ Споменик САН 4 (1890), стр. 11.

¹⁴ Ф. Миклошић, *Monumenta Serbica, spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii, Vienna*, 1858, 202—3.

^{14a} С. Љубић, *Листине V*, 119.

^{14b} Споменик XI, 67.

^{14c} С. Љубић, *Листине IV*, 188—9.

^{14d} С. Љубић, *Листине X*, 67—8.

¹⁵ Архив за повијестницу југословенску 2, 1852, 41—5; К. Јиричек у *Историји Срба II*, 194 каже: „У Милану написао је Бурџ... на српском своју опоручу у облику писма за жену“.

ља Радослава, Бодинова из 1100. године, и његовог сина Бура од 1115, а које су сачуване само у преписима на латинском језику.¹⁶ Бодинову и Бурову исправу је писао опат Манастира св. Сергија и Вакха, „што упућује на закључак да су дукљански владари, који су владали потпуно организованом државом, морали имати своју дворску канцеларију“.¹⁷ Дукљанска владарска канцеларија за писање латинских исправа постојала је и у XII вијеку, када је њен краљ постао Вукан Немањић, који се на латинском језику дописивао са папом Иноћентијем III.¹⁸

Позната су два документа овог папе, и то онај од 8. јануара 1199. године, када папа Иноћентије III шаље на молбу Вукана краља далматинског и дукљанског своје посланике Ивана и Шимуна у Далмацију и Дукљу,¹⁹ и други када Иноћентије III препоручује Вукану краљу Далмације и Дукље своје посланике и шаље плашт надбискупу дукљанском.²⁰ Од наших аутора први је почео објављивати повеље из историје Зете С. Милутиновић у својој историји Црне Горе.^{20а}

У збирци Ф. Миклошића »Monumenta Serbica, spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii«, (Viennae, 1858) објављено је 14 исправа зетских господара и 10 повеља владара сусједних држава у којима се помиње Зета.

У Зборнику „Писма Републике Дубровачке“, Медо Пучић²¹ је уврстио четрнаест писама које је писао дубровачки кнез зетским владарима и то: 4 Бурђу Страцимировићу, 1 Ксенији, 1 краљици Јелени, 4 Радичу, и 4 Балши и Јелени. Овдје су сврстане још 3 повеље Бура Балшића из 1375. године Дубровнику и једно писмо из 1388. године. Ф. Рачки је у Раду Југословенске академије знаности и умјетности у Загребу (1867) објавио уговоре Дубровника и Котора, Дубровника и Улциња, Котора и Анконе, Одлуку которске општине о издавању повеља, повељу краља Радослава о издавању закона граду Котору, Уредбу Стефана Немање за град Котор итд. У овим се изворима могу наћи извјесни подаци и из историје Зете.

¹⁶ Ф. Шишић, *Љетопис Попа Дукљанина*, 200, 199, 197, 196, 188.

¹⁷ С. Антољак, *Помоћне историјске науке*, Краљево 1971, 89.

¹⁸ С. Антољак, н. дј., 90.

¹⁹ А. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia, maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis depropta*, Romae (et Zagrabiae) 1863—1875; Baluzius, *Epistolarum Innocentii III, Romani pontificis libri undecim, Accedunt Gesta eiusdem*, Parisiis 1682 II; D. Farlati, *Illyricum sacrum*, Venetis, 1817, VII, 28; G. Fejer, *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticae ac civilis*, Budae, 1829 — 1844, VII, 146; И. Кукуљевић, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Загреб, 1874—5, II 201—2; Т. Смичклас, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Загреб, 1904, II, 311.

²⁰ Исто: Theiner — I, 5; Fejer — 147; Кукуљевић — 217; Смичклас — 312.

^{20а} *Историја Црне Горе од искона до новијега времена, списана Симеоном Милутиновићем Сарајлијом*, Београд, 1835.

²¹ Медо Пучић, *Споменици српски од 1395—1423*, Писма републике Дубровачке, Београд, 1858. године.

Под насловом „Старине“ у „Српско-далматинском магазину“ за годину 1870—1, који је излазио у Задру, Ф. Радичевић је штампао Повељу Бурба Црнојевића од 1494. године.

Драгоцјене су и збирке Ј. Шафарика »Pamàtky dřevního písemnictví Juhoslovanův« (Praha) 1873) и „Српски споменици млетачког архива — Acta Archivi Veneti“ (1860) у којима је препицао и објавио неколико докумената из средњовјековне Зете, а који се налазе у Државном архиву у Венецији.

Ваља напоменути и »Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia, maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta«, II, Romae (et Zagrabiae) 1863 — 1875, А. Theiner, гдје има неколико интерполираних докумената у којима се помињу Дукља и сусједи.

Рјешавању проблематике средњовјековних дукљанско-зетских повеља допринијела је и збирка »Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmaciae et Slavoniae« Т. Смичикласа, М. Костренчића и Е. Јасовског (Загреб 1904—1934). Поред већ наведене двије повеље дукљанских владара и два писма папе Иноћентија III краљу Дукље Вукану, од 1199. године, у овој збирци се налазе још некеолико докумената који се односе на Котор и везе Которана са сусједима, шест исправа које се односе на Бар и барску надбискупшију, пет о Брскову, двије исправе Страцимира и Бурба Балшића од 1361. и 1368. и три документа која говоре о везама Балшића и Дубровчана, од 1371. 1374. и 1375. године.

Као плод вишегодишњег рада у венецијанском архиву појавила се збирка докумената С Љубића „Листине о одношајих између јужнога Славенства и Млетачке Републике“, (Загреб 1868—1891) у издању Југославенске академије. Овдје је објављено двадесетак докумената зетских владара — Балшића и Црнојевића, велики број оних који се односе на градове Зетског приморја и њихове везе са сусједима. Овом збирком се служио и Т. Смичиклас при издавању свог »Codex Diplomaticusa«, као и радовима Вићентија Макушева из италијанских архива (Напуља, Фиренце, Барија, Палерма и Анконе), који је открио доста материјала за историју народа Југославије, па и за историју Зете.²²

С. Љубић је издао „Скадарски земљишник од 1416“, и више исправа са овог терена у „Старинама“ Југославенске академије у Загребу, 1882—1890, којом расвјетљава аграрно-друштвене и етничке услове и положај Скадарског санџака.

Иако објављиване прије њега, П. Ровински је у „Историји Црне Горе“ објавио неколико повеља из времена Црнојевића и неколико фрагмената из ранијих раздобља. Његово издање повеље Ивана Црнојевића је до сада најпотпуније и најпрецизније издање.²³

²² В. Макушев, *Историјескије памјатники јужних Славян и соседних им народов*, Варшава — Београд, 1874—1882.

²³ П. А. Ровинский, *Черногория в ея прошлом и настоящем*, I, 1888.

Константин Јиричек је сабрао и издао у „Споменику“ СКА, број XI, из 1892. године, стотинак докумената међу којима су и нека која се односе на Црну Гору, а која се углавном налазе у Дубровачком архиву. Она су у ствари наставак Пуџићевих Споменика. Сам Јиричек каже да је „наша књига донекле као додатак споменицима Пуџићевим“.²⁴ Овдје су дате само двије црквене повеље, и то она Балше III којом је основао Манастир светог Николе у Прасквици у Паштровићима, од 1413. године, у италијанском преводу који је учинио 1439. године Стефан Карлобурђевећ, српски писар града Котора, и Листина браће Љешевића у Паштровићима о истом манастиру од 1458. године. Нарочито је важна ова прва повеља, јер објашњава постанак Манастира Прасквице, за који се мислило да је много старији.

Повеља и података за Зету и Приморје налазимо и код Н. Јорпа у »Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV siècle«, 1899.

У „Споменику“ СКА XLVII (1909), Јован Томић је објавио 55 докумената који се односе на период 1489—1536. године, од којих се седам налазило у Народној библиотеци у Београду, а сва остала у млетачком Државном архиву. Од све ове грађе само је 13 докумената писано ћирилицом. На основу ове грађе „мења се ранији суд о политичком положају Црне Горе под последњим Црнојевићима према Турској и о карактеру владавине последњих Црнојевића“.²⁵

Године 1912. објавио је, у књизи „Законски споменици српских држава средњег века“ (Београд 1912), Стојан Новаковић велики број до тада непознатих повеља, настојећи да објави све старе српске повеље средњег вијека.

Овдје се налази дванаест исправа зетских господара, одломци из Статута градова Будве и Котора, 12 уговора приморских градова са Дубровником и Млечанима и 20 докумената српских, хумских и босанских владара којима они дају повластице манастирима у Зети, или одређене олакшице градовима.

Ова грађа је разноврсна, али баца пуно свјетлости на политички и привредни живот Зете и на њене економско-политичке везе са сусједима.

Thalloczy — Jireček — Šafflay, у збирци »Acta et diplomata res Albaniae mediae etatis illustrantia« (1918), осим за Албанију дају доста материјала и за Зету и њој сусједне земље.

У „Гласнику Земаљског музеја“ бр. 33, 34 (1922), у Сарајеву, под насловом „Которски дукали и друге листине“ Гр. Чремошник је штампао велики број исправа из Државног архива у Котору. Године 1951. А. Мауер је у издању Југославенске академије публиковао збирку под насловом „Которски споменици“. Друга књига ових споменика је изишла тек 1982. године.

²⁴ К. Јиричек, *Споменици Србски*, Споменик СКА, XI, 1892, 1.

²⁵ Ј. Томић, *Споменик СКА XLVII*, 1909, стр. 1.

У „Старим српским повељама и писмима“ (Београд 1929), Љуба Стојановића наведена су 32 документа који се односе на Зету — Црну Гору, и то: Бурба Страцимировића са Балшом 17, Стефана Црнојевића 1, Јеле са Балшом 13 и Радича Паштровића 1.

У часописима „Гласник Друштва српске словености“, „Гласник Српског ученог друштва“, „Споменик“, „Српски етнографски зборник“, „Летопис Матице српске“, „Годишњица Николе Чупића“, „Просвјета“ (Цетиње), „Глас Црногорца“, „Насеља“, „Историјски часопис“, „Историјски записи“ — публиковане су парцијално зетске исправе од стране И. Јастребова, И. Руварца, Н. Дучића, Ј. Томића, П. Ровинског, И. Божића, В. Мошина, А. Соловјева, Љ. Ковачевића и др.

Већина дукљанско-зетских повеља имала је по неколико издања. Истовремено су неке од њих проглашаване фалсификатима или интерполираним, често и без довољно аргументације.

О аутентичности наших најстаријих повеља постоје у научној литератури врло супротна мишљења. Већ је наш историчар Иван Луциус сматрао неке исправе обичним фалсификатима. Рачки (у свом издању) сумње у аутентичност протеже на још већи број исправа, те неке проглашава сумњивим, друге кривотвореним, а неке опет интерполираним.

Пред крај XIX вијека наступа период хиперкритике, тако да је велики број исправа проглашен фалсификатима без праве научне основе. То се прије свега односи на преписе и канцеларијске копије, и то често само на основу правописних и језичких грешака. Разумљиво је да се текст многих повеља преписивањем искварио, али то ипак није довољно за сумњу у њихову вјеродостојност. При оцјењивању аутентичности поједине исправе држимо се принципа да сваку сумњу треба поткријепити сигурним аргументима, а таквих — услед недовољног компаративног материјала — има веома мало.

Тешкоће при доказивању аутентичности повећавају се и тиме што прије појаве нотара писари повеља никаквим формуларом нијесу означавали да ли се ради о преписаној или први пут састављеној исправи.

„ПОВЕЉА СТЕФАНА ПРВОВЕНЧАНОГ“

Један од најважнијих проблема наше дипломатике је утврђивање аутентичности сумњивих и интерполираних повеља, међу које се убрајају которске повеље Немањића. Веома је опширна литература која говори или у корист њихове аутентичности или, о њима као фалсификатима.¹ Ипак, покушај њихове

¹ С. Станојевић, Глас СКА 106, *Студије о српској дипломатици*, 1923, стр. 41, напом. 4; исти: Глас CLXIX, 1936, 27—32; И. Црногорчевић, *Мишљени збор у Боки Которској*, Старинар X, 1893, 66; Ф. Рачки, *Прилози*

рехабилитације до сада није успио, што оставља могућност негативне оцјене ових докумената. Предмет наше расправе јесте повеља означено као „Хрисовољ Првовенчаног краља Стефана“ на 20. страни Кошијалне књиге „Епоха Црнојевића“ у Цетинском музеју.²

Док су велико интересовање побуђивале которске повеље цара Душана и повеље везане за њих, дотле се о овој повељи вема мало зна. Поменуо ју је само успутно П. Ровински када говори о Немањићима и њиховом патрону арх. Михаилу. Он каже да „управо о манастиру на Превлаци постоји повеља Стефана Првовенчаног, који је основао само манастир и поставио патријарха Арсенија. Али ова је повеља позната само у пренису, коју су штампали милешевски монаси у својој штампарији, пуна таквих нелогичности, да је очит фалсификат“.³ Вјероватно је да због посљедње констатације Ровински није ни штампао ову повељу, а очигледно је да се ради о документу који овдје дајемо. И Д. Милаковић говори о подизању манастира на Превлаци „који манастир беше оградио свети Стефан Првовенчани краљ сербски, о чему сведочи следећу писмо“,⁴ позивајући се на „писмо“ наводно објављено у „Историји Црне Горе“ С. Милутиновића (1835). Међутим, сам Милутиновић каже да „ово писмо није овде ни на очи ни у руке дошло“.⁵

О каквом се „писму“ говори тешко је рећи пошто није објављено, али тврђа да је Првовенчани подигао Манастир св. Михаила на Превлаци је неоснована, јер су и Црква и Манастир постојали прије Немањића. По каменим остацима бизантинско-лангобаредског стила дало би се закључити да су грађени од

за збирку србских и босанских листина, Рад ЈАЗУ I, 1867; А. Соловев, *Греческие архонти в Сербском царстве XIV века*, Byzantinoslavica, II, 1930, 278, Прим. 10; М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, Београд, 1923, 3; А. Дабиновић, *Котор у другом скадарском рату (1419—1423)*, Рад ЈАЗУ 257, 1937, стр. 237—239; Б. Страцимировић, *Православна црква у Боци Которској*, Постанак и судбине њене, Годишњаци Николе Чушића XVII, 1897, 208—209; И. Стјепчевић, *Котор и Грбља*, Сплит, 1941, 19—23 и 227; А. Соловјев, *Грбљеска Жупа и грбљески статут*, Годишњаци Н. Ч. XI, 1931, 7—8; И. Синдик, *Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV столећа*, Београд, 1950, 29; П. Буторац, *Територијални развитак Котора*, *Анали Хисторијског института ЈАЗУ у Дубровнику*, год. X—XI, 1966, 74—81; С. Мијушковић, *Територијална надлежност Которске морнарице*, Годишњак Поморског музеја у Котору, XVIII, 1970, 14—17; Б. Шекуларец, *Каснији препис фалсификоване повеље цара Душана которској општини о поклону Грбља и Манастира св. Арханђела Михаила на Превлаци*, *Историјски записи*, 3—4, 1981, 57—70.

² Фасцикла Кошијална књига, Архивско одјељење Цетинског музеја; Један оштећени примјерак фалсификата налази се у оставштини Илије Синдика у Историјском архиву у Котору; Мљетачки изванредни провидур у Новоме Dominik Przzamano 20. X 1754. године овјерава превод ове повеље, која је преведена на италијански језик, а чува се међу рукописима перашких кнежева Смеће (П. Буторац, *Опатија св. Јулија код Пераста*, Загреб 1928, стр. 65.

³ П. Ровински, *Черногория въ ея прошломъ и настоящемъ*, 1888, 435.

⁴ Д. Милаковић, *Кратка историја Црне Горе*, Грлица за 1835, 60—61.

⁵ С. Милутиновић, *Историја Црне Горе*, 12.

IX до XI в. Основали су их Которани и поклонили бенедиктинцима. О томе свједочи даровница которског бискупа Урсациуса из 1124. године. У другој половини XII вијека, пошто су бенедиктинци били напустили Превлаку Которани дају „Тумбу св. Арханђела цркви св. Трипуна, тј. од Вајца до обале морске и од обале морске до Вајца итд.“⁶

Вјероватно је да је постојао докуменат у којем се Првовенчани помниће као оснивач манастира на Превлаци, али би се то односило само на евентуалне измјене почетком XIII вијека када је овдје било сједиште Зетске епископије.⁷ Није искључено да и Милаковић говори о истом документу као и Ровински, дакле о препису повеље или дјелова више повеља Првовенчаног, обједињених у један докуменат.

Овдје дајемо у цјелини текст тог документа, изостављајући само ријечи које недостају због оштећености папира.

Сачувани препис овог документа је писан на листу хартије 35 × 24,5 cm. На првој страни листа су 24 реда, а с друге 17 редова, писаних лијепим калиграфским словима по правопису из XVIII вијека. Лист је највише оштећен у горњем десном углу: недостаје парче које захвата с предње стране 4 реда а са задње 8 редова текста. Исто је тако оштећен и крај 22, 23, 24. и 25. реда.

Овај препис повеље у „каталогу“ почиње ознаком преписивача: „Хрусовољ Первовенчаного краља Стефана“. Затим се три цјелине одвајају новим редовима, што наводи на претпоставку да је преписивач имао пред собом више докумената из којих је преузео и преписао текст. Први дио повеље чини једну цјелину која се завршава датирањем, које се, на жалост, не може прочитати цијело због оштећености хартије. О другом дијелу (најоштећенијем) тешко је рећи на шта се односи, осим да је све ово „потврдио цар Стефан који постави славне почате у ови русовољ“.

Трећи дио је у ствари забиљешка да је ову повељу дао штампати игуман милешевски Василије јеромонах, с договором црквеног сабора, да би се памтила „от нашега рода и језика“.

Ипак, прва два дијела се могу сматрати као једна цјелина коју датирање дијели на два дијела.

Повеља почиње вербалном инвокацијом — *Благословенъ еси оца и сина и стго дха*, која се врло ријетко употребљава у рашким повељама, али је типична за босанске повеље.

Идућа интитулација — *и Стефанъ Первовенчанин краљъ снъ Симеона Неманича*, први пут овдје наилазимо у оваквој форми.

Из оригиналне повеље Првовенчаног могао је бити преузет и основни податак експозиције о његовој ријешености да у

⁶ И. Стјепчевић, *Превлака*, Загреб, 1930, 5—7. (Farlati, *Illyricum sacrum*, tomus VI, 433).

⁷ В. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд, 1950, 260.

смислу захвалности свом оцу и брату Сави, који га на краљевство поставише, а пошто „не набе цркве у град Котор“ сагради у њему цркву коју богато дарива.

У диспозицији се каже да краљ Стефан дође у град Котор и сагради цркву св. Трипуна и с цркву св. Госпође. Затим отиде на Превлаку, на дно Грбаљског поља, и сагради манастир св. Архангела Михаила у којем постави патријарха Арсенија с братијом и калуђерима.

Овом манастиру том приликом дарова: Луштицу, Кртоле, Љешевине, Брда и Богдашиће. Краљ затим тобоже каже да „отомених придохъ в мѣсто Перасть и почехъ градити цѣкву стго мѣченика Георгија на Школу“ у којем постави игумана с братијом. Св. Георгију тада поклони: село Бијелу до потока, Јошницу до Верига и Доњи Морињ до Високе стијене, Лице, Бабино, Леденице, Столив, страном до Арѣакова. Затим поклања: Ковач, Мрчевац и Тиват.

Овдје је уписана короборација: „Ово састави и (подписа) ... тѣ додѣтихъ двадесетъ петого...“, у којој послѣ ријечи „ово састави“ недостаје отприлике десетак слова, гдје би требало да пише „и подписа“ те дио броја који се завршава на — Тѣ.

У новом пасусу, гдје је текст веома оштећен, тешко се може повезати садржина мада се помињу: Стефан, син Радослав, (Влади)слов (ваљда) и стриц Свети Сава. Може се претпоставити да краљ даде „подъ Мылѣшево седамдесетъ“ (овде је оштећено) на сѣвѣхъ“, вјероватно неке људе како каже „по имену у русоволю“

Затим заповиједа да Пераштани дају уље у кандила.

У цијелој диспозицији ово је једина правна наредба, мада повеље српских владара често представљају цијела законодавства за манастире.

На крају је датум: на мѣсто шестъ сотинѣхъ седамдесетъ петъ (?). Мада

је тешко тачно рећи која је ово година, пошто број није комплетан, ово је датирање посебно занимљиво (као и број у оквиру короборације). Прво — зато што несумњиво свједочи о западној провенијенцији предлошка са којег је извршено ово преписивање; друго — зато што указује за кога је овај препис прављен — за црногорске господаре који су настојали да Котор са околином придобију за себе. О томе свједочи и чињеница да је препис извршен у „књигу“ „Епоха Црнојевића“. Вјероватно да преписивач није добро познавао датирање, јер „изгледа да наши стари писци понекада нису добро знали хронологију“.⁸

О потпису на документу се ништа не каже, али се каже да све написано потврди цар Стефан и постави „Славне печате у ови русоволю“. Послѣ ријечи „печате“ врло лијепо је нацртан крст истим мастилом.

Ако се имају у виду све нелогичности у овом документу у односу на садржину текста можемо са сигурношћу утврдити

⁸ С. Станојевић, *Датирање*, Глас СКА, СXXXII, Београд, 1928, 46.

да текст представља каснији производ. Као прво, Стефан се као краљ помиње први пут године 1220,⁹ а за њега се овдје каже да сагради Цркву светог Трифуна у Котору, која је довршена и посвећена 1166. године, а првобитна црква истог имена је подигнута још почетком IX вијека.¹⁰

„Могуће да је истина толико, да је Првовенчани оградно звонике, а цркву никако, већ највише да је поправио“, каже С. Накићеновић, када говори о неком „старом спису“ општине стовилске из којег даје само цитат: „краљ Стефан Првовенчани, син Симеона Немање, по расположењу свога оца и свога благословеног брата св. Саве, оградно је цркву св. Трифуна, са два звоника“.¹¹

Из цитата се јасно види да је овдје ријеч о истом документу са којег је извршен препис који је предмет наше расправе.

Исто тако краљ „постави у Манастир св. Михаила на Превлаци патријарха Арсенија“. Мада је Арсеније веома обично монашко име да су могуће разне претпоставке, ипак се први пут помиње митрополит зетски Арсеније у Повељи Балше III Манастиру Морачнику.¹² Додуше, архиепископ Арсеније је наслиједио светог Саву, по Савином личном избору и жељи, који га је изабрао и посветио,¹³ а био је архиепископ од 1233. до 1263. године.¹⁴ И последњи српски патријарх средњег вијека био је Арсеније.¹⁵ Дакле, ни једног од њих Првовенчани није могао поставити за патријарха у манастиру на Превлаци.

У диспозицији повеље се каже да краљ „поче градит“ светог Георгија на отоку у Перасту, коме даде на службу већ набројана села и посједе. Међутим, „био је ту манастир, који је у VII в. ограђен. Цркву је посветио Адеодато, епископ которски, 1247, а за Душана је обновљена“.¹⁶ „Године 1166. спомиње се по први пут опат св. Јурија у једној исправи, гдје се описује свечана посвета stolне цркве св. Трифуна у Котору“.¹⁷

Једино за цркву св. Госпође налазимо податке да ју је обновио Стефан Првовенчани, помен у књизи која се налази у фрањеваца у Прчању. Иначе, црква св. Госпође првобитно је била саграђена још у VII вијеку, па је на истом мјесту „довршена и саграђена 1221“ нова.¹⁸

⁹ К. Јиречак, *Уговор Стефана Првовенчаног с Дубровчанима из 1215—1219*, Гласник СУД, XLVII, 1879, 306.

¹⁰ С. Мијушковић, *Натписи катедрале св. Трифуна*, 800 година катедрале у Котору, 1966, 111.

¹¹ С. Накићеновић, *Бока*, Насеља срп. зем. IX, 1913, 405.

¹² Б. Шекуларац, *Двије повеље у архиву манастира светог Николе Врањинског*, Гласник ЦАНУ, IV, Титоград, 1982, 155.

¹³ М. Пурковић, *Српски патријарси средњег века*, Диселдорф, 1976, 19.

¹⁴ С. Станојевић, *Архиепископ Арсеније*, Гласник ист. друштва у Н. Саду, V, Нови Сад, 1932, 1—13.

¹⁵ М. Пурковић, и. дј. 154.

¹⁶ С. Накићеновић, *Бока*, Насеља српских земаља, IX, 1913, 530—531.

¹⁷ П. Буторац, *Опатија св. Јурија код Пераста*, 1928, 2.

¹⁸ С. Накићеновић, и. дј., стр. 406—7.

У другом дијелу диспозиције се наводи податак „и даде под Милешево у цркву св. Георгија на Отоку“, што потврди цар Стефан. Из дјелова реченице „Владиславъ согради црквиѣ . . . 8 Милѣшево“ може се закључити да је овај дио повеље преузет из неког документа цара Душана у којем је стајало да је Владислав подигао Манастир Милешеву. Ово је свакако веома важан податак, иако је и до сада било познато да је Владислав подигао Милешеву 1234—1243. године.¹⁹

Датирању овог преписа помаже забиљешка на крају документа гдје се наводи да је ову повељу дао „печатит игумен милешевски Василије“. Архимандрит Василије милешевски је 1647. године ишао у Русију да тражи помоћ.²⁰

„Име се Василијево и његова изјава привезаше за листину као саставни дио“, што „одава свједоцбу на ту кривотворину“.²¹

Можда су ову повељу скршили монаси Арсеније Вуичин из Пљеваљског Манастира и Стефан Абрамовић из Савине, који су дошли 1754. године у канцеларију млетачког провидура у Новоме Доминика Pizzanano на жељу перашкога капетана Антуна Бронзе да посредују у спору и заклетвом потврде, да је печат на поднесеној листини прави печат Милешевског Манастира. Нажалост, њихова потврда „није значила ништа као ни име гласовитога манастира, камо су били пренешени остацн св. Саве по краљу Стјепану Владиславу 1237“.²²

На крају можемо закључити да је можда постојала нека оригинална повеља Стефана Првовенчаног (или више њих) са конкретним поклонима поменутиим црквама и манастирима цитираним у диспозицији, а која (е) је послужила као узорак за фалсификат с краја XV вијека, препис којег је извршен у XVIII вијеку.

Још је К. Лиречек констатовао да „ни једна од которских српских привилегија није сачувана у оригиналу, него само интерполирана и сумњива комаћа. У њима нема ништа о обавезама града према држави, ништа о трговачким правима и тд., него је ту говор само о просторном проширењу територије...“²³

Као разлог фалсификовања которских повеља Б. Страцимировић наводи да је „каторска власт хтела да узме земље манастира Св. Михаила на Превлаци те саставише лажне повеље српских владалаца, по којима су све земље негдашњег превлачког манастира тобоже већ у српско доба њихове биле“.²⁴

¹⁹ В. Петковић, *Преглед црквених споменика*, стр. 189.

²⁰ Споменик СКА, LIII, 1915, 157.

²¹ П. Буторац, н. дј. 5.

²² Исто, стр. 6.

²³ К. Лиречек, *Историја Срба III*, стр. 105.

²⁴ Б. Страцимировић, *Православна црква у Боци Которској, Поставак и судбине њене*, Годишњица Н. Ч. XVII, 1897, 208—9.

Слично мишљење износи и М. Динић саопштавајући један докуменат из 1452. године, који се односи на побуну Грбљана, трећу по реду од 1420. године. Он каже да су „за време ратовања између деспота Бурђа Бранковића и Млетака (1448—1453) Грбљани учинили последње покушаје да спасу права преласком под српску власт. Пада у очи да су у побуни играли извесну улогу и попови што показује да и верски моменат није био без утицаја на заоштрене односе између грбљских сељака и которске властеле“.²⁵

Которани су и „1633/34. године покушали да изнесу пред млетачке власти повеље српских владара у доказ да им је опатија (мисли се на опатију св. Георгија) била дата од њих у посјед“.²⁶ Међутим, оспорено им је патронско право, а „пресуда је пала углавном у прилог Пераштанима, на основу утемељења опатије“.²⁷

Упоредњем ове повеље са повељама Владислава на први поглед се уочава велика сличност и необична интитулација: I-a (а не Азь, или краљевство), што је нарочита ознака Владисављевих повеља.²⁸ Потпуно је иста Владисављева интитулација у његовој краткој потврди једне хиландарске повеље.²⁹ Можда је баш Владисављева повеља о оснивању Манастира Милешеве послужила као образац по којему је извршен овај фалсификат Стефана Првовенчаног.

Иако очигледан фалсификат овај докуменат има одређену вриједност као извор. Анализа сложене и хронолошки несређене садржине помаже да се јасније представе припетитје борбе Котора за сусједне земље, борбе не увијек успјешне, у којој су градске власти често прибјегавале не само оружју него и лукавствима и фалсификовању повеља. „Већ у најстарије доба у овим странама с лакоћом су кривотворили јавне исправе“.³⁰

Што се пак тиче ћирилског писма, овај докуменат је писан словним облицима као у руској црквеној ћирилици. Прије свега слово Я које је ушло у употребу код нас у XVI вијеку, а постало је од уставног облика Ѧ.³¹ У њему нема слова Ю. Слово Д има три облика: Д слично данашњем штампаном, Д слично писаном латиничком Q и брзописано Ѧ. Слово Ц више одговара штампаном типу. ЦИ је замењено са Щ, Т и П чувају старији облик (троног Т).

²⁵ М. Динић, *Један прилог за историју Грбља*, Прилози за КИФ, XVII/1, 1937, 107/8.

²⁶ П. Буторац, *Опатија св. Јурја*, 4.

²⁷ Исто, стр. 5.

²⁸ С. Станојевић, *Глас ХСЦ*, 144.

²⁹ А. Соловјев, *Хиландарска повеља*, 71.

³⁰ П. Буторац, и. дј., стр. 6.

³¹ П. Борџић, *Историја српске ћирилице*, 1971, 195.

Текст повеље

ХРЪСОВОЈА

Перковѣчнанаго краля Стефана)

Благословеніемъ оца и сына и стго дха

Ја Стефанъ Перковенчанин краля синъ Симеона Неманича, по зчиненіюмъ оца моего и благословеннаго брата моего Святителя Саввы на краљство ме поставише и продохъ землю державы моея и придохъ у градъ Которъ и не набохъ у нѣмъ церкви, и соградихъ церквѣ святаго Трифона съ два трѣла и дрѣхъ церквѣ свѣтѣ Госпоѣхъ на Парило. Какъ отидохъ ото лень на Превлакѣ на дно поля Гевалеккога и соградихъ монастырь свтго архангѣла Михаила и поставихъ у нѣмъ патріарха Ярсенія съ братіомъ калашерима; и дадохъ подъ нымъ петъ селахъ на сѣбжѣхъ церковнѣ: Ашницѣ, Кртоле, Аѣшевнѣ, Брда и Богдашиѣ. И ондохъ столень и придохъ у мѣсто Перастъ и почехъ градить церквѣ свтго мученика Георгія на Школю у отокѣ са трѣдомъ и помоћи господѣ, и поставихъ у ню Ігмена з братіомъ калашерима. И дадохъ церкви столъ Георгію на сѣбжѣхъ село Быелъ до потока, Ношицѣ страномъ до Беригахъ и Дони Моринъ до високе стіене... Лице подъ гредомъ и Бавиню и Леденице въ... и Столивъ, страномъ до Ярѣкава; и отолѣнъ Кочач.. и Жрчевацъ и Тиватъ, и заповиѣдахъ Перащаномъ и да є подъ рѣкомъ ныхъ. Ово састави тѣ стотинъ двадесетъ петого.

.... Стефанъ сына, Радослава, Право Владиславъ согради церквѣ станица свтго Саввы изъ ихъ у Мылѣшево. И даде подъ Мылѣшево седендесетъ на сѣбжѣхъ и свако по имени у рѣсоволю нухъ него у церквѣ стго Георгія у Отокѣ, са виш; сконча селма кое самъ и выше писао, тада Перащанима заповѣдахъ да даю уѣк у кданила. Ваде ово заповиѣдахъ на лѣто шестъ стотинъ седмдесетъ петъ; и то све потверди царь Стефанъ и постави савне печате † у ови рѣсоволя.

Ови рѣсоволя даде печатитъ нгменъ мнѣшевски Басиліи иеромонахъ, з договореніемъ всего сабора церковнаго, котормъ да бѣдетъ памятованъ въ родъ отъ нашего рода и языка.

ВРАЊИНСКЕ ПОВЕЉЕ

Од многобројних манастирских повеља, без којих манастир није могао ни постати, сачувана је само архива Манастира св. Николе Врањенског. Баш због тога што је једини сачувани црквени архив у Црној Гори, који садржи серију од двадесетак докумената почев од оснивачке повеље св. Саве до повеље Ивана Црнојевића, изузетна је његова научна вриједност — како за средњовјековну историју Зете тако и за проучавање прошлости овог манастира која је текла под специјалним условима збивања. Ови документи су од велике користи за утврђивање области врањинског властелинства. Сви прилози који се помињу у овим

повељама средњовјековни су и убицирани. То је доказ да се факта одигравају у реалној средини, тј. да је овај дио наше земље припадао средњовјековној Зети.

Манастир Свети Никола на Врањини припада групи манастира који су били задужбине Немањића. Сазидао га је епископ Иларије у славу светог оца Николе. Он се као оснивач манастира наводи у неколико повеља. На једној гробници у манастиру налазио се раније натпис: Иларион, епископ зетски, Здатељ мѣста сего свѣтаго.¹

На мјесту тог манастира подигнут је у XIX вијеку нови, који се и сада тамо налази.

Судећи по хрисовуљи првог српског архиепископа св. Саве, од 1233. године, у којој каже да је манастир (пошто је био завршен) њему Иларион предао под главни надзор, може се закључити да је манастир сазидан између 1221. и 1233. године. У њему је касније била Зетска митрополија. С обзиром на значај и улогу овог манастира, и због чињенице да је у њему извјесно вријеме била смјештена Зетска митрополија, може се претпоставити да су овом манастиру припадале оближње црквине и да су са њим представљале једну цјелину.

Од краја XV вијека неколико пута је страдао од Турака, јер се налазио у непосредној близини Жабљака, који је био пријестоница зетских владара. Највише 1482. године, када Турци по други пут освајају Жабљак и по одласку митрополита Висариона из Врањине пале манастир, „гдје се, као што околни народ и сад прича, 9 калуђера од дима угуше под једним сводом, што је испод манастирских зграда био“.²

Вјероватно је тада „постао свој манастир, филијала Врањинског, — у Брчелима, гдје је био некад и дворца Балше III“.³ Касније ће епископи из Брчела постајати кандидати за митрополитску катедру на Цетињу. Један од њих је био из братства Пламенаца, митрополит Арсеније, који је као епископ стајао у Брчелима. Већ тада манастир у Брчелима, иако некада филијала Врањине, по свој прилици преузима примат у односу на Врањину.

Не треба занемарити чињеницу да се уз митрополита увијек налази по један епископ, као његов заступник и кандидат, који је могао стајати на другоме мјесту, гдје је био манастир. У овом случају то су Брчели.

Из Цетињског рукописа „Хрисовуљи“ сазнаје се да је и „Вадка Болевичъ въ лето от Хр̄ 1675 окт. 20 данъ, у Брчели“ боравио. Постоји и једно митрополита цетињског писмо од 1777. године,

¹ Н. Дучић, *Врањина у Зети и хрисовуље на Цетињу*, Гласник СУД XXVII, 1870, 167, 170.

² Исто, стр. 169—170.

³ Ј. Сундечић, К чланку „Владике зетске и црногорске“, Просвјета, св. IV, Цетиње 1893, 133.

датирано у Брчелима, на којем стоји печат са натписом "Арсени: пламенац митрополит цетек", и потпис "вадека арсени".⁴

Врањински манастир је касније обновљен, али је био под надзором Турака. У свом извештају о скадарској и барској дијезези, који је поднио Конгрегацији 1665. године, када је дошао у Рим, скадарски бискуп Петар Богдани каже да је у Манастиру св. Николе у Врањини тада био игуман Василије с још два сабрата. Бискуп Петар се састао са калуђерима у самом манастиру, којом приликом су му предали једну заставу са ликом Богородице и св. Николе, уз молбу Конгрегацији да им даде начинити нову, јер су биједни и не могу да плате. Међутим, када је застава послата игуман Василије је био покојни, о чему пише бискуп Петар 1. маја 1667. године, а наслиједио га је непознати калуђер.⁵

Дакле, већ тада, у 17. вијеку, Манастир Врањина је био толико осиромашно да је тешко могао опстати. Тек је Петар II Петровић успио да Врањину ослободи и припоји Црној Гори, али за кратко. Већ 8. септембра 1843. године Турци је поново заузимају, руше манастир и у њему подижу утврђење за турску посаду. Обновљен је тек 1886. године, али није остало трагова старог здања, нити се може утврдити како је раније изгледао.⁶

Садашња црква Манастира св. Николе Врањинског по архитектури ни издалека не одговара угледу који је манастир уживао кроз средњи вијек. Чак је био и „један од 12 епархија, које је архиепископ српски св. Сава у српском народу подигао у области зетској“.⁷

Угледу Манастира св. Николе на Врањини доприносио је његов географски положај, јер се налазио на југу Зете, на путу стремљења и Немањинћа и обласних господара да у Скадру оснују своју резиденцију.

Једном таквом манастиру, и на таквоме мјесту, била су потребна јака духовна и материјална средства. Због тога он још од самог оснивања добија многе прилоге и повластице. Поклањају му имања: Св. Сава, готово сви средњовјековни српски владари, краљ Владислав, краљица Јелена, краљ Милутин, Стефан Дечански, те Бураб Стратирировић, Балша III и Иван Црнојевић.

О свим овим прилозима написане су повеље које говоре о богатој активности манастира кроз XIII, XIV и XV вијек. Истовремено сазнајемо да се даровна имања налазе у старим жу-

⁴ Ј. Сундечић, н. дј., стр. 134 и 135. Овдје се даје и детаљан опис печата.

⁵ Ј. Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI—XIX века*, Београд, 1950, 288 и 294.

⁶ В. Петковић, *Преглед црквених споменика*, 62

⁷ Ф. Радичевић, *О Врањинском манастиру*, Просвјета, год. I, Цетиње, 1892, стр. 97.

пама Подлужју, Прапратној, Црмници и Крајини, груписана око Манастира св. Николе, сједишта властелинства.

Године 1436. спомиње се игуман овог манастира Роман.⁸ Исте године вршено је у овом Манастиру поравнање калуђера „од манастира св. Николе од Врањине који јест у Блату Скадарском“ и једног Црмничанина око неке земље.⁹

Године 1468. главари племена Матагуџи дају му прилоге при игуману Јосифу.¹⁰ Затим, године 1478, кад је турски цар Мехмед II био под Скадром, дао је Манастиру св. Николе у Врањини, односно калуђерима врањинским, заштитни лист у којем потврђује манастиру све посједе и наређује да се ништа не смије од њега узимати, нити тражити. Овај је лист сачуван у простом препису каснијег превода с турског језика, али био је „решпектован од Скадарског Санџак-бега, и од осталих Турака и силеџија“.¹¹

Жабљак и Врањина су били центри Зете средином XV вијека, о чему свједочи и један акт из млетачке архиве,¹² гдје се каже да је Иван Црнојевић у Манастиру Врањини 1455. године имао састанак са млетачким провидуром Иваном Боланом, и да је ту склопио уговор, обећаваши да ће Млетачкој републици помагати на својој граници у вријеме рата с Турцима.

Млетачки провидур је исте године боравио на Врањини и поводом неких трговачких послова са Зећанима.¹³

„При преласку Ивана Црнојевића на Цетиње пренесена је и архива двора 1485. године. Међутим, један дио ње је и даље чуван у Манастиру Врањини. Тај дио архиве је пропао 1842. године када је Осман Паша Скопљак разорио Манастир“.¹⁴

Дио архиве на Цетињу био је очуван све до 1915. године, када је, због бојазни да би могла бити уништена од аустријске војске, књаз Мирко наредио да се после неуспјеле евакуације, закопа у дворишту дворца краља Николе на Крушевцу код Подгорице. Тамо је остала до 1918, када је пренесена на Цетиње и поново закопана у дворишту тамошњег краљевог двора.¹⁵

Тек су 14. априла 1923. године пронађени и откопани сандуци са богатом старом архивском грабом. Међутим, та је архива много страдала, јер није била заштићена, па су од Врањинских повеља остали само трули остаци.

⁸ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи III*, Београд, 1905, 144.

⁹ Ф. Миклошић, *Mon. serb.*, стр. 463—65.

¹⁰ Гласник СВД XLI, 1875. стр. 23; XXII, 1867, стр. 231.

¹¹ И. Руварац, *Манастир св. Николе на Врањини у Скадарском благу*, Просвјета год. II, Цетиње, 1894, стр. 533.

¹² П. Шафарик, *Српски историјски споменици Млетачког архива*, Гласник друштва српске слаvesности 14, Београд, 1861, стр. 227 и 231.

¹³ П. Шафарик, *Српски споменици Млетачког архива — Acta archivi Veneti II*, 1862, 455.

¹⁴ Перо Шоћ, *Прилози за културну историју Црне Горе, Цетиње*, 1939, стр. 56.

¹⁵ М. Живковић, *Пад Црне Горе*, Никшић, 1935, стр. 158.

Комплекс врањинских повеља садржи 19 докумената. Десет повеља из тог архива сада се налази у Цетињском музеју и заштићено је од даљег пропадања. То су: двије повеље краља Милутина, три Стефана Дечанског, двије цара Душана (од којих једна манастиру св. Арханђела Михаила на Превлаци), двије Балше III и једна Ивана Црнојевића о оснивању Манастира рођенства Пречисте Богородице на Цетињу.

Шест повеља познајемо према издању И Јастребова,¹⁶ руског дипломате у Скадру, које он објављује према препису Монаха Гаврила из 17. вијека. То су повеље краљице Јелене, Бурђа Страцимировића, Ивана Црнојевића, Скендер-бега Црнојевића, султана Мухамеда II и племена Матагужа. Објавио је Јастребов још двије, према оригиналима за које смо већ рекли да се налазе на Цетињу: једну краља Милутина и једну Балше III.

Оснивачка повеља Св. Саве и краља Владислава објављене су код Ф. Миклошића,¹⁷ а повеља Ивана Црнојевића од 1469. године код П. Ровинског.¹⁸

Цио овај комплекс повеља, са посебним освртом на проблем вјеродостојности сваке од њих, обрађен је у посебној књизи „Врањинске повеље“.¹⁹

Треба нагласити да *Зборника монаха Гаврила*, из којег је Јастребов објавио поменуће повеље, сада нема у ризници Цетињског Манастира, нити се зна када је нестао. Био је тамо 1879. године, јер га Јастребов описује као „пријепис повеља у листинама, у којима су биле скупљене све хрисовуље до године 1469“. Налазио се и 1887, када је изашао број 11 „Гласа Црногорца“, у којем се каже да се „рукопис налази у ризници Цетињског манастира у митрополији“. Међутим, већ у броју 12 „Гласа Црногорца“ исте (1887) године каже се да „ни тог рукописа у манастиру више нема“, мада се даје његов подробан опис. Чак се каже: „Писмена су доста ситна, али читка и приближују се скоропису почетка прошлог столећа. Наслови су изводи црвеним мастилом, њеки везани, иницијали претстављају различите фигуре у бојама; изграђени доста лијепо. Уопште види се да је преписивач био у том вјешт и полагао је много на чистоћи и љепоту рукописа“.

Затим се цитира „препис при свршетку“ рукописа који цитира и Јастребов: „Повелением и благословением отца и гна игумена кѣр Гаврила Гврашковикѣ отъ места Цеклина и повелениемъ брата его Исана Геромонаха отъ села Бранк, переписаше се сѣн хрисоволи мною грѣшнимъ Расофоромъ Гавриломъ въ храмѣ святаго Николаи 8 новон кѣски и въ келлахъ тогда лето и саграднише: свѣтителствующѣ тогда и въ то врѣме архіереѣ кѣр Даниилѣ и архіереѣ кѣр Сави, имѣюще отчавство Пѣтрѣши. И аще что наидете

¹⁶ И. Јастребов, *Препис хрисовуља на Цетињу*, 219—231.

¹⁷ Ф. Миклошић, *Mon. Serb.*, 17—18.

¹⁸ П. Ровинский, *Черногория*, стр. 439.

¹⁹ Б. Шекуларец, *Врањинске повеље*, Титоград 1984.

ва снх хрисоволах неисправно, простите; несть моя вина но рѣсован ѿ мно-
гихъ времен прѣстарали и прѣдоти и замѣлати, но елико моегохъ преписахъ и
и исправихъ: лето \neq зек (7229—1721) у Брчелн, і заіа Ѧ (9) на стога
Панкратіа Тавромена: — ”¹⁹

Овај цитат даје неке нове податке у вези са Зборником мо-
наха Гаврила. Прво, из описа се види да је то била брижљиво
и са доста знања преписана, копијална књига.

Од изузетне је важности податак да је преписивање извр-
шено за вријеме архијереја кир Данила и архијереја кир Саве,
који су имали ”отчаштво Нѣрѣшн”.

Познато је да је Сава Петровић Његош посвећен за архије-
реја 1719. године, још за живота владике Данила, када га је
овај због болести одредио себи за наследника.²⁰ Дакле, датум
(1721. година) у потпуности одговара времену настанка овог ру-
кописа. Очигледно је да Јастребов није тачно прочитао годину,
јер је он \neq ЗГКѦ прочитао као 7129, односно 1621, што није тач-
но, пошто \neq ЗГКѦ одговара 7229 = 1721. години. У цитату Ја-
стребова нема ни података да је преписивање извршено поме-
нуте године ”ѡ Брчелн”, што у „Гласу Црногорца“ стоји.

Препис је извршен ”ва храме светаго Николи ѡ новои кѣски и ...
које се исте године и саградише. Очигледно је да се овдје ради
о обнови манастира, јер је у Брчелима постојао храм св. Ни-
коле и кад је Балша III ”ѡ Брчели ѡ дворѡ господина Баоше” 1420.
године приложио село Каруче у Црмници св. Николи Вра-
њинском.”²¹

Веома је важан податак и то што монах Гаврило каже да
су ”рѣсовали ѿ многихъ времен прѣстарали и прѣдоти и замѣлати” јер
то говори о њиховој вишевијековној старости. Сам преписивач
затим наводи да је при преписивању вршио исправке, што је
довело до одступања и од текста и од правописа, мада је суш-
тина текста остала непромијењена. Према тврђењу професора
Владимира Мошина, овај вриједан рукопис се налази у фонду
Павла Ровинског у Лењинграду.

Врањинске повеље се у погледу формулара могу поделити
у двије групе. У прву групу иду повеље српских владара до
1350. године. Оне имају опширан садржај, арену на почетку
и садрже веома вриједне податке, који дају драгоцен матери-
јал за проучавање унутрашњих прилика средњовјековне српске
државе у XIII и XIV вијеку. Само двије од ових повеља имају
и годину издавања — Савина од 1233. и краља Владислава од
1242. године, док остале немају тачног и потпуног датума изда-
вања. У другу групу спадају повеља цара Душана од 1351. и све

¹⁹ И. Јастребов, Глас Црногорца, бр. 12, 1887, 2.

²⁰ С. Милутиновић, *Историја Црне Горе*, стр. 75; Д. Милаковић, *Историја Црне Горе*, стр. 136.

²¹ П. Ровинский *Черногория*, I, 439.

повеље Балшића и Црнојевића. Оне обично немају аренге, или је она врло кратка, већ почиње институлацијом. Прецизно су датиране, са тачним навођењем мјеста писања.

ПОВЕЉЕ СВЕТОГ САВЕ

Повеља светог Саве²² позната је према препису Рада Стјепова из прве четвртине XVII стољећа, према којем је владика Петар II Петровић Његош начинио препис за Ф. Миклошића, да би је овај објавио у својој књизи »Monumenta Serbica, spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii« (Viennae 1858).²³ О овој повељи је у науци много говорено. Већином је сматрана за фалсификат, и то на основу Руварчеве критике.²⁴ Тек је 1977. Вл. Мошин²⁵ у потпуности оповргао Руварчеву негативну критику Савине повеље (и то темељитом дипломатичком, текстолошком и језичком анализом), а на основу тога и Б. Шекуларац у „Врањинским повељама“.²⁶

Аутентичност ове повеље могуће је било доказати уз помоћ других Савиних списа, њихове сличности и разлика у односу на рјечник, правне изразе, формулације — типичне за XII вијек а потпуно немогуће за тобожњег фалсификатора с краја XIV вијека. У прилог томе иде и Јиречекова расправа о јерусалимским фалсификатима у односу на Стонски доходак,²⁷ гдје је доказана лажност Душанове повеље Арханђеловом манастиру у Јерусалиму од 1348. године, а која је Руварцу послужила као полазна тачка за његову критику комплекса врањинских повеља. Остаци повеља на Цетињу с траговима владалачких потписа оповргавају тврђења критичара да су врањинске повеље фалсификати.

Станоје Станојевић наводи да је Савина повеља била сачувана у два преписа: Радичевом из око 1614. и Зборнику монаха Гаврила из Цетињске ризнице, али да је и Гавриловог преписа нестало прије 1928 године²⁸ (о чему је напријед било говора).

²² Б. Шекуларац, *Врањинске повеље*, Титоград 1984, 23; В. Мошин, *Повеља Светог Саве манастиру Светог Николе у Врањини*, Свети Сава, споменица, Београд 1977, стр. 79—117.

²³ Ф. Миклошић, *Mon. serb.*, 17, 19.

²⁴ И. Руварац, *Камичци и прилози за други зетски дом II, Манастир св. Николе на Врањини у Скадарском блату*, Просвјета, год. II, Цг. 1893, 530—540; В. Боровић, *Списи Светог Саве*, СКА, Београд, 1928; В. Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, Сремски Карловци, 1920, стр. 78.

²⁵ В. Мошин, н. дј., 114.

²⁶ Б. Шекуларац, н. дј., 23—31.

²⁷ К. Јиречек, *Доходак стонски, који су Дубровчани давали српском манастиру св. Арханђела Михаила у Јерусалиму и повељу о њему цара Уроша (1358) и царице Марје (1479)*, Јагн — Festschrift, Берлин, 1909, 527—542.

²⁸ Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици XXV*, Глас СКА 169, 1935. 32—33.

И. Јастребов о овој повељи, описујући Зборник, каже: „ Не би било сувишно наштампати из поменутих листина пријепис христовуље св. Саве са потпуним ријечима, које г. Миклошић није прочитао“.²⁹ Очигледно је да се препис у Зборнику разликовао од Миклошићевог издања о којем говори Јастребов. На жалост, све док се не нађе Зборник то није могуће тачно утврдити, мада Миклошићево издање садржи неколико мањих празнина на мјесту нечитког текста.

Владимир Мошин је извршио реконструкцију текста ове повеље полазећи од континуираног текста, наводећи Миклошићеве интервенције и допуне Калужњачког.³⁰

По формулару је ова повеља скоро потпуно аналогна Савином Карејском типикју.

Оба ова текста почињу аренгом. То су цитати из Светог писма, који служе као образложење онога што слиједи у експозицији о свршеним чињеницама правних одредби диспозиције.

У експозицији се говори о томе како христољубиви муж Иларион, први зетски епископ постављен од Саве, поднесе много труда и залагања да створи овај свети храм у славу светог Николе. Пошто је затим скупио црнорисце предао је сам лично свој манастир С. Сави, изузевши га из јурисдикције зетске епископије.

Институлација је уобичајена: „Иаъ же Сава архієпископъ сръбскіе земле“ и непосредно прелази у диспозицију. У диспозицији Сава даје економски имунитет црквеном радном становништву уз санкцију за евентуалне прекршце. Затим даје правила о избору насљедника после смрти првог игумана; да се старјешине постављају по правци, а не по миту или наговору; да се ништа не смије одузети од цркве. Сава на крају даје манастиру метох у Плавници прецизирајући његове међе.

Унутар диспозиције је промулгација — писахъ и подписахъ, да јестъ въ зведеніе всемъ, карактеристична по садржајној вези са посљедњим ријечима из експозиције о изузимању Манастира из епархијске јурисдикције. Оваква промулгација се јавља само још код Карејског типика.

Санкција се састоји из Савине молбе будућим архиепископима да прихвате чињеницу његовог поклона и пријетњи духовним казнама (ропа spiritualis) за непослушне — да јестъ проклетъ и тръклетъ и забезанъ оу си ебкѣ и въ вѣдѣши отъ господѣ Бога вседоужителя и спаса нашего Исуса Христа.

Контекст се завршава короборацијом — Бего во ради писахъ и подписахъ и прѣддѣхъ въ всако вѣрѣждѣніе и сѣхраненіе цркви мѣста сего, уз датум въ лето. ≠ вѣма. (6741 = 1233).

²⁹ И. Јастребов, н. дј., 221.

³⁰ Калужњачки, *Zur. textkritik der altserbnschen Urkunden*, Archiv für slavische Philologie, XIII, 1888 80—82.

На крају је завршна жеља — а прекација — Богоу же слава въ веки. аминъ, те потпис — Бава вожнию милостию архуписепъ сръбске земле и поморске.

Преписивач Радич Стјепов својим потписом потврђује да је препис вјеран оригиналу, о чему свједочи и терминологија која одговара тадашњим правним приликама и тадашњим канцеларијском формулару. Чак није заборављена ни симболичка инвокација на почетку Савиног рукописа.

Санкција типа „да је завезан“ јавља се врло ријетко. Срећемо је и у Карејском типiku и Жичкој повељи Стефана Првовјенчаног. Исто тако је и короборација аналогна оној у Повељи краља Стефана Првовјенчаног Манастиру св. Марије на Млету.^{30a}

Термин *непофавоцино* се употребљава у Хиландарском и Студеничком типiku;

оустворити се јавља још у Карејском типiku (*оустворихъ*) и у врањинским повељама краља Владислава и краљице Јелене, иначе се врло ријетко јавља;

ријеч *свѣтителъ* јавља се још у Студеничком типiku, са истим значењем;

злѣдъ (зло) је израз западног подручја, који је употребијен и у уговору с Дубровником краља Радослава 1234. године, бана Нинослава и кнеза Чрномира 1253. године (Миклошић, бр. 23, 30 и 43);

термин *вельможа* срећемо и тамо гдје „се у наративном изговору слика први сабор под Немањом, о којем се прича, да је на њему владалац донео одлуку, сабеседовав се са свѣтителом са Јевтимијем и са частними чрнци, и с вельможама своими“.³¹

Привлачи пажњу веома занимљива формулација „*всякая вожествѣнная свобода*“, која се среће и у Владисављевој врањинској повељи. Формулу „свободи“, или пак *всякою свободи* (у смислу имунитетних привилегија црквених и манастирских располагања земљом), срећемо још у неколико српских повеља,^{31a} а широко је позната у Ватопедској повељи цара Ивана Асена II (1230) и гласи: *нека имѣютъ всякую свободу чистую всѣ люди того монастыря . . .*³²

Термин „свобода“ срећемо у Рашкој (Србији) — чешће средином 13. вијека при одређивању права и привилегија Хумске епархије,³³ а у лексикону Немањића овај важни имунитетни термин се јавља само 30-тих година XIII вијека; или је, пак, овај термин постојао и раније, али се употребљавао у даровницама врло ријетко. Ова се терминологија везује за одговарајућу имунитетну формулу бугарских повеља тога времена, међу којима је била и Ватопедска повеља. Другим ријечима, термин „сво-

^{30a} Миклошић, *Mon. serb.*, 10.

³¹ А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права*, 1926. 100.

^{31a} С. Новаковић, *Закон. спом.* 576 и 578.

³² М. Ласкарис, *Ватопедската грамота на цар Иван Асениа II*, 1930, 5.

³³ С. Новаковић, *Зак. спом.*, 596, 601.

бода“ јављао се као резултат српско-бугарских веза тога времена. Врањинска повеља архиепископа Саве дозвољава нам да претпоставимо да је у оно вријеме у службеној српској терминологији “всакам своода” значила издвајање из администрације, ослобађање од одређених обавеза и мијешања мјесних и виших чиновника.

У повељи краља Владислава ова формула гласи: “. . . И людие црковани да прѣкнваю оу всакон божьстванон своодѣ”, потчињавајући се само Манастиру св Николе Врањинског. Баш таква формула среће се и у двијема повељама краља Уроша I Хумској епархији средином XIII вијека.³⁴

ТЕКСТ ПОВЕЉЕ ПРЕМА Ф. МИКЛОШИЋУ.**

† Спасѣ нашемѣ рѣкъш(м)ѣ: славицихъ ме прославляю; иже исповестъ ме предъ чловеки, исповемя и азъ предъ штицемя монимъ, иже иестъ на небеси; и, аще ктѣ постидитъ се мене и монихъ словесъ въ родѣ семъ прѣлюбодинемъ и грѣшнемъ, и спасъ чловецьски постидитъ се яго предъ ангелн божи въ славе своен. сего бо ради и си христолюбиви мѣжь Иларіишнъ, швещенны иєпискѣпъ зетъски, последѣю словесемъ спаса нашего, многіе трѣди подыетъ ѣ своемъ светителстве: прѣви бо жьсть си светитель зетъскн земли поставленъ мною, начело всакон вещи. . . ѣство, предъставляеть се, дондеже чловецьскою иестъство ѣ шенчан божьстве(ьныи) настаивтъ се. семоу же богулюбивою иєпискѣпѣ зетъскомѣ Иларіишн трѣждьш се ш своемъ божьстванемъ стаде богу дающомѣ крѣпѣсть, и ише мери пакн всхот . . . трѣдити се, и в. Бранина . . . створи жилище господени цркъвь божию. свѣтаго и прѣподобнаго штица нашего чюдотворца Николи, и всели тѣ неколко црншривьца въ славословеніе божіе. си же свѣти и божьствени храмъ свкръшивъ яго и прѣда яго мнѣ, и да не има съ нимъ ни киторіе швласти иєпискѣпъ зетъскн. азъ же Слва, архієпискѣпъ сръбьскіе земле, заповедъ даваю шти господа бога спа-

³⁴ С. Новаковић, *Зак. спом.*, 601 и 596; Е. Наумов, *Эволюция политической системы и социальных институтов сербского феудализма*, *Studies balkaniques*, № 3, Софија, 1978, 53.

**Ф. Миклошић, *Monumenta serbica*, 17—19.

са и въседръжителъ и шть моего смѣренїа, нже бѣдѣть по
мнѣ архієпискѣпн, да не порабощен(о) бѣдѣть сїе светуе
место, и не коньмъ ѡзрокомъ ѡстворѣтъ ю метохию архієпи-
скѣпн, или нне работѣ заповѣдети нмъ, нъ да прѣбваетъ ѡ
всакон божьствѣннѣн свободе шть кою голе нне шенде, и да
мѡ юсть шдѣговорнтель и шветнтель архієпискѣпн, и оу
сїемъ божьствѣ(н)шмъ храмѣ да поменѡ(ю)ть се архієпискѣпн
ѡ местѡ ієпискѣпа зетѣскаго. аще ли кто нметъ сїе светуе (ме-
сто) нечнмъ шендети или ракутанїемъ или бесхарннмъ
ѡзманїемъ нечеса шть сего светаго храма, таковн да юсть
проклетъ и трѣклетъ и завезанъ оу си векъ и въ бѣдѣшн шть
господа кога въседръжителъ и спаса нашего Іисоу Христа.
писахъ и подѣписахъ, да юсть въ ѡвѣденїѣ всемъ. и кога
непискѣпн..... поставн старѣншннѡ по семь, и по-
ставнше шть жнтнн сего да..... (н)зверѣтъ братїа ж..... ѡ
местѣ семь светѣмъ, тѣ да пондѣтъ (къ) архієпискѣпнѡ, да га
благословнтѣ архієпискѣпнѡ, да нмъ бѣде старѣншннѡ ѡ местѣ
сечь. а да се не поставаютъ по мнѣ или по наговорѡу ста-
рѣншннѡ ѡ местѣ сечь. и да се не ѡзме ничѣто ѡ местѣ сечь
светемъ ѡнѡтрѣ црѣкве или извѣнъ или ѡ жнве или ѡ мрѣтѣ.
кто ли изѣпакостн светѡмъ местѡ сечь кшшмъ любо зледїю,
да юсть проклетъ а завезанъ. и молю се хштешнмъ бнтн по
мнѣ архієпискѣпомъ намѣстннкшмъ монмъ, сїе место видѣвъ
азъ, юрѣ юсть въ пѡстемъ шстровѣ сѣтворѣно юсть, и
въсечь правѡвѣрннмъ намъ хрнстїаншмъ поменъ юсть ѡ
местѣ сечь и прѣпѡтїѣ всемъ хрнстїаншмъ, и азъ видѣхъ,
юере не нма гдѣ тежати, юрѣ юсть ѡ шстровѣ, д(а)хъ) моу
шть метохиѣ спасовѣ ѡ Плавннцн шть места, гдѣ юсть бнль
светн Іованъ ѡ Плавннцѡ ѡ м...ъ брѣдо, гдѣ стѡн кръсть,
коудѣ сѡ теговища ннс - Плавннцѡ и шналѡ ѡ Леськовѣцьѣ, кон
потокъ шть Гостнла течѣ, и кою чловѣкѣ тѡзн посаде на
томъ местѣ, кою мѡ сьмъ азъ даль, да не нма надѣ нмн
шеллѣстъ нн|вельможа нн архієпискѣпн нн югшвъ штрокъ нн
ннъ кѣто нн малъ нн велнкъ, нн велнкѣ работѣ нн малѣ.....
нн еннѡграда да теже нн нне ннкою работѣ, нн на пѡтъ да

не ходѣ, ни да прикладоу шерока, ни еѡнске да не тераю,
 ни ниѣ кто шть прочнѣхъ властель да шелдають нмни, нѣ
 да сѣть сѣврѣшени работѣнници светомѣ штьцѣ Николе. ваше
 же христовлюбѣе молю аза хотещеиѣ бити по мнѣ архїепискѣпн-
 скѣпни, да ви нишѣ божию светомѣ ме(сѣс)
 (се)мѣ. пшдшелють ко всакѡмѣ къ црѣкви прилагати и да-
 вати а не шть црѣкве ѡзнимати. сеѣго бо ради писахъ и подѣпи-
 сахъ и прѣддѣшѣ въ всакѡ ѡтвержденїе и сѣхраниѣниѣ црѣквен
 мѣста сегш въ лето . . . 24 ма. богоу же слава въ вѣки. аминь.

Сава- еѡжнїю мнлостнїю архїепискѣпн
 сръбске землѣ и поморске.

Простнѣтѣ писавѣша п... канцѣлѣрѣ. а васѣ боѣ да про-
 сти. аминь.

ПОВЕЉА КРАЉА ВЛАДИСЛАВА

Ову повељу познајемо према издањима Ф. Миклошића,³⁵
 Ст. Новаковића³⁶ и Ф. Радичевића.^{37а} Миклошић каже да пове-
 љу објављује према препису црногорског владике Његоша и да
 се оригинал на пергаменту налази на Цетињу. С. Новаковић да-
 је скраћено издање повеље према Миклошићу. Ф. Радичевић об-
 јављује повељу према оригиналу, о којем он каже: „Повељу
 ову нашао сам 1862. године у подрумима (болти) Митрополије
 цетињске, коју сам на храњење предао међу старинама у риз-
 ници митрополитској. Она је писана на зечевој кожи у дужини
 42 а ширини 24 центиметра славеносрпским језиком, а стара
 је 648 година.^{36б} Да је Радичевић имао пред собом повељу у
 чију оригиналност није сумњао, поред горњег описа, говори и
 његов запис на крају издања, гдје правилно разрјешава годину
 писања (1242) и потпис владара описује као потпис писан „ве-
 ликим заковрченим писменима“. На жалост, његово издање је
 врло непрецизно. Стиче се утисак да је понека слабо читљива
 или оштећена мјеста насумце транскрибовао и надопуњао. Но,
 и поред свега, ово издање и текст којим је повеља пропраћена
 су драгоцени за проучавање овог документа. Прије свега због
 податка да је оригинал повеље постојао 1862. године, када га је
 Радичевић (како сам каже!) предао на чување манастирској риз-
 ници на Цетињу.

³⁵ Ф. Миклошић, *Monumenta Serbica*, стр. 25—27.

³⁶ С. Новаковић, *Законски споменици*, 577.

^{37а} Филип Радичевић, *Старине*, Просвјета, св. XI и XII, год. II за новембар и децембар, Цетиње 1890, стр. 319.

^{36б} Исто.

ТЕКСТ ПОВЕЛѢ ПРЕМА МИКЛОШИБУ:

Бѣ начетькѣ тын, господи, землю ш(снова), и дѣла роукоу твоєю соуть небеса, та погибноуть, тын же прѣкы-
ваешн, и вса шко и риза шветьшлють, и шко шдеждоу
сьвнѣши ш, и измѣнеть се, тын же нсть юси, и лѣта твоа
не шскоудѣють. створены разоумомъ небеса и землю оу-
твердивши на водахъ, приєм(ын) страсть вольноую, шко
да насъ, грѣшныи и недостенныи рабъ скоухъ, изведѣ-
ши шть адъскыи нераздрѣшмыи оузы, и сконми оу-
ченики и апостолаи и светители поставивъ различнаи свѣ-
тила, и рекъ имъ оучити люди си, юже стежа чьстною си
крывню, и: иже вѣроу иметь и креститъ се, спасенъ боу-
детъ. си же велики архіерѣю христовъ Никола, нашъ
оучитель и пастыръ, въ напастехъ крѣпкъ и въ бранехъ по-
магаен, сирымъ и вдовымъ и нишымъ застоупныкъ и въ
всацѣхъ бѣдахъ скоро помагаен, (с)твори се юго храмъ сын
Иларією юпискоупомъ зѣтскымъ, и иже люенмъ бѣ госпо-
динома ми и родителема господина блаженаго и свето по-
чившаго Стефана, крали все сръбьске землѣ и поморьске,
Симона Монаха, и господина ми прѣшсвещеннаго архіе-
пискоупа все сръбьскыи землѣ и поморьскыи кнрь Савы, иже
юста си даръ оустворивша и принесла къ светомоу и бело-
моу архіерѣю христовоу Николѣ и нна многа молени къ бо-
жнимъ црквамъ и смѣренимъ къ ангельскомоу и мнишьскомоу
шеразоу люенма. азъ же грѣшны и недостенны рабъ божи
Стѣфанъ Владиславъ, оуспоменуеъ сиковаи оуписании го-
сподова ми и родителн, что принесоу к тебѣ, великымъ архі-
ерѣю христовъ, имъже се быхъ избавилъ вѣчныи моукы?
принми сиѣ малое мое приношеніе, и боуди ми скоры за-
стоупныкъ въ днь страшнаго ми шсоужденнн. и даю село
светомоу Николѣ Годынѣ съ Рѣковъ, а меге моу оу Бѣсъ на
врьхъ Плана на врьхъ... а по врьдоу, како се ками вали оу
Годынѣ, по дѣлоу на врьхъ..ра тако...оу..до..еъ шть
доуба...ть..рца оу Мнцѣ право оу блато. и даю село
То...оу Николѣ.....и съ... оуннымъ им..дѣвѣ Гоугла-
воу и Кроушевице, а меге имъ оу Бѣдожнѣ оу Липовоу Про-

доль на връхъ Оуши. . ца оу злоу плочю шдъ Трънова на про-
 пастьньски прѣворь по брьдоу, како се камн вали, оу
 Ктотунно на прѣворь медоу Доупилоу и мегоу Ктотунно надъ
 Годиньць по срѣде Дебелшака подъ Малы Дебелшака, како
 поуѣ гредѣ на Гомилыцоу, право съ Гомылицѣ низъ Бьчьвь..
 право оу Рѣкоу и съ Рѣковы право оу врь оу Бѣсь.
 да моу н(ѣсть) вонскѣ ни царьскога злата ни винограда, нѣ
 да моу ѣ законъ оу хро. оль великынѣхъ лаврь. да не
 потворитѣ сего оутврѣждѣнаго сѣмоу храмоу мною грѣ-
 шиньма кралемъ Владиславомъ ни братъ мон ни синь мон ни
 оуноуки мон ни соудникъ кралевьства ми, ни кого изво-
 ли когъ быти господьствоующа. шврѣте ли се кто, и дрѣз-
 неть потворити се, да моу ѣсть соупьрникъ бога и прѣчи-
 ставъ мати яго, и чьстьнынъ крьсть да моу нѣ помощьникъ
 ни въ синъ вѣкъ ни въ коудоушин, и светы Николае да моу
 ѣсть соупьрникъ на вѣторомъ прншьствен. и да м(оу соу) па-
 шица и теговица, како ѣ ис-прѣва было, да не има тоу
 швласти ни мон властѣаннѣ ни мон владальць ни (ж)оупла-
 нинѣ шть соумьждьникъ тѣхъ сель, ни дрьбанаснѣ да не
 има тоу зимовнш(а), и люднѣ црьквьн(ни) да прѣвѣваю
 оу всакон божьствѣнон свободѣ, нѣ да соу ракотннцн свѣ-
 томъ Николѣ. кто ли се шврѣте прѣслоушавѣ снѣ моу,
 испакости чѣ въ землн ни въ людѣхъ, да прнме гнѣвь и
 наказаннѣ шть кралевьствѣ ми, и да да кралевьствоу ми
 перьперь. сего радн подпнсано емьтъ въ лѣтѣ

† Стефанъ Владиславъ с помокію божишвѣ
 краля всѣхъ срьбьскіхъ земль и поморьскыхъ.

Ова повеља је тижсно повезана са повељом Св. Саве истом
 манастиру, јер се и овдје као оснивач помиње Иларион епископ
 зетски, који је био „љубим“ краљу Првовјенчаном и Светом
 Сави, због чега краљ Владислав прилаже Манастиру имање у
 Црмници.

Када је повеља нестала не зна се, али је свакако била на
 Цетињу (1870), јер од најбројаних повеља Н. Дучић наводи да
 није видио само Савину повељу од 1233. године. Владисављеву
 Повељу он описује под бројем један: „Крисовуља српског кра-
 ља Владислава од 6750 = 1242 год., којом потврђује своје зем-

ље, које је манастиру Врањини приложио у селу Годињу у Црмничкој нахији у садашњој кнежевини црногорској. Потписан је: „Стафана Владислава съ помокію Божи(в)мъ краљь вѣдѣхъ сръбскихъ земляхъ и Поморскихъ Печата нема; али се познаје мјесто, гдје је био“.³⁷ Дакле, ни Дучић, као ни Миклошић, не доводи у питање аутентичност повеље.

Иако је Миклошићево издање Повеље врло прецизно, јер означава исправке и допуне у континуираном тексту, ипак се потпис дат код Дучића разликује у неколико детаља од потписа у издању Миклошића: съпомокію (Дучић) с помокію (Миклошић); Божи(в)мъ (Д.), Божиовъ (М.); сръбскихъ (Д.), сръбскихъ (М.); земляхъ (Д.), земля (М.); поморскихъ (Д.), поморскихъ (М.). Вјероватно су ове разлике произишле из различитог читања литатуре. Овако како је написано код Дучића налазимо код више повеља краља Владислава из истог времена и нешто касније код краља Уроша I,³⁸ те би се зато могло рећи да је преписивач за Миклошића изостављао полуглас (в) и прилагођавао текст своје времену, или је текст преписао из Зборника монаха Гаврила.

Осим тога, Миклошић повељу датира са 1234 — 1240. године, мада је на њој писало ≠ ЗѢИ. што би значило да је то 6708, па је С. Новаковић у праву када каже: „очевидно је И прочитано место И које последње даје горе назначену годину (1242)“³⁹ Овај закључак Новаковића налази потврду у поменутом издању Ф. Радичевића, који је годину прочитао тачно.

Повеља почиње аренгом са цитатима псалама 101, стр. 25—26, цара Давида — Еѡ начѣръкѣ тыи, господи, землю ѡ(снова), и дѣла роукоу твоєю соутѣ невеса, та погивноутѣ ... (Погодинов псалтир 484: вѣ начатѣкѣ ты Г(оспод)и земля ѡснова дѣла рѣкоу твоєю сѣтѣ ...) и из јеванђеља од Марка 16. глава — иже вѣроу иметѣ и креститѣ се, спасенѣ воудетѣ.⁴⁰ који служе као морално образложење следећих података из експозиције и диспозиције. Управо у аренги Владисављеве и Јеленине повеље истом манастиру налазимо врло значајне податке о томе како је епископ Иларије — Иларион саградио Манастир св. Николе на острву Врањини, са знањем и по заједничкој жељи Св. Саве и његовог брата краља Стефана Првовјенчаног, и да су они били први ктитори ове задужбине, коју су они примијели „светому и великому архијереју Христову Николи“.

У следећој експозицији краљ Владислав каже да овај дар прилаже Светом Николи ради избављења од великих мука. У оквиру експозиције је интитулација — азѣ же грѣшныи и недостонныи раба вожии Стѣфана Владислава.

³⁷ Н. Дучић, *Врањина у Зети*, Гласник XXVII, 187.

³⁸ Ф. Миклошић, *Mon. Serb.* 25, 27, 47, 55.

³⁹ С. Новаковић, *Зак. спом.* 577.

⁴⁰ С. Станојевић и Д. Глушац, *Свето Писмо у нашим старим споменицима*, Београд, 1932, број 1579 и 1581; Исто имамо у Никољском јеванђељу (33) и у Мирослављевом јеванђељу (191, 342b и 343a).

Диспозиција прецизира сие малоје приношение: село Годиње с Ријеком са одређеним међама — у Бес, на врх Плане, брдом како се камен ваља у Годиње, затим у Мицу па право у Блато; двије Гуглаве и Крушевице, са међама у Будожиг, Липов Продол, на врх Ушитац, у злу Плочу. Од Трнова превојем на брду, како се камење котрља, у Ктуино и превој између Душила и међе Ктуина, изнад Годињаца посред Дебељака под Малим Дебељаком како пут води на Гомилицу. С Гомилице низ Брчав право у Ријеку, а с Ријеке право у Вир и у Бес са поруком "да моу и(вѣсть) вонске ни царскога злата ни винограда, нѣ да моу ю законъ оу Хро... оль великыхъ Лавръ. Да не потворите сего утвржденаго семоу холмоу иною грѣшнимъ кралемъ Владиславомъ".⁴¹

Већина ових локалитета и данас носи иста имена.

Управо на мјесту гдје је била написана диспозиција има много празнина (недостају слова на мјестима оштећености повеље).

Санкција "Ѣрѣте ли се кто, и дръзнеть потворити се, да моу вѣсть соупарникъ Бога и прѣчиста мати юго, и часни крст да му није од помоћи ни сада ни убудуће, и да му је соупарник свети Никола, у другом дијелу садржи пријетњу материјалном казном: да "да кралевствоу ми .Т. перпер".

Слиједи корборација — *Сего ради подписано вѣсть въ лѣтѣ. ≠*
SVH.

На крају је потпис: †Ѣтѣфанъ Владиславъ с помокию вожишвъ краљ вѣсѣхъ сръбскѣхъ земля и поморскѣхъ.

Једини податак о печату налазимо код Н. Дучића, који каже да се познаје гдје је био (о чему смо већ говорили).

По свом садржају и терминологији ова повеља је најсличнија Савиној повељи, посебно у односу на диспозицију и санкцију.

Од посебног значаја је податак који се односи на основни правни статус Врањинског Манастира: Да моу и(вѣсть) вонске ни царскога злата ни винограда, нѣ да моу ю законъ оу Хро(угов)ољ великыхъ. лавръ.

Термин "царско злато" означавао је (царски) порез, који се узимао у златној монети,⁴² а одговара бугарском термину "царская дань" или „перпер“ у истом значењу.⁴³

Назив "људи в црквѣни срећемо и у повељи Стевана Немање Хиландару од 1198/9. године као „манастирски људи“. Овај термин се из Немањине повеље одржао и даље као „технички термин“, јер су као људи називани зависни сељаци, а придјев уз ову именицу само је означавао чији су ти „људи“ били, од кога су зависили.⁴⁴

⁴¹ Ф. Миклошић, *Mon. serb.* 26.

⁴² И. Божић, *Доходак царски*, Београд, 1956, 9, 17—18.

⁴³ Е. П. Наумов, *Эволюция политической системы и социальных институтов сербского феодализма*, *Studes balkaniques*, № 3, Софија, 1978, 55.

⁴⁴ Т. Тарановски, н. дј., I, 51.

Реалним приликама старијег раздобља одговара и формула санкције: "Да не има тоу власти ни мон властелинъ ни мон владальць ни жоупанинъ штъ соумеждьникъ тѣхъ сѣл", без помена конкретних титулованих управника и службеника краљевог двора.

Термин "Гнѣвъ и наказаниѣ" краља преузет је из старих грчких хрисовуља, где се редовно означава изразом $\alpha\upsilon\tau\alpha\rho\upsilon\iota\tau\eta\varsigma$, а $\delta\upsilon\tau\eta\iota$ се јавља тек у повељама XIII вијека. Из византијског формулара прелази у бугарске повеље цара Ивана Асена II, а отуда „требали су ти изрази доћи у санкцију рашких повеља, а заклетва је очигледно преузета из латинских дубровачких и которских формулара".⁴⁵

Сама формула "оу всакон вожествѣнои свѣдѣнѣ" односи се на манастирско земљорадничко становништво, а има економски смисао црквеног имунитета, као установе Божанскога закона.

И сам правопис се уклапа у вријеме којему повеља припада (XIII вијек). Ријеч *воживъ* је написана у инструменталу једнине, са наставком *въ*, који је карактеристичан само за прву половину XIII стољећа. Срета се углавном у потпису краља Владислава, а и још два пута у диспозицији ове повеље: с *Рѣковъ*,

Рѣковъ. У вези с овим карактеристичан је и облик генитива плурала: "Оуписанию господѣвъ ми родитѣли".

Слово **Ѣ** не долази нигдје иза сугласника, нити на крају ријечи.

Ѧ и **Ѧ** свуда досљедно стоје у тексту; **Ѧ** је свуда писано као ознака за *У*.

Налазимо све облике слова *и*: **ї**, **и**, **ы**;

Ѣ је обично написано на своме мјесту и за слово *ѣ*.

Све су ово особине карактеристичне за прву половину XIII стољећа, кад се српска редакција донекле већ била израдила, али су писари били још под утицајем старе школе.

ПОВЕЉА КРАЉА УРОША

Прве податке о повељи краља Уроша Врањинском Манастиру налазимо код Ст. Новаковића,¹ на основу помена у Повељи краља Милутина истом Манастиру од „око 1296“ године.² Уз датацију „око 1255“ годином Новаковић каже да краљ Урош њоме „утврђује повластице манастира Св. Николе на Врањини“.

Остатке ове повеље налазимо у архивском одјељењу Цетињског музеја, рестауриране и означене бројем 2. До сада је владало увјерење да је то повеља „младог“ Милутина, тако што је и потпис нетачно читан. Међутим, уз изванредне напоре успјели смо прочитати дјелове седам посљедњих редова и потпис

⁴⁵ В. Мошин, *Санкција у византијској и јужнословенској ћирилској дипломатици*, *Анали Хисторијског института у Дубровнику* III, 1954, 27–52.

¹ С. Новаковић, *Зак. спом.* 578.

² И. Јастребов, *н. дј.*, стр. 224–6.

владара, захваљујући чему се са сигурношћу може рећи да је ово докуменат на који се позива краљ Милутин у повељи од 1296.

Судбина ове повеље је иста као и осталих врањинских повеља: била је закопана и тамо иструнула. Од свих је најоштећенија, вјероватно због тога што је као најстарија сачувана већ и била оштећена. Влага и даље хабање су учинили да се са тих „парчади“ пергамента ништа не може прочитати, осим у дијелу краљевог потписа. Пошто је повеља била савијена пет пута по дужини и четири пута по ширини, тако да је табак пергамене распарчан у двадесет правоугаоних комадића, на превојима су оштећења и највећа. У почетку недостаје један, а са лијеве стране два парчета пергамене. На неколико мјеста се шире неодређене тамне мрље. При дну повеље се налазе рупе кроз које је пролазио гајтан на коме је висио печат којег сада нема.

Из дешифрованог дијела повеље да се закључити да је по формулару била потпуно истовјетна са Повељом краља Владислава и краљице Јелене. То су дјелови санкције, гдје краљ каже да све утврђено буде непотворено; уколико се пак нађе неко да испакости нека му је супарник Бог и Свети Никола и „да прими (гневъ) и наказаніе (отъ краљества ми) и да плати краљу 500 перпера.

Затим се у короборацији каже: „Сего ради (подписоуе краљевство ми въ сведеніе (всѣмъ))“.

На крају је краљев потпис у лигатурама: „Стефанъ Урошъ краљъ вогомъ поставленъ“.

Датума нема на уобичајеном мјесту на крају повеље.

Дучић је датира „око 1255“ вјероватно у вези са Урошевим боравком на приморју поводом догађаја око спорова са Дубровником, када су Дубровчани 23. августа 1254. године „мир са Урошем морали испкупити с великим новчаним жртвама“.³ На основу правописа, сачуваног дијела санкције, а упоређењем са другим Урошевим повељама из истог периода, ова датација Новаковића се може прихватити као могућа.

Урош се потписује као краљ „Богом постављени“ уз божју помоћ у Повељи Дубровнику од 1254.⁴

Санкција „да приме гнев и наказаније“ од краља и да плате краљу 500 перпера налазимо још у двјема Урошевим повељама Дубровчанима из истог периода,⁵ о слободној трговини по краљевству и у Брскову.

Како се из остатака повеље може видјети, писана је полууставним типом ћирилице.

Реконструисани дио текста гласи:

*... да юв ... работникъ ... Николѣ. Иако же и ви ... писани ...

*... поколебдилоу. Кто ли се ...

³ К. Јиречек, *Историја Срба* I, 179.

⁴ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I, 18—19.

⁵ Ф. Миклошић, *Mon. serb.* 51 и 53.

кикъ кралевъ ... или кога из ... ли ... да моу ѿсоу .. доинкъ ...
 .. чьстѣнникъ ... помощникъ въ ... въ боудущи стѣ Никола да моу ...
 селехъ или оу людехъ ...
 или дубанасинъ. или вла .. прили ... наказаніе ...
 . е. сѣтъ перперъ. Сего ради п ... исочуе кралевство ми въ сведеніе ...
 † СТЕФАНЪ УРОШЪ КРАЛЬ БОГОМЪ ПОСТЯБЛЕНН

ПОВЕЉА КРАЉИЦЕ ЈЕЛЕНЕ

Повељу краљице Јелене познајемо само према издању И. Јастребова,¹ а он ју је објавио према препису у Зборнику монаха Гаврила од 1721. године; према Јастребову у изводима С. Новаковић.²

Ово издање у односу на нестали оригинал није прецизно, јер има доста одступања од језичких карактеристика времена у коме је документ настао. То је Јастребов запазио, па каже: „Читајући онај пријепис, свакако ће лако опазити, да је монах Гаврил на много мјеста одступао од изворних ријечи текста и правописа, и за то је допустио доста перифраза, али од тога није пострадала истинитост смисла“³

По формулару ова повеља је у потпуности истовјетна са Повељом краља Владислава.

Почиње аренгом, тј. цитатом псалма 101. цара Давида: „Ка начетцехъ ти Господи земли основа и дела рѣкъ твою сѣтъ небеса. та погнѣхъ. ти же превъдѣши ... Дакле, у потпуности се понавља арена Владисављеве повеље, мада су унесене неке правописне разлике: вокализација полугласа, пише се ѡ умјесто оу, ѣ умјесто ѣ, ѡ умјесто ѡ тачка гдје је зарез.

Слиједи експозиција, гдје краљица донекле парафразира експозицију Владисављеве повеље у односу на податке о томе како је еписком Иларије — Иларион саградио Манастир св. Николе, са знањем њених свекрова Стефана Првовјенчаног и кир Саве. Овдје краљица помиње и дјевера светопочившег краља Владислава, који дарова села и људе овоме храму, позивајући се на повељу св. Саве. Она полази истим стопама на молбу божјих цркава и ради смирења. Унутар експозиције је интитулација: „азъ рѣшиша ова Божна Юлѣна кралица“.

Диспозиција се састоји из три дијела:

— Видјевши да је „увого мѣсто людми“ краљица даје Гена Воглића са братом и са дјецом, Андрију Бујака са братом, Баксу са братом, Даминка Салкута са братом, Бардону с дјецом, Маршенивића и Крнице „да сѣ конюти“.

¹ И. Јастребов, *Препис хрисовуље на Цетињу*, Гласник XLVII, 222—224.

² С. Новаковић, *Зак спом.*, 578—9.

³ И. Јастребов, *н. дј.*, 220.

— Од трга Светог Срѣа на Бојани прилаже .ф. (100) перпера за сваку годину да црква узима кад јој затреба.

— Затим даје уљаник на Крушевици и са уљаником Павла и брата му.

Санкција Повеље краљице Јелене такође се подудара са санкцијом Владисављево повеље:

”И никто да не потвориць утвржденаго сѣмѣ светомѣ храмѣ мною грѣшною кралицею Јеленою”, ни син ни унук ни сродник краљевства ни онај кога Бог изволи да буде краљ српске земље и поморске.

Ко ли потвори њен дар нека му је супарник Бог и пречиста — Богомати, нека га порази сила часног крста, да му је супарник Свети Никола, и да је проклет од светитеља кир Саве и грѣшне краљице.

Ако ли неко од ”власетель великихъ или малихъ и владѣщихъ прѣчицъ”, било да је Србин, Латин, Арбанас или Влах, дрзне и испакости или одузме било шта овом светом храму ”да прими гневъ и наказание отъ краля и да плати краљъ петъ сать перперѣ (500)”.

Очигледна је подударност санкције у двјема повељама, на које казна 300 перпера повећана на 500, а број писан словима.

„Гнев и наказаније“ налазимо и у двјема другим повељама краљице Јелене, и то: у повељи Дубровнику о држању винограда из 1279. године и селу Затору код Котора гдје је такође фиксирана глоба од 500 перпера (.Ѣ. сѣтъ перперѣ).⁴

Короборација — Бего ради поднесе краљевство ми ва сведеніе васакомѣ слична је и оној из Владисављево повеље, док у горе поменутих двјема повељама налазимо аналогне промулгације у почетку повеље: ”Ише краљевѣттво ми да ю вѣдомо васакому”.

Повеља краљице Јелене није датирана, не бар у издању Јастрѣбова. Међутим, С. Новаковић је датира „око 1280“. године, али без аргументације — можда због наведеног помена о поклону дохотка од Светог Срѣа на Бојани, где су се према податку дубровачких нотарских књига Див. Рад. налазили чиновници краљице Јелене.⁵ Међутим, у јужном дијелу зетског Приморја имала је своју управу краљица Јелена још за живота супруга краља Уроша I, што се види из њене повеље дубровачком кнезу Ивану Сторлату од 1267. до 1268. године.⁶ Затим, за цијело вријеме владе краља Драгутина, па и за вријеме краља Милутина, у које доба спада и њена повеља Дубровнику из 1289. и из 1304. године.⁷

Управо ова посљедња повеља (1304) допушта вјероватност и каснијег датирања Јеленине повеље Врањини, посебно и због тога што у Врањинској повељи њеног сина Милутина од „око

⁴ А. Соловјев, *Одабрани споменици ...*, стр. 88; Љ. Стојановић, *Старе срп. пов. и писма*, 29.

⁵ К. Јиречек, *Историја Срба I*, 241, напомена 1; В. Мошин, *Балканска дипломатија и династички бракови краља Милутина*, Споменици на Македонија II, Скопље, 1977, 154—156.

⁶ Љ. Стојановић, *Повеље и писма*, бр. 28, стр. 28—29.

⁷ Исто, бр. 29 и 30.

1296", позивајући се на претходне повеље Светог Саве, краља Владислава и оца Уроша, краљ Милутин не помиње претходну повељу своје мајке, нити њен поклон од 100 перпера од Светог Срба. Прије би се могло рећи да је ова повеља издата кад и она Ратачком Манастиру кад је краљица боравила на зетском Приморју (око 1304. године).

Анализом расположивих података закључује се да је дјелатност краљице Јелене била врло жива у последњој деценији XIII и првој деценији XIV вијека, пошто из овог времена потиче највећи број њених датираних споменика.

У издању Јастребова потпис краљице није дат. Потписа немају ни остале повеље које он објављује у Гласнику, али зато за сваку даје наслов какав би требало да произиђе из потписа. За ову повељу наслов гласи: "Елена Божињу помоцину кралица србска . . .".

Врло сличан је потпис краљице на повељи Дубровнику из 1267/8. године — "Елена милостино Божиња кралица все србске земље и поморске, што је од посебне важности за податке о њеној политици потпуно независној од супруга краља Уроша. Остале двије дубровачке повеље потписује са: "Елена кралица".

У повељи налазимо многобројне примјере оригиналног правописа XIII вијека, али и трагове правописа XVII вијека у Гавриловом препису, што и сам Гаврило каже да „елико могах преписах и исправих“.

С. Новаковић врши и исправке Јастребовљевог издања, односно монаха Гаврила, па тако њ замјењује са њ, њ са оу, тачку зарезом, і са и итд. Иначе „исправке“ које је извршио монах Гаврило односе се прије свега на вокализацију полугласника, на употребу њ досљедно разликовање і и, у употребљава на почетку ријечи иако би требало да стоји оу или њ разликовање њ и њ.

Посебно је занимљива ова повеља са правне стране. Манастир се првенствено дарива у људима, а затим му се прилажу "Крице да се кониси". Тек послѣје тога се даје од трга Светог Срба 100 перпера и уљаник на Крушевици, који је био на црквеној земљи. Ова одредба говори да је владар имао своје посједе и на црквеном земљишту, које је раније поклонно.

Ова повеља нам даје низ података о општем саставу зетског становништва у то вријеме и неке појмове о његовом материјалном положају и културном развиту.

Земља, главна материјална основа, није припадала народу, као ни његов рад и производи. Поједини људи су се бавили и пчеларством, али уљаник није био њихова својина него је припадао краљици, која их заједно са уљаником прилаже Манастиру.

Становништво се дијелило на властелу велику и малу и остале „владуште“, радно становништво и сточаре.

Посебан слој становништва чинили су Власи и Арбанаси, који су се, изгледа, бавили искључиво сточарством и живјели "с пасицењем зилних и летних", касније названим катуни.⁸

Осим тога, у редоследу за казну налазе се сви — "или е Србинъ, или Латининъ или Јарбанасъ или Влахъ", уколико „испакости“ или одузме овоме светом храму од села, људи, зимских и летњих пасишта или пак од црквених права.

ТЕКСТ ПОВЕЉЕ ПРЕМА И. ЈАСТРЕБОВУ:^{*}

Слава Божию помощю кралица србьска остаци село Крнице
и Заланик с Кршевице и сто перперъ светомъ Николи

Ка изустичеъ ти Господи земля основа и дела рече
твоею сѣтъ вересу, та погнѣишь, та же прѣвѣзаша, и кака
яко рѣка обѣшаша и яко одѣда смѣшѣи и взнесетсѣ,
тиже тако еси и лета твоѣ не осказують. Створи рѣчи
ноуъ вереса, и землю стврди на водахъ, прѣси страсть
козвѣю яко да нѣтъ грѣшнихъ и недостоинихъ рѣкъ своихъ
изведени отъ аденихъ першнихъ узъ, и сконча апостоли
и свѣтисли постави разануихъ свѣтла и рече имъ учити
люди юже стежа учестою крвию, нѣе вереть и спасенъ
бздеть. Си свѣти и велики архѣрси Христови Николи, нѣмъ
учителъ и настирь ва издѣстѣ и въ бранехъ брѣнки по-
магасѣ свѣротѣ и вдовѣнѣ и вѣрѣнѣ скорѣ и томи
заставникъ, и ка вѣдичеъ бѣдахъ милостивѣи змѣритѣсѣ,
Смради се въ нѣс сто храмъ ели Назрѣномъ свѣтисномъ
зѣтскимъ, нѣе село любниъ вѣне господаремъ свѣтисномъ
нѣмъ Господнимъ крамѣ прѣвѣснѣвогъ Стефану свѣтисномъ
ученигъ, и Господнимъ свѣтисномъ вѣр Славою. Нѣе естъ
устворивши сѣи даръ и принесла къ свѣтисномъ и великомъ
архѣрсу Христову Николи, и на много молѣнѣи ка божию
црквѣнѣ, и елирѣнѣи ка мѣстескомъ и цѣвѣнскомъ оградѣ
любнихъ. Азъ грѣшнѣи рече Козма Класнѣ кралицѣ послѣдно
стѣмъ свѣтисномъ господнимъ нѣмъ, господнимъ номъ де-
бѣромъ свѣтисномъ крамѣ Владѣскомъ, есе сѣтъ да-
рѣвѣнѣи нѣмъ свѣтисномъ великомъ архѣрсу Христову Николи

⁸ П. Ровинский, *Черногория I*, стр. 380.

^{*} И. Јастребов, *Препис хрисовула на Цетињу*, Гласник XLVII, 222—4.

у селехъ вьсехъ и вь мюдехъ и вь вьспирехъ зьмивехъ и астивахъ
 и вь кьслевихъ вьрвннхъ црковннхъ. Но тогьвѣде образи и
 азъ принахмо къ милости святаго Никомѣ и свѣцъ павос
 привоисенне приноши къ скетовѣ и великомѣ хрѣстеро
 хрѣстоку Николѣ, ендехни да сь убого негово мѣсто мюди
 и духъ Госу Когалка¹ сь братомъ и сь дьцомъ. Андрейю
 Кьзакъ сь братомъ, Баксѣ сь братомъ, Дьминька Самьета сь
 братомъ, Кардонѣ сь дьтино, Маршениовиѣс и Кривирѣ да сь
 конюси : и духъ отъ трга свето-срѣбскаго .р. (100) перперѣ,
 да узима црква тинь любви вьско годичѣс и снхъ утвердиши
 духъ свѣцѣзъ зьмннѣхъ мои на просвѣщенїе хрѣмѣ скетовѣ,
 а вьне зьмннѣхъ на зьсмлю црковнѣ на Крушескици, и сь
 зьмннѣхъ дахъ Накла и брата ѣв. И вѣкто да не потво
 рить утвержденго сьмѣ скетовѣ хрѣмѣ мною грѣшиноу кра
 лнцѣю Кьсною, ни сьмѣ мои ни кнѣзь ни сьродннѣхъ кра
 льствѣхъ ни или кога изьбоми Когъ краьвѣхти срѣскою и по
 морьскою зьсмлю. Кто ли что потвори сьмѣ свѣта
 господа зьтвердила и записала и азъ грѣшихъ, да ѣв сь су
 нарннѣхъ Когъ и прѣстѣхъ Когомати, и да га порази силъ
 устѣмго и животворецьмго крѣта, и свѣти Никомѣ къ мѣсто
 милости да ѣв сь сьнарннѣхъ и вь сьмѣ вѣце и вь гредѣрѣмѣ,
 и да ѣсть проклятьѣ отъ прѣмго архїєпискупнѣхъ и свѣтитѣмъ
 куръ Слѣвѣ, и отъ мене грѣшине да ѣсть проклятьѣ. А отъ
 владѣтѣхъ великихъ или мьлнхъ и владѣцннхъ прогннхъ или сь
 срѣннѣхъ или лутнннѣхъ или архннѣхъ или влѣхъ, кто дрѣде
 испакостити или отнѣти что мюко отъ свѣтаго хрѣмѣ сего
 или вь селехъ или вь мюдехъ, или вь вьспирехъ зьмннѣхъ и
 астихъ или вь конѣхъ вьрвннхъ црковннхъ, да приши гнѣвѣ
 и изьвѣщнѣс отъ брѣмѣ, и да вьмѣтѣ краьвѣ ѣсть сѣть перперѣ,
 сьсто ради подьвѣсѣ краьвѣствѣхъ многа сьудовнѣ вьсѣмнѣхъ.

ПОВЕЛѢА СТЕФАНА УРОША II, МИЛУТИНА

Од текста ове повеље, коју је Милутин издао као престоно
 наследник за вријеме краља Уроша I, објављен је само дио у
 којем се говори о прецима Милутиновим.¹

¹ Н. Дучић, *Врађина у Зети*, Гласник XXVII, 187.

Н. Дучићев извод са описом гласи:

„Крисовуља Стевана Уроша, како се у њој каже: сина Прѣвисокаго краља Уроша, којом утврђује земље у селу Орахову у Црмници, које је од оца испросио и манастиру Враћинском приложио, као што вели: И видѣвъ азъ създанивъ храма свѣтаго Николаи у ветровѣ рекше у Франциѣ и испросихъ у господина ми и родитела ми прѣвисокаго краља Уроша, съ якоука милостию и испрошенъиель и данъиель дахъ село у Жръмьници именованъ Орахово съ людьми и съ вѣскми мѣгали у томъ селѣ.

Из ове крисовуље види се, да Стефан Урош, тада још није био краљ, но пријестолонашљедник и Господинъ Далмацинъ, Трафѣкиъ и Захалинъ Нема године, када је писана; а нема ни печата, као ни на другијем, изузимајући крисовуљу Стевана Црнојевића, но су покидани, и само се мјеста познају гдје су били“.

И ових неколико података садржаних у овом кратком одломку веома су значајни. Како је и Дучић закључио, ову је повељу Милутин издао у доба краљевања оца му Уроша I, са очевим одобрењем. Прилог у „Жръмьници именованъ село Орахово съ людьми и съ вѣскми мѣгали у томъ селѣ“ Милутин помиње као свој прилог на првом мјесту у диспозицији своје касније повеље од „око 1296. године“.²

Управо на основу података да ју је Милутин издао као престолонашљедник може се приближно датирати ова повеља. Могло би то бити 1273. година, кад је краљ Урош у вези са браком Милутина са кћерком севастократора могао подијелити овом свом сину наведене области (којима је завладао још око 1263. године). Онако као што је 1268. године био присиљен на аналогно уступање сјеверне крајине Драгутину. Династичко име Стефан, који у потпису стоји испред крштеног имена Урош, сугерише претпоставку да је тадашњи краљ Урош желио и овом титулом да изједначи млађег сина са старијим, којем је на Пожунском сабору властеле 1271. године морао да призна „право и чест на млади краљ“.³

На ову повељу скренуо је пажњу и Љ. Андрејевић 1898. године, у својој расправи „Српски краљевски престо и питање о његовом наследству, од Драгутинове оставке до победе Стефана Уроша III, над Владиславом“. Тада је ова повеља била још цијела али је на жалост, Андрејевић није објелоданио. Цитирајући према Дучићу потпис из ове повеље, он каже: „Имајући на уму то, да је још 1271. године Драгутин био „млади краљ“, који је титулу добио можда приликом женидбе или ступања у пунољетство, можемо из ове хрисовуље закључити са доста поузданости, да је и Милутин ступивши у пунољетство и приликом женидбе добио и горњу титулу и области које су у њој обухваћене. Ту је титулу заједно са областима задржао извесно време и доцније кад је Драгутин сео на очев престо, јер нам није

² С. Новаковић, *Зак. спом.*, 1912, 580.

³ В. Мошин, *Балканска дипломатија*, стр. 158.

познато да је овај против њега дизао војску. И кад му је поменута порука Драгутинова дошла највероватније је да се је тада налазио у својим областима“ (стр. 15—16).

Од посебног је значаја и формулација којом се у овој повељи земља дарује. Стефан Урош, који није био краљ јер се потписује као господин Далмације, Трафуније и Захлмије, поклања врањинском Манастиру св. Николе једно село. „За наше излагање није важно о којој се личности ради. Та пракса да престолонаследник дародавац потврђује доцније као *владар*, вероватно на захтев самог даропримаоца, свој ранији поклон — у Зети је непознат. И Стефан Дечански је истом Врањинском манастиру потврдио повељом приложене краљевства ми, њеже приложихъ кѣда господокахъ Зетою, неразорено и неповрежденио. родителемъ краљевство ми приложи и ошге потврди сѣ всакимъ оутврждениемъ, њеже записохъ оу господствѣк си кѣда не вѣхъ кралемъ (Зак. спом. 581—2)“.⁴

Интересантно је да Н. Дучић у свом попису врањинских повеља не наводи посебно повељу Стефана Црнојевића која је једина имала печате, како он каже, при описивању ове повеље „пријестолонашљедника Милутина“. Таква повеља нигдје није објављена, нити се за њу зна, па се може претпоставити да се ради о Повељи Ивана Црнојевића Цетињском Манастиру, те да ју је Дучић грешком привисао Стевану?

ПОВЕЉА КРАЉА МИЛУТИНА

Једино потпуно издање Повеље краља Милутина јесте оно И. Јастребова у Гласнику Српског ученог друштва¹ урађено према препису монаха Гаврила од 1721. године. У напомени Јастребов каже: „Ова кривовуља чува се и у оригиналу на Цетињу“. Тај „ориџинал“ наводи и Дучић, цитирајући из њега прософографски податак: „Светако господина ми и дѣда ми кѣрѣ Савы и свѣтопочившега господина ми и родигела прѣкисокаго краља Уроша“ — што га овлашћује да ову повељу са сигурношћу припише краљу Милутину, и који доказује да је то био оригинал истог текста који је Јастребов издао према Гавриловом препису.

Такав докуменат се и сада налази у Музеју на Цетињу (Архивско одјелење), означен бројем 7 и насловљен са „Стефан Урош краљ манастиру Св. Николе на Врањину даје село Орахово“.

Писан је на пергаменту 29 × 38,5 см. Текст садржи 47 редова, испод којих се виде остаци још два врло општећена реда, преко којих је црвеним мастилом исписан потпис „Стефан Урош

¹ Иван Божић, *О положају Зете у Немањинској држави*, Историјски гласник, књ. I—II, Београд, 1950, 97—122.

² И. Јастребов, Гласник СВД XLVII, 224.

краљ“, са крстовима са обје стране. Докуменат је врло оштећен.² Писан је полууставним типом ћирилице.

Према издању Јастребова текст повеље објавио је и А. Соловјев, уз напомену: „Препис из године 1621. од монаха Гаврила у Цетињској ризници, Јастребов, 217; ова се повеља чува у ориџиналу на Цетињу“ — прихватајући датирање Новаковића „око 1296. године“.³

Овдје ваља посебно скренути пажњу на краљев потпис, који Јастребов не цитира, али у наслову се каже: „*Стефанъ краљъ бо-го-мъ поставленниъ Урошъ*“... Таква титула у оригиналу не постоји, али је налазимо у Повељи краља Уроша I, те је могуће да је преузета из ње због саме њене атрактивности, с обзиром на већ устаљени формулар повеље Немањића у овом периоду. Слично се догодило и са једном другом повељом коју Гаврило приписује краљу Милутину, мада та повеља у ствари припада Стефану Дечанском. Реконструкцијом текста утврђено је да је ово оригинал са којег је Гаврило извршио препис у свом Зборнику 1721. године.⁴ Накнадним радом успјели смо дјелимично прочитати два тешко читљива реда испод краљевог потписа: „*И ѿше приложн (краљевство ли све) ꙗкоу... ѿ то... га... на... ꙗ цариноу кров...*“, одакле се наслућује да се ради о ослобађању од плаћања царине на броду или можда одређене суме од дохотка царине на броду.

Аренга је врло дуга и састоји се из два дијела. Први дио почиње текстом — благо и честно что ѿвѣтъ Богу благоугодно еже ѿвѣтъ творити светины и вожеставинны, итд, а други дио, који је преузет из Владисављеве и Јеленине повеље — и са својим оученики и апостоли и светители поставивъ различна свѣтила. И рекъ нмъ счнти людїе. иже стежа чѣстною крвию. иже веру иметь и крстит се спасенъ бѣдетъ.

У оквиру аренге су четири цитата из псалама јеванђеља: I „*Бъ светель твоел евангели: да просветит се, светъ вашъ предъ чловѣки и сзветъ ваша добра дѣла. И прославетъ ѿтца вашего иже ѿвѣтъ на небесахъ из Јеванђеља по Матеји 5, 16;*

II „*Люби ме вълюбленъ бѣдѣтъ. оцель монахъ и ка нему и дѣве и овители ꙗ него сатвориве*“ из Јеванђеља по Јовану 14, 21;

III „*Иже стежа чѣстною крвию*“ из Дјела апостолских 20,28;

IV „*Иже веру иметь и крститсе, спасенъ бѣдетъ*“, из Јеванђеља по Марку 16, 16.

Упоређивањем ових цитата из псалама употријебљених у повељи са оригиналним текстовима из Маријинског јеванђеља, Мирослављевог јеванђеља и Никољског јеванђеља запажају се велике правописне разлике. Њих је вјероватно унио преписивач монах Гаврило, који је „исправио“ текст повеље.

² Б. Шекуларац, *Врањинске повеље*, стр. 49. (дат је детаљан опис докумената).

³ А. Соловјев, *Одабрани споменици*, стр. 67; С. Новаковић, *Зак. спом.* 579.

⁴ Б. Шекуларац, н. дј., 50—52.

Иста аренда, уз неке измјене, долази касније у повељама: Стефана Дечанског св. Николи Мрачком, Душана о Хрељином дару цркве св. Арханђела у Штипу 1336. год., Душана пиргу Хрүсији из 1345. године, Хиландару о дару Рудла 1345. год., Хиландару о поклону св. Николе Мрачког и у повељи Угљеше манастиру Кутлумушу.⁵

Институција је такође слична са оном из претходних повеља: "азъ грѣшни Стефанъ Жрешъ по милости Божией краљъ всехъ срѣскихъ земаля и поморскихъ."

Диспозиција наводи поклоне: село Орахово са свим људима и мебама, полуждребицу* Штитаре са људима и мебама, планину Селца између Битома и Црнице, која се налази између данашњих села Горњег и Доњег Сеоца. Затим краљ прилаже још .ф. (100) перпера од трга Светог Срба да их узима црква кад то зажели.

Необично је да се у овој повељи експозиција налази унутар диспозиције. У њој се каже да краљ "створи милость людемъ святаго Николи потомъжде образъ" јер видје хрисовуље господина дједа кир Саве и светопочившег господина и дједа краља Владислава и господина родитеља превисоког краља Уроша и њихове дарове. Сличну је повељу краљ Милутин издао манастиру Хиландару, којом потврђује прилоге свога дједа и оца.⁶

На крају диспозиције краљ даје имунитет радном становништву, које поклања цркви ослобађајући га "да не работаю работѣ ни е господствѣюшомъ, ни дани даю ни пѣти тераю, ни воиске воюю ни пѣтинке приплаћаю, ни виноградъ теже, ни градъ зиждѣ, ни позови даю, ни каѣниче ни пасъ хранѣ", од свих дажбина да су слободни осим "да сѣ работници савршени стѣ Николе".⁷ И још се прилаже "отъ Чрне Горѣ отъ арбанасъ Василиа са децомъ" да такође буде радник Светом Николи као и остали више писани. Све прецизирано у повељи има бити "тврѣдъ и непоколебимъ"

Санкција је типична за врањинске повеље: пријетња духовним казнама (супарништво Бога и пресвете Богородице, да часни крст не буде од помоћи), и материјалном казном за непослушну властелу — пријетња „гњевом и наказанијем“ од краља и да плате краљу глобу од 300 перпера.

⁵ В. Мошин, *Повеља краља Милутина*, Историјски часопис VIII, 1971, стр. 60.

* У основи ове ријечи лежи старословенска ријеч љдрѣвѣ, са значењем *поповско имање* добијено при диоби коцком која се јавља у византијском аграрном закону при диоби догле нераздјелене општинске утрине на једнаке дјелове (К. Јиречек, *Исторја Срба III*, 187).

⁶ С. Новаковић, *Зак. спом.*, 389—390 према тексту Ковачевића, с датумом „1282—1298“.

⁷ Овакву диспозицију са набрајањем поклоњених имсња и имунитета, поткријешљује санкцијом за прекршиоце краљ Милутин, дајући око 1300. године манастиру Хиландару повељу о поклону св. Петке у Тморанима код Скопља (С. Новаковић, *Зак. спом.*, 391).

Повеља се завршава корборацијом — Сего ради подписае кра-
левство ми ва свиденіе всѣмъ.

На крају је потпис: „Стефан Урош краљ“, са крстом са
обје стране. Потпис је писан калиграфски, црвеним мастилом.

Датум на повељи није наведен. С. Новаковић је датира
„око 1296“,⁸ али без аргументације.

Може се претпоставити да је Новаковић овај датум одре-
дио према подацима венецијанских докумената, гдје се каже да
се у јуну 1296. године краљ Милутин налазио у Драчкој обла-
сти, можда и у самом Драчу.⁹

Потпис краља Милутина „Стефан Урош краљ“ са крстом
на обје стране налазимо на више повеља из истог периода, нај-
чешће оним које су издате Дубровнику.¹⁰

ТЕКСТ ПОВЕЉЕ ПРЕМА ЈАСТРЕБОВУ:*

Стефанъ краљъ Крстоу поставленъ Урош
приложи село Орахово и оне р. и сирер
отъ скетого Срба.

Камо и усуди что есть Коту благозводно еже есть
творити скетинь и поставити и црквинь, сего ко иутоже
краснее есть, ни сребро ни драго ни камене многоценно,
ни серебра красота, того ко ради изколи краљество ми
сѣс доброе дело. И захотевъ приложити сѣс мое младе при-
ношеніе еже ва скетому Николе речеце у Краинѣ. Мложе
рекамъ сѣс ва ебестинъ творити сумгели, да проскетитее скетъ
вашъ предъ уащевки и изреть каши добра дела. И про-
славеть боу каишего еже есть на икесехъ, и пакн любен
не казмовальнъ будеть, оицеи моннъ и ка иему идѣве и
оштеле в него сатворике, да в насъ грешныхъ и недосто-
инныхъ рабъ своихъ изведени отъ адскихъ иерсениныхъ узъ.
И са своимъ оутешки и апостоли и светисли поставили
разлучна светѣла, и речеи ншь, вунти моудѣ, еже стежа у-

⁸ С. Новаковић, *Зак. спом.*, 579.

⁹ К. Лиречек, *Историја Срба* I, 249, напомена 4.

¹⁰ Потписи на повељама Дубровнику од „око 1282“, 1289, 1302, 1303, 1304, 1313, 1320 и повељи породице Жаретића из 1319 год. (Потписе сабрао В. Мошин, Повеља краља Милутина, *Историјски гласник* VIII, 1971, прилог између 64. и 65. стране).

* И. Јастребов, *Препис хрисовуља на Цетињу*, *Гласник* XLVII, 224—226.

стною бранию, нас веру нисть и бретитес, сплснстъ видеть.
Да понеже сѣд велика обстоянїа реусиа више мексричнїе
сплснстъ нон. И азъ грешни дрзасъ прїихудю ка неизреус-
нонѣ твоямъ: улосксколюбно, и си изли науставъ прино-
шениа, приноши твоямъ милосрдїю яко мнѣост твоа
длстни ками зисотъ, и грехомъ раздрешнїе, и къ безд-
рїемъ кеце прїуссїне цуреткнхъ небеснаго. Осмаже и азъ
грешни Стефанъ Бронъ по милости Божїи крамъ кесхъ
срїахнѣхъ полемъ и поморскнмъ прїихудю ка милости екс-
снѣмъ Писемъ рїише в островѣ Кралїнѣ. И дамъ село и Пр-
внїи полемнѣ Орхоко са людинъ и са класнн пѣлани, з
в томъ елсасъ нїе Лїковнїи, Дамнн Босалъкѣтъ са ерцвомъ,
Подаковъ Бѣра, и Армакснхъ Бѣра Првославъ, и два Рак-
снїа Толмелаваръ, Шогсннѣтъ Толнїа врише Кэрмъ Мар-
нїеѣ, Кэрдннѣ са дстн, Истаръ залатаръ, Квусннѣтъ, Дра-
гомъ волнїѣ са ерцвомъ, Станїстнн дѣца, Истаръ Оо-
лннѣтъ, А отъ ерцвннѣтъ дрелннѣ Плуке: И прїидхъ
мїсждѣ Анїзмннѣ и мїсждѣ Орхокомъ, полуждрскнцѣ, Ци-
тннѣтарѣ, са людинъ, а мѣсѣ селѣ томнѣ, отъ Годнннхъ в мѣсѣ в
Свѣстноморнннѣтъ, и рнѣнъ потокъ, обрѣмъ рнѣснѣ потока в
Плѣхѣ, отъ Плуке по дѣлѣ в дѣкѣ Трѣмнѣтъ, отъ дѣкѣ прѣво
проннрнннѣтъ в камннѣмъ о днѣснѣ стнннѣ мѣра и в врѣхъ
класннѣтъ, оттуда оу Анїковъ продолъ в лннѣтъ прѣво в рѣкѣ
прѣмѣ Кнторнѣ, ннѣтъ рѣкѣ в крннѣ, отъ оне стнннѣ в урнн-
лннѣснѣ склннѣ пообрѣмъ дѣлѣ, в Урлннѣтъ пнннѣрѣ, отъ Урлннѣ
пнннѣрѣ прѣво в клннѣтъ отъ катуна оу грнннѣтъ катускѣтъ, И
снѣ втердннѣ дѣмъ пнннннѣ мїсждѣ Кнторнѣ и мїсждѣ Прнн-
цннѣтъ нннннѣтъ Селнѣ, А мѣсѣ пнннннѣтъ томнѣ: отъ Кннѣ в
Пнннннѣтъ пообрѣмъ Урлннѣтъ како се влннѣ влннѣ ка Селнѣ,
по внннѣтъ голннѣтъ стнннѣ в склннѣ мїсждѣ прнннннѣтъ, нннѣ
мїсждѣ Селнѣ и Кнннннѣтъ стнннѣ, отъ Крѣслъ в склннѣ нннѣ
Кнннннѣтъ, оттуда прѣлннѣтъ на Пннннѣтъ в орлннѣ, отъ пнн-
ннѣтъ в грнннѣтъ, на Кнннннѣтъ, са кокорнннѣтъ влннѣ прѣво в
жнннѣтъ ннннѣтъ, отъ жнннѣтъ нннѣтъ прѣво оннѣтъ в пннннннѣтъ:
И снѣ прїихудѣтъ свнннѣтъ нннннѣтъ прѣскнннннѣтъ ексннннѣтъ
Пнннннѣтъ.

отъ триа свѣтаго Сергія, всако годиче .р. персер, одъ Ни-
 боломъ дие до Николамъ дие, да се узима уни се цркви люди.
 И езде крамскето ни русовзас господина ни деда кр
 Сави и ектопозитивнега господина и деда ни брами Вла-
 дислава в господина и родителу великокому брами Еризма,
 нима дава и втердсина, поговорде образа и чинику и
 крамскето ни, сатиори нимасть людемъ свѣтаго Николы,
 всени прени и бови, самъ азъ нимадо, да персютати р-
 еоте ни с господственироби, ни дуби дубо ни исти терди
 ни винеке ковою, ни везиже принахъмо, ни вонорудъ тседе
 ни солу зиданъ, ни позови даде, ни крѣпави ни насъ храни
 стисемъс дани свободни, влсхъни прасиномъ, вазде дхен
 рабоничи, смерненя свѣтоиз Николы; И езде примаъ отъ
 Уоис Горс евъ арзавасъ Косила ел децомъ да вестъ та-
 кожде расотникъ свѣтоиз Николы, такоже и ениче писани,
 И яко сели диги терди и невокозеличи: Кто ли се обрете
 сну потвориць или господствеси или суродникъ крамскета
 ни или кола изволи Котъ по мис еити крамскетвиорца, да
 изъ с сунаривъ Котъ и пресвета Которедича, и усети
 Креть Христовъ да изъ не буде помощникъ етъ си весь ни
 ва будучи, и свети Николы дъ нис сунаривъ, изъ сто-
 рониз пронахъство. А отъ влстель великихъже и малыхъ, кто
 се обрете и что мого непомости дови свѣтаго Николы, или
 в селъхъ или у людехъ или од недониз селъ тсехъ, или в
 усие нониз, или севинъ или латининъ, или арзавасъ, или
 влхъ, да прѣли гниетъ и изваднѣс отъ крамскета и да
 нлати крамскети .т. (200) персер: сего ради подонисе
 крамскето ни в свѣдснѣс востъ.

I. ПОВЕЉА СТЕФАНА УРОША III

Ова повеља младог краља Стефана Уроша III чува се у Ар-
 хивском одјељењу Цетињског музеја под бројем 8, са ознаком:
 „Стефан краљ селу Трнову даје хрисовуљу“. Веома је општећена,
 те је објављена само фрагментарно послје реконструкције дје-
 лова текста.¹ О овој повељи говори и Н. Дучић² под бројем 4:

¹ Б. Шекуларац, *Врањинске повеље*, стр. 56.

² Н. Дучић, н. дј., стр. 56.

„Крисовуља краља Стефана, ваља да, Дечанскога, као што у њој између осталог стоји... и ази грчкињи Стефанъ по милости вожиѣй краљъ млади вѣсѣхъ сръбскихъ и поморскихъ земяъ ... којом потврђује Врањини село Трново сада у ријечној нахији. У натпису је додано још и ово: съ Богомъ съмодържаца. Ни у овој не ма године, кад је писана“.

Међутим може се ова повеља датирати „око 1309“ године, пошто у потпису стоји „млади краљ“, а то је вријеме када је Стефан „по повратку из таоштва с татарског двора, послјије краљице Јелене добио на управу Зету с Требињем (1309—1314), свакако као тадашњи насљедник пријестоља“.³

На основу сачуваног дијела текста може се извршити дипломатичка анализа повеље:

На почетку се налази аренга, која прелази у експозицију у којој се говори о жељи сина тадашњег краља (Милутина) да принесе свој дар Манастиру св. Николе у Врањини. Како се види из следеће повеље Стефана Дечанског, коју је издао већ у доба самосталне владавине, о свом негдашњем поклону Врањинском Манастиру за вријеме своје управе под врховном влашћу краља Милутина, прије прогонства у Цариград, он наглашава да ни у том несрећном раздобљу његова живота отац Милутин није поништио његов поклон Врањинском манастиру, већ га је чак потврдио.

У идућој диспозитији види се да се говори о поклону села Трнова са свим међама села и са иметком, гдје се посебно цитирају „кобиле и овце“.

Из фрагмената санкције може се закључити да је постојала духовна и материјална санкција у којој се помиње конкретна глоба од 300 перпера за преступнике, као и у повељи краља Милутина.

Короборација почиње — *Бого ради... писа...*

Најбоље је сачуван дио повеље са потписом, те се јасно чита: „Стефанъ по милости вожиѣй краљъ (млади) съ Богомъ съмодържаца вѣсѣхъ сръбскихъ и поморскихъ (земля)“, гдје је ријеч поморскихъ, написана у следећем реду ситним словима. Ријеч „млади“ и „земля“ недостају, јер су нестале са дјеловима повеље којих нема. Осим краљевог потписа, црвеним мастилом су писана и почетна велика слова у тексту, што је карактеристично за старословенске текстове.

II. ПОВЕЉА СТЕФАНА УРОША III

Палеографском анализом оригинала,¹ који се налази у Цетињском музеју под редним бројем 1, утврђено је да је ово повеља Стефана Дечанског, која је објављена код Миклошића²

³ *Историја народа Југославије*, Загреб, 1953, 378.

¹ Б. Шекуларац, *Врањинске повеље*, стр. 59.

² Ф. Миклошић, *Mog. serb.* 112; Према овоме, С. Новаковић, *Зак. спом.*, 581.

и о којој говори Н. Дучић, означавајући је као „Крисовуљу Стевана краља Дечанског“.³

Иако је докуменат веома оштећен, успјело нам је да идентификујемо следећи дио текста:

1. ред: † Е тебе иера творѣче Хвѣ Николае припадаю мле се,
 2. „ помилуванъиши твоиши скорѣиши застоупленіиши и
 3. „ На моего помилуавашаши и из . . . ме из глѣбини рова прѣиспод
 4. „ ѣнаго. заточена ме бываша родит . . . кралевѣствами не колюю ни
 5. „ хотѣнишиши ѿго нѣ завистию злыишѣ и пронорамыишѣ люди
 6. „ нѣ тѣи застоупникѣ и помилуавѣ ме и дарова ми столю ѿчества
 7. „ моего того ра . . . идѣкѣ кралевѣ . . . ѣ тѣ . . . ѿже оу Бра. никѣ
 8. „ и приложение кралевѣта ми . ѿже приложихъ кѣда господовахъ зетою
 9. „ неразорено и неповѣжден'но . одителемъ краевѣ ми нѣ паче оу
 10. „ тврѣждено и краевѣ ми приложии и шче потврѣдын съ всеки
 11. „ иши оутврѣжденіиши ѿже записѣхъ оу годтѣѣ си кѣде не вѣхѣ
 12. „ кралимъ те все правине и метохыи да има стѣи Никола съ все-
 13. „ ми правинами ѿко же ѣко и подено стѣиши и вѣтвишииши
 14. „ правин . . . метохы дръжати и видѣ краевѣта ми пра-
 15. „ фрѣ ѣлина краа . . и казнца . дитра
 16. „ и видѣхѣ жѣла во . . . нѣр творцоу с . . .
 17. „ въ помощѣхъ Николаѣ врании . . . моу идеѣже и гробѣ оустои прѣ-
 18. „ ставленіиу своѣмоу и испроси оу краевѣси село свое Бръчеле
 19. „ приложити столю Николаѣ съ всеши метѣами и съ всеши правинами
 20. „ села того ѿко до живота свога тѣмъ за селоми да се холынн каз'ица
 21. „ Д'митра и ѿгова жена а по животѣ ѿговѣ да ѿс цркви съ всеки-
 22. „ иши ѣжденіиши шмоужии по . . . вѣ
 23. „
 24. „ и да дръжи
 25. „ ми людѣи села того
 26. „
 27. „
 28. „ да моу ѿ соупарии
 29. „ Да моу
 30. „ а двѣ вла . . . вели . . . испакостниши . . .
 31. „ аннѣ ѿт. прѣрѣ
 32. „ въ свѣденіиши всеши.
- † СТѢФАНЪ УРОШЪ КРАДЪ †

Ова повеља је писана лијепим словима уставног типа са типичним облицима из прве половине XIV вијека са скраћеном доњом петљом слова Е са редуцираним врхом код Ж и подигнутом пречком;

³ Н. Дучић, н. дј., 188.

Код Ђ стабло је врло мало подигнуто изнад реда;

Слово Ѣ је са средњим дијелом који се диже изнад средине слова, што одговара трећој или четвртој деценији XIV вијека. С тим је у складу и правопис без акцената и спиритуса, као и без зареза који се појављује тек у средини XIV стољећа. Једино је краљев потпис писан доста немарно.

Интересантно је да је првих 25, од 32 реда, не рачунајући потпис, писано знатно крупнијим словима по извученим линијама и правим редовима, док је седам последњих редова, који обухватају санкцију повеље, писано веома ситним словима.

Пошто је санкција иста као и код претходних повеља српских краљева Врањини, писар је вјероватно сматрао да тај дио текста и не заслужује посебну пажњу, пошто ни величина листа пергаментна није дозвољавала да се цијела повеља напише крупнијим типом слова.

Скраћиване су углавном сљедеће ријечи: ХЕЊ (Христов), Стѣмоу (светомоу), краљѣво (краљевство), Ба (Бога).

Осим тога, неколико ријечи је скраћено надредним словима Д, О, Х, Ѓ: подѣно, оутврѣдена, моле, помощѣх, вѣс ѡд и тд.

Слова ИА, ИЃ, ИЮ долазе увијек на своје мјесто.

И у издању Миклошића, које је радио на основу преписа који је за њега урадио владика Петар II Петровић Његош, постоје празнине на мјестима гдје је текст био оштећен, највише на пријелазу између крупнијег и ситнијег текста. Иначе он наводи да се »original sine dubio membran« налазио на Цетињу.

Повеља почиње симболичном инвокацијом (крст) и аренгом: 'К тебе ивѣрѣо и чудотворѣче Христовѣ Николаѣ' итд, у којој Стефан Дечански наводи своје биографске податке — да је био оклеветан код свога оца од злих људи, због чега је и страдао; коначно, уз помоћ св. Николе он се ослободио; у другом дијелу аренге он каже да је још док је управљао Зетом, за вријеме краља Милутина, учинио прилог Врањинском Манастиру; краљ Милутин није тај његов дар поништио, него, напротив, потврдио.

Овдје аренга прелази у диспозицију с експозицијом, гдје краљ потврђује поклон који је учинио казнац Димитрије Св. Николи, гдје је себи и гроб припремио. На молбу казнаца краљ потврди поклон Манастиру — село Брчеле, а из биографских података се види да је Димитрије био тада жив. Он дарује имање манастиру, али условно — да се за живота његова и његове жене хране од тога села и да послѣ смрти буде сахрањен у цркви. Уколико се његова жена преуда послѣ његове смрти, губи право на издржавање. Затим се каже да манастир држи село Брчеле са свим људима, међама и правима као и све остале своје метохије, по закону, а да све буде непотворено и „непоколебимо“.

Слиједећа санкција се састоји из два дијела: духовне казне — пријетње супарништвом бога, Богородице и Светим Николом, те да му крст часни није од помоћи; материјалне казне,

за непослушну властелу, „да приме гнев и наказание“ од краља и да плати краљу глобу од Т. (300) перпера. Казна од 300 перпера плаћа се у XIII и првој половини XIV вијека.

Контекст се завршава корборацијом — *Сего ради подьписоу ю въ свѣдѣннѣ вѣкъмъ*. И за ову корборацију се може рећи да је старог и устаљеног типа.

Печата на овој повељи нема али се виде четири рупице гдје се некада налазио гајтан на коме је висио печат.

Овдје треба скренути пажњу на два веома важна податка о статусу властелинских имања:

прво, властелин не може располагати земљом по својој вољи без овлашћења краља, јер земља може бити ослобођена дажбина само вољом краља, и

друго, удовица која се уда губи право на мужевљево имање.

За датирање ове повеље важан је податак да се као дародавац помиње казнац Димитрије, јер се казнац као „министар финансија јавља после 1300. године“.⁴

Међутим, ријеч казнац је различито тумачена, и то на основу њеног различитог значења на разним језицима. Углавном се своди на „чиновника финансијске управе, који је утјеривао порезе“,^{4а} „благо“ и „благајник“, осим у руском језику гдје је у основи ријечи „казна“. По Статуту града Будве, »*casnezzo dell' impegador*« у XIV вијеку долазио је, с времена на вријеме, да убере порез од земљишта. У Босни је звање казнаца у XIII и XIV вијеку било високо достојанство. У Приморју то је назив за сеоског старјешину; а у Дубровнику од 1380. године за сеоскога кнеза.⁵ Казнац Јован Драгослав, са женом „*казаньчицомъ*“ Јеленом и дјецом, подиже цркву у селу Мушутитшту код Призрена, око 1300. године, за владе краља Милутина.⁶ У Зети је то властелин који уз одобрење краља поклања своје имање манастиру. Он је вјероватно водио одређене финансијске послове владоца, јер је „на челу владаочеве благајне па дакле и финансијске управе стајао у XIV веку велики казнац“.⁷ То је звање, према византијском начину, нешто касније прешло у протовестијара, који је имао под својим надзором казнаце и ниже чиновнике.

С. Новаковић ову повељу датира „око 1326“ године. Чини то без образложења, али се може претпоставити — на основу тога што је баш те године Урош III у Дању код Скадра обновио мир с Дубровником (26. марта 1326), у присуству војводе

⁴ К. Јиречек, *Историја Срба* III, 26; напомена 2: »*Prodonis casnesic*« за посредовање мира с Дубровником 1302; казнац Мирослав, у повељи Уроша II (око 1307); „казнац Балдавин“ у повељи од 1333. којом се уступа Стон; „Казнац Бориловић“ 1352, и казнац Јоан Драгослав 1315. године.

^{4а} Ст. Станојевић, *Народна енциклопедија*, II, Загреб 1927, 331.

⁵ К. Јиречек, н. дј., стр. 22.

⁶ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* I, стр. 16.

⁷ Т. Тарановски, *Историја српског права*, 18.

Младена и челника Бураша,⁸ Вјероватно је да је краљ тада и испунио молбу казнаца Димитрије.

III. ПОВЕЉА СТЕФАНА УРОША III

Ова повеља Дечанског се такође налази у комплексу врањинских повеља у Архивском одјелењу Цетињског музеја, означена бројем 6.

Иако недостају два почетна парчета, од укупно 16, који су настали услед пресавјања листа по вертикали и хоризонтални, ипак нам је успјело да прочитамо највећи дио текста са преосталих парчади овог документа.

Текст повеље:

1. ред: па^дю ма^лсе. по^мло .. њ^нын т^вон^мь ско^рн ...
за^стоу-
2. „ из^ве^дьша ме изъ гла^вѣк^ѣ ро^ва пр^ѣис^под^ѣ .. го
3. „ во^лею ни хот^ѣн^и. ю^ль ю^го н^ѣ з ... ю з^лихъ
4. „ в^ѣл^е и да .. а ми сто^ль ѿ^чства мо^юго: то .. ад
5. „ ѣ. и при^ло^жены^е кра^лев^ства ми ю^же пр .. жи^х
6. „ к^ѣд .. род^ителе^мь кра^лев^ст^ва ми н^ѣ пач^ѣ о^ут^вр^ѣж^дено.
7. „ ... о^ше пот^вр^ѣд^ѣн^и. и^мь о^ут^вр^ѣж^ден^ием^ь ... са^хь о^у го-
8. „ сп^ѣд^ѣств^ѣѣ си к^ѣд^ѣ . ѣ^хь кра^лем^ь . те в^се пра^ви .. мет^ѣх^ни^ѣ. да и^ма
ст^ѣн^ѣ Никола с^ѣ в^ѣѣ^ли пра-
9. „ ви^нам^ьн^ѣ. и^ако же л^ѣпо и па^д .. о ст^ѣн^ѣ и .. ст^ѣв^ѣн^ѣм^ь ц^рк^ѣв^ѣм^ь
сво^ѣм^ь пра^вин^ѣ и .. т^ѣх^ни^ѣ
10. „ др^ѣжа .. т^ѣм^ѣже и азъ ... ст^ѣн^ѣ в^ѣж .. ф^ѣн^ѣ кра^л в^ѣн^ѣ .. кра^лев^с-
т^ва о^ут .. е^но и за-
11. „ пи^сано . пр^оро^дите^ли и ро^дите^ли кра^л .. по то^льже ш^ѣр^ѣзо^у кра^л-
ев^ст^во ми при^пда^ю
12. „ ка ми^рд^но ст^ѣго Нико^ли ю^же о^у Бра^нын^ѣ г^да в^ѣх^ѣ не^мощ^ѣн^ѣ о^у
13. „ Ч^рьл^ѣн^ѣн^ѣци и^мен^ѣм^ь Бра^чел^ѣи ср^ѣв^ѣл^ѣн^ѣ лю^дь^ми и ме^гам^ьи и за^сел^ѣци
и ... о^уз^ѣм^ѣ ч^ѣто ю др^ѣжал^ѣ ка-
14. „ з^ѣн^ѣц^ѣ Д^ѣм^ѣт^ѣр^ѣа с^ѣ в^сак^ѣни пр .. ин^ѣни . о^у то^уг^ѣ р^ѣав^ѣто^у како
и и^не мет^ѣх^ни^ѣ и ш^ѣво-
15. „ .. д^ѣн^ѣхъ ш^ѣд^ѣ в^сак^ѣ р^ѣв^ѣт^ѣ .. ѣ^тв .. по^зова .. д^ѣ в^ѣн^ѣске и ш^ѣд^ѣ
ви^но^гр^ѣад и д^ѣш с^ѣ .. и д^ѣш п^ѣсь
16. „ ... с^ѣм .. в^ѣт^ѣн^ѣ ..
17. „ ..

⁸ Ф. Меклошић, *Mon. serb.* 85

18. „ иса . . . не прѣко оу съзъ рѣкоу оу толинь поток прѣко оу Бръчеле.
19. „ тере оу вѣли вѣкъ . съ вѣло . а вѣка прѣко рѣнь съ дрѣна на лѣкъковѣць . съ лѣковаца
20. „ на гравъ . съ грава и . . . вѣць съ баваца на чирѣ и . мали . съ чира на течалъ . шть течали на стоу тронцоу.
21. „ И како мѣмоѡ вѣти . . . доу и непоколѣлимоу . К'то ли се шврѣте сна потворнивь господѣ-
22. „ ствоује или снѣ краветни или соудѣник раветни или кога вѣ изволи вѣти господѣ-
23. „ ствоуѣшаго да моу нѣ помощь-
24. „ никъ въ си вѣкъ и въ придѣци и сти Никола да мѡ не соударникъ на вѣторомѣ прише-
25. „ тын . Я шдѣ властель великихъ и малихъ к'то се шврѣте изъпакоствивъ ч'то люко до-
26. „ моу стго николѣ да примет' гнѣвъ и нака . аныне ѡ краав и да плати крал.
27. „ соую

† СТЕФАНЪ КРАДЬ

Посебну потешкоу представљало је „парче“ број 6 (условно означено), јер га је рестауратор спустио за један ред текста у односу на два сусједна „парчета“ пергамента.

Палеографском и текстолошком анализом,¹ а упоређивањем с издањем Ф. Миклошића,² које је он радио на основу свог читања документа (»Vetus apographum in Cetinje. Descripsit editor anno 1856 in Cetinje«), утврђено је да су дјелови повеље већ тада недостајали.

Осим тога, текст Миклошића се разликује од овог који овдје дајемо (на основу увида у оригинал) на три мјеста:

у дванаестом реду пише њеже оу Бранинѣ, код Миклошића иже;
у двадесет трећем реду — да моу је соударникъ . . . , код Миклошића — да моу соударникъ . . . ;

у 24. реду — въ си вѣкъ и въ придѣци . . . , код Миклошића — въ си и въ придѣци . . .

Додуше, на више мјеста код Миклошића постоји текст који нијесмо могли прочитати због још веће оштећености повеље него у његово вријеме.

Повеља је писана уставним типом ћирилице, као и претходна, али руком другог писара. Правопис је исти у обје, те се може рећи да су писане у истом временском раздобљу, тј. за живота Стефана Дечанског.

¹ Б. Шекуларѣц, *Врањинске повеље*, 63—65.

² Ф. Миклошић, *Mon. serb.*, 113—114.

Аренга ове повеље је потпуно идентична са оном у претходној и у цјелини је понавља до закључних ријечи *ѡкоже љкно и по довьно светыма и вождьствныма црквама свое правине и метохије држати.*

Институција: *”азъ по милости вождьствъ Стефанъ краљъ”* је много пута употребљавана у зетским повељама српских краљева и касније Балшића и Црнојевића.

Ријеч *Стефан* је написана према грчком начину, са *ѡ* умјесто *Т* и са *ѡ* умјесто *Ѣ* који се у овој ријечи замјењује тек у доцнијем развоју народних дијалеката. Осим тога, и само увођење институције ријечи *азъ* у субјективном говору је исто као у грчком приватно-правним исправама тога периода.

Овдје долази експозиција, у којој краљ објашњава повод да учини „милосрђе“ Светом Николи: видио је повеље прародитеља и родитеља својих, истичући да је повељу издао када је лежао болестан у Приштини.

Слиједи диспозиција, и то састављена из двије главне теме: у првом дијелу износи се да краљ даје село Брчели у Црмници са свим људима, мебама и засеоцима које је држао казнац Димитрије, са свим правима, а затим се дају границе овога села поименично;

у другом одјељку се даје имунитет за онога „кто узме“ што је држао казнац Димитрије, ослобађајући га од сваке *”рабѡте, по зова, воньске, винограда, сѣна и пьса”*.

Закључни дио повеље садржи познату формулу санкције, која почиње клетвом: *кѡто ли се оврѡте сна потворивъ* нека му је супарник Бог, Богородица и Свети Никола, а часни крст да му није од помоћи.

Најзад долази клетва од самога краља: да „пакосници дому Светога Николе“ приме „гнев и наказаније“ од краља и да плате краљу глобу у перперима. Износ није познат, јер недостаје мјесто гдје је стајао број, а вјероватно је то било 300 перпера као и у претходној повељи. Дакле, овдје се може говорити о већ устаљеној санкцији врањинских повеља.

Сам формулар је исти као у Грачаничкој повељи краља Милутина из 1321. године.³

Повеља се завршава короборацијом — *[Бого ради] по дѣлнсоују [въ свѣдѣније] вѣкъма.*

Потпис краља „Стефан краљ“, без имена Урош, тачно одговара поменутој титули у почетку експозиције. Испред имена Стефан је крст, затим је у средини повеље био печат (четири рупице свједоче да је ту био), а сасвим десно је ријеч „краљ“.

Иако нема датума кад је писана, Миклошић ову повељу датира као и претходну: 1321—1336. године. Ипак, ако смо претходну датирали 1326. годином, надамо се исправно, онда би према садржају текстова ова могла доћи само после ње. Посебно на основу тога што се каже да краљ поклања оно што

³ А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права од XII до краја XV века*, Београд, 1926; Ф. Миклошић, *Mon. serb.*, 562.

је држао казнац Димитрије, који се, дакле, помиње у прошлом времену. Дакле, то би требало бити између 1326. и 1331. године. Можда 1330, када је Урош III био са војском код Скадра поводом сукоба са Душаном, када му и разори дворац на Дримцу,⁴ или пак почетком 1331. године пошто и у повељи говори о својој "немоци оу Пришинѣ".

Уставни тип слова ове повеље, с елементима полуустава, карактеристика је за XIV вијек:

Слова елипсастог типа иста су као и у рукописима овога времена, мада мање прецизно изведена — **Ѣ, Ѧ, Ѣ** су нешто ужа; **к** је састављено из стубића са неправилним полукружићем који га не додирује; **оу** се свуда пише са **у** осим у 24. реду у ријечи **Мѣ Ч** је састављено из два дијела **V**;

Скраћиване су обично ријечи најчешће употребљаване у црквеним текстовима, као **Ба** (Бог), **Бца** (Богородица), **крѣ** (крст), **чстни** (честни), **стго** (светаго), **снѣ** (сына), али и **крал** (крал), **шд**, **мирсдию** (милоудию), и ријечи са надредним словима **Д, Ѣ, X**;

Употреба полугласа (**ђ**) је механизирана. Употребљава се у номинативу и акузативу јединице именица на старом мјесту, на крају — **Ѣтеѡанѣ, Дѣмитѣ, вѣкѣ, кѣзѣнѣцѣ, столѣ. Киѣ, Бѣвѣцѣ, гравѣ, гѣвѣ,** итд.;

Свуда се пише из **Р** гдје **Р** има вокалну вриједност, као и гдје треба читати **Љ** и **Њ**;

У инструменталу јединице — **хотѣнѣнѣмѣ, родителѣмѣ, кралѣмѣ;**

У дативу множине — **вѣкѣмѣ, чѣмѣ, светѣмѣи цркѣмѣи,** итд.

Слово **Г** је употријебљено умјесто **ђ** у ријечима: **мѣгалии, тоуѣи и леѣи;**

И се етимолошки добро употребљава — **светѣнѣ, воѣѣствѣнѣнѣ, быти, вѣстѣнѣи;**

ИѦ, ИБ, Ю, Ћ пишу се досљедно осим у ријечи **азѣ.**

ЈЕРУСАЛИМСКА ПОВЕЉА ЦАРА ДУШАНА

Све што знамо о правној историји српског манастира у Јерусалиму, осим легендарних летописаних података,¹ потиче из комплекса исправа посвећених питању „стонског дохотка“. Тај доходак од 500 перпера годишње плаћали су Дубровчани цару Душану за посједовање Стона,² а цар га је препустио јерусалимском Арханђеловом Манастиру.

Комплекс ових повеља почиње Душановом повељом од 29. IV 1348. године, гдје је уз податак о поклону стонског дохотка

⁴ К. Јиречек, *Историја Срба*, I, 208.

¹ Дометијан, *Живот св. Симеуна и св. Саве*, изд. Б. Даничић, Београд 1865, 267, 273; *Живот св. Саве и св. Симеона*, превео Л. Марковић, СКЗ књ. 282, бр. 1938, 154 и 158.

² К. Јиречек, *Доходак стонски...*, Берлин 1909, 527—542.

наведен и поклон јерусалимцима Манастира св. Николе на Врањини. Међутим, већ повешом од 1233. године Свети Сава је потврдио самосталност Врањинског Манастира у односу на епархијског архијереја и имунитете у односу на поклоњени посјед уз санкцију са пријетњом тешким духовним казнама за прекршитеље.

Управо противурјечност ове санкције са чињеницом Душановог поклона Врањинском Манастиру српском јерусалимском манастиру сугерисала је Илариону Руварцу убијебеност у лажност Савине повеље и завела неке историчаре да прихвате Руварчево убјеђење да је Врањинска повеља Св. Саве фалсификат. Међутим, будући да је доказана аутентичност Савине повеље (на основу темељне језичке, дипломатске и садржајне анализе),³ поставља се проблем аутентичности повеља о поклону Врањинског Манастира јерусалимском српском Манастиру св. Арханђела.

„Стонски доходак“ (*tributum Stagni*) плаћали су Дубровчани од 1333. године за град Стон и полуоток Стонски рт по 500 перпера босанским владарима (на дан св. Влаха) и српским краљевима (на Васкрсење — *tributum Pasche*).

Дубровачке књиге *Diversa Cancellariae* свједоче да је ова доходак редовно примао краљ, а онда цар Душан преко својих посланика до 7. јуна 1349. године, када је исплаћен опуномоћенику Марку, католичком бискупу скадарском.⁴ Идуће 1350. године цар Стефан дарова трибут стонски српском Манастиру св. Арханђела Михаила у Јерусалиму.⁵

О томе се код Миклошића, у »*Monimenta Serbica*«, налазе три повеље.

1) Цар Стефан одређује да црква архистратига Михаила у Јерусалиму узима ”Ѡ Дубровничкѡ ѡдѡ дохотка царства ми на вѡсакѡ годици за вѡскрѡсениѡ 5 сѡтъ перперѡ венѡтѡкиѡ”. Повеља није сачувана у оригиналу, већ само у два преписа, који се не слажу ни у мјесту издавања, ни у години, ни у мјесецу.⁶ Прва, по препису из XIV стољећа, издана је ”Ѡ Призѡкни” 29. априла ”вѡлѡто ≠ 566 (хвале да посљедња броја), индиктиѡн .а. (1) Према индикту, то би значило 6856. године, односно од 1. септембра 1347. до августа 1348. године. Дакле, издана је 29. априла 1348. године. Други препис у Копијару дубровачког архива садржи датум ”ва лето ≠ 5681и., мѡсеца мѡрѡта ва градѡ Шѡлициѡ & Грѡциѡхѡ на Рѡманиѡ”, дакле 6858 — од 1. септембра 1349. до 31. августа 1350. године. То би значило да је повеља издата у марту 1350. године.

³ В. Мошин, *Свети Сава*, Споменица, 80—116; Б. Шекуларац, *Врањинске повеље*, 23.

⁴ *Diversa Cancellariae*, 1348—1349.

⁵ Исто, као 2, стр. 529.

⁶ Ф. Миклошић, *Mon. serb.*, 133—135.

Први датум свакако није тачан, јер је цар још 7. јуна 1349. године дао да се стонски трибут исплати преко скадарског бискупа.

О несагласности ових датума у преписима говори и Руварац, сматрајући да „је цар Стјепан два хрисовуља издао српској цркви у Јерусалиму: први хрисовуљ дне 29. априла 1348. инд. I у Призрену, којом је приликом записао јерусалимској цркви светога Николе на Врањини; а други је хрисовуљ издао истој цркви дне 8. марта 1350. године у Мелнику, у Романији, и у њему је приложио истој цркви доходак 500 перпера у Дубровнику... Од оба та засебна хрисовуља дана цркви јерусалимској направно је позднији преписивач једну листину, задржавши у тој листи дату првога хрисовуља од г. 1348“...⁷

Очигледно, Руварац је на овај закључак навела напомена код Миклошића уз текст повеље од 29. априла 1348. године о споменутој разлици датума на препису у Копијару с датумом од марта 1350. године, јер је Миклошић сматрао да је овај други докуменат препис првог. Миклошић није улазио у њихове правне садржине, које су потпуно различите, већ се задржао само на разлици у датумима. Овај други докуменат представља само прераду првог, из којег је преузета само аренга. Аутентичност ових докумената негирају значајне неправилности у формулару и правним одредбама.

Текст у Копијару није препис исправе од 29. априла 1348. године са само измијењеним датумом, него копија сасвим друге повеље, која је преузела цијелу аренгу исте, прерадила правни дио документа, диспозицију и санкцију с врло кратким подацима о предаји Јерусалимцима стонског дохотка и манастира Врањине.

Треба имати у виду чињеницу да нико од критичара, као ни Руварац, није извршио анализу сачуваних споменика, те није скренута пажња на одсуство царевог потписа и на празна мјеста у дубровачком тексту остављена за десетице и јединице, које су уписиване црвеним мастилом приликом потписивања документа. Ово јасно указује да то нијесу преписи Душанових повеља, већ непотписани пројекти које цар није озаконио.

Исто је тако и у тексту од марта 1350. остављено празно мјесто за ријеч „слово“, које је такође уписивано у текст хрисовуље црвеним мастилом приликом потписивања документа.

Постоји и трећи докуменат, који није био познат при обради претходних. То је повеља у Хиландару под бројем 131, с истим датумом као у Копијару — од 8. марта 1350 године, и са царевим потписом на крају. Међутим, ово није препис ни прве ни друге варијанте, већ њихова прерада, која је скратила њихову аренгу, а правни дио преузела из пројекта од 1350. године уз измјену у редосљеду одредби. Објављена је код Соловјева⁸

⁸ А. Соловјев, *Одабрани споменици...*, стр. 149.

⁷ И. Руварац, *Манастир св. Николе на Врањини*, стр. 533—534.

са напоменом: „По рукопису и по правопису изгледа да је то препис из XVII века“. Ипак, према правопису и писму прије би се рекло да и овај документ спада у XVI вијек, кад су прављени и фалсификати цара Уроша и царице Марџе.⁹

О овим повељама писао је и Кукуљевић: „Велика књига с преписи рисовуљах, повељах и листинах од царевах, краљевах, кнезовах и војводах Србских, босанских и турских, у словенском језику, преписаних у 15. вијеку на пергамени... 5. Цар Стефан (Душан) Срблем, Грком, Босни, Албанији и Западној страни с царицом Јеленом и са сином краљем Урошем саздав у Јерузалиму храм св. Архистратига Михаила и Гаврила, одређује са уздржавање истога храма пет сто перперах бнџетачких од дохотка дубровачкога. У Мелници у Грецијах на Романију дне 8. марта 1350“.¹⁰

Упоређењем ових текстова јасно се уочава да сва три припадају истом периоду, уз незнатна одступања.

Према терминологији Г. Чремошника, текст прве повеље (1348) писан је дипломатичком минусулом „окомито паралелног типа“, која се у средини XIV вијека развија из претходног „косо непаралелног типа“, с типичним дугачким облицима а, д, љ, троногим т, квадратним в, малим в у једном потезу и џ од два угла потеза.¹¹

Овакав тип писма налазимо у Душановим повељама Дубровнику од 1345, 1348 и 1349. године.¹²

Према томе, ово би била савремена копија потписаног пројекта који су јерусалимски монаси поднијели цару Душану на потврду. „Ово не може бити оригинал тог пројекта, јер ту налазимо значајне грешке, као што је првопрѣктѣника мјесто првопрѣктољника, љмь наск мѣсто љинаго, изостављен предлог шкрѣсть ис-пред речи прѣстола а и примери млабѣт изговора с вокализацијом полугласника — чловечаскомѣ, земаљнаго и др“.¹³

У другом тексту има више одступања од оригинала: редовна вокализација полугласника — земаљное-земланое, сѣн-сан, дѣн-дан; употреба ијекавског изговора ѣ — виенчашѣ се, корнени, лиснеца, благоверни; с новим облицима — зѣмли зѣтсѣѣки, теплотою; стари израз — потѣща се замјењује се са почтова се.

Посебно је интересантно унесена измјена у титулатури: „Царѣ Стефанѣ срѣвлемѣ, и Грѣкомѣ, и западном странѣ“ (1348) и „Срѣвлемѣ, Грѣкомѣ, Босни, и Албаније, и западном странѣ“, свакако под ути-

⁹ В. Мошин, *Повеља цара Душана Арханђеловом манастиру у Јерузалиму*, Folia Slavica, volume 3, numbers 1—2, studies in honor of horace b. lunt, Columbus, Ohio, 1979, 180.

¹⁰ И. Кукуљевић, *Старине Југославенске академије*, XII, Загреб, 1880, 327—8.

¹¹ Г. Чремошник, *Студије из српске палеографије и дипломатике*, Гласник Српског научног друштва XXI, 1940, стр. 7—8.

¹² Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I*, бр. 60, 64, 65 и 67.

¹³ В. Мошин, као 9, стр. 180.

ском Прелубових освајања у Албанији 1349. до 1350. године и Душанових похода у Босну 1350. године.

И у трећем тексту се запажају црте правописа карактеристичне за крај XV вијека: *ѣ* испред вокала, с редовном употребом акцената, и полууставом истог типа као у фалсификованим повељама цара Уроша (1358) и царице Марје (1479).

Аренга у овој повељи почиње симболичном инвокацијом и знатно је краћа и прерађена у односу на аренгу претходна два непотписана документа, код којих је ова потпуно иста и веома дуга: — *Поже шъче всѣдръжтелю, иже словомъ и дѣломъ вѣтъ своиѣмъ вса вѣстроивни . . .*, а која се завршава ријечима — *воголоубиви царине вѣнци нестѣфинии вѣвчаше се*.

Институција је скоро иста у сва три документа: *"авъ въ Христа Бога благоустроенни и Богомъ поставленни царъ Стефанъ сръвлемъ и гркомъ и западнии странѣ"*; у другом тексту се додаје још *"Босни и Арбанни"* док се у трећем изостављају ове двије ријечи а додаје *"българомъ и дѣспотатоѣ и Поморјю"*.

У експозицији се наводе разлози којима цар образлаже овај поклон — тј. настоји да настави традицију Симеона Немање и првог владике зетског Саве, и због душевне топлоте и љубави срца за све свете божанствене цркве, а највише према архистратигу Михаилу и Гаврилу.

У трећем тексту је значајан податак да је манастир подигнут од краља Милутина, што није споменуто у непотписаним документима.

Видјевши да је ова црква осиромашила, цар прилаже Св. Николи Врањинског са црквом, селима, људима, пасиштима, цијелим метохом, виноградима, планинама, зимовицима, млиновима, сјенокосима и дохотком ове цркве од св. Срба од .P. (100) перпера. Затим се даје димнина од црквених људи, цијело имање и право цркве, да црква јерусалимска скупља сваке године од Врањине љетину од жита, вина, оваца, кобила, и да се послѣје продаје половина овога носи у Јерусалим. Цар још прилаже 500 перпера *"вѣнѣтѣких"* од царског дохотка.

На крају се даје имунитет црквеним људима да су ослободени свих радова, војске и давања.

Такође, ни над овим имањем да нема власти нико, ни кѣфалија, ни властелин у земљи, него да једини управник буде јерусалимски игуман који је одређен за постављање старјешина у Врањинском Манастиру.

Диспозиција Мељничког пројекта (другог) знатно се разликује од ове: изостављено је специјализовано набрајање имања и права Врањинског Манастира, него се даје општа формулација о поклону Св. Николе *"са свим метосима и са свим правинама и са свим меѣама тога имања"*; не помиње се доходак од Св. Срба од 100 перпера, ни специфицирана љетина коју би скупљала јерусалимска црква; нијесу набројани ни имунитети ослобађа-

ња од работа и данака, као и о постављању врањинских старјешина од стране јерусалимског игумана.

Хиландарски примјерак понавља диспозицију мељничког пројекта, али с измјеном података у редосљеду утолико што се дубровачки данак од 500 перпера ставља на прво мјесто.

Послије диспозиције је санкција, која је састављена из два дијела:

I. — пријетње духовнима казнама за онога "кто ѡтнмѣтъ и потворитъ сивѣ златопечатноѣ слово царства", нека му је осветник (мъстѣникъ) Бог и пречиста Богородица, и нека га порази и убије сила часног крста, као и да је проклет од светих отаца, апостола, јеванђелиста и од оних који рекоше: "Крѣвъ ѡго на насѣ и на чѣдѣхѣ нашихѣ";¹⁴

II. — пријетња материјалном казном од двије хиљаде перпера. Овај дио санкције налазимо само код докумената са датумом 29. IV 1348. године.

На крају је короборација: I "Син хрисовѣлъ писѣ и подѣписѣ царство лии въ всѣко стѣврѣждѣнѣ"; II "Сѣтвори се син хрисовѣлъ въ сведѣнѣ вѣсвилъ"; III "Сѣтвори же син хрисовѣлъ въ свѣдѣнѣ вѣсвилъ".

Као што смо већ рекли, само трећи документ има (фалсификован) потпис "†Стефанъ въ Христа бога благоѣфони царь". О судбини пројекта од априла 1348. године Мошин каже да су јерусалимски калуђери „користећи благочастиво расположење цара, кад је постављао темеље у Призрену свог Арханђеловог манастира, поднели пројект хрисовула за поклон Стонског дохотка од Дубровника а заједно с тиме и манастира св. Николе на Врањини. Цар Душан, који је сам добро познавао Скадарску крајину, где је сам пред 15 година управљао као млади краљ, а сигурно и врањински манастир, где су у то доба седели зетски епископи, одбио је да потпише поднесени пројект док тај не прође кроз обичну процедуру проверавања података и док се текст не усклади са одговарајућим формуларима, посебно с обзиром на претерану спецификацију власничких права дестинатора и на постојеће нормѣ, као што је нпр. претерана висина глобе од 2000 перпера, (Законик предвиђа само 500, а у изузетним случајевима то никада не прелази 1000 перпера)"¹⁵

Документ од марта 1350. године јерусалимски су вјероватно спремили за потпис цару кад је он за вријеме ратних операција био у Мељнику и када су прерадили првобитни пројекат. „У протеклом размаку цар се, сигурно, упознао с врањинском архивом, и посебно с ктиторском повељом светог Саве, и зато је опет одбио да потпише поднесени пројект, а одлуку о поклону Стонског дохотка регулисао је директном повељом Дубровнику с налогом о даљем сталном исплаћивању тог трибута Јерусалимском манастиру.

¹⁴ Свето писмо, Јеванђеље по Матеју, 27 псалм, 25. цитат; *Никољско јеванђеље*, 68; *Мирослављево јеванђеље*, 162, 287.

¹⁵ В. Мошин, као нота 9, стр. 183

Тек кад је по сведочанству фалсификоване повеље царице Маре 1479. године — „таи црква на Јерусалимъ је пшта“ и кад су јерусалимска права на бази споменутих фалсификата, с турском помоћу, прешла на хиландарце, ови су реконструкцијом Душановог хрисовуља покушали обновити претензије на Врањину, али — као што сведоче документа — „то је пропало без успеха, и без помена“.¹⁶

На крају, треба рећи да су јерусалимци примали доходак од Дубровника послје 1350. године на основу Душанове повеље издате Дубровнику, која је цитирана у аналогној повељи цара Уроша од 24. априла 1357. године, која садржи само податак о поклону стонског дохотка а нема ни једне ријечи о Врањинском Манастиру.

¹⁶ Исто, 194.

У Призрену, 29 априла 68—,
индикт I (1348 год.)

MCCXCVIII de mazo: pri-
vilegio de Stefano, impera-
tor de Raxia, Albania, de
Grecia, de Bossa, fato in
Melnico in Grecia: lo tri-
buto de perperi 500, dono
a Jeruxalem.

У Мелнику, 8 марта 6848
(1350 год.)

Боже шъуе всеархителю,
иже словомъ и дѣхомъ бѣсть сво-
ихъ вса бстроивни, видана же и
невидана, шашевлена же и
вездѣшна, иже пръвѣче аггел-
скине уни състави, всесплътъ-
ниче слни, прѣспѣваюше всакого
дѣмъ насъ (!) и раздѣннаго ресто-
ва (!), ода самога божаства
зарюе свѣтеше се, прѣстола
трепѣтно прѣбъстоече, и съ
страхомъ лица своа шгненнири
крили закнрваюше, и къдао ихъ
немъдревеннаго с(в)ѣта и красотн
божаственне наслаждаюше, нмъже
првоистателн и воеводѣ небес-
нимъ свѣщеннымъ наувелникомъ же
и кнезомъ и ангеломъ и арханге-
ломъ, красотѣ рекѣ же архангела
Миханла, велннаго прѣбъстателна,
прѣбъстапо (!) и велннаго и

Ваъ нме велннаго Савьота.

Боже, нме словомъ (и) дѣхомъ
бѣсть своихъ (вса бстроивн), ви-
дана и невидана, шашевле (на же
и вездѣшна), иже пръвѣче агге-
оске уни насъ (тави), архангелн
безплѣтннче слн (и, прѣспѣва) —
юше всакогѣ бѣннаго и раздѣ (наго
рѣства), ода самога божаства
зарюе свѣ (теше се), шкрѣсть
прѣстола трѣпѣтно (прѣбъстает) ше
и са страхомъ лица своа (огне-
ним) крили закнрваюше, и ко-
къждо ихъ немъдревенна свѣста
и красотѣ бо(жаственне) насла-
ждаюше се, нмъже прво(ста-
телн) и воеводѣ небеснымъ
вер(нымъ наув)елникомъ же и кнезо-
вомъ и ан(геломъ и арх)анге-
ломъ, красотѣ рекѣ же (велннаго)
архангела Миханла, прѣна(ста-
телн) прѣбъстателн (!) и велн-

Прѣвѣвнми небеснн владыко
царю, отъ навела творен аггелы
своѣ доухи, нажоме плшеть, мнм-
и м доушевннми оумнн и тѣломъ
рѣства вьсклоннхсе къ твоємѣ
страшномѣ и прѣславномѣ прѣсто-
лоу и вѣпостасному божаствоу,
емоу же побастонтъ вѣлннн ар-
хатгелъ твои Миханлъ и воевода
лнкъмъ твоимъ аггелеснымъ си-
ламъ.. Тодъже слоуѣѣ твоенѣ,
владыко Хрнсте, прнпадаю и
ворюсе и трѣпешоу и с ннмъ вько-
упѣ прнпѣваю всегда трнсвѣтѣю
поюще пѣснь: свѣтъ, свѣтъ,
свѣтъ еси Отъче и твои самноуеа-
ни Сынъ и прѣсвѣтн твои дѣхъ.
Молоу же се тебѣ, воевода небес-
нымъ, свѣтымъ архангелѣ Мнхамле:
прѣпошнн ме орѣжннемъ твоимъ,
нажоме нсоуса навннн и покнрн ме

⁸⁰ В. Мошин, Folia slavica, vol. 3, Studies in honor of horace G. Lunt, Slavica Publishers, Ohio, 1979, 183—189.

повяго радости проповѣданна, до-
хангела Гавриила, Сима же велико-
ма дохнстратного шаз Бога дан-
но выше раздъ улабъваскомъ (!)
похваляше похваляи и възгоудилъ,
звѣшь побѣда на сѣпротивникъ а
сима же радость възгосебешъ
зѣмланато (!) нество мнше
похваляи недръи мѣсто и
нше нзърекъ ни тѣхъ постынегъ
похрено гохвалитъ, надемъ
своио и нше възлагаше да
мзрѣтъмъ зелоко ихъ мѣстои и
сѣпротивне (!), сима во мѣсто
страдангома небесна крѣста уласт
похваляи Господь, и земльне
похвалане прѣсветло бжраси: сима
улабъваскомъ нество (!) шть
всакоие страсти невождаемо поѣ-
визаетъ, сима цркви свѣтло
зкрашанема правобѣрно неанно-
гласномъ и трѣсветомъ пѣнне Бо-
гѣ възплаетъ, сима во благобѣр-
нии и боготоловни царитѣ вѣнци
нетлѣнными вѣнчаше се.

Тѣмъ же и азъ въ Христа Бога
благобѣрнии и Богомъ поставлени
царь Стефанъ Срьвельмъ и Грькомъ
и западанъ странѣ и съ богода-
рован'ною шн боготолвивою и
Христотоловивою царитеро авѣр-
стнело нудъ Еленоро, и с възгоуд-

каго и прѣ (ваго оладъ и) пропо-
вѣданна архангела Гавриила. Си-
ма же великома дохнстратногома
шаз Бога дан(ки) выше раздъ) ула-
бъваскомъ похваляше похваляи влад-
годнети ов(нше) побѣданнаго сѣ-
постыничкомъ, а сима же на радости
зѣмленаше не тѣ малнато сѣм-
но пласти, нше нзърекъ ни шъ)
похвалитѣ похрено мвалити, на-
демаъ свою възлагаше да) нз-
кетеми великоио нше мѣстои и
зѣмлене: сима во авѣхисе!
трѣпнсема небесна крѣста уласт
похваляи Господь и зѣмланое)
мчоване похвалетло бжраси: си-
ма улабваскомъ нество шть всакоиѣ
страсти невождаемо приевизаетъ;
сима цркви свѣтло бжрасне
всако право внерни еанногласномѣ
достонно пиенне Богѣ възплаетъ;
сима во благобѣрнии и боготоло-
вни царитѣ вѣнци нетлѣнными
вѣнчаше се.

Тѣмъ же въ Христа Бога благо-
внерни и Богомъ поставлени царь
Стефанъ Срьвельмъ, Грькомъ,
Босни, арѣваннѣ и западанъ
странѣ, и зъ боготолвивою шн
боготолвивою и христотоловивою
царитеро авѣстнело кир Еленено

также млыннею королома твоима,
оплыуаетъ во се аггелъ Господень
омръсть борешкѣе его.

Сего ради азъ, благобѣрнии и
о Христѣ царь Стефанъ Срьвельмъ
и Грькомъ и Българомъ и авѣстота-
тоу и Поморію, и съ боготоло-
ван'ною царства шн царитеро
авѣстнело кир Еленоро и съ
прѣвзгоуданеніимъ наю снмомъ

блженныи, и благозвонныи, синоиъ
 нашо, и доласиъ брощемъ, благо-
 дѣти боижею процвѣтшю ми въ
 сясемъ штиствѣ по того мѣсто-
 лену заречи се штралъ блгатаго
 корбне волителъ моихъ свѣтъхъ,
 рожъ се смешна землѣхъ, новаго
 мнрагола и првблго владикъ
 свѣтлоу землѣхъ, блженноу
 свѣтлѣнѣ и првбогостѣи
 ка. Тѣ свѣтъхъ нашоу, каданю
 савн (!) поврещъ за мнфѣхъ бо-
 годорожннхъ ми царства.
 Подбѣже вѣтно блгаторожннхъ
 ш хонствъ свѣтъхъ царъ блгаврѣхъ
 швѣщнхъ на землѣ, рожъ же вели-
 каго и равна апостолѣхъ и прѣ-
 вого христиннаго Константина
 царя, и инѣхъ православнѣхъ и блг-
 тоуствно живѣщнхъ, оаъ юности
 моше теплостю дошвенноу и
 ревностю ражати се срѣца (!)
 моего любовноу къ всѣмъ свѣтъхъ
 божьственимъ цркъвамъ, наипаче
 моего любовноу къ всѣмъ свѣтъхъ
 гонимъ Михаилъ и Гаврилъ, шни во
 првдстоише престолѣхъ и лицъ
 боиюу влагопрѣмѣнна и благо-
 хвѣтлнва отъ събѣрннхъ ми
 бстрапачюу. Тѣмъ припадаю и
 шни се дѣне ходатаю шфѣстнва
 къ владнцѣ моему Хонствѣ и дѣши

и тѣ вѣдого гонимыи и блгаторож-
 нныи инѣхъ нашоу хрѣстѣхъ, брѣннхъ,
 блгаторожноу боижею шфѣстнхъ ми
 во свѣтъхъ швѣщнхъ по тои шн-
 волѣте нашоу за мнрѣхъ на-
 глаго корбне волителъ моихъ,
 свѣтъхъ свѣщнхъ швѣщнхъ гонимъ
 моего мнрагола и првблго влад-
 кнн владнцѣхъ землѣхъ, конкорю
 владнцѣхъ свѣтлнхъ и првбогостѣи
 естозннхъ штралѣхъ нашоу
 мнрѣхъ бже, првблго ми швѣщнхъ
 блгаторожннхъ ми (!) царства,
 подбѣже вѣтно блгаторожннхъ
 ш хонствъ свѣтъхъ царъ блгаврѣхъ
 швѣщнхъ на землѣ, рожъ же вели-
 каго и равна апостолѣхъ и прѣ-
 вого христиннаго Константина
 царя, и инѣхъ православнѣхъ и блг-
 тоуствно живѣщнхъ, оаъ юности
 моше теплостю дошвенноу и
 ревностю ражати се срѣца (!)
 моего любовноу къ всѣмъ свѣтъхъ
 божьственимъ цркъвамъ, наипаче
 моего любовноу къ всѣмъ свѣтъхъ
 гонимъ Михаилъ и Гаврилъ, шни во
 првдстоише престолѣхъ и лицъ боию-
 у влагопрѣмѣнна и благохвѣтлнва
 штѣхъ свѣщнхъ ми бстрапачюу.
 Тѣмъ припадаю и шни се дѣне
 ходатаю шфѣстн ваки владнцѣхъ
 моего Хонствѣ и дѣши мою вожау
 и христиннаго тепла и ва налѣ-
 жерѣхъ болнхъ приедастелнхъ

кларемъ грѣшнымъ сурощемъ отъ
 всеи дѣше и разгореннѣмъ сраунн-
 нымъ, каже не вѣсть намъ многочѣ-
 ннѣхъ быти, каже грѣше вѣдннхъ
 еси Исраилю, Господи, мнволн-
 комъ, владнко Хонствѣ, по творенюу
 хонствѣнѣ штралнхъ убоу владнцѣхъ-
 гла, жрѣце прввѣстному днкоу,
 творенюу, кажи боиствннхъ въ
 ннѣхъ блгаврѣла тѣхъ Михаилъ и
 Гаврѣла въ овѣтованѣ землѣ и въ
 подбѣже творемъ гонимнхъ, еси же
 бсостолнн мой повнн, дѣль шн-
 ства ми, свѣти козль оубоу,
 швѣщнхъ и вѣдннхъ, паче же и
 еси въ тоиу госполннѣхъ и рожн-
 тѣхъ царства шн, свѣти козль
 оубоу штралнхъ неаостаткы въ-
 ннѣхъ, потрѣбн и приложн.
 И пошеже дѣль еси, Господи
 Иисусе Хонствѣ въ евангелнн тво-
 емъ: "отъ гонимнхъ не отлѣ-
 затн се", и пачн: "съ вами еси
 до скончаннѣ вѣка", и тако мо-
 лнше: Не отлѣзай се отъ насъ,
 ны прнсно вьсѣгда боудн с нами,
 и прѣдставн намъ на свѣтоленнѣ
 творемъхъ блгаврѣла, како да бже
 ми оубѣтлнвъ въ дѣнь страшннго
 шспнтаннѣ.

I ТЕКСТ

селя тѣхъ, и съ всёмъ мнѣнїемъ
цркви тѣхъ, и шо несть армия
на людехъ црквиныхъ.

И такою приложн царство
ми цркви иерусалимской, азъ си
скупилъ цркви иерусалимская на
всако голше шть. Бранине шо се
шерета лѣтне, жита и вина, и шть
овць и шть козля; позовича шть
тога азъ се продаю и азъ се нощ
и иерусалимъ.

И пани приложн царство ми
цркви докстратига Михаила нже
въ иерусалимъ, азъ си хрима
доброннше въ дохода царства
ми на всо голше на Бскура
сеице бѣ. шть перверь вметъ
нхъ.

И лроче цркви светого Ми-
ноли водничкога азъ не доветарю
работе нрочере госудствесто-
шомъ, ни данн азю, ни пхти тѣ-
рзю, ни вонске воруо, ни
жолъ попощаре, ни созад злго,
ни позов азю, ни нощъ холде,
ни льс холде, и шть влрже азъ
боти и данн шевободъ.

И сице приложнъ и штернъ,
азъ несть непокобене азъ вѣмъ, и
тѣмъ вѣмъ ншто азъ несть шда-
стѣнъ, ни ксалина, ни влрже
лнмъ, ни ннъ тко лроче владшн
(наставак у следнемъ ступу)

I

зсали царства ми, тѣмко неже
Богъ нрочери нрочема и нрочалимъ-
снога: тѣ азъ несть тѣмъ шла-
станъ, и шъ томъ мбств азъ несть
властанъ ншто поставити ста-
ршино, тѣмко кога вѣде хотѣне
нрочема и нрочалимскома, тогази
азъ влргослови и постави старшину
и Бранинъ.

И сице записанне приложене
царства ми кто штиметъ и потво-
ритъ сице златопечатноне слово
царства ми, азъ мѣ несть шстьнннъ
Господъ Богъ и прѣнста Богорсаца
Шангитрина, и азъ га порази и

шбине сила устнаго и живосторе-
шаго кресту, и азъ несть поклеть
отъ .лнн. светнхъ штьць нже въ
Никей и отъ .бн. воровнхъ апо-
столь и шть .а.лхъ невангалнстъ и
ать вѣмъ светнхъ шть вѣмъ Богъ
гродншнхъ, и азъ не прнвеснннъ
штерншн се Христа днн и
Несторно и Юса прѣдателью Хри-
стовъ и къ шнбъ нже рше: Крвь,
него на насъ и на уелѣхъ нашнхъ,
и азъ прнне проказъ Гншншвъ, и
такови нже потвори, азъ се распе
и накаже, и азъ плати царствъ ми
и .б. перверь.

И сице хрисовѣлъ писа и поль-
писа царство ми въ всако штьр-

I

маение мбсеца апрѣла .к. дннь ш
Прндрѣнн, нгда постави царство
ми темелнне архангела Михаила въ
лѣтъ .с.ш. индиктишь .а.

II ТЕКСТ

И сице приложене царства
ми тко штиметъ и потвори сице
златопечатноне царства ми, азъ
всадетъ проклетъ шть Господа
Богъ и прѣнсте Богорсаце и азъ
мѣ несть маенинъ архангелъ Ми-
халъ и Гаврило, и шъ царство
ми азъ не влргословнъ.

Сатвори се сам хрисовѣлъ ва
сваденне влрвинъ ва лнето

..ѣ.Ѣ.Ѣ.Ѣ. мнсеца марта .Ѣ. дань
над Мелници ѣ Грьцнехъ на Рома-
нию.

Сътвори же сѣи хрисовоуль въ
свѣдѣніе въсемь въ лѣто .ѣ.Ѣ.Ѣ.Ѣ.

III ТЕКСТ

И сѣ приложеніе царства
ми кто отниметь и потворитъ
сѣ златопечатное СМЪЛО цар-
ства ми, да воудеть проклетъ
отъ Господа Бога вседрьжителна
и отъ прѣвнстїе его матере
побсвѣты на владычице наше Бо-
городнице, и да моу естъ мѣст-
никъ арханггелъ Михаилъ и Гав-
риль, и отъ царства ми да
нѣсть благословень.

I

мѣсеца марьба .Ѣ. дань
оу Мельницѣ.
— СТЕФАНЪ ВЪ ХРИСТА БОГА БЛА-
ГОВЕРНИ ЦАРЬ

ПОВЕЉА БУРБА СТРАЦИМИРОВИБА

Означена бројем три, у Гласнику СУД XLVII за 1879. годи-
ну (стр. 226), налази се повеља којом Бураб Страцимировић
прилаже Врањинском Манастиру село Раке. Објавио ју је Јас-
требов према препису монаха Гаврила од 1721. године, а према
овоме и С. Новаковић.¹ Међутим, сигурно је ова повеља посто-
јала још и 1870. године, кад ју је Н. Дучић објавио на Цетињу
и дао њен опис, цитирајући само интитулацију и почетак диспо-
зиције: "азъ равъ твои Гюргъ Страцимировикъ приложѣхъ полови-
ну Раакъ почини на..."² Овај цитат одговара тачном старијем правопису,
за разлику од Гавриловог преписа, гдје је он уносио исправке,
како текстуалне тако и правописне, које одговарају почетку
XVIII вијека. Према његовом препису овај цитат гласи: "азъ равъ
твои Гюргъ Страцимировикъ..., слиједи подужи цитат о пророку Да-
виду, па се текст наставља: приложѣхъ семъ светомъ храмъ полови-
на Рака, почини на Спанице..."³ Разлике су очигледније у другом ди-
јелу цитата са датумом, гдје Дучић каже: "Иса се и потврди се
въ лѣто шести тисѣчно и девѣтисѣтно и прво на десѣте" док код Јастре-
бова пише: "Иса се и потврди се лѣто ꙗци. (6912 = 1404).

¹ С. Новаковић, *Зак. спом.*, 582—3.

² Н. Дучић, *Врањина у Зети...*, Гласник СУД, XXVII 1870, 191.

³ И. Јастребов, *н. дј.*, стр. 227.

Ова повеља је интересантна са дипломатичке стране. Почиње доста дугом аренгом, коју интитулација дијели на два дијела: у првом дијелу Бураб каже да чини ово „милосрђе“ ради спасења слиједећи мудрост божјих ријечи од Адама до „насъ гршнихъ“; други дио аренге се састоји из цитата Светог писма, псалма 89 (4,5), преузет из Болоњског псалтира (436), и цитат из Постања Мојсијева I, 3, 19, као у Шишатовачком апостолу (123). Овај дио аренге вјероватно није постојао у оригиналу, јер га Дучић не цитира нити означава празан простор између интитулације и диспозиције. Можда га је монах Гаврило уписао ради убједљивости преписа, а с обзиром да је аналоган саставу аренге у повељама Св. Саве и краља Владислава, овај га је отуда и преузео.

Ови цитати гласе:

I — Пророка твогго Давида глаголюща: Јако тисѣща летъ ако днь вчерашни иже лимонде;

II — Создав ко ме Господи и рек ми: Јако земля еси чловѣче и в'землю тѣюжде пондѣши.

Интересантно је да се у овој повељи само у аренги (два пута) употребљава мало јус (а-ако), које се „држало само у најстаријим црквеним књигама, као што су Мирослављево и Вуканово јеванђеље, а после њих још ређе“.⁴ Ово је несумњиво још један доказ да је Гаврило користио јеванђеље да би „исправио“ повеље у свом Копијару.

Интитулација је једноставна — азъ рабъ твои Гюргъ Страцимировик.

У диспозицији се конкретизује Бурбев поклон: „приложѣх половинѣ Раак — са детаљним описом меѣа — почвши на Сплице, и по средѣ дворницѣ Паниѣ ... шпетъ на Сплицѣ“.

Раке је посјед а не село.⁵ Налазио се негдје између сумањског Говеѣг брода и ријеке Цијевне.⁶

Карактеристична формула у овој диспозицији је поклон имања „ва дрѣжавѣ и властѣ светаго Николи“. Термин „област“ почиње се употребљавати од 1300. године, за владе краља Милутина,⁷ послѣје заузећа грчких крајева, када су се „новостечени срезови назвали делом оупет *жуна* а делом *област* (дословце — *potestas*)“.⁸ Ове уже територијалне заједнице су улазиле у са-

⁴ П. Борѣић, *Историја српске ћирилице*, 206.

⁵ *Историја Црне Горе II*, Титоград, 1970, 84, напомена 2.

⁶ Г. Шкријанић, *Властелинство св. Николе врањинског*, Историјски записи, 1959, XII, књ. XVI, 3—4, стр. 43.

⁷ Споменик СКА 44, стр. 17, 20 и 21 (областѣ екопска); *Mon. serb.* 74, („областѣ стрѣмьска“).

⁸ К. Лиречек, *Историја срба III*, стр. 6.

став шире државне области, „а оне су у економском односу биле у извесној мери самосталне целине“.⁹ Према томе, ово би одговарало стилизацији „у држави“ или „на државу“, како се у оно вријеме стручно говорило.

У завршном дијелу повеље је санкција — пријетња духовним казнама за своје наследнике: уколико нешто одузме или повриједи од приложенога, да га „позави била четнаго крста господна“ и да му умјесто помоћи свети Никола буде супарник.

Дакле, овдје имамо наставак већ устаљене духовне санкције која пријети супарништвом светог Николе и часног крста.

Изузетно, у овој повељи налазимо апрекацију — *амин*. Већ смо истакли да је датум код Дучићевог цитата писан ријечима, што се у повељама Балшића среће врло често. Датум код Јастребова (према Гавриловоу препису) писан је бројевима ≠ **СЦЕИ** (6912 = 1404).

Тачна је свакако година цитирана од Дучића (6911 = 1403), пошто је Бураб Страцимировић умро већ у априлу 1403. године у Улцињу.¹⁰

Чудно је да нико од изучавалаца врањинских повеља није скренуо пажњу на овај податак, него су једноставно прихватили годину 1404. према издању Јастребова.¹¹

Потпис и печат се не спомињу у издањима Повеље, али у наслову стоји „Горгъ Страцимировикъ“, те је вјероватно и потпис тако гласио.

Слично налазимо и у повељи истог владара од 1388. године, гдје у интитулацији каже: „Шы, Георгѣи Страцимировичъ, государь Зеты“.¹²

Пошто о Бурбевој повељи из 1388. године знамо само из кратког цитата на руском језику код Ровинског, тај цитат дајемо у цјелини: „Шы, Георгѣи Страцимировичъ, государь Зеты, позволяемъ всѣмъ венецианцамъ, живущимъ въ Зѣцѣи, торговать свободно, какъ то было въ обычаѣ во времена монаха предшественниковъ“ (Черногория I, 451).

Одавде сазнајемо да је Бураб тада био у добрим односима са Венецијом и да је свим њеним трговцима који су живјели у Улцињу дозволио да слободно тргују у Зети, како је то био обичај и за вријеме његових претходника.

⁹ А. Соловјев, *Историја српског права у Немањинској држави* I, 1931, стр. 5 и 245.

¹⁰ К. Жиречек, *Историја Срба* II, 112.

¹¹ С. Новаковић, *Зак. спом.*, 582; В. Петковић, *Преглед цркава кроз...*, 62; В. Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, 79.

¹² П. Ровинский, *Черногория*, I, 451.

разорисемо нутро ѿтѣ црковнога, на приложисемо и при зм-
коте обновиемо, зрѣ ли кто дѣломъ, на кажда денемъ, ѿтисни
и поврси что може ѿт сего приложисаго ивною такомо
да поразн сѣла устнаго крста Господня, и ка место по-
нощи да вѣс сунарникъ свѣти Николаи, зде и ка казари вѣс
амни. — Вислѣс и потврди се зето, зрѣи (6312. 1401).

ПОВЕЉА БАЛШЕ III

Године 1420. Балша III издаје у Брчелима повељу којом село Каруче прилаже Цркви светог Николе Врањинског. Ову повељу познајемо само према издању Јастребова,¹ преписану у Копијару монаха Гаврила из 1721. Није познато када је нестала, али је Н. Дучић не наводи у свом опису врањинских повеља, на основу чега се може рећи да је нестала прије 1870. године. Можда се налази међу оним „старицама“ о којима говори Ф. Радичевић да су се код њега налазиле 1870. године, кад је „по налогу високопреосвештенога госп. митрополита Илариона пописивао црквена добра на Цетињу“.²

Раћена је према зетском формулару типа: аренга, интитулација, диспозиција, санкција, свједоци, датум и мјесто писања.

Аренга је необично кратка: „Се же вѣо благочестно и вѣло приетно несть и достоѣпно похвалѣти са истинною вѣрою царско славословах“. Вјероватно је да представља Гаврилово скраћивање дуже аренге, која је позната из повеље цара Душана и цара Уроша Хиландару (Хиландар II, бр. 48 и 53). Осим тога, из постојећег текста аренге може се закључити да је то цитат из неког старог јеванђеља.

Интитулација наводи пуну титулу Балше III — *Иа самодржавни господарь Балша по милости вожжен дѣка велики и господарь земли зетскон и свемѣ западнемѣ поморѣю*.

Посебно је значајна титула „самодржац“, која се не налази у другим Балшиним повељама, а карактеристична је за повеље српских владара. Међутим, девоција „по милости вожжен“ јавља се у двјема повељама истог владара Дубровнику.³

Термин „Дука“ у Балшиној интитулацији први пут се јавља у повељи од 1385. године Дубровнику, као „дука драчки“, док је овдје „Дука Велики“.

Као и у већ поменутих повељама, интитулација је повезана са диспозицијом синтагмом „и намѣ хотение сатворити милость“ а која

¹ И. Јастребов, н. дј., 228.

² Ф. Радичевић, *Старине*, Србско-далматински магазин за 1870, стр. 136.

³ *Зак. спом.* 196, 197.

служи као увод за конкретизовање поклона цркви. Овдје је то село Каручи, чији су житељи дужни да давају цркви десетак од цијеле љетине: од жита, вина, млина и да копају цркви винограде два дана.

И данас постоји село Каруџ, сјеверно од манастира; међутим, природније нам изгледа да се ради о селу Каруџи код села Лимљана.⁴

Санкција је духовна и материјална: пријетња Богом, Богородицом, часним крстом и супарништвом светог Николе, а прекршилац да плати господару 500 перпера.

Свједоци су четворица из Каруча и пристав и милосник Бека.

Повеља је писана ≠ СЦКН. (6928 – 1420 у Брчелима "s дворс господина Балши").

Дакле, као код већине зетских повеља, и овдје је дато мјесто писања повеље, али је овдје унијето још да се то догодило у двору владара, што је веома важно за одређивање пријестоница зетских владара.

Балша у интитулацији узима титулу „самодржавни“, коју су Балшићи и Црнојевићи задржали из претходног периода. Термин „самодржац“ је узиман у Бугарској само као превод грчког облика, док је у Србији имао буквално значење, као и у Византији: самодржац — автократор = сам влада и независно.

„Тек после крунисања за краља Првовјенчани се потписује са овом титулом и то постепено улази у обичај код доцнијих краљева. Краљ Урош је први употребљава у интитулацији у повељи.

Код цара Душана запажају се две ствари: прво, кад се крунисао за цара, престао је да употребљава титулу самодржац; и друго, „млади краљ“ Урош као савладац није ју употребљавао, мада је то било уобичајено за савладара у Византији“.⁵

Исто тако, прихваћени су из Византије и епитети „милости Божијем“ и „по милости Божијем“, у чему се манифестује приступање српских владара општој хришћанској традицији државне власти.⁶

Казна за преступнике од 500 перпера такође је преузета из рашких повеља, јер је ова сума најчешће узимана у повељама каснијих српских владара.

У вријеме Немањића врло често је употребљаван термин „владалац“ или „владоуци“ у значењу чиновника, а Законик цара Душана потврђује обавезу грађана да ћефалији дају жито, месо и вино у пола уобичајене цијене.⁷

⁴ Г. Шкриванић, *Властелинство св. Николе врањинског*, стр. 44.

⁵ Г. Острогорски, *Автократор и самодржац*, Глас СКА 164, Београд, 1935, 97.

⁶ Т. Тарановски, *Историја српског права...*, I, 130.

⁷ К. Јиречек, *Историја Срба III*, 1923, 18/19 и 22.

Баш такву формулацију, гдје се „хефалија“ убраја међу „владајуће земљи господства или села“ налазимо у овој повељи.

Житељи Каруча дужни су цркви давати по десетак от свига цро дава акто”.

Овај порез за цркву убирали су „десеткарн“. Овај термин је „узет из старијих грчких и бугарских повеља”.⁸

ТЕКСТ ПОВЕЉЕ ПРЕМА ЈАСТРЕБОВУ ГЛАСИ:*

Господињь Каша и риловь Каручь.

Се ако самостисно и село пристно и ст и долготомно похвалити са истинноу вероу царско славоу молахъ ксебе-донис како и самодержави господарь Каша по влаости коужис дѣла велики и господарь земли деселон и свемъ зданудисъ поборноу. и мазъ дѣлонис саборнѣ влаости цркви светмоу Николу ермивискоу да село прѣвонѣ на усѣмъ сѣде Каручи да дѣлаи цркви десетак от свига цро дава акто отъ жита и оудъ бѣла одъ мана и отъ свира цро на акто дѣла и да конѣ прѣла два дни винограде. токомъ се оберте по сѣмъ сѣла да дрѣли десетак отъ сѣла тога како стои село и съ искали сѣла тога и усѣмъ сѣде Каручи светому Николу ермивискоу или сѣде мѣи Исфалиа или мѣи тво отъ еладуочнихъ земљи господства ми или сѣла тога или проуи уловель тоес оберте да одрѣи десетакъ цркви: такомо да порузи Господь Кѣи. и прѣвнѣла свѣта Богородица. и да га порузи свѣла усѣнаго и животворсѣмоу крѣта и дѣмъ свѣти архисерп христовъ Николас на мѣстоу влаости сѣнаривель на сѣдѣ страшинонъ прѣдъ Богомъ. и да паати господарь. с. (5) сѣт нериср а тоизъ влаостник и прѣставъ свѣла а и главни Асѣа Врсени Кладѣрусѣи и Богданъ Медошѣи и Гирѣъ Бѣтовѣи и ти еписѣ еписѣ отъ Каручь. Иисель акто зѣки в Брѣсли в двори господина Бѣоше:.

⁸ Исто, стр. 22, нота 6.

* И. Јастребов, Препис Хрисовуља на Цетиньу, Гласник XLVII, 228.

I. ПОВЕЉА ИВАНА ЦРНОЈЕВИЋА

Ово је прва позната повеља Ивана Црнојевића. На жалост, није сачувана у оригиналу, већ само у издању Јастребова према препису монаха Гаврила од 1721. године.¹

Према ономе како је дата у поменутом издању, прије би се рекло да ова повеља представља изводе из два документа: прво је диспозиција узета из повеље Ивана Црнојевића о поклону села Забес Врањинском Манастиру, а затим је преузет дио диспозиције из потврднице Ивановог сина Скендер-бега који се односио на исто село. То се може закључити на основу два датума који су уписани на крају поменутих дјелова: 1469. и 1527. година.

Институција је вјероватно изгледала као и у наслову: „Господаръ Иванъ Чрноѡвикъ“.

У диспозицији се каже да Иван прилаже село Забес са свим међама и правима, са тачним навођењем граница овога села, почев од Ока Матабанског. Све ово потврђује и Скендер бег Ивановић почетком XVI вијека.

Село Забес и данас постоји, са истим именом, јужно од Вирпазара.² Већина топонима који се наводе као гранична имања налазимо и у другим зетским повељама.

На крају, послје другог датума (5. фебруара 1527), наводе се мјесто писања *с град Жабѡк*, и писар Никола Поповић, назван „јазажија“ Скендербегов.

Термин „јазажија“ је назив за писара, али и дворског чиновника.

П. Ровински каже да „од јазажије или секретара Николе Поповића и сада постоје потомци, а ми имамо докуменат који се на њих односи, у којем се јасно указује на њихово поријекло из Жабљака“.³ На жалост, он не каже о којем је документу ријеч.

У овој повељи нема санкције, која се врло ријетко изостављала у зетским повељама.

Скендер бег је потврдио све што је господин Иван дао Св. Николи 1527. године, у посљедњим годинама свога живота, кад је „већ био остарео, а бављењем у Црној Гори обикао се на прилично безбрижан живот, при чему су стицајем прилика и код њега поступно нашле места све навике санѡак-бегова. Али према народу је био добар, штитио га је и није му дирао веру“.⁴

Њему очигледно ласка што влада очевином, називајући себе „сином његовим“ (Ивановим).

¹ И. Јастребов, н. дј. 229.

² Г. Шкриванић, *Властелинство св. Николе...*, 44.

³ П. Ровинский, *Черногория I*, стр. 427.

⁴ Ј. Томић, *Црнојевићи и Црна Гора од 1479—1528. године*, Глас СКА LXII, 1901, 99.

Последњи помен Скендер-бега налазимо у једном документу од 26. јула 1528. године,⁵ у којем се говори о његовом поштомству које је упућено у Млетке са писмом, поздравом и поклоном дужду ради потврде пријатељства и набавке неких материјала.

ТЕКСТ ПОВЕЉЕ ПРЕМА ЈАСТРЕБОВУ ГЛАСИ:*

Господарь Иванъ Урновскыиъ.

Приложи село Закас ел власени исѣмни и орловинни. а ел исѣе Закас црковинни и око матамнеко, рскоинъ и Граб, и квин истемъ презъ Зинемъ и Ноганицъ поврди Иванъ и кривъ до Тсоухрини низъ исѣе старога киноград, Радостина, и докер ђеиде и плоузъ занрз, поврхъ кривъ и индъ, касо гласу око и Године по киневонъ, киневъ занрз кама ка мизъ исподъ гостанъ ђеиде и око цркви ђеиде, и сестрину и дѣвѣ и кесацъ ђеиде есе црковно, камако Црковоме : - Казетъ дѣрозъ (1469).

Возомъ потерди есе што е приложио господари Иванъ Урновскыи селъ веломъ Скендеръ бетъ Ивановичъ, касе по реду киневъ писмо цркви светлаго Никола, ест. дѣас (7035) фр с (5) дѣвѣ : - (1527).

И трохъ Жакетъ писла Никола Новикии светлии вѣздана скендербетомъ и те кривоин :

ПОТВРДНИЦА СКЕНДЕР-БЕГА ИВАНОВИЧА

Овај документ је у непосредној вези са претходним и датиран је са истом 1527. годином. Објављен је код Јастребова, под редним бројем 5, према Гаврилову препису.¹ Могло би се помислити да је из ове повеље узет дио диспозиције за ову „состављену“ претходну повељу, да Ровински не каже да „на Цетињу постоје копије двеју повеља истог Скендер-бега, датирание баш у овом месту (Жабљаку) 1527 године“,² уз напомену да се рукопис из којег он преписује текст повеља налази на Цетињу.

* Старине југословенске академије XV, 1883, 204.

¹ И. Јастребов, н. дј., 228.

² П. Ровинский, *Черногория*, I, 733.

* И. Јастребов, Препис хрисовуља на Цетињу, Гласник XLVII, 229/30.

Ова је повеља насловљена ријечима: „При царе Соултан Соулеимане“, које су биле писане црвеним мастилом.

Повеља почиње интитулацијом — предалномъ скѣдрвогемъ Црновиномъ санчакомъ црногорскимъ, — а наставља се диспозицијом, гдје се каже да сам господар са још 24 властелина из цијеле Црмнице изађе на Вир те уз заклетву одредише међе црквене и забешке. Ово је учињено на жалбу игумана и калуџера од Светог Николе Врањинског, да су Забешани притисли међе црквене.

Присутна властела се закле за сваку међу појединачно наведену, а кметови све обиђоше и показаше. Затим сви заједно с кадијом, по царском суду, досудише све како је било раније, а „кингъ списасмо и законимъ печатомъ Господства мога запечатихъ“.

Слиједи санкција, која се састоји од молбе за „свакога господара комъ Богъ да свом земаом заповиедати да веб кингъ не би потврдио“, него да је потврди као присутни господар.

Присутни свједоци су мухамеданског и хришћанског поријекла: Мехмед Плавница, Мустава Драгоман, Скендер Жарина, Жавер Жабљак, Новак Клиса, Лазар, Милоје, Иван Вуковић и Шћепан Драговић.

На крају је датум: Ба лето ≠ 316. (7035 = 1527), и мјесто писања: § Жабљакъ.

О печату, који се спомиње у тексту повеље, Јастребов и Ровински ништа не говоре, јер су они повељу узели из Кошијара, како и сами кажу.

Ипак се ова два издања донекле разликују: Ровински каже да је изоставио дио који је исти у обје копије, а то су четири реда, који садрже санкцију; и на неколико мјеста у правопису он замјењује полугласнике, умјесто ѿ пише ѿ или ѿ и тд.

Изгледа да је монах Гаврило вршио „исправке“ и ове повеље, јер се умјесто 24 властелина именују само деветорица, четири мухамеданска и пет хришћанских имена. Традиција Црнојевића, да узимају 24 властелина при утврђивању међа, и овдје је присутна, иако се сви не именују. Интересантно је да прва четири свједока имају презимена у чијој су основи словенске ријечи, што упућује на закључак да су и сами прије тога били хришћани.

Исто нам тако ова повеља даје могућност да сазнамо да је султан поставио Скендер-бега Ивановића за владара дијела Зете с резиденцијом у Жабљаку „да не би ништа ризиковао јер тај дио није имао великог значаја, а истовремено, налазећи се на крају, на путу отворених напада са сусједних планина“, служио је као заштитница од тих напада, а као „свој“ човјек имао је утицаја на цијелу Црну Гору, „за коју је управо и био постављен, а не само за Зету“.³

У датирању повеље може се узети и одређење да је писана „при царе Султан Сулејмане“, јер се „тек за владе Сулејмана II,

³ П. Ровински, н. дј., 427.

II. ПОВЕЉА ИВАНА ЦРНОЈЕВИЋА

Ова повеља Ивана Црнојевића је позната само из скраћеног издања П. Ровинског.¹ Он изоставља почетак који „чини увод и подсећа на право и привилегије манастира“. Очигледно је да је Ровински имао пред собом потпун докуменат, јер нешто даље у тексту напомиње да није могао прочитати један ред, пошто су га „цијелог појели миши или црви“. И Д. Вуксан даје изводе из неког документа којим се одређују „границе имања Манастира Враћине“,² на основу „преписа“ архимандрита Манастира Цетињског Н. Симоновића, наглашавајући да не зна одакле је узет тај препис.

Садржај ових извода, означених бројевима од 1 до 6, поклапа се са дјеловима повеље у издању Ровинског. Вјероватно је да је преписе које Вуксан објављује архимандрит цетињски Симоновић узео из Летописа цетињског.

Ову је повељу Иван издао Манастиру Враћини 1469. године, у вријеме кад је властела већ била довољно јака да почне нарушавати границе манастирских имања у име својих права.

Уводни дјелови Повеље су изостављени. Диспозиција је врло дуга и састоји се из шест дјелова:

I — Иван утврђује границе села Плавнице, које је приложио Свети Сава;

II — Враћа и исправља међе имања које бијаше одузела властела Матагуџи и према хрисовуљи Бурђа Страцимировића исправља границе Рака. Овај податак је битан ради убицања топонима Раке, који се налази између „Спилице и посред дворици Николе и Дина, оттуда право право путем на говедњи на куке у рвничу и оттуда право путем на говедњи брод, у Цемву и низ Цемву на косачинкалин и такожде низ Цемакек опет у Спилице“ Дакле, сада је потпуно јасно да су Раке биле владарски посјед, а не село, и да су се налазиле поред ријеке Цијевне и Говећег Брода;

III — Према хрисовуљи краља Стефана (Милутина) изналази и исправља међе села Лимљана, које бјеху одузели Живоdari, Хралићи, Глуходољани; враћа црквене земље у Лимском пољу које су Дупиљани и Сотонићи били притиснули;

IV — Враћа цркви млин који бијашу одузели Куштићи на црквеној ријеци, као и млин који је сам Иван био дао Колобурђевићима;

V — Враћа Светом Николи земље које бијашу притиснули Опочићи, Душљани и Томићи испод Брчела и ријеком у Млабеново гувно;

VI — Враћа земље које су били притиснули Шишојевићи.

¹ П. Ровински, н. дј., 439.

² Д. Вуксан, *Неколико докумената махом из епохе Црнојевића*, Записи XXII, 1939, 120/1.

На крају Иван истиче да је све ово изнашао и утврдио до-
му Светога Николе не насиљем, него према хрисовуљи светих
хришћанских краљева ктитора, који су овом земљом владали,
којом он сада влада.

Овдје се наставља санкција, у којој господар моли наслед-
нике, било да су му синови, сродници или "судом вожием кто от
инаго языка", да ово „исправљеније и потвржденије“ буде „не-
преложно и незорено“, већ да као он прилажу, обнављају и
утврђују "вожеставнии црквам".

Повеља се завршава датумом: "ва лето шесте тисучи цоз (6977 =
1469), мѣсца ноємра 23. днь" и означавањем мјеста писања: "у Жа-
влякь".

Овакво датирање, са навођењем мјеста писања повеље, у
зетским повељама је веома често, па се може рећи да су већ
тада повеље писане по одређеном формулару зетске канцеларије.

Од посебне важности у овој повељи је чињеница да се при-
ликом утврђивања међа и враћања земаља Манастиру Врањни
Иван Црнојевић позива на хрисовуље хришћанских краљева
и ктитора — Саве, Милутина, Дечанског и Бурђа Страцими-
ровића, што доказује да су 1469. године ове повеље постојале.

Судити је према формулацији из Повеље, гдје Иван гово-
ри о могућим наследницима, па и "судом вожием кто инаго языка"
да је таква опасност постојала, као и могућност да неко туђет
језика постане господар и наследник његов.

ИВАН ЦРНОЈЕВИЋ (1469)

ТЕКСТ ПОВЕЉЕ ПРЕМА П. РОВИНСКОМ ГЛАСИ:*

«Напррьво

село Плавница приложено светим арьхїешкѹпом богоносним оцем
савою. то исправисмо по медьл. от мѣста где ест блго свети іоанѹ
и рѣком у михолброд, кои пут тече от старе гостиле и у леско-
вацѹ: Такожде и печѹ что беху отузели властели матагужке то
повратисмо и исправисмо дому светаго николе. Такожде и раке у
грьлпех исправих по хрисоволю. почанши на спилице и посред
дворищѹ николе и лина, оттуда право путем на говедьѹ на куке
у рьвичѹ. и оттуда право путем на говедьѹ брод, у Цемву. и ни
(з) Цемву на косачинками. и такожде низѹ Цемакек опет успилице.
Село лимлиани приложено светим кралем стехваном от тога что
беху отузели живодпрѹ. и хрѹлшци. и глуходолїани. изнадьох по

* П. Ровинский, Черногория I, 439—440.

медь по хрисуволю, исправих кудіе текла у то врїеме рїека вранцица поверьх руевциъ Годелисрому велики бред и тако по-сред реке. гдѣ пристае грабовк у велику реку Лимску. И землѣ црковне у лимском полю что *безу притиснуми думилани и сотониши*, то васе ослободих по хрисуволю цркви. Тако и *млинъ що безу ушнмили куцици на црковнои реи*, що *їа дах калогур-гевичем* и та млиц узех опет и повратих га цркви и ослободих. да ест свободан како и други млин-црковни. Тако и земле кое *безу притиснуми опточичи и думилани цркви и толочи под брчелм*, васе ослободих. реком у младьеново гувно. И еще что *безу притиснуми шишовошчи* от земліах, то све исправих цркви по русоволю. И сие вишеписано нами узнашасто и утврѣдено дому светаго николи. не учинисмо ником насилїем не праветно, но по хрисуволюех светих христванских крал хитор (далѣ цѣлаа строка объедена мышью или червемъ) — ти землею сѣю и владати им же азъ владаю. или синь мой или кто от сродник моих или *судом божием кто от инаго езика*. молю и прошу снему нашему исправленію и потврѣденію непреложну и неразорену бити никимже. іакоже и азъ грешни светим и божеставним црквам. не разорих ни единого утврѣденіа. на пач(е) приложих и обнових и утврѣдих». Годъ, вѣроятно, переписчикомъ означенъ ошибочно: «ва лето шесте тисуще *цѣѣ* (6977=1469) мѣсеца ноемра 23. днь. писаху жабіакъ».

ПОВЕЉА ПЛЕМЕНА МАТАГУЖА

Последња повеља у издању Јастребова јесте повеља племена Матагужа од 1460. године.¹ У краћем изводу о њој говори и П. Ровински, цитирајући само диспозицију.²

Повеља почиње вербалном инвокацијом — *Благѡколѣнием штца и спешением сына и савршением светаго и животворещаго и васесланаго дѣха*, која се у оваквом облику први пут у потребава у зетским повељама.

У диспозицији се набрајају дародавци: Никола Бефалија, Лев Грубачевић и Бурѣ Буза, Петар, Павле и Андреја, који

¹ И. Јастребов, и. дј., 231.

² П. Ровински, и. дј., 437.

приложише Светом Николи посјед Уеч између ријеке Плавнице и потока Откабежа, до Михољ Брода.

Затим се наводе присутни свједоци: игуман кир Јосиф и Никодаро, проигуман јеклисиарх Дамјан, Јован Вучиновић, Бирил и Лазар Шишојевић, као и сва братија велика и мала.

У знак захвалности за учињени поклон, именовани свједоци, црквени људи, дароваше Матагужима ... (3) гроба унутар манастира. Затим се говори о односу манастирских људи и братије према даровницама — да ће увијек бити радо виђени као браћа у Манастиру.

Послије навођења свједока долази короборација: — *Свѣдѣніи* подписано ва сведеніе всем:

Међутим, нема потписа, нити података ко је то потписао повељу.

На крају је датум — лет \neq вѣдъ. (6977 = 1468), ноѣмѣра . кр. . дан, са назнаком мјеста писања — 8 Иранни.

Интересантно је да се назив поклоњеног имања разликује у наслову и у тексту повеље: *Звич* — *Зѣчъ*. У повељи Ивана Црнојевића од 1469. године налазимо трећи назив — *Цѣчъ*. Тешко је рећи који је назив прави, пошто се за поменуто мјесто не зна данашње име, али је сасвим могуће да је то Цеч, како стоји у Ивановој повељи, а да је преписивач грешком написао Уеч, пошто је у понекад писано слично слову *ц*, код којег је доња црта често писана као продужетак усправној, слично обичном у.

Правонис и интерпункција овог документа у потпуности одговарају времену у којем је настао: *w* се не налази нигдје после сугласника; **k* долази на свом мјесту и за слово *e*; извршена је вокализација полугласа; употребљавају се сва три *y*: *š*, *су*, и *y* ијекавски изговор *јата*: *ивик*; писање *ї* и *и* равноправно.

Занимљиво је да се у овој повељи међу свједоцима наводе Бирил и Лазар Шишојевићи, дакле припадници братства из којег потиче зетски епископ Иларион, који је саградио Манастир св. Николе. Они се налазе међу дародавцима гробова Матагужанима унутар манастира, јер су очигледно задржали право наслијеђено од свог претка Илариона да слободно располажу простором унутар манастира, да су га могли и поклањати властели у знак захвалности за прилоге Манастиру. Извјесни Шишојевићи чија се имена не наводе налазе се и међу узурпантима који су притиснули црквено земљиште, које Иван Црнојевић, на основу хрисовуље, враћа цркви 1469. године.

Матагужи су, као властела, посједовали земље које су могли поклонити, јер, како каже Јиречек, „племство је, по старом обичају, имало још увијек у Србији и Црној Гори за владе Црнојевића баштине и проније са којима су слободно располагали“.³

Кир Јосиф и јеклисијарх Дамјан, пред којима је учињен овај поклон Манастиру Врањини, помињу се као зетски епис-

³ К. Јиречек, *Историја Срба* II, 221—222.

копи — архиепископ Јосиф и ђакон Дамјан у Копирињи, да на 17. маја 1453. године, у „Летопису који је доспео у Ман. Крушедол и који је П. Ј. Шафарик издао у српским писменим паметницима г. 1851“.⁴

Пошто су се међу присутнима у Манастиру налазили архиепископ зетски Јосиф, проигуман Никандро, јеклисијарх Дамјан, Јован Вучиновић, вјероватни наследници оснивача Манастира Илариона Гирил и Лазар Шишојевићи, као и братија велика и мала, рекло би се да је то било поводом одржавања неког сабора, који су Матагужи искористили и учинили поклон, када је и повеља написана и потписана.

ТЕКСТ ПОВЕЉЕ ПРЕМА ЈАСТРЕБОВУ ГЛАСИ:*

Матагужа и приложнице њему и његови.

Католически бич и посвешеници своје и свештеноштва свемога и животорачаго и владарачаго духа прене на дои свемога Николу в Краише Николу Ђефаму, и Аска Грубауевића и Герга и Киза и Истара, и Павла и Андреа и приложнице их католическије Коза и светоник Николу зсимо ђеу и његов рече Иларион и потог Отвереца, и до града Цичома, то приложнице и прииелне цркви светога Николу, да поимен родителъ своих и своих и напред къ род и род къ всеки вска, и томе договоръ зупи неимани кур Ђеоне и Никандро проишман Ђеансирхъ Думлихъ Јоан Вучиновић, Гирил и Лазаръ Шишојевићи, и елика братна велики и мали и дадоше дарованис г. грога банцтаръ манастира Матагужа, оу кнез, и томе бо годъ би дошло отъ них да ниа уасть в владко дола како кто отъ нас братне кон смежино светоник манастири, или колони или отъ нежеде или ессе ктимо пострѣи, да ни с колми ни неимани ни кто отъ братне да рече несемо те прииат него да кестъ прииеленъ вко брат манастирски, и дание нертни владко куден ко дошло, сего радѣ подиешко ва седенисе всем : аст , зноз (1468) поименд .кг. (23) дми в Краини :

⁴ И. Руварац, *Владике зетске и црногорске*, Просвјета I, Цетинье, 1892, 16.

⁵ И. Јастребов, *Препис хрисовула на Цетинју*, Гласник XLVII, 231.

Управо су „архиепископ, односно патријарх, епископи и игумани великих владарских манастира, који су имали изузетан положај према осталим манастирима, са племством, великим и малим, са највишим државним функционерима сачињавали сабор у српској држави. На том сабору су потврђивани највиши државни акти, па и они који се тичу црквених питања“.⁵

Први пут наилазимо на подјелу братије (црквених људи) на „велику и малу“, што је уобичајени термин у хрисовулама за властелу. Сматра се да је у почетку појам *властела* обухватао виши свјетовни сталез, али се касније проширио и на онај дио црквеног реда који је уживао сталешке повластице. Тиме је властела подијељена на државну и црквену.⁶

ПОВЕЉА СУЛТАНА МУХАМЕДА

Као и већину Врањинских повеља, и ову познајемо само према издању Јастребова,¹ и то на основу преписа монаха Гаврила. Веома је кратка.

На почетку је интитулација „*Брани царь и велик амир султан Мухамед*“, уз коју стоји девоција „*по милости отъ Бога*“.

Слиједи диспозиција, у којој се прецизирају следеће повластице:

— дају се „простор, слобода и власт“ Манастиру Светога Николе у Врањини и калуђерима који у њему живе;

— све што је било манастирско, што је дато Манастиру и његовим калуђерима и што је записано, било да су куће, баштине, ливаде, виногради, млинови, ваљаонице, села, планине, виногради, горе и воде, да нико не смије узети манастиру, па био то султанов паша, санџак бег, кадија, субаша, ниједан човјек у царству, велики или мали;

— даје се слобода кретања становништву.

На крају је податак да је повеља потписана „*под Скадаръ*“.

Датума нема, што наводи и Јастребов. Међутим, можемо је датирати 1478, судећи по догађајима који су се догодили те године. Наиме, султан Мухамед II је „освојивши Кроју, дошао лично с војском и опсео Скадар 1478. године, почевши рушити градске стене с великим топовима. Узнемиривали су Турке непрестано ноћу Иванови људи и Арбанаси. Због тога је султан био киван на Црнојевиће, те је гледао да придобије за себе становништво његове области; у табору, испод Скадра потврдио

⁵ Б. Бурђев, *Улога цркве у старој историји српског народа*, Сарајево, 1964. 72.

⁶ Т. Тарановски, *Историја српског права* I, 12.

¹ И. Јастребов, н. дј., 230.

је он, на пр., повластице манастира св. Николе на острву Врањини".²

Према традицији правне обезбијебености земљишног властелинског посједа, и султан Мухамед се надовезује и дарује своју милост (дар) Врањини, а становништву слободу кретања. Исто тако он даје "просторѣ и властѣ манастирѣ".

Термин *власт* долази „од 1428—1459, на место речи *жупа*".³ Пошто се овдје употребљава у контексту "давам просторѣ и слободу и властѣ", имала би исто значење.

Необично важни за економску историју Зете су подаци које налазимо у диспозицији ове повеље. Пошто су се имања Манастира Врањине налазила поред Скадарског језера, у плодној скадарској равници, становништво се највећим дијелом бавило земљорадњом и виноградарством. Бројни топоними, предања и помени у повељама то јасно потврђују. О богатству овога краја пише још средином XIV вијека архиепископ барски, Француз Гијом Адам,⁴ када описује краљевину Рашку, набрајајући богатство у житу, вину, уљу и месу. Он даље каже да је ово земља кроз коју протичу изворске воде и ријеке, украшена густим шумама, ливадама, луговима и планинама, да је пуна дивљачи сваке врсте, једном речју „*unum jocale*" (право благо).

Овом опису у потпуности одговара садржај диспозиције у Повељи. На првоме мјесту су набројане куће и баштине, па тек онда ливаде и виногради. Дакле, на ливадама и планинама је гајена стока, како се у претходним врањинским повељама и каже („овце и кобиле"). Пошто се посебно набрајају воде, вјероватно се имао у виду значај Језера и околних ријека за риболов и трговину. Осим тога, на ријекама су били подигнути млинови и ваљаонице. Овдје се мисли на ваљаонице сукна.

Огромне шуме овога краја су проријебене подизањем многих манастира и села. О извозу дрвета са овог подручја ријеком Бојаном постоје многобројна документа, посебно у Дубровачком архиву. Чак је и цар Стефан Душан одузео Сасима право слободног крчења шуме и подизања нових насеобина, да би тиме зауставио крчење шума.⁵

Међу неповредива добра набројана су и села. Овај је термин у средњем вијеку употребљаван различито: првобитно се селом звао сваки двор, свака кућа с околним земљиштем за обрађивање. „Ово је име по поријеклу и значају потпуно одговарало латинском ‚*SESSIO*‘, па преиначено гласило је ‚*sella*“.⁶

² К. Јиречек, *Историја Срба* II, 190.

³ К. Јиречек, *Историја Срба* IV, 130.

⁴ Guillaume Adam (Pseudo-Brocardus), *Recueil des historiens des croisades, Documents ameniens*, t. II, 1906, 479—482; К. Јиречек, *Историја Срба* III, 170.

⁵ К. Јиречек, *Историја Срба* III, 179.

⁶ Исто, 185.

Силци царь и велѣк дмир сѣлтан Мухамед.

По милости отъ Кора нине царство мое како дами престоръ и слободу и власть манастирѣ светого Павла въ Калинин и камгерови конъ в немѣ живио, и цюгобѣс внао до сад манастирско, или цю тоиѣ манастирѣ и тиѣмъ ка-
дѣберина придато и по нихъ зѣковѣ зѣмелато и осталоно, или вѣзе и камринѣ, или мвкудѣ и вногѣрадѣ или млинѣ и валлонинѣ или сѣла и пашинѣ или горе или воде, или цю с тоиѣ отъ тога посла. Итѣко да нисе комини конъ ра-
ботомъ тоиѣ манастирѣ досадити или цю взети тиѣмъ ка-
дѣберина ни одъ кавахъ мовѣхъ и сѣлѣмъ кѣгъ ни кадна ни свѣдѣна носѣди уоскѣ мали ни велѣни имѣсѣга царствѣ да нисѣ зѣмни тиѣ зѣмѣти и досадѣ кою. И вѣдѣс хѣбѣ хо-
дѣти по зѣмѣмъ царствѣ ни да ни нитѣко комини да ихъ свѣте-
ли ни что зѣмни нисѣ свѣтѣ слободно да иде тиѣ нисѣ ми-
лостѣ и слободѣ свѣтаствѣко мое нина дѣровахъ тако да знаю.
Подписѣхъ подъ Сѣлѣдрѣ : — (Броја годинѣ пѣли).³

МОРАЧКА ПОВЕЉА

Говорити о Зети а заобићи Морачу — није могуће. Још 1460. године (5. V) Млечани везују Морачу за Зету, у документу у којем говоре о крајевима око Медуна: „Tuta la Xenta de qua de la Muraza“.¹

Морача се први пут као жупа помиње у Љетопису попа Дукљанина. Између 1330. и 1367. године у околини Дубровника налазимо досељенике из разних крајева, а међу њима се помињу и они из Мораче.² „У жупи Морачи имао је жупски град истог имена; његов се положај данас не може тачно одредити, али се у сваком случају налазио у близини манастира Мораче“.³

У вријеме владе Вукана Немањића дукљанска област је захватала и земљиште дуж читавог слива Мораче.⁴

* И. Јастребов, Препис хрисовуља на Цетињу, Гласник XLVII, 230.

¹ С. Љубић, *Листине* X, 151.

² К. Лирчек, *Историја Срба* III, стр. 176.

³ *Историја Црне Горе* II/2, Титоград, 1970, стр. 188.

⁴ Б. Михаиловић, *Манастир Морача*, Цетиње, 1982, стр. 5.

У Морачи је 1252. године Стефан, син кнеза Вукана, основао манастир, за владе краља Уроша I. Ова Стефанова задужбина је највеличанственији споменик средњовјековне српске државе у Црној Гори из доба Немањића. Храм је посвећен Успењу Богородице, а равен је у византијском стилу, сразмјерних дјелова. Сазидан је .SΨZ. (6760=1252) године, о чему свједочи и натпис изнад врата предњег дијела цркве: — син светин храмъ ѿкъ-светине дѣви Богородице създахъ и оукрасихъ въ илме Оуспениа ю, азъ Стефанъ син великага кнеза Ека, въноукъ светаго Сімеона Немани. И синъ быше въ дни благочестиваго краля нашего Оуроша. К ѣто .SΨZ. индикта I.

Што се палеографске стране натписа тиче, на први поглед се уочавају унцијална слова ћирилице Я, В, Ђ, З, И, К, М, Н, О, П, Р, Ћ, Т уставног типа, иста као и савремена им грчка унцијална слова, која у старим ћирилским споменицима јужнословенске провинијенције доста често срећемо. Тврд материјал, на коме је урезан натпис, утицао је на облик неких слова, која имају нешто угластији дуктус него тадашње грчко унцијално писмо на пергаменту (на пример, Х, ω, λ, те и Е, М).⁵

Сам облик слова у овом натпису, слично свечаним потписима, омогућио је прављење лигатура. Овдје имамо изразит примјер епиграфске ћирилице са лигатурама од два, три и више слова (ПР, ЯМЪ, ИМ, НЪ, АИ, ЯЕ, ЛК, БИ, ЪМ, ЯМЛИ, ЯМШ, УР, ИНК).

Посебно је интересантно написано име "Стефан" дато у монограму, као у повељи Уроша I Дубровнику из 1254. године,⁶ што очигледно показује везу између писма у владарском потпису са натписом. Дволинијску схему прелазе слова Д, Ц, З, а у њој остају Ђ, Ф, Х, и Р, која у књишком писму у XIII вијеку прелазе ту схему.

Краћене су, или имају знак за скраћивање, ове ријечи: стын, ѿкъстине, дкы, вце, стфанъ, снъ, сто, вочета, в ѣк, г. Дакле, скраћене су углавном поміпа сага, према грчком узору, мада се писци црквенословенских споменика не држе строго система грчких текстова у погледу скраћивања „светих имена“, самостално уводећи абривијатуре. У ред тих нових *per contractionem* спада и ријеч стын нашег натписа.

Посматран с дипломатичке стране, натпис се састоји из инвокације, интитулације и датирања.

Инвокација је вербална, мада се може претпоставити да је постојала и симболична у облику крста, али да је приликом рестаурације покривена малтером.

Стефанова интитулација је уведена ријечју "азъ" као и у грчким приватним исправама Јужне Италије.⁷

⁵ В. Гардтаузенъ, *Греческое письмо*, Энциклопедия славянской филологии, вып. 3/2.

⁶ »Mon. serb.«, 45.

⁷ G. Ferrari, *I documenti greci medioevali di diritto privato dell'Italia meridionale Byzantinische*, Archiv, IV, 1970, 7, 26.

Натпис је датиран византијском ером од постанка свијета, годином .SϺΖ. (6760) — што одговара времену од 1. септембра 1251. до 31. августа 1252. године — и византијском индикцијом (индикта I).

Овај натпис је у ствари наставак једног већ устаљеног типа ћирилских натписа у словенској епиграфици на Балканском полуострву. Веома сличан је узидан у манастиру Витовнице код Пожаревца.⁸

Институција и датум, као и читава композиција ових натписа, веома су налик на формулу и композицију натписа цара Самуила.⁹

Изузетна је вредност овог натписа у томе што су његовом обрадом освијетљене неке нејасноће око тога ко је био Стефан оснивач Морачког Манастира. Исто тако постаје јасно да је Дмитар касније калуђер Давид, син Стефанов, управо онако као што се каже у Јџетопису Архива за повјестницу југословенску („Ние Vlakan, magnus knez, genuit filium: Stephanum, magnum knezium, aedificavit multas elegantes Ecclesias in honorem assumpta in Morasca... Stephanus genuit filium Dmitra Supranum. Dmitar factus monachus, dictucque David“).¹⁰

Натпис из 1575. године, који се налази с десне стране врата цркве, веома јасно говори о оснивачу манастира Стефану и кнезу Вукићу Вучетићу који је обновио манастир 1575 године, пошто су га Турци били разрушили и опустошили почетком XVI вијека.¹¹

Овај натпис гласи:

Палководкинем штца и посненешивел сына и сакршииѣм
вскветалого доуха си светы и кожастанн храм оуспниѣ пре-
светке корородице сазда се трдом и подвигом великого краля
Стефана, сына великого кнеза Ваклана; по сну же и поиѣса свѣ-
тлин кавиракшии. По шного актеу же вѣстк пороушии, и
швртке шрионаду Оона шгоушии ка теурекя поужна времена, и
швлоши і поиѣса свѣт кавиракшии са вратѣиши иже ш Христе
и са шитгори и приложници, и са шастоманиѣм кнеза Ковѣка, ка
акто ш-шнѣ, сакршии се тексеца шугениѣ ш-ш днѣ.

⁸ Јужнословенски филолог, I, 109.

⁹ Л. Милетичъ, *Къмь Самуиловая надпись отъ 993. година*, Известия Русс. Археол. института въ Константинополе, IV, 1899, I-20; Йор. Ивановъ, *Български старини изъ Македония*, 1908, 21—26.

¹⁰ Архив за повјестницу југославенску III, Загреб 1854, 14.

¹¹ А. Јовићевић, *Опис манастира Мораче*, Просвјета, год. II, Цетиње, 1893, 86; исти: *Историја Мораче од 1820. год.*, Братство VII, Београд, 1896, 220.

Изгледа да је Морачки Манастир страдао више пута и прије провале Турака, јер се у Трношском летопису каже да га је обновио краљ Милутин,¹² а 1444, године у запису у рукопису Берлинске библиотеке¹³ стоји да манастиру свете Богородице поп Никодим прилаже неке књиге, јер је овај свети храм био осиротио.

Том сиромашењу вјероватно су узрок опет Турци, који су стигли у ове крајеве знатно раније. Већ 1399. године Дубровчани пишу војводи Пашијату и захваљују му што њиховим трговцима даје "в'крѣ господина цара великога Павлзита", и своју, да слободно иду на Морачу и на Лим.¹⁴

У XVII вијеку у Манастиру Морачи су се поново одвијале живе црквене и друге активности.¹⁵ Овдје су одржавани сабори, бирани патријарси, расправљано питање везе с Римом поводом тадашњих настојања Курије ради ширења уније на Балкану.¹⁶

По диспозицији црква Успења Богородице припада скупуни црква из XIII вијека која има висок брод, нижи трансепт и куполу на пандантивима.

Живопис у цркви је сликан 1574. и 1577. године. Фреске на фасади су рабене 1616, а у параклису св. Стефана 1643. У Морачи је на преласку XVII у XVIII вијек умјетничка активност „давала значајне радове једног карактеристичног стила и тако продужила неимарску и сликарску традицију, која је створила и старије морачке знаменитости“.¹⁷

Уз велику цркву св. Богородице овдје се налази и црква св. Николе, која припада Манастиру, а за коју се каже, да је била сазидана прије саборне цркве, да би се у њој држала служба док велика не буде готова.¹⁸ То потврђује и натпис изнад црквених врата.¹⁹

Кад је страдао манастир рушена је ова црква, али је обновљена и живописана 1639. године, при патријарху Пајсију и игуману Антонију.

Тада је на зиду иза црквених врата направљен препис повеље, коју је оснивач Стефан дао Морачи. Н. Дучић каже да је то „пријепис Стефанове оригиналне крисовуље са пергамена, коју је КовалеВСки имао у рукама, кад је походио Морачу

¹² Гласник СУД V, 60, Београд, 1876.

¹³ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I, стр. 89

¹⁴ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I, стр. 219.

¹⁵ В. Петковић, *Преглед црквених споменика*, 195; Глас Црногорца 27, 1887; В. Марковић, *Православно монаштво...*, стр. 80.

¹⁶ Ј. Радоњић, *Римска курија и јужнословенске земље*, главе VII, XI—XIII.

¹⁷ Франце Месеспел, *Манастир Морача и његове иконе*, Народна старина, бр. 28, 1932, стр. 133.

¹⁸ Н. Дучић, *Морача и Острог у Црној Гори*, Гласник СУД XLIII, Београд, 1876, 58.

¹⁹ Љ. Стојановић, *Записи и натписи*, 339.

1841. год.; али је сада нема тамо".²⁰ Тог пергаменог примјерка, наравно, ни сада нема, али је срећна околност то што се ипак сачувала у препису из 1639. на црквеном зиду. Текст повеље дајемо тако да представља тачну слику оригинала, са скраћеницама, акцентима и знацима интерпункције. Слова су писана као у оригиналу; у ортографији нема никаквих измјена: ѓ, ѡ, ѣ и љ су као у тексту на зиду.

ТЕКСТ ПОВЕЉЕ:

† Воже въ име твоѣ нека се зна црковнаа мѣна съ
 морацкѣмъ сѣли окодо цркви. изднѣ грѣли
 изаграцъ на прѣгъ на прѣпорицоу оу брѣгѣ. оу
 злѣско, брѣдо оу водѣ наднѣ скока оу крѣ вѣше
 макарѣваче. страномъ право ѣ плѣчъ на врѣхъ
 бѣрицаа. право низа брѣгѣ оу водѣ наднѣ китомъ
 зине оу плѣчъ на врѣхъ никоноѣца оуправо ѣ прѣ
 сѣнце. на брѣдѣ пѣтѣ иза цркви на оу водѣ
 наднѣ сѣнца право странѣ ѣ прѣтѣско брѣдо.
 оу пѣкъ вѣше воичѣа оу крѣковъ виногра прѣ
 во ѣ водицицъ оу мѣли оу багринѣ слапѣ оу
 виноградѣ оу Нѣвѣ крѣпѣ. оу градинѣ побѣтѣ
 брашѣа оу вѣлики крѣ наднѣ ивановѣ врѣ
 тла право прѣко глѣдѣти оу врѣхъ барт. пакы
 потоко изачвѣлацъ оу рѣкѣ оу вчелинѣ. пакы
 низъ водѣ низьморачъ оу грѣло мѣна: ~
 и пакы да се зна црковнаа зѣмлѣа оу гоноу
 морачи ѡба полѣа и донѣ игоу изаграцъ и на рѣтъ
 блѣтица рѣкина нѣва границѣ до брѣдѣ и равни
 свѣ, и црквица: и пакы даѣ зна на лѣшнѣ
 црковнаа зѣмлѣа. полѣ свѣ иза прѣворѣ свѣ.
 и пакы до Нѣ изванѣ землѣ оу постѣне врѣ
 прѣзплѣ, прѣгѣмень, стѣфанъ приложи зѣ
 мѣо оу сѣрогоѣ а дрѣгѣи людѣи кѣписмо.
 и лѣтиѣ кѣписмо ѣ свѣѣхъ равниѣна: тогѣ
 правѣкъ кѣ паѣсѣмъ патѣрѣхъ прѣстолѣ вѣсе
 сръбскѣе земли. и мѣлѣтѣ хѣрцеговскѣоу
 кѣ догѣноу. и кѣ паѣсѣмъ мѣлѣтѣ бѣмѣна
 ѣско. и стѣгѣ мѣста сѣго гѣменѣ кѣ анѣнѣо
 вѣрѣнахъ. свѣтѣвши же патѣрѣхъ сѣмѣтѣ
 лѣти и гѣменѣ и сѣборѣ стѣгѣ монастира.
 вѣси сѣборѣно рѣше. аѣѣ кто брѣцѣтѣѣ

²⁰ Н. Дучић, н. дј., стр. 59.

Повеље исписане на зиду су врло ријетке. У Црној Гори ова је једина. (Чувена је повеља у цркви Грачанице и један велики запис под сводом пирга испред припратне у Жичи.)

Да је постојала пергаментна Стефанова повеља има више доказа. Прије свега, то су опис и свједочење Ковалевског, а затим традиција да сваки сазидани или обновљени манастир, или свака црква владарска задужбина, добија свој правни документ, диплому, која има да регулише правне односе и обезбиједи приходе. Осим тога, на самом почетку, у XIII и XVI реду, каже се да се ова повеља даје на знање свима, што је била уобичајена формула српских владара. Доказом се може сматрати и неједнак број слова по редовима и неједнака величина слова, јер је сликар — преписивач желио да их вјерно пренесе са оригинала. Пергаментни примјерак повеље је нестао између 1841. и 1875. године, јер је нико послје Ковалевског није видио(?).

Са дипломатичке стране ова повеља показује неке карактеристике повеља српских владара.

На самом почетку је симболична (крст) и вербална инвокација (Боже ка нам твоје).

Нема интитулације и аренге. Могуће је да их је писар преписа изоставио. Међутим, свјетовне рашке повеље врло често су без интитулације, а у првим повељама уопште нема аренге.²³

Одмах послје инвокације долази диспозиција, и то са двије главне теме. У првом одјељку износе се границе имања поклоњеног цркви и набрајају брда, воде, поља у Горњој и Доњој Морачи и око Манастира, а затим се говори о купљеним земљама од Ровњана и земљи у Сјерокошту коју приложи игуман Стефан у вријеме управе кир Пајсија и митрополита херцеговачког кир Логина — што чини други, засебан дио диспозиције.

На крају диспозиције се набрајају црквени достојанственици, патријарх, митрополити и игуман, који се могу сматрати за свједоке. Они својим присуством гарантују ваљаност повеље.

Закључни дио садржи доста ријетку формулу санкције: *лице се кто обрцет се игъмень или проигъмень или лубо кто продати или променити или штиланити шт сѣхъ въшверченіихъ ващинъ, такови иматъ сѣдъ себе сътворити и съ прѣвими законопрѣстѣпници и причѣтати се . . .*

Пријетњу земаљским законом за преступнике налазимо још и у повељи цара Душана Хиландару од јуна 1355. године.²⁴

Дакле, преступници — игумани или било ко други — уврстиће себе у законске прекршиоце. Овде нема пријетње моралним казнама, што је у црквеним повељама врло ријетко.

Интересантна је и повеља цара Душана Хиландару од маја 1355. године, где се поред свјетовним и другим казнама пријети и "законома да га посоуди". . .²⁵ Ова Душанова повеља је важна овдје

²³ С. Антољак, *Помоћне историјске науке*, Краљево, 1971, 92.

²⁴ С. Новаковић, *Зак. спом.*, 429.

²⁵ Исто, стр. 432.

и због тога што се између набројаних имања и повластица које цар даје Хиландару наводи и "на Мораче половина ловишта".

Короборација заузима крај повеље. Ту се каже: "Ѣ више рече-них вацнѣах тако и господствѣициѣм речено бысть. По сѣих же см свѣренимъ съворѣ заверѣа тако быти".

О потпису знамо само оно што нам наводи Коваљевски, а нема сумње да је и гласно тако, јер је ова формулација потписа била честа код српских владара.

На крају, као наставак короборације, стоји датирање преписа в ѣкѣтѣ ≠ з. ѣ. м. н. ., а ш рожд. Христова ≠ а. х. л. Ѧ кругъ сл. м. ., ѣи. . д. ., дакле 7148, а то је 1639/40, и од рођења Христова 1639, круг сунца осми а мјесеца четврти.

Овакав начин датирања забиљежен је неколико пута у зетским повељама.²⁶

Палеографске и језичке особине

Ова повеља заузима више од половине десног зида иза црквених врата, и то 125 cm висине, на око 0,5 m изнад степеница, и 45 cm ширине.

Исписана је у 40 редова текста, преко цијеле ширине оивиченог простора, с тим што се 40. ред завршава дијелом испод мјеста које означава датум. Да би могао писати слова, писар је повлачио паралелне линије по малтеру, којих се држао. Редови су сасвим мало, с десне стране, укосо постовљени, мада је размак између њих правилан и износи 1,4 cm.

Повеља је сасвим добро очувана. Ипак, има једна повећа мрља од влаге, око 10 cm на почетку 13, 14. и 15. реда, те су почетна слова тешко читљива пошто су изблијебела. Основа на којој су писана је бијела, а слова су црне боје. Слова су углавном исте величине: висине око 2,12 cm, а има неколико нешто мањих.

Тип слова је полууставни, каква су вјероватно била и на пергаменом оригиналу, јер има неколико карактеристичних примјера који одговарају словима типа старијег од оног кад је овај препис на зиду рађен, као на примјер — ниско ѣ тј. смјештено између двије линије реда, а само у 21. и 39. реду (ѣѣѣ, ѣѣѣѣ) стубић прелази основне црте; у доњи простор залазе слова: ѣѣ, ѣѣ, ѣѣ, ѣѣ; нека се слова досљедно пишу у реду која у уставу прелазе у доњи односно горњи простор: ѣѣ, ѣѣ, и ѣѣ.

Осим овога, треба истаћи и неке палеографске особине које су типичне за текстове из XIII и почетка XIV вијека:

Ї срећемо више пута и у два словна облика: са двије тачке изнад усправне црте, или са надредним знаком ѣ; ѣ је употријебљено у ријечима кѣѣѣ, ѣѣѣѣ и ѣѣѣѣ са различитим над-

²⁶ С. Милутиновић, *Историја Црне Горе*, 12; П. Ровинскиј, *Черногория...* I, стр. 727; Архив за повјестницу југословенску II, 1853, 45.

редним ознакама где двије тачке означавају гласовну вриједност и; **М** је уставног облика; **ч** има облик чашице а **ж** се пише из три потеза вјероватно под утицајем босанских рукописа;

средње пречаге код **Н** и **И** обично нијесу много тање од стубића, а такве су и код **Љ**, **Ю**, **ЈА**;

петље код **Л**, **Њ** и **Г** имају скоро трапезоидни облик; **Ѣ** је тако стилизовано да средња спојница два кружна дијела не допире даље од њихове средине; **Ф** представља кружић пресјечен усправном цртом која прелази доњу црту;

овдје је интересантно видјети неколико лигатура састављених од два или више слова, као: патриархѢ, митрополитѢ, и годивѢ, и ЗаградацѢ, икѢ, ииѢ, ми итд.;

многе ријечи су скраћиване, посебно при крају редова, вјероватно да би се редови што више уједначили. Најчешће су краћене ријечи црквеног поријекла — **вѣ**(Боже), **црковнаа**, **црквѣ**, **стро**(свегаго), **хѣва**(Христова), **рожд**(рождества), али и у ријечима гдје је лако било уписати писана (брзописна) слова **М** и **Х** на крају ријечи (**сѣворши**, **сѣи**, итд.).

Посебну појаву чини неизостављено али јако смањено и изнад слова уписано **О**: **ІерѣмонахѢ**, **Јивѣдонію**; затим **ѣ** написано изнад реда **хѣвѣцеговѣсколѣ**. У тексту је означено **Ѣ** изнад реда са знаком кратице у ријечи **вѣс**(вѣстѣ) која обично у себи садржи вриједност и за **ТѢ**.

Из свега реченог, а с обзиром на начин писања и потезе, може се истаћи да текст ове повеље одговара општем типу писма XIII вијека, али да има особености, недоследности и потеза које је ујнио писар пишући овај препис на зиду тек у XVII вијеку.

Овдје је употребљен грчки акценатски систем:

оксија (´) служи за обиљежавање наглашених самогласника,

варија (˘) нема одређену употребу, јер му је мјесто на крају ријечи, а налазимо га на разним мјестима, насупрот одредбама грчког правописа;

периспомена (˘) је употребљена неколико пута без одређеног правила;

надредни знак (ˆ) се пише више пута изнад сугласника иза којих је у повељи стајало *јер*.

Од знакова интерпункције налазимо: тачку, зарез, двије тачке, а на једном мјесту три тачке, које означавају крај једне цјелине.

Од свих гласовних и ортографских разматрања у тексту ове повеље најинтересантније је посматрати употребу полугласника.

Има много случајева гдје полугласник у слабом положају није написан, али у његовој употреби има великог удјела и традиција. Да би се добила јасна слика о употреби **к** издвојени су случајеви на крају ријечи, у предлогу, онда у префиксу, и у унутрашњости ријечи.

Прву групу ријечи гдје је **ь** на крају.

У номинативу и акузативу једнине је увијек написан на свом старом мјесту, у титулама — *прѣѣгъмѣнь, патрѣархъ ѣгъмѣнь*, у личном имену — *Стефанъ*: у називима мјеста — *Градаць, Прагъ, крошъ, пѣкъ, Багринъ слапъ, Ђевъ крошъ, Чвнлаць*; у заједничким именицама *вѣгъ, виноградаъ сѣдъ, вѣхъ, рѣтъ, сѣвѣръ, крошъ*.

У генитиву множине — *ваѣринъ*. У инструменталу једнине придјева — *Морачкѣмъ*.

Код аориста — *вѣтъ*. У генитиву множине замјенице — *сѣхъ*. **ь** је изостао у следећим случајевима: — у номинативу једнине — *срѣхъ, крошъ, кѣр*, у инструменталу једнине *прѣѣгъголомъ, ѣгъменоу, сѣборомъ*, у локативу множине — *ваѣринахъ*; у трећем лицу једнине презента — *ишатъ, оѣрѣшатъ*; у генитиву множине замјенице — *ѣихъ*; у придјеву — *вѣдѣманскомъ* у прилогу — *посрѣдъ*,

Предлог *изъ* у сложеницама употријебљен је само двапут, и то без **ь**-из'ванѣ, из'дно. Предлог *съ* је три пута употријебљен испред сугласника (*М, П, Т*) и то увијек са **ь**: *съ морач'кѣмъ ср линтрополѣтъ, съ прѣвѣни*. Предлог *въ* је употријебљен само једанпут, и то са **ь** — *въ ише*.

Јасно се уочава тенденција чувања полугласника **ь** послѣје **ь** у слабом положају или гдје **ь** има вокалну вриједност црковна-а(зх), црѣкѣ, грѣли прѣпорѣцоу вѣдо, вѣхъ, крошъ, вѣтла, сѣвѣскоу, прѣвѣни, прѣвѣна, кроковъ, рѣтъ.

Изостављање плугласа **ь** у слабом положају обиљежено је знаком у неколико случајева — полусом *з* изнад реда гдје је мјесто **ь** — *виноградъ', изнадъ', оузъ', из'дноъ' крошъ, морач'кѣмъ, никонѣв'ца Ђраш'на, црков'на гор'ше, запрѣвор'ше конч'та, из'ванѣ, сѣвѣ'скимъ, хѣрѣгов'скомъ, ан'дѣно, сѣвѣ'но, рѣчен'нихъ, свѣран'ны*.

У јаком положају **ь** се чува — *мѣко вѣдо, прѣѣлѣце, сѣвѣръ*. **ѣ** се употрѣбљава само једном — *хѣрѣгов'скомъ*, мада је А. Јовићевић погрешно дешифровао полуглас у ријечи — *вѣдѣ* (танко јер **ь**, а не дебело **ь**).

ѣ се употрѣбљава недоследно — *вѣше*, а налазимо и *вѣше* исто тако и *пакы* наспрам *пакы*, али и *сѣвѣ'скимъ, вѣтъ, свѣцены, вѣти, затѣмъ, вѣнѣнты, прѣвѣнтъ, сы*.

оу = ѣ. *Оу* је обичније (18 пута) у предлогу, а *ѣ* свега пет пута — *ѣ вѣдо, ѣ Пѣчѣ, итд*; у почетку ријечи налазимо само једанпут *оу* — *оузъ'*, а у средини четири пута је узето *ѣ* — *ѣписмо, вѣдѣманскомъ, ѣгъменѣ, прѣѣвѣлено*, док у наставцима имамо једанпут *оу* — *Прѣпорѣцоу*, и једанаест пута *ѣ*.

ѣ се досљедно употрѣбљава.

ѣ је употријебљено у десет случајева, и то трипут у предлогу, а на осталим мјестима пише се **ѣ**.

Иако је изостављен полугласник у ријечи *сѣвѣ'скимъ* није извршено једначење сугласника.

ѣ — се пише у ријечима грчког поријекла — *ѣр'монахѣ, ѣгъменоу* итд, али и у ријечима *ѣихъ, вѣвѣце, рѣкѣ, модѣи*, итд.

У старословенским споменицима јавља се намјесто Н и слово њ као алтернативни знак за обиљежавање редукваног Н На примјер, у Немањиној повељи — *днѣвоу* (датив једине).

Слично налазимо и у овој повељи — *прѣчѣти*. *Ѡ*. *Ѣ*. *Ю* пишу се досљедно — *земѣа*, *земѣа*, *земѣа*, *любѣа*... у гласовним групама: *ма*, *ме*, *лю*, *на*, *не*.

Ѡ и Ѣ се означавају истим знаком — *Ѡ*: *лѣѠа*, *риѠина*, *лювѠиѠе*.

У овој повељи је написано: *кѡѡ Павѣоу*, *кѡѡ Догѡоу*, *кѡѡ Ян'доиѡ*, са употребом *ѡ*.

Ријеч *кѡѡ* постала је од крчког *кѡѡѡ* (господин, господар а изговара се: *ѡѡ*).²⁷

Занимљиво је истаћи стари наставак у првом падежу једине код придјева женског рода — *црѣков'наа*, који срећемо три пута. Исто тако инструментал множине са *митрополѡти*, гдје је узет меки наставак.

Превод Натписа и Повеље:

Натпис:

„Овај свети храм пресвјете дјеве Богородице подигох (створих) и украсих у име њеног успења, ја Стефан, син великог кнеза Вука, а унук светога Симеона Немање. И ово би у дане благочестивога краља нашега Уроша, године 1252.“²⁸

Повеља:

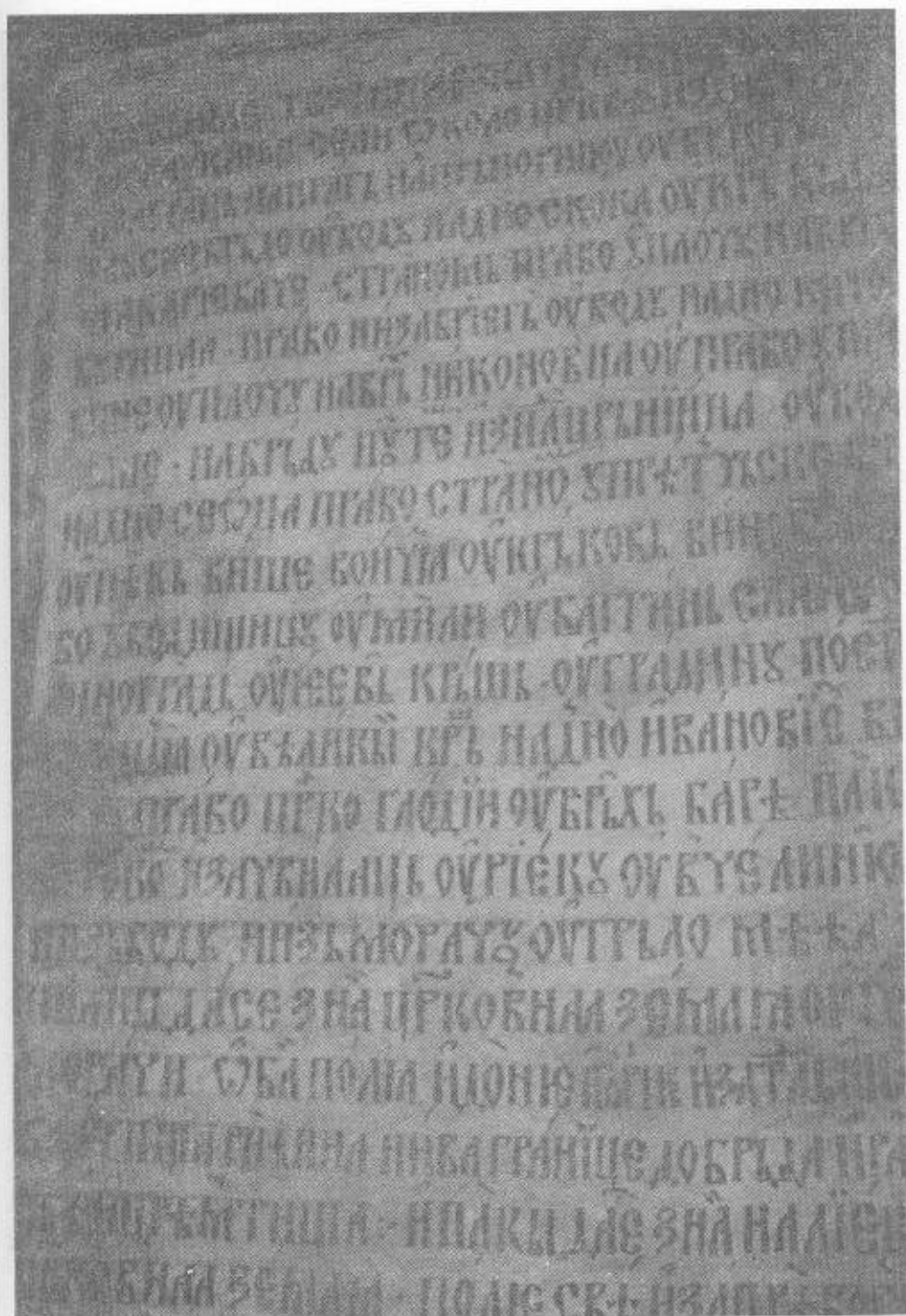
„Боже, у име твоје, нека се зна црквена међа с морачкијем селима око цркве: из дна Грла и Заградца, на Праг, изнад Прпорице у бријег, уз Ласко брдо, у воду на дно Скока, у Крш више Макаријеваче, страном право у Плочу на врх Бурица, право низ бријег у воду на дно Китошевине, у Плочу на врх Никоновца право у Пријеслаце на брду, путем изнад Црнина у воду на дно Сеоца, право страном у Претчаско брдо, у Пер више Воичја у Крков виноград, право у Водиштицу у Мили, у Баргин Слап, у виноград, у Јејев крш, у Градину посред Орашја у Велики крш на дно Иванових Вртова, право преко Глодије у врх Баре, опет потоком иза Точца (чвилца) у ријеку у Вчелињу, опет низ воду низ Морачу у Грло. И опет нека се зна, црквена земља у Горњој Морачи: оба поља, и Доње и Горње и Заградца и на Рт Блатишта, Риѡина њива границе до брда, и Равни све и Пријемтишта. И опет се зна на Лијешњу црквена земља: Поље све и Запреворје све. И опет што је извање земље у посљедње вријеме прикупљено.

Проигуман Стефан приложи земљу у Сјерогошту, а других људи куписмо, и Љуботиће куписмо у свијех Равњана. Тада управљаше кир Пајсије патријарх пријестолом све српске цркве, и митрополит херцеговачки кир Логино, и кир Пајсије митро-

²⁷ П. Борѡић, *Историја српске ћирилице*, 212.

²⁸ Превео Б. Шекуларац.

СНИ СТЫН ХРАЖ ПРС
 ФЪЕ ДВЫ БЦЕ СЪЛА
 АХНЪ ВРА СНА КИШЕ
 СЛЕННАЕ АЗК СЪРКЕ
 ДЕНЖНЕЗКА КЪТОС
 КЕНАЖН НСТАВЪТОР
 АКАШЕО В АВЪ ЗИЖТАН

НАЗНАНА НАКАЖЕНІЕ ДОБРА НАСТА
СМЯТИЩА: ПІДКЛАДІЄ ЗНА НАЛІЄШНЮ
НА ЗЕМЛІ: ПОДІЄ СКІ ІЗ АЛІ БОГІ СЕ
ЦОМ ІЗКАНЕ ЗЕМЛІЄ ОУПОСАНЕ БІ
ВІРОПІХМЕНЬ СТЕФАНЬ ПРНЛОЖИ ЗЕ
СЕРГОСІХ АЛІГІНІ ЛЮДІН КІШНО
ІКЕ КІШНО УСКІСЬ ГІВНАНА: ТОМ
СІС КІШНО ПІЗІДІХ ПРІСТОЮ КІС
ІМЕ ЗОНІН: НМІЗІТІХ ХЕРЦЕГОСКОМ
ІНОУ: ІКІ НАВІСЮ НМІЗІТІХ БІМІН
ІСТО МІСТА СЕГО ПІМІНХ КІШНО
ІМІ СЕ ІЛІНІЖЕ ПІДІАХ СІНІ
ІМІ ІНО ІСКОРСІТО МОНІСТІ

... СЪ РАТНИКЪ ПЛЪМ
НИЗМНО НСКОРЪ СТО МОНАСТІИ
СКОРО ГИШЕ АЩЕ КТО СЪГРЕШЕ ТЪ
МЕНИ ИЛИ ИГОГЪМЕ ИЛИ ЛЮКО КТО
ИЛИ ПУРЕМЕНИТЫ ИЛИ СЪНИМНЫТЫ
СЪНЪЩЕ ГЕИИИ БАЩИНЬ ТАКОБЫ
КА СКАДЕ СЪКОРТИ ИЛИ ПЛЕБНИИ
ИЛИ СЪНИИ ПЕРУТЬ ГИШЕ СЪКЛОШЕ
ИЛИ СЪНИИ ТАКО ИЛИ СЪКЛОШЕ
ИЛИ ПЛЕБНИИ СЪКЛОШЕ
ИЛИ СЪНИИ ИЛИ ЛЮКО

полит будимљански, и овим светим мјестом игуман кир Антоније јеромонах. Пресвијетли патријарх са митрополитима и игуманом и сабором светог манастира, сви заједно рекоше:

Ако се нађе игуман или проигуман или ко год продати или промијенити или узети од ових више речених баштина, такви ће себе осудити и међу прве законске преступнике сврстати. О више реченим баштинама, тако би речено од господара. Овако да буде завјетова свештени сабор, године \neq 7148, а од рођења Христова \neq 1639. круг сунца 8, мјесеца 4²⁹.

РАТАЧКА ПОВЕЉА

Приморје између Будве и Љеша кроз вјекове је припадало разним провинцијама: Превалитани, Драчкој провинцији, Далмацији и Зети. Главно мјесто ове области било је Антивари (Антибарум, Бар), поред Сплита, Дубровника и Котора био једно од значајних мјеста на Јадрану. Попут Котора, Улциња и др. Бар је имао своју аутономију у вријеме српских владара, па је општинска управа заснивала своју моћ на тим привилегијама. Од 1427. имао је Бар и свој статут, а као сједиште надбискупа стиче и првенство над другим сусједним варошима. О богатству града говори и податак да је Бурђу Балшићу плаћао трибут од 2.000 дуката годишње.¹

У саставу барске области налазио се и богородични Манастир Ратац (Рѣтъць, Рѣтъць, Рѣтъчка de Reteco, Rateg, Retec, Reteciun, Rhotetio, Rotec, Roteza, Rontach, Rozezo итд.), опатија бенедиктинског реда. Рушевине ратачког манастира леже на малом полуострву Ратац сјевернозападно од Бара. Када је основан — није познато. Највјероватније у XI вијеку, када Монте Касино и уопште бенедиктински ред доживљава врхунац свога развоја и када се на Далматинском приморју оснивају многи манастири.² Међутим, под овим се именом први пут помиње 1247. године у једној барској повељи, гдје се као присутни наводи „presente Gualterius abbas de Sancto Micaele de Reteza“.³ Почетком XIV вијека краљ Милутин потврђује даровницу своје мајке краљице Јелене, која је овом манастиру даровала нека села. Даровница краљице Јелене није сачувана, а да је постојала закључује се из Милутинове повеље.

Касније се Ратачки Манастир помиње све чешће. У другој половини XIV вијека овом облашћу су владали Балшићи. Тако

²⁹ Исто.

¹ К. Јиречек, *Трговачки друмови и рудници Србије и Босне у средњем веку*, Сарајево, 1951, стр. 102.

² М. Спремић, *Ратачка опатија код Бара*, Зборник филозофског факултета VIII, Београд, 1964, 191; Б. Бошковић — В. Кораћ, *Ратац*, Стари нар 7—8, 1956—7, 70; В. Новак, *Scriptura Beneventana, s osobitim oblikom na tip dalm. beneventane*, Zagreb, 1920, 3—14.

³ Т. Смигичлас, *Codea diplomaticus, IV*, 314 (погрешно „Ресега“, у мјесто Reteza, како је у оригиналу); К. Јиречек, *Историја Срба III*, 92.

1361. године Дубровчани шаљу свога посланика ратачког опата Бурбу Балшића, нудећи му савез против Котора.⁴

Балша је и 1379. године Дубровчанима издао повељу у Рату, којом им је потврдио привилегије добијене од његовог брата Бурба.⁵

У Ратачком Манастиру је 1398. године боравио и Сандаљ Хранић, гдје су к њиму Дубровчани послали свога човјека, да посредује као приватно лице.⁶ Међутим, Сандаљ је морао напустити Ратац, јер је у Босну провалио Турчин Исхак и опустошио је⁷ Ратац тада поново долази под власт Балшића. Од тада па до 1421. године Ратачки Манастир постаје предмет спора између Балшића и Млетачке Републике, па је више пута прелазио из руке у руку, док коначно 1421. није доспιο под власт Млетака.⁸ Али се сада спор наставља између Републике и Бурба Бранковића, који је послѣ неспоразума и преговора ријешно тако да су Млечани у уговору, закљученом у Вучитрну 22. априла 1426. године, признали деспоту права над Манастиром са свим границама и дохоцима.⁹ Године 1443. ратачка опатија поново доспијева под млетачку власт, када се барска општина добровољно предаје Млечанима, а икона Богородице од Ратца остаје у цркви св. Борба у Бару, као имовина барске општине.¹⁰

Ратачки Манастир је најприје био посвећен св. Михаилу, а касније, када на Приморју расте култ Богородице, патроном постаје св. Марија, под чијим је именом стекао и уживао славу угледне опатије. У то вријеме његови опати су били Марко, Павле Руберов, Алекса из Кроје, локрумски опат Никола, Јован, Буциум са острва Тремита, Борбе Пелиновић, Петар Форте и Лоренцо Пизани.¹¹

Ова је опатија била под јурисдикцијом барског архиепископа и налазила се у његовој дијецези.

Из невеликог броја докумената сазнајемо да је манастир св. Марије на Рату располагао знатним богатством, па су се око њега отимали разни господари — Балшићи, Млечани и српски деспоти, све докле га Турци нијесу опљачкали, а његову имовину разграбили. Као и остала црквена властелинства у Зети, у вријеме Немањића, а затим Балшића и Црнојевића, и Ратачки Манастир је уживао велике повластице. Богато је об-

⁴ I. Gelcich — L. Thalloczy, *Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae*, Budapest, 1887, 26—28.

⁵ Ф. Миклошић, *Monumenta Serbica*, 193.

⁶ Н. Јорга, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XV siècle*, II, Paris, 1899, 71.

⁷ *Историја Црне Горе* II/2, 66.

⁸ М. Спремић, *Ратачка опатија...*, стр. 196; Листине, VIII, 248—253.

⁹ И. Јастребов, *О православним српским старим и новим црквама*, Гласник СУД 48, 1880, стр. 364; Листине, IX, 11.

¹⁰ Исто, стр. 364.

¹¹ L. Thalloczy, C. Jiriček, E. Sufflay, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, Vindobonae MCMXIII, књ. II, бр. 101, 22, 228, 243, 458; Н. Јорга, II, 353; Листине, X, 347.

дарен од краљице Јелене, њеног сина Милутина, вјероватно Балшића и деспота Бурђа Бранковића.

Пошто је био напуштен од монаха 1532. године,¹³ у једино непорушеној од Турака капели службу су вршили православни, који су тада чинили највећи дио околног становништва. Додуше, могуће је да су се католици и православни служили овим храмом и раније, као што је био случај и у Пречистој Крајинској.¹³

У комплексу манатирских рушевина виде се трагови доживљавања, који су вршени обнављањем манастира после његових вишеструких страдања. Б Бошковић чак сматра да се може констатовати најмање шест периода зидања.¹⁴

Повеља краља Милутина од 15. марта 1306

Ова повеља је више пута објављивана:^{14a} Ф. Миклошић објављује текст према аутографу који се чува у Бечком архиву; Ст. Новаковић у изводима; В. Макушев према рукопису који се налази у Венецији, и према Миклошићевом издању Т. Смичклас.

Препис повеље о којем говори Ф. Миклошић „in arograrho quod est apud Besarionem Ljubiša in mon. Maina (под Маином) in finibus Montis Negri“ („Mon. serb.“ 69) објављиван је такође више пута: Ст. Новаковић, Хрисовуља краља Милутина манастиру Ратачком, Гласник СУД, 20 (1866) 214—220; Записки Империаторској академији наук, III, Г-книпетербургъ 1863, 265-266 (Дарственный хрисовуља серпскаго короля Стефана Уроша отъ 15. марта 1313. года); на крају, италијански превод повеље, који се чува у Млетачком архиву, објавио је С. Љубић, у Старицама ЈАЗУ, 10 (1878) 1, 2 (Руковијет југословенских листина) и латински превод Д. Фарлати, н. дј., VII, 58.

Дакле, оригинал Милутинове повеље, писан на прегаменту, налази се у Бечком архиву, а канцеларијска копија у Венецији. Препис који се налазио код Висариона Љубише познајемо само према издању, а онај преведени на италијански језик чува се у Млетачком архиву.

Са дипломатичке стране представља типичан пример црквене повеље у Рашкој:

На почетку је симболична инвокација и веома дуга аренда у којој се износе заслуге „прѣклагословленки владыцици Дѣкиѣ Мѣрні“

¹³ D. Farlati, *Illyricum sacrum*, VII, Venetis, 1817, 7, 58—59.

¹³ J. Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље*, 1950.

¹⁴ Б. Бошковић, *Старинар* VI, 1931, 141—144; В. Петковић, *Преглед црквених споменика*, 44.

^{14a} Ф. Миклошић, *Monumenta Serbica*, 67—69; С. Новаковић, *Законски споменици*, 604—5; В. Макушев, *Прилози к српској историји* 14. и 15. века, *Гласник СУД*, 32, 1871, 164—167; Т. Смичклас, *Codex diplomaticus*, VIII, 97—99.

за спасење рода "чловѣчскаго", чији је храм "привѣжице" грешника и мученика. Арена такође садржи цитат из Никољског јеванђеља (127), Јеванђеље Лукино 1,28: Радоуи се, вбрадованьнаа, господь с тобою;^{14b} Радоуи се благодѣтельна господь сь тобою...^{14c}

Затим слиједи интитулација — Наз, равь твои Стефань Оурошъ, самодержавный кралъ сръбски и поморьски, уз коју је дата и девоџија "по милости твојој и по милости рождшаго славыца истиньнаго, Христа нашего". Овако дуга девоџија врло ријетко се среће. Овдје се она спаја са нарацијом у којој се образлаже Стефанов чин, да са сином и Богом даје повластице храму св. Марије.

Диспозиција прецизира повластице краља Стефана светој Богородици ратачкој:

— Помврђује имања: Доукоцоу, Зьвоурина и Братошъ и Топлиш, Шаптине и Спилаи, и съ мегам, а се меге: вть Аастъве, како тече стодняца Мостьца оу ластовьско влато, горѣ вть Мостьца оуз вьрдо до по вѣнцоу, а вдь вѣнца оу шаптинскоу скалоу, вть шаптиньскє оулице оу Соухни потоку, вть Соухога потока оу Прѣккоу, вть Прѣккє оу Градице и вдь Дѣвина кръжа, вдь Цъпича оу Кальца, оу Плиш на Топлишель, оу вьрдо Свинишецъ, оу Милоу Сьтравницоу, оу Зеленикоу, како гледа оу море,¹⁵ која је дала и записала госпођа краљица Јелена. — Сва ова добра да су манастирским старцима и братији, и "да њ този свободно вть силныхъ оу власти кралевьства ми, да не поврѣдитъ, що тоу именовъ вть цркъвию" Значи, краљ даје имунитет манастиру и манастирској братији, ослобађајући их од "вѣсѣхъ работъ".

На диспозицију се наставља доста дуга санкција, која се састоји из пријетње и казне за евентуалне прекршиоце: "Кто лиь дръзнеть и мало що вдь сиѣхъ разорити, того Богъ да разоритъ гнѣвомъ своимъ, и да ѡ причестникъ Пюдѣ прѣдатею и да ѡ проклетъ вдь господь да Бога... и вдь силє чьстнаго кръста и вдь вѣсѣхъ свѣтыхъ... и да моу соупьрѣница вьуде мати вожина прѣдъ страшимъ соудномъ... и вдь мене грѣшнаго краља Оуроша да ѡ проклетъ" (духовна казна). У овај дио санкције укомпонован је и цитат из Јеванђеља Матејева (27, 25) "рекшиахъ: кръвь ѡго на насъ и на чевѣхъ нашихъ" који се дословно налази и у Мирослављевом (162, 287 б) и Никољском јеванђељу. (68).

Други дио санкција се састоји из пријетње материјалном казном од "тисоукио перьпє" за оног "кѡи илє пакостити томоу мѣстоу".

Оваква санкција ће касније бити више пута, мада дјелимично измијењена, употребљавана у повељама Балшића и Црнојевића.

Затим се наводи мјесто — да је повеља писана када краљ бјеше "оу Которь градъ".

^{14b} Ф. Миклошић, *Mon. Serb.* 69.

^{14c} Никољско јеванђеље 127; Мирослав. јеван. 187, 334а.

¹⁵ Ф. Миклошић, *Mon. Serb.*, 68.

Свједоци су: архиепископ барски Марин, казнац Мирослав, епископ хумски Јован и зетски Михаило, челник Бранко, дјед Мирослав, жупан Владислав, бискуп которски Думуња и извјесни Драго и Павле.

Слиједи корабораџија — *Ово радн писа и подвднес кралеџство ми въ свѣдѣнине вътакому.*

Повељу је писао Петрица динакь, мѣсеца марта .61. На крају је потпис владара: "Стефанъ Урошь краљъ кѣждь сръпскиъ земля и поморскиѣ".

Датирање ове повеље представља посебан проблем, јер је изостављена година. У досадашњој литератури година издавања узимана је различито (од 1303. до 1319), зависно од аутора и његових аргумената. Веома вриједни подаци за датирање овог документа налазе се у оном дијелу гдје се набрајају свједоци. Између осталих наводи се име зетског епископа Михаила. Зетски епископ Михаило II био је од 1305. до 1318. године, а наслиједио је Јована, који је био зетски епископ од 1286. до 1305. године.¹⁶ Међу свједоцима је био и архиепископ барски Марин, Маринус Петри Зере, који је 1291, у чину архиѣакона, био посланик краљице Јелене код папе, а архиепископ је од 1301. до 1307. године.¹⁷ Фебруара 1307. године њега више нема, јер папа поставља за барског архиепископа фрањевца Андреју.¹⁸

У попису которских бискупа за период од 1280. до 1326. године дато је име бискупа Дујма (Dompius, Доуџина), који се наводи међу свједоцима у повељи.¹⁹ Дакле, повеља би могла бити издата 15. марта 1306. године, како ју је приближно датирао Ф. Миклошић, а са доста аргумената и М. Спремић.²⁰

Истина, на Маминском препису је била уписана година *≠аге* (1305), дакле од Христовог рођења. Осим тога, потпис на препису гласи: *Сы хрисоволаъ благочастивого и прависокаго господина сръпскаго цара Стефана*²¹ па се поставља питање — кад је овај препис извршен. Највјероватније је то учињено неком погодном приликом у мутној ситуацији феудалног превирања последије смрти цара Душана, када су локални црквени поглавари настојали да се снабу у тадашњој политичкој ситуацији, а да је писар написао потпис имитирајући онај са оригинала, а прилагођавајући га за ту прилику. Самом формулом потписа даје до знања да је ово повеља цара, а не краља Стефана. Слично се догодило и са Милутиновом повељом Хиландару од 1303. године, која представља компилацију састављену од

¹⁶ И. Руварац, *Владике зетске и црногорске*, 14; В. Мошни, *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија I*, 1975, 303, нота 5.

¹⁷ К. Јиречек, *Историја Срба III*, 90.

¹⁸ Миодраг Пурковић, *Авињонске папе и српске земље*, Пожаревац, 1934, 18.

¹⁹ *Водич кроз архивску грађу*, Котор, 1977, стр. 433.

²⁰ М. Спремић, н. дј., 193, нота 9.

Текст повеље према С. Новаковићу:²⁵

I. Изъ Стефанъ Оурешъ, салодръжакънынъ краљъ сръбскыи и поморскыи и съ сыномъ своимъ Стефаномъ даю талантъ светому храму твоему, иже естъ оу Рѣтцькыи, свѣгон Богородици Рѣтцькыи. Доукоицоу, Зыкоурина, и Кротошъ, и Топанскъ, Шантине и Спилани и съ мегалин, како и обладала господи ми мати кралица Ваена, и она и дала и записала, те потерѣди краљество ми и записа, да и на ништоу старыцямъ и на одеждоу сѣкниамъ и хромымъ и вратин.

II. И да и този свѣводано одъ вѣсѣхъ равѣтъ господствуюштитихъ, великихъ и малыхъ, и отъ сильныхъ оу области краљества ми, да не перѣднѣтъ што се тоу именуѣтъ цркъвно.

III. И таковыи кон име наостити томоу мѣстоу што записа краљество ми, или оу пашинитихъ, или оу теговинитихъ, или име кон соудъ двизати на цркову оу теи земли, да плати краљествоу ми тисоукю перьнеръ.

IV. И тоу милостьъ сътвори краљество ми домоу свѣтые Богородице Рѣтцькыи, къди приде оу Которъ градъ. И тоу выше съ краљествомъ ми властели: архиепискоупъ варьски Маринъ, и казначъ Мирославъ, и епискоупъ хальмьскыи Ноанъ, и епискоупъ зѣтскыи Михань, и чельникъ Гранко, дѣдъ Мирославъ, жоупанъ Владиславъ, епискоупъ которьскыи Доумоуни и два свѣдока Драго и Павль. Сего ради писа и подышеа краљество ми въ свѣдкниѣ вѣсакомоу. И сие писа Петриць дитакъ мѣсеца марьта .и.

три грамоте.²¹ Осим тога, у овом препису се каже да је повеља писана у „граду Родиму“, дакле Неродимљу (Породивље, Родимље),²² док је оригинал писан „у Котор град“, што упућује на закључак да су вјероватно датум, мјесто издавања и потпис цара Стефана узети из неког другог неродимског до-

²¹ В. Мошин, *Споменици...*, стр. 304—316.

²² С. Новаковић, *Немањинке престонице Рас, Пауни, Неродимља*, Глас СКА 88, 1911, 1—54.

²³ С. Новаковић, *Законски споменици*, 604—605.

кумента и придодати препису текста, како је то учињено са Милутиновом Хиландарском повељом.

Приликом боравка у Котору, када је и написана ова повеља, са краљем Милутином су били и представници двора казнац, челник и дјед.

Дјед је управник краљевског двора, а овај назив подсјећа на достојанство хрватског краљевског двора, док су челници највише дворске војне старјешине,²³ што доводи у везу са византијским војним достојанством *великог доместика*.²⁴

О другој Ратачкој повељи (Балшиној) биће више ријечи у поглављу о Балшића повељама.

ПОВЕЉА КРАЉА МИЛУТИНА ЖАРЕТИБИМА

Ово је једна од ријетких повеља које су даване некој властоској породици, јер је број очуваних баштинских повеља издатих властели веома мали. Управо је у томе и њена највећа вриједност. Чува се у доминиканском манастиру у Дубровнику, урамљена и заштићена од пропадања. Писана је на листу пергамента формата 29,5 × 19,3 cm, брзописним типом ћирилице (са елементима полууустава) с краја XIII и почетка XIV вијека: слово а има дугачку усправну линију која је мало повијена удесно а; (в) је у облику квадратића. (д) има два облика — полууставни (д) на почетку повеље и брзопотезни у тексту, а састоји се из три потеза (д);з је слично броју седам, са продуженом доњом линијом на лијеву страну доњег међупростора (Ј); слово (ж) је тропотезно и укрштене линије се сијеку на средини усправне линије; лијева унутрашња линија слова м је дугачка и залази у доњи међупростор и са десном се састаје под правим углом; десни дио слова К је одвојен и полукружан; Т је троноги; слово њ има три потеза: доњи дио у облику кружића на који се наслањају двије линије под оштрим углом (γ) код слова Х десни потез залази више у доњи међупростор; усправна линија код *к је пресјечена линијом без бочних привезака.

Позната су два издања ове повеље: прво је наштампао руски научник П. А. Сирку¹, без коментара, а затим А. Соловјев², уз детаљну дипломатичку анализу. Сирку повељу погрешно приписује Стефану Дечанском, мада је његово издање врло прецизно. Међутим, код Соловјева налазимо неколико погрешака: у

²³ Т. Тарановски, *Историја српског права* I, 12 и 199.

²⁴ К. Лирчек, *Историја Срба* I, 259.

¹ П. А. Сирку, *Краткий отчет о занятяхъ за границей доцента П. А. Сирку въ летние месяцы 1893. и 1894.* Известия Академии наукъ, том II, № 5, 1895, стр. СХСVIII.

² А. Соловјев, *Повеља краља Милутина барској породици Жаретића*, Архив за арбанашку старину, језик и етнологију, бр. 3, Београд 1926, стр. 117—125.

тринаестом реду је написано потврди умјесто потврди затим, повељи умјесто повељах; у петнаестом реду пише наказаних; док је Соловјев прочитао — наказаних; у шеснаестом реду пише а тѣ имъ маетъ вѣрости. код Соловјева — а тѣ имъ маетъ вѣрости.

Дипломатички ова повеља у потпуности одговара рашком формулару са симболичном инвокацијом на почетку, без вербалне инвокације, интитулације и аренге.

Главна карактеристика овог формулара, који је био у сталној употреби у Рашкој све до прогласа црства (1346), јесте промулгација на самом почетку повеље, у облику: "Пише краљество ми да те ведомо вѣдомо"³, додуше овдје у нешто измењеном облику — Да въ вѣдомо вѣдомо. Промулгацији је у рашким повељама придаван огроман значај, тако да је она употребљавана и у повељама писаним по другим формуларима. Овакву промулгацију налазимо и у три свјетовне повеље истог краља Дубровнику.⁴

Експозицијом — видѣвъ краљество ми записаних и ствржденихъ свѣтопочившихъ родителъ краљества ми цо сѣ записани и стврждени Жаретиши. ... — ова се повеља сврстава у потврднице, јер краљ потврђује имање Жаретићима позивајући се на повеље предака. Ово позивање на раније даровнице често срећемо код српских владара, нарочито у повељама за Зету, Дубровник и Котор. Управо из експозиције и сазнајемо податак да су Жаретићи били угледна барска породица вјерна краљу и да су „архиепископи, које су бирали каноници, били већином из барских патрицијских породица, као маринус Петри Жаре који је 1291, у чину архиђакона, био посланик краљице Јелене код папе, а од 1301—1307 архиепископ“.⁵

У диспозицији краљ Милутин потврђује даровнице својих предака Жару и његовим синовима, архиепископу Марину и Ловру, односно Ловровим синовима (Ловретићима) Андрији са браћом. Овдје се набрајају поклоњена имања, села: Штитаре, Влаштаке, Малинин Кал, Прокупов До и Подмеличије.

Пошто се у диспозицији само каже "да си и они дрѣже тѣмъ же стврждениемъ", а нема тачне дефиниције права својине (нпр. баштина), јасно је да је овдје у питању наследно имање, очевина или дједовина (дједина). Соловјев још претпоставља да би „израз држати могао означавати и проију“.⁶

Посебно је интересантна санкција у овој повељи, јер се, као и у диспозицији, позива на раније повеље: кто ли имъ сие потврди да прииме клетвъ писанѣ ѣ повељахъ свѣтопочившихъ родителъ краљества ми, и ѿт краљества ми да вѣтъ проклетъ.

Последњим ријечима и сам краљ проклиње евентуалне прекршиоце.

³ С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, XX Састављање повеља, Глас СКА CLVII, Београд 1933, 192.

⁴ Ф. Миклошић, *Monumenta Serbica*, 50, 51, 53.

⁵ К. Јиречек, *Историја Срба*, III, 90.

⁶ А. Соловјев, н. дј., стр. 122.

У другом дијелу санкције срећемо веома честу формулу „да примили грчки и наказаније от кралевства ми“; и прецизирану материјалну казну од „тигъку перперак“, баш као и у Ратачкој повељи истога краља.

Умјесто свједока у овој повељи срећемо интервенцију — милостива испросни војвода Дабиживъ. Оваква интервенција се први пут среће у нашим повељама, „јер лице, посредовањем којег је издата повеља, није ту активан учесник у правном послу, него једно сасвим ново лице, које се јавља као сведок или боље рећи као милосник“.⁷ Дакле, милосник овдје има улогу интервента и посредника.

На крају повеље се наводи мјесто њеног писања — на Романи Луцк, и име писара, који је писао повељу — калуђеръ Янтоние. Именовани калуђер је и печатио повељу, али печата сада нема. Остале су само четири рупице између ријечи краљевог потписе, које свједоче да је ту био висећи печат.

Потпис краља: СТЕФЯНЪ ОУРОШЪ КРАЉЪ — писан је у лигатурама, црвеним мастилом, крупним словима, а ријеч *краљ* је писана сасвим десно да би остало мјеста за печат, последије ријечи Урош.

Датума на повељи нема; само је приближно датирана, односно писана је: када се стави кралевство ми з деспотомъ“.

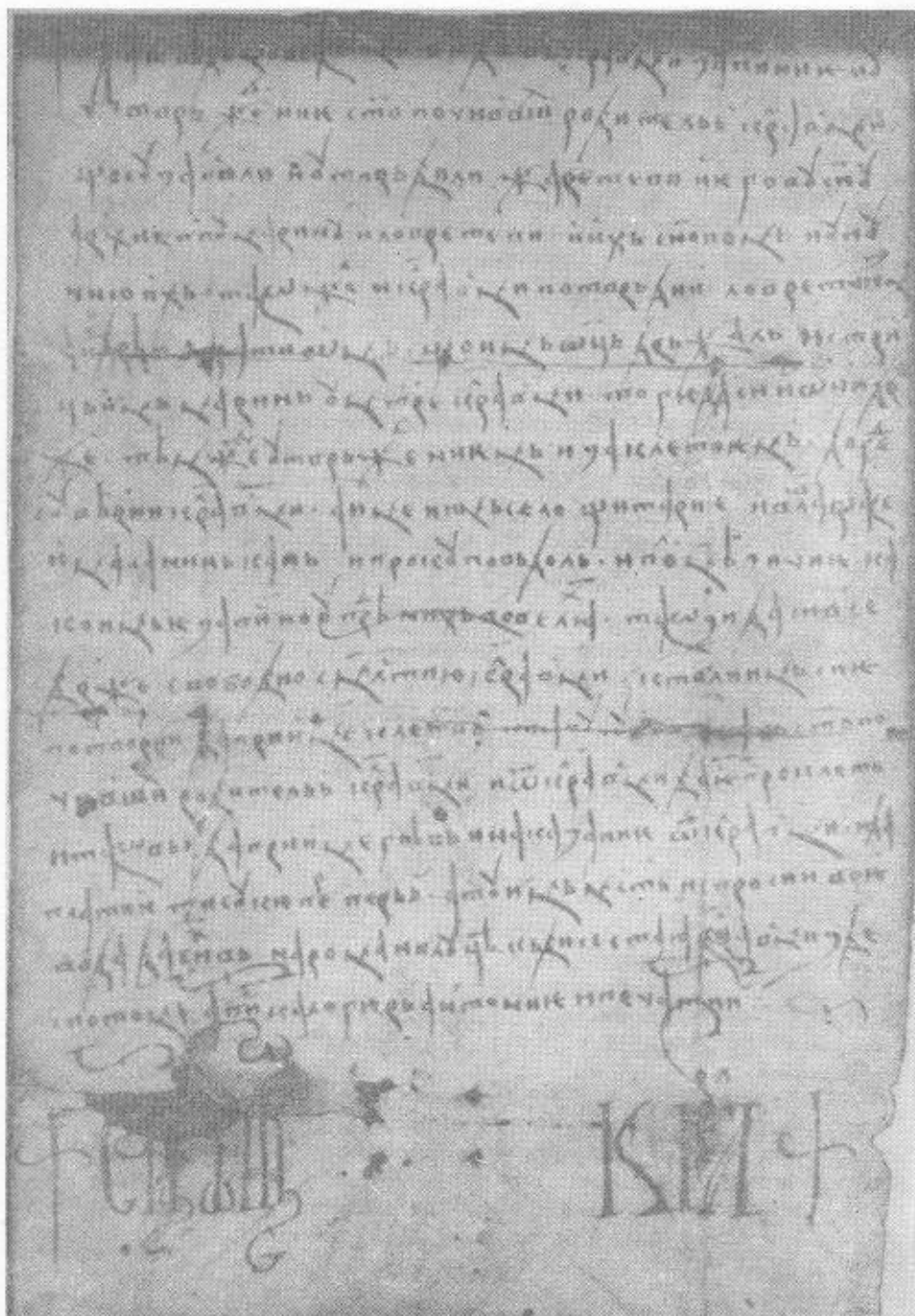
Пошто се не наводи име, нити повод краљевог састанка са деспотом, тешко је тачно датирати повељу. Ипак, може се прихватити датирање А. Соловјева, година 1319, „кад је краљ Милутин сретно ратовао у Приморју и могао имати неки састанак са деспотом Томом епирским“. Исто тако, „и војвода Дабижив приближује нас овом датуму; није ли то исти кнез Дабижив којег г. 1320. шаље краљ Милутин у Дубровник са епископом скадарским Петром и којег можемо сматрати као краљевог војводу у Зети“.⁸ Послије те 1319. године у Дубровнику Жаретићи добијају право грађанства, па је прско неког од њих повеља и доспјела у доминикански манастир.

Кад је ријеч у повељи о „састанку краља са деспотом“, ваља скренути пажњу на мишљење К. Јиричека да су се византијске дворске титуле, као што је деспот, „давале само намесницима на југу, у некадашњој византијској области, а никако на старом српском земљишту“,⁹ те да се краљ могао састати исте године (1319) и са неким другим деспотом у Бару, а не само са Томом епирским, како то сматра Соловјев. У XIII и XIV вијеку већина достојанстава у држави Немањича је имала грчке називе, копирајући византијски царски двор.

⁷ А. Соловјев, н. дј., стр. 123.

⁸ Исто, стр. 124.

⁹ К. Јиречек, *Историја Срба*, III, 28—29.

Фотоснимак повеле краља Милутина Жаретићима, из 1319. г.
(Архив доминиканског манастира у Дубровнику)

сиф: "Дописа се въ мѣсто ꙗко ꙗко ꙗко (6961=1453) мѣсеца маѣа .зѣ. дань въ мѣстѣ рекы мѣль Копорина. Повелѣнїемъ прѣвосвещеннаго архїепїскупа зетскаго кѣр Іосїфа. Я писа мнѣгогрѣшныи Христѣ рабѣ діакон Дамїанъ".³

Између поменуѣта два митрополита — Давида и Јосифа — И. Руварац смјешта митрополита Јевтимија,⁴ на основу помена свједока Радича Тутормика у писму које је написао митрополит Јевтимије у Крајини, на пергаменту, са датумом од 10. јула, али без назнаке године ("Въ славу господа и Бога и Спаса нашего Ис. Христа и прѣчистїе Богородице...")⁵

Кад су престали egzistirати манастири, филијале Пречисте Крајинске, на Старчеву, Бешки и Морачнику, не може се са сигурношћу рећи. Када описује језеро, Дукљанин их не помиње као острва јер „онда то још не бјеху острва“.⁶ Исто тако ни 1540. године, кад су у Старчево пренесени посмртни остаци војводе Божидара Вуковића из Венеције, тамошњи манастири још не бијаху оштећени.

Али Болица, описујући 1614. године Скадарски санџакат и Скадарско језеро у њему, помиње Старчево, Бешку и Морачник као острва и манастире на њима. И митрополит Василије Петровић у „Историји Црне Горе“ (Москва 1754) такође помиње ова острва и манастире, па се може претпоставити да су и тада служили својој намјени. Послије тога ови се манастири дуго не помињу, што упућује на претпоставку да су опустјели због тога што је народ Крајине масовно примио ислам, а „манастири и цркве постадоше својина — вакуфи појединих џамија у Крајини“.⁷

Пошто се Црква св. Богородице, односно манастир Пречисте у Морачнику први пут спомиње у повељи Балше III из 1417. године,⁸ о којој овдје говоримо, то се може сматрати да је управо Балша био ктитор овог манастира. Године 1485. помиње се међу султановим хасовима и манастир Пречисте у Морачнику,⁹ што је још једна потврда да је представљао филијалу манастира Пречисте Крајинске. Богородична црква у манастиру Морачнику је једна од најмањих на Скадарском језеру, али се може сма-

³ Љ. Стојановић, *Записи и натписи I*, 93. Овај натпис урадио је Бакон Дамјан на летопису у Копорини који се налази у манастиру Крушедол а који је издао П. Ј. Шафарик 1851. у Српским писменим паметницима.

⁴ И. Руварац, *Владике зетске и црногорске*, Просвјета, Цетиње 1892, 16.

⁵ М. Пуцић, *Споменици српски I*, 59.

⁶ Саво Вулетич, *Споменица војводе Божидара Вуковића Подгорицашина*, Подгорица 1939, 55.

⁷ Исто, 57.

⁸ Б. Шекуларац, *Хрисовула Балше III о поклону гувна соли манастиру Морачнику*, Гласник ЦАНУ, бр. 4, 1982, 155.

⁹ О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд, 1984, 61.

трати типичним представником скадарског градитељства из доба Балшића, зависно од моравске градитељске школе.¹⁰

Овај се манастир помиње у млетачким документима 1667. године када калуђери св. Богородице с игуманом Николом, преко бискупа Петра, моле да им Конгрегација пошаље једну свештеничку одежду „alla gresa“ и један путир. Није познато да ли је молби удовољено.¹¹

У Цетињском музеју се налазе два примјерка повеље Балше III за манастир Морачник са датумом од 16 јуна 1417. године. Управо околност да је ова повеља сачувана у два примјерка омогућила нам је да доста успјешно, удопуњавањем празних мјеста, реконструирамо њен текст. Срећна је околност што су оштећења код ових примјерака на различитим мјестима, зависно од превијутака. Цетињски примјерак означен бројем 3 је канцеларијска копија, писана на листу пергамена, као и оригинал повеље који је означен бројем 4. Повеља је доста оштећена; на линијама прегиба су велике рупе. Текст ове повеље је објављен само у изводима,¹² а тек је нама успјело да у цјелости објавимо текст.¹³ Овдје објављујемо текст у цјелини, уз неке допуне и корекције, које су успједиле послуже поновног читања и употребљавања текста повеље са оригиналом.

ТЕКСТ ПОВЕЉЕ

БАЛША III ПОКЛАЊА ГЪЕНО БОДИ МАНАСТИРЪ МОРАЧНИКЪ

Страшни гредеть и кто постоить вѣкозъ шт Бога в(о рождѣно) искони. Слово штче вѣз матери на нѣвеси зѣмля, кроуѣкъ же патскаго свѣштинѣа из Батере на зѣм(ли...ви)дѣмъ, исповѣда вѣа. Велика жѣсть тѣнна ш ѣлени мога нашего пож'ст'ѣна и неизречѣнна мѣу(дрѣс)тѣа божиѣа слова, строуѣша вѣа нашего ради спасѣнѣа шт прѣководаниаго члѣвѣка прѣдѣда нашего Я(дѣла да)же и до нас грѣшнихъ, и вѣпнѣющѣ к намъ гласи радѣсни и спасѣни, ѣко правнѣлали вѣсѣ (... ..)шѣи свѣтѣли апѣстолаи, прѣроуки же и мѣшѣеники и свѣтѣлиа, и вѣзвѣоуждѣющи нас шт с(на) грѣшѣвѣаго, ш(... ..)жѣне и(а... ..)по)кашѣнѣа и вѣ жизни нескѣнчѣвѣмѣки. Госпѣди снаамъ, царѣу слави и(... ..)р)льѣнѣи(а... ..)и в'се неправѣмѣ жѣлѣнѣи прѣсѣдѣоуши тѣдѣи(в'... ..)да прѣсѣвѣтитѣ се свѣтѣ вѣмъ прѣд' члѣвѣки и да оуар(ѣтѣ) вѣша дѣла дѣвѣра и да прѣслав(ѣтѣ) штѣа нашего на нѣвѣсѣхъ и да люѣи мѣ вѣзвѣоужѣнѣи боу)дѣтѣ штѣцѣмъ моимъ и да вѣ(... ..)шѣ оу него шѣитѣкѣа стѣзѣрѣвѣи. И по)неже оуѣо си велика оу)гѣвѣаниа рѣчѣна (... ..) вѣагодарѣни те Спасѣи мои, велико вѣкроу прѣнѣвѣшѣихъ неправѣнѣи и памѣтѣ ихъ сѣ похвалѣаи (дѣст)ѣ)нна жѣсть, иже шт вѣвѣа ѣ Га дѣрѣваназ ми жѣсть вѣ вѣки жити и дѣрѣва-

¹⁰ Енциклопедија ликовних умјетности III, Загреб, 1964, 492.

¹¹ Ј. Радонић, Римска курија и јужнословенске земље, стр. 295.

¹² П. Ровинский, Черногория в ея прошлом и настоящем I, стр. 433; Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XI, 1931, стр. 57; Н. Дучић, Врањина у Зети и крисовуље на Цетињу, Гласник XXVII, 189.

¹³ Б. Шекуларац, Врањинске повеље, 106—107.

ишемь владыки Христа паче сиян(ни...)него процвѣтуще иже въ скрижа-
 лехъ вогоразоуминыхъ и срьдчною любовию законъ даю и мѣ въ Господа до-
 прѣхъ съхранише и Богомъ насаждени раи на земли живише се. Сего ради мно-
 гие швитѣли и дарованна илюуть на небеси и красота въ роукахъ ихъ
 соуть, понеже оубо въсечестна и разоумна прѣмоудрость вожьства како (оу)-
 страждѣ царе православию къ довродѣтели приводитъ свѣтлоу разоумноу
 и вѣрѣ подобнии (... ..) вѣроующихъ даръми раздавание. Сеже и азъ
 грѣшникъ къ молодсрѣдню и чловѣколювию вожню припадаю милость по бла-
 гоустровию Бл҃гаши Гюргѣвникъ, поменувъ гласъ богоотца пророка Давида
 глаголющѣи что иес чловѣкъ тако поминиши или сынъ чловѣчьи тако по-
 сѣщаюши иего и п(ак)и пророкъ оустрашають не тако тисоуща лѣтъ прѣдъ
 вчима твоима Господи тако д'нь вечершинѣи, и то иесамъ азъ грѣшникъ и коую
 хвалоу принесоу ти владыко (мон) Христе, всегда ни посѣщаюши, всегда же
 предриши. Иъ и еше встрашають не пророка, всакои кончини (... ..)хъ иго
 коньцъ, слышаю же Господи и видѣ(въ ...) тако въ житї сѣмъ живише (...)
 и штсоудоу штшъдыше в'се по(...) на сѣмъ иже искони без
 коньца и без начала. Тѣмъ же (... ..)льпи въд(...)въ) злювихъ си благолѣпие
 домоу твоему и мѣсто въселения слави твоеи, и сего ради трепещу (... ..)
 дари милосрѣднѣи твоеи и припадаю прѣчистѣи ти вогоматери топлѣи же
 прѣдстателницѣи и помощници нашей и сию малое мое приношение въ даръ
 приносоу доушею оумиленною и срьдцель сѣкреномъ при(ложихъ)и
 Бл҃гаши Гюргѣвникъ прѣчистои оу Шорачникоу шдъ моихъ солилюу вьрѣ иедно
 гоувно шд солилъ кон да гднѣ митрополитъ зетски Юрсение сѣ вѣсѣмъ ско-
 ромъ и клѣросомъ прѣчисте Краиньске довроволио ни иедно по(сили)е ни аюки
 и мене Бл҃аше митрополитъ двѣ по томъ же швразѣ потврди и записа да
 ми соѣ непоколѣвила више писанна, а да да(вал) прѣчистои Краинской
 десетакъ къвалъ и тѣмъ гю закономъ шного и више писанно солило приложихъ
 прѣчистои оу Шорачонкѣ да даю прѣчистои Краинской десети къвалъ соли.
 И тако моление и лирсе(... ..)но вьлнню к тѣкѣк... прѣчистата стѣкио и покро-
 ве к тебе потѣкающцимъ: сие мое малое приноше(нїе) прили такоже вогоро-
 днѣи сынъ твой, мон же творьца и оучитель Христъ мали глаголь развон-
 ничъ при(е)мъ къ раю (досто)ина того сътвори и малие лѣпти ошвогне
 шне царство небесное дароваши. По томъ швразоу и азъ грѣшникъ прѣчн-
 стои при(па)даю: ш прѣчистата вогородителницѣи, надежд и застоупницѣи
 и благоудѣлнцѣи..... Сго Боже и тко вѣсѣмъ тако да милостивъ
 и благоудѣтанъ воудеть ми въ исходѣ..... хотѣи (вса)кого дѣ(н-
 ства.....)с погубити..... болше..... днѣволн (мѣ.....)то
 шт мною приложеннаго да га... .. Господъ Богъ и си... .. та господнѣи
 прѣчнста Мати вожна въ мѣсто помози воуде моу с(оу)паринца). Повелннѣи
 господина Бл҃аше (пи)са Деско (ди)ака въ лѣто шцкѣ мѣксе(ца) июнѣи Ш.
 индиктишн .I.

**ВЪ ХРИСТА БОГА БЛАГОКЪРНИ ГОСПОДНИИ БЛ҃ШИИ МИЛОСТНО
 БО(ЖИ)ЕМЪ ГОСПОДНИИ ЗЕТИ И) КЪ ТОМЪ**

Оба примѣрка су писана истим типом писма, канцеларијским скорописом, са облицима с краја XIV и почетка XV вијека, са

типичним иницијалним словом *G* Копија је писана на пергаменту величине 30 × 45 cm, а оригинал на листу 29 × 38 cm, а садржи 33 ретка текста.

Аренга, којом почиње повеља — Страшни гредеть и кто проститъ влоу шт Бога во рожденио искови. Слово штче вгз матере на небеси... веома је дуга (заузима скоро половину текста), а говори о страху човјека пред страшним судом, о Христовој бризи за спасење људског рода кроз покајање и даје имь шт Господа доврѣкь сщра-нише и Богомь насаждени фан на земли...

Институлација је доста необична: азъ грѣшникъ.. Балша Гюргиевникъ а уметнута формула побожности — кожню припадане милостъ доста се често помиње у повељама Балшића.

Експозиција је консеквенца аренге, где се Балша обраћа Богородици молбом о заступништву пред богом чинећи дари милостр-вднѣ.

Диспозиција каже да Балша "срдцем сакрениомь приложнх прѣчистей оу Морачинкоу шдъ монхъ соличъ оу врьда еднего гоувно шд соличкь кон приложнх митрополитъ зетски Арсение съ вѣкль скоромь и клеросомь прѣчисте Краиньске доведовално инедно послане имаюки и мене Бавше митрополитъ Давидъ по тождѣ вбразъ потврди и записа", да даје Пречистој Крајинској десетак каблова соли од његових солила у брдима.

Повеља је највише оштећена у дијелу текста гдје се налази санкција, али се из фрагмената може закључити да је то духовна санкција, да прекршиоцима буду "Господь Богъ и ста господина прѣчиста Мати кожнѣ кь лѣксто помочи коуде мѡу соупарница" на страшном суду.

Короборација гласи: "Повелением господина Бавше писа Деско дникъ"¹⁴ као у повељи Стефана Дечанског Хиландару од 5. 9. 1328. године, или цара Уроша Дубровнику од 22 августа 1362. (повкленичкь господина светаго цара, логодеть Дѣань).¹⁵

Датирање је извршено од стварања свијета — кь лѣтѡу ѡцце, лѣтсеца монѣа .SI. и индиктион .I.

На крају је крупним словима, црвеним мастилом, потписан "Въ Христа Бога благовѣрни господинъ Балша милостно кожнемь господинъ Зети и кь темъ", уз мноштво лигатура.

С обзиром на помен зетских митрополита Арсенија и Давида, поставља се питање — гдје су у то доба налазила Митрополија зетска. Пошто се не каже мјесто гдје су они живјели, тешко је тачно одредити у којем је манастиру била смјештена митрополија, али је извјесно да је била овдје, на Скадарском језеру.

Балшићи су били оснивачи и пријатељи више малих манастира и заштитници цркве у Приморју. Међутим, пошто су располагали доста скромним територијама, покушавали су да обезбиједу за себе подршку цркве даривањем земаља и други добара старим и новооснованим манастирима.

¹⁴ Повеље су писали писари (Дникъ од *δίακονος*, новогрчки *διάκονος*).

¹⁵ Monumenta Serbica, 171.

Овом повељом Балша III поклања десетак каблова соли од својих солила. Балша је имао 34 солила на приморју, 24 су била у власти зетског митрополита, док су 32 припадала Которанима и поједицима.¹⁶

Много солила, у Св. Гори солиште, било је на обали Јадранског мора. Морска вода изложила би се сунчаном испаравању на „гумнима соли“. Пада у очи да морска солила стоје у вези са манастирима и епископијама.¹⁷

Интересантан је у овој повељи помен термина „сворь“ и „клифось“, када се у диспозицији прецизирају поклони гдје су били присутни „митрополитъ зетски Арсение свѣсѣль своромъ и клифосемъ прѣчисте Краинске“.

Државни сабори у јужнословенским земљама звали су се „сворь“, „сворь“ и новије „сворь“; „истом речи називају се скупови и синоди у црквеној историји“.¹⁸

У црквеној заједници нарочито се истиче клир или свештенство, коме се придружује и ниже службено црквено особље. „Целокупни клир је сачињавао једини свештени staleж, уколико је обухватао лица, која су имала свештени сан, за која су биле везане извесне повластице установљене у канонима и признате од световног законодавства.“¹⁹ Дакле, уз митрополита Арсенија присутан је био сабор и цјелокупно свештенство Пречисте Крајинске.

ОСНИВАЧКА ПОВЕЉА БАЛШЕ III МАНАСТИРУ ПРАСКВИЦИ

У Паштровићима недалеко од Светог Стефана, уз поточић Прасквица налази се манастир св. Николе, или, како је познатији, Манастир Прасквица. Сам назив Прасквица изводи се од ријечи прасква (бресква), јер, кажу, вода у овом поточићу има карактеристичан мирис, мирис брескве.

У которским судским књигама манастир се помиње 1458, кад је на суду био један члан и, у име игумана и братије, тражио да региструје уговор, писан у манастиру («sui maioris calorieri et ceterorum calorierorum dicti monasterii S. Nicolai de Prauschuiiza» . . .)¹

Манастир Прасквицу је подигао 1413. године зетски господар Балша III. О томе постоји превод повеље из 1439. године, о чему ће даље бити ријечи. Од здања из тих дана остале су само зидине.

¹⁶ И. Јастребов, *Епископија зетска*, Гласник СВД XLVIII, 1880, 402.

¹⁷ К. Јиречек, *Историја Срба III* стр. 204—5.

¹⁸ К. Јиречек, исто, стр. 35.

¹⁹ Т. Тарановски, *Историја српског права*, I, стр. 96.

¹ В. Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, стр. 149/50. На истоме мјесту В. Марковић наводи податак да се 1423. године овај манастир помиње као манастир Режевићи. К. Јиречек у „Историји Срба“ (књ. IV, 180) каже да је овај манастир „доцније назван Режевић“, што је свакако погрешно, јер су то два манастира.

Према предању, Манастир Прасквица је основан још 1050. године, мада за то нема поузданих података. Постоји мишљење да је Прасквицу основао Стеван Штиљановић, али је оно погрешно, јер су подаци о манастиру старији од Стевана Штиљановића.²

Данашња Црква св. Николе је из XVII вијека, што се јасно види из натписа, који гласи: "Ск врши се сѣла клинѣ въ дни благоверне господе линеаке тѣдомъ и гсмена Еа(сн(а)на и все ш Х(ристѣ)е вратѣ сѣ по-
моцию вже і... въ л(ѣт)е ≠ ву^съ."³ (7206 = 1698).

Позната су два документа — један од 22. априла 1783, а други од 30. августа 1798. године — која говоре о помоћи коју је руски двор давао Манастиру Прасквици.^{3а}

Манастир је разрушен 1812. године, кад су Французи били овдје, када је уништена цијела манастирска архива. Обновљен је тек 1847. године.⁴

Овом манастиру је припадала и Црква св. Тројице, у којој су паштровски монаси учили дјецу, а тек од 1875. године школа је прешла у свјетовне руке. Претпоставља се да је управо овој цркви Урош II потврдио имања која је даровала његова мајка (1307), и да она потиче из једанаестог вијека.

Постоји једна тобожња Милутинова исправа Прасквици и Градишту из 1310. године, за коју Иван Божић каже да је „очегледан фалсификат“ који су почетком XVII вијека саставили калуђери Манастира Градишта. Игуман и прокуратори манастира доказивали су 1678. године његова права износећи повелју коју су некада добили »der signor Vuk Steffano(!) e della signora regina Elena«!^{4а}

„У овом случају фалсификатор — пише Божић — није знао ни име ни титулу цара Стефана Душана, на кога је по свој прилици мислио.“⁵

Манастиру Прасквици је припадао дио имања Манастира Ратац, близу Спича, који је овај манастир посједовао.

У XVII вијеку је овај манастир, заједно са манастирима Режевићи, Градиште и Дуљево, био под јурисдикцијом цетињског епископа.⁶

У Прасквици је било и зборно мјесто паштровског суда, паштровске банкаде, а прасквичка парохија добија своје име по овом манастиру.⁷

² Р. Драгићевић, *Манастир Прасквица*, Историјски записи V—VI, 1948, стр. 351—2.

³ П. Шеровић, *Манастир Прасквица*, Котор, 1935, стр. 6.

^{3а} Исто, 12.

⁴ В. Петковић, *Преглед цркава кроз повесницу српског народа*, стр. 260.

^{4а} И. Божић и др., *Паштровске исправе XVI—XVIII вијека*, Цетиње, 1959, бр. 106.

⁵ Иван Божић, *Средњовјековни Паштровићи*, Историјски часопис IX—X, 1959, стр. 182.

⁶ Јован Радонић, *Римска курија*, стр. 21.

⁷ Саво Накићеновић, *Бока*, стр. 604—5.

У овоме манастиру чува се једна исправа из 1634. године у којој се говори о сакупљању збора Паштровића са својим народом у Цркви свете Тројице, а друга, која говори о збору у Цркви светог Николе, писана 1734, налази се у приватним рукама.⁸

Паштровски збор се састао у Манастиру Прасквици и 1796. године. Бошко Стрика говори о неколико рукописа на пергаменту и хартији, из којих се сазнаје „за имена неких приложника и настојатеља манастира Прасквице“, не наводећи тачно који су то рукописи.⁹

Од грађевине из Балшина времена сачуван је сјеверни крак трансепта са фрескама.

Црква св. Тројице је очуванија. Фреске у њој су из 1680—81. године, а радио их је зограф Радул са својим учеником Димитријем. У њој се чува четворојеванђеље с минијатурама из XVI вијека.¹⁰

Испод једне од икона стоји запис:

„Изволеніемъ ѿца и поспешеніемъ сна и съвершеніемъ стго дха, пониса се и почи... ѿ вытѣа въ лѣ ≠ ЗРПН. ѿ рождества Хсва ≠ ахп. трѣдомъ и подвигомъ и платою иг(с)ме)на Нладе Или... Бога хьна ѿтечествомъ ѿ Ревеліиѣна и са положеніемъ ѿ Паштровича. ... писаше и кса... петока... стори... ѿцѣ овичиатъ... на х... кадъ вца обвок... овичиатъ... овичиачихъ Яндична изъ... (Г)олвоича. Писа сѣха Никацъ Яндринъ“.¹¹

Исти овај запис је објавио и П. Шаровић, али он годину ≠ зрпн. тумачи као 7185, мада је ово у ствари 7188. година. Осим тога, између Шеровића и Миковића постоје велике разлике и у читању овог записа.

Ако је судити на основу сачуваних података из XV вијека, посједи Прасквице су били врло скромни. Нешто више података о Прасквици налазимо тек од XVII вијека, у Паштровским исправама.¹²

За оснивање Цркве св. Николе дио својих посједа одвојила је у Прасквици паштровска властела и извјесна Јерослава са кћерима, о чему сазнајемо из Балшине повеље овом манастиру од 1413. године.

У повељама се често наводи, као мотив за подизање или прилагање манастирима, да се дародавац сјетио „горког часа смрти“, кад ће му ваљати изаћи пред свога „владику“ и „судију“ Христа. Он рачуна да ће молитве свеца, коме је манастир подигао или обдарио, умилостивити „страшнога судију“, да у својој пресуди буде благ. Тако и Балша III подиже 1413. године

⁸ Јован Вукмановић, *Паштровићи*, Цетиње, 1960, стр. 439—440.

⁹ Бошко Стрика, *Далматински манастири*, Загреб, 1930, стр. 266.

¹⁰ П. Мијовић, *Енциклопедија ликовних умјетности* IV, Згб, 1966, 16.

¹¹ Д. Миковић, *Глас Црногорца* 39, Цетиње 22. IX 1890.

¹² И. Божић, Б. Павићевић, И. Синдик, *Паштровске исправе XVI—XVIII вијека*, Цетиње, 1950.

манастир Прасквицу св Николи »che li sia in aido de le sue anime in la corte celestial, quando sera el iuditio grando«. ¹³

Повељу о оснивању Манастира св. Николе у Прасквици из г. 1413. објавио је Константин Јиричек 1892. године у „Споменику СКА“, број XI, према препису из которске нотарске књиге за годину 1438/9, априла 27. Садржај ове повеље сазнајемо само на основу овог преписа, пошто оригинал није сачуван. Доста опширан увод писан је латинским језиком, док је превод на италијанском језику.

У уводу Стефан Калођурђевић каже да је дошао калуђер Пајсије из Манастира Прасквице, те је у своје име и у име оца Данила замолио господина кнеза Албона Сегреда у Котору да допусти да се привилегија господина Балше региструје у општинском магистрату, у књигама, да се не би изгубила. Привилегија је праведна, а потврдио ју је својим именом и знаком Јоан де Луксја, которски општински биљежник.

Дипломатичка структура повеље је слична са осталим повељама Балшића које је писао писар Деско.

На самом почетку је датирање: ANNI VIM VIIIIC, indict VIIa et del sole sexto et de la luna sexto.

Дакле, година је од стварања свијета, уз навођење индикције и кругова сунца и мјесеца. Очигледно, овдје је писар направио грешку, јер индикција VII пада само у годину 1413/14, година 6900. је 1392, 6. круг сунца пада у 1425, а круг мјесеца у 1411. годину. Которски писари су рачунали године од рођења Христа, по старом дубровачком формулару, када је година писана на почетку, а понекад индикт и недељни дан, па Стефан Калођурђевић вјероватно није знао прочитати годину са оригинала, писану ћирилским словима (бројкама). „Стефан Калођурђевић, которски конциљер за писма српска, није знао читати бројеве ћирилске. При датовану узесмо за основу индикцију као једини поуздани податак“ — каже Константин Јиричек, у „Споменицима српским“ (1892, стр. 67), када говори о датуму на овој повељи. Ниже у тексту стоји да је questa benedicta scriptura fo facta in Budua, dauanti zorni V de la nativite del nostro signor Ihesu Xpi. Дакле, привилегија је састављена 20. децембра.

Интитулација *gratioso signor Balsa, signor de Zenta* је повељана са девоционом формулом *feixe gratia* и додатком уз титулу *per la gratia de dio*.

У следећој нарацији се наводи да Балша са својим племеном Паштровићима чини милост и поклања земље за оснивање и изградњу манастира, ради упокојења њихових душа у царству небеском на судњем часу. Ови подаци су значајни за историју Манастира Прасквице и због помињања тадашње властеле Паштровића.

У диспозицији се прецизирају прилози: пет парчади земље ко Великог потока, Миришта, Прасквице, Жабљака и Јазина.

¹³ Споменик СКА, XI, Београд, 1982. стр. 67.

Балша поставља свога калуђера и монаха Данила који ће пазити цркву до краја свога живота. Исти монах Данило са братијом је купио за манастир парче земље, као и монах Михаило који оставља своја добра (послије смрти) Св. Николи, монаху Данилу и осталим калуђерима.

Санкција се налази у оквиру диспозиције и утврђује исту. Састоји се из три дијела: 1) пријетње духовним казнама — нека стигне кастиг Бога, његове матере, дјеве Марије, Светог Јована, дванаест апостола и свих светих, свакога онога ко би се усудио да прекрши ову благословену повељу; 2) материјалне казне од 300 перпера за прекршиоца; 3) награде за оне који учине неко добро Манастиру Светог Никле, *che sia benedeto de tuti sancti soprenomanti*.¹⁴

Да би изгледала што убедљивије, санкција се овде завршава апрекацијом „амен“.

У зетским повељама доста ријетко је употребљавана пријетња материјалним казнама онима који се огријеше о наредбу у повељи. Ако пак долази, она је редовно уз пријетњу духовним казнама. Иначе пријетња материјалним казнама у рашким, прије свега црквеним повељама, врло често је у оквиру диспозиције.¹⁵ Управо овакав вид санкције, у оквиру диспозиције, под утицајем рашких повеља, налазимо и овдје, у овој Балшиној повељи.

Свједоци у овој повељи се помињу као присутни у сва три дијела диспозиције: *Presenti Zorci Iuraseuich, vaiuoda del signor Balsa, et el fiuolo de Zorci Iurasin, et ambasiador del signor vaiuoda Sandali Alexa Pastrouich, et de Cataro Lampro Pucanouich, di Pastrouichi Dabisino Alexich de Budua prete Biladin et Medoe et Radac Crechsish, Maroe Ziucouich, Stoian Radostich et tuti altri Buduani; у другом дијелу — Et de questo fo presente Vocasin Becich cum suo fiuol Lies, Todoro Iurgieuich, et Nicola Radosalich Pastrouich cum suo fiuol Alexa, Iuanis Martinouich cum suo fiuol Raicho, et de Budua fo presente Radac Cherchsich, Jurach Thurich cum suo Fiuol Nicola et Stoian Radostich cum suo fiuol Dabisino, Nicha Buchumiera cum so fiuol Ion, Stanac Bielinoich cum suo finol Ziucho; и у трећем — presenti Nicha Buchomiera, Stoian Radostich, Verle Bubicich, Dabisino Mastroieuch, Radinus Michalich, Bogoe Couac, Vochota maistor*.¹⁶

Повељу је писао Балшин писар, *canzelier Descha*, у Будви. И овдје се наводи, као и у повељама сусједних земаља, да је *scripse per comandamento del signor Balsa*.

Короборација — *che sia manifesto a cadauna persona* — појављује се два пута у тексту, што говори да је повеља показана именованим свједоцима.

¹⁴ Исти, као 12, стр. 67.

¹⁵ Тако је у повељи цара Душана одређена глоба од 300 перпера; Споменик СКА, 3/30, Београд, 1929. У једној другој повељи Душановој усред диспозиције одређена је казна од 100 перпера царству и 100 цркви; Гласник СУД 24/246, Београд, 1868.

¹⁶ Споменик СКА 11/67, 68.

Превод повеље у которској нотарској књизи се завршава, по нашем мишљењу, реченицом »De questo benedete scripture io signor Balsa firmo et confirmo in eterno«, дакле потписом господара Балше, а да је додатак на повељи последице потписа владара касније уписан, последице 1437. године, када је Јарослава Алексић са кћерком приложила дио своје баштине, пред свједоцима и својим зетом Хрвојем Новаковићем, Манастиру светог Николе.¹⁷ Вјероватно је било још додатака који су прецизирали имања дарована Св. Николи, али се то не може видјети пошто недостају два листа у поменутој књизи преписа.

П. Шеровић је објавио у „Историјском часопису“ (бр. V, за 1954—55, Београд 1955, стр. 324—329) текст преписа ове повеље, наводног оригинала, писан ћирилицом, који је сачуван у архиви Карла Бечића. Између овог текста и Калођурђевог превода у которској књизи постоје велике разлике. „Наводни оригинал“ кога је у XVIII вијеку извршен препис вјероватно је представљао доцније прераду повеље, јер се ту запажа настојање да се сви додаци укључе у основни текст и повежу заједничком санкцијом.¹⁸

Ни превод ни препис, међутим, не сугеришу увјерење да је оригинал повеље био јединствен докуменат, „већ да се ради о неколико даровница, које је 1439. године сакупио игуман Пајсије и однео у Котор да се преведу и упишу у которску књигу“.¹⁹

На територији Паптровића очувани су сви топоними који се помињу у повељи Светом Николи: на територији села Челобрдо — Миришта, Жабљак, извор Прасквица, Велики поток, Јазбина; у селу Близикуће — Просино Брдо; у Добронићима — Спиле.

У повељи се наводи велики број имена свједока, што је од велике важности за упознавање етничке прошлости овога краја. Већина имена је словенског поријекла. Међутим, остали су трагови и других народа: свједок Никола Букумира и син му Јон су арбанашког или влашког поријекла. Букумири су свакако били бројно становништво које је на многим мјестима у Црној Гори оставило трагове у мјесним именима.²⁰ Обилато сачувана паптровска грађа омогућава проучавање паптровских племена од краја XIV вијека наовамо.

Из овог документа се могу видјети и друштвени односи током прве половине XV вијека у Паптровићима. Паптровска властела 1413. године заједно са Балшом III гради манастир Прас-

¹⁷ Иван Божић, *Средњовековни Паптровићи*, ИЧ IX—X, 1959, стр. 156, нота 18.

¹⁸ *Историја Црне Горе II*, стр. 130, нота 11.

¹⁹ Павле Мијовић, *Фреске у пещници Балше III у Прасквици*, Старинар, САН IX—X/1958/59, Београд, 1959, стр. 345.

²⁰ М. Шуфлан, *О важности скадарског катастра из године 1416*, Гласник Географског друштва, Београд, 1926, 125.

квицу. Властела је имала своју баштину: Јерослава предаде Манастиру св Николе један комад земље од своје властите баштине (terren proprio del suo patrimonio... Споменик II, стр. 68). Термин „властелин“ задржао је међу Паштровићима посебан смисао: „У *стол од правде*, уз судије и војводе, бирана су и дванаесторица претставника племена; они су називани властела. Властелом су називана и сва она лица која би две стране у спору изабрале и овластиле да отклоне њихове међусобне несугласице или да им процене вредност имања које би хтеле да продају“.²¹

Увод у повељу, који обухвата 17 редака у Споменику XI, стр. 67, писан је латинским језиком, док је остали дио преведен на италијански језик.

Ако се изузме чиновничка навика и мода да неке ријечи пишу другачије него што се чују у свакодневном говору, латински текст у овом документу је доста коректно написан. Нпр., алтернација »и« и »в«: »Pastrouichi«, »presentavit« умјесто »presentavit«, »privilegium« умјесто »privilegium«, па затим алтернација »i« и »j«: »monasterij« умјесто »monasterii«, »privilegij« умјесто »privilegii«, итд. Аутор превода, очигледно, беспрекорно зна језик.

Са италијанским текстом, међутим, аутор има пуно проблема. Пуно ствари он не умије транскрибовати на логичан начин. Нпр., он има мучке да обиљежи италијанско „h“ и „b“ (групе се, ci, ge, gi): »fexe« мјесто »fexe«, »zentilhomini« умјесто »gentiluomini«, па затим недоследност у употреби итал. гласа »с«: »pеса« и »peза«, »Prasquica« умјесто »Prasquiza«, па затим употреба неких врло архаичних израза којих нема ни у Дантеа, као »gliesia« (шпан. »iglesia«), умјесто већ тада уобичајеног »chiesa«, па затим употреба група »ct« и »pt«, које су већ тада биле ишчезле из италијанског, као »scriptura« умјесто »scrittura«, »dicto« умјесто »detto« итд.

Има израза који подсјећају на неке ријечи из шпанског језика, као нпр. »ido alguni«, па завршеци глагола без крајњег „e“: »principar et fabricar«, »gliesia« умјесто »chiesa« и томе слично, али они нијесу шпанског него венецијанског поријекла, јер аутор се, очигледно, служи овом дијалектиком, који се подоста разликује од књижевног италијанског и онда и данас.²²

ПРЕВОД ПОВЕЉЕ:

У присуству племенитог и преузвишеног мужа, господина Албана Сегреда, под пресвијетлом управом Венеције, пречасног

²¹ Иван Божић, *Средњовековни Паштровићи*, Историјски часопис IX—X, 1959, 175.

²² Превод повеље на савремени српскохрватски језик извршио је магистар Милан Ристановић из Београда, који ми је као познавалац латинског и италијанског језика помогао да дамо неке језичке карактеристике текста Балшине повеље.

кнеза и капетана которског, уз присуство грађана града Котора, те уважених поротних судца, господина Драгона де Лука, господина Матеа де Безантис, те господина Луке де Јоко, уз присуство калуђера Пајсија, његовог пречасног оца господина Данила, калуђера, игумана манастира Светог Николе Паштровског, те уз (присуство) осталих калуђера поменутог манастира (поименично), усубујемо се предочити префекту, преузвишеном господину кнезу и капетану и сучима једну привилегију учињену реченом манастиру од стране господара Балше, садашњег господара Зете, у чијој се личној повељи садрже посједи и дарови реченом манастиру, уз молбу његовој преузвишености да нас удостоји својег допуштања да ову привилегију региструјемо у општинском магистрату, у општинским катастарским књигама на вјечна времена (тако већ никако), како не бих ову привилегију изгубио, јер је божја воља да се иста (привилегија) у законитом посједу манастира нађе. Ову достојну и часну молбу преузвишени и племенити господин кнез и капетан и сучи прихватише налажући Стефану Калођурђевићу, словенскоме канжелијеру, да исту привилегију са словенског на латински преведе, налажући мени, Иоану де Луксиа, которском општинском биљежнику (нотару), да исту привилегију коју је речени Стефан, канжиљер словенски превео, од ријечи до ријечи препишем и у званичној форми редигујем и потврдим мојим знаком и именом. А привилегија која се јавно објављује јесте ова:

Текуће 6900, индукције седме, при шестом кругу сунца и при шестом кругу мјесеца. Учини милост милостиви господар Балша милошћу божјом господар Зете са својим племенитим Паштровићима мјесту Свети Никола у Паштровићима, на мјесту званом Прасквица, са Николом Ра(д)осављићем и његовим братом Радичем, са Вукашином Берићем и његовим братом Радаљем, са Десином Андријићем који су... поклонили поједине комаде зирата у власништво Светом Николи за оснивање и изградњу цркве Светог Николе, а за упокој њихових душа у царству небеском када судњи час дође. Први комад земље на коме је подигнута црква, Светог Николе. А испод реченог винограда још један комад зирата који се граничи са водом званом Прасквица све до Великог потока. Трећи комад зирата испод Миришта. Четврти комад зирата испод Јазина. Пети комад зирата по имену Жабљак. У коју цркву речени господар Балша постави свога калуђера и монаха Данила који ће чувати цркву и црквена добра до краја свога живота, а послје смрти реченог монаха Данила нека се стара онај који се у реченом манастиру буде затекао, а кога кумимо богом да речени манастир чува и да се о њему стара заједно са осталим калуђерима који се у њему буду налазили. А таква бијаше воља и заповјед господара Балше и његових великаша и његових калуђера и монаха Данила. А ако се неко усуди да прекрши ову

нашу благословену повељу, да батали, разори или учини каквог зла реченом манастиру, или онима који се у њему буду налазили, нека га стигне кастиг од господина Бога и његове милостиве матере, часне дјевице Марије, и Светог Јована Крститеља, и дванаест апостола и сабора светих отаца што се Никејци рекну, и свих светих. И сүвише да буде присиљен платити казну градском вијећу триста перпера. А ако дође когод (с намјером) да учини какво добро манастиру Светог Николе, нека га благослове сви свеци горе поменути. Амин. А ова благословена повеља бијаше учињена у Будви на пет дана прије рођења господина нашег Исуса Христа. Присутни бијаху: Бурђе Бүрашевић, војвода кнеза Балше и његов син Бүрашин, и поклицар господина Сандаља по имену Алекса Паштровић који се затекао код господара Балше, Которанин Ламбро Пучановић, Паштровић Дабижив Алексић из Будве, свештеници Бјеладин и Медоје и Радич Крешкић, Мароје Живковић, Стојан Радостић и сви остали Будвани. А извршилац овога бијаше пресвијетли војвода Бурђе Бүрашевић. По наређењу господара Балше написао биљежник Деско.

А уза све то ја, господар Балша изражавам благодарност монаху Данилу да буде благословен и крепак, и да је знао свима и свакоме како је монах Данило са осталом калуђерском и монашком братијом купио у Рудоње Митровића комад земље за четрдесет перпера вољом и милошћу господара Балше. А овоме бијаше присутан Вүкашин Бечић са сином Љешом, Тодор Бурђевић, и Паштровић Никола Радосалић са сином својим Алексом, Иван Мартиновић са својим сином Рајком, од Будве бијаше присутан Радич Крешкић, Бүраћ Турић са сином Николом и Стојан Радостић са својим сином Дабиживом, Нико Бүкумира са својим сином Јоном, Станац Бјелиновић са својим сином Живком. А ови комади зирата налазе се, један у Пресину, а други у Спиграма. А поред тога, да је знано свима и сваком како ја, калуђер и монах Михаило остављам своју ћелију и виноград послуже моје смрти манастиру господина Светог Николе монаху Данилу и осталим калуђерима гдје почива тијело моје. Овоме бијаху присутни Нико Бүкумира, Стојан Радостић Верле(?) Бүбчић, Дабижив Мастројевић, Радинус Михалић (или Микалић), Богоје Ковач (ковач), мајстор Вүкота. Ову благословену повељу ја, господар Балша потписујем и потврђујемо на вјечна времена.

И још нека је знано свима и сваком како дође Јерослава са својим кћерима у посјету манастиру Светог Николе и предаде поклон реченом манастиру Светог Николе један комад зирата од своје властите баштине, а речени зират се зове Просија. Речени зират нека буде (прилог) у славу Светог Николе и његових калуђера, а од душа наших на вјечна времена. Овоме бијаше присутан Никола Паштровић са својим сином Алексом, Хрвоје Новковић са својим сином Вүкотом, Кањош са својим сином Радоньом, Остоја Становић са својим...

ПОВЕЉА БРАЋЕ БАЛШИЋ ДУБРОВНИКУ
ОД 17. ЈАНУАРА 1368. ГОДИНЕ

Повеља браће Балшић Дубровнику је најстарија сачувана повеља ових владара. Врло је кратка, истог типа као повеља краља Владислава Хиландару, која потиче из првих година Владисављево владавине.¹ Чува се у Историјском архиву у Дубровнику.

Докуменат је писан курзивом на хартији мало необичног формата: скоро квадратном листу 23 × 17,1 cm. На њему виси зелени печат, који је изломљен. То је свакако заједнички печат браће Балшић, јер је Страцимир, жупан Зете, у својој заклетви папи Урбану V исте године изјавио: *Et sigillum commune postrogum fratrum, cum proprium non habeam, apponi feci.*² Балша Балшић је касније имао свој посебни печат. Повељу је издао у цјелини Ф. Миклошић, („*Monumenta Serbica*“, стр. 177) уз напомену: „*Sigillum. origin. chartac. in c. r. archivo Viennae*“ и Љ. Стојановић („*Старе српске повеље и писма*“, I, стр. 104).

Формулар ове повеље је врло једноставан. На самом почетку је симболична инвокација, институција и инскрипција: † Оџь Страцимира и ѡџь Гюргъ и ѡџь Балше нашии любовнои врати и признателъ, кнезѹ и сѣдилакѹ и властеломѹ дѣрвовѣчкимѹ.

Одмах се наставља диспозиција, која конкретизује двије ствари: I... Простисмо ѡнши царинѹ на дани, како да се не ѕнима царина валѹ и вашинѹ граганиомѹ и вашинѹ трѣговцемѹ, тѣкмо да си хѡде скрѡдно скрѡзѹ нашѹ земљу... II. II по томѹ даемо нашѹ вѣрѹ, и Страцимира и Гюргъ и Балша вакомѹ ѡџь тан царина да е проста вакомѹ касѹ, да се не ѕнима на вѣхѹ до нашега живота.

Дакле, Балшићи праштају Дубровчанима новоуведену царину на Дању и дају им гаранцију слободног кретања и трговине за њихова живота.

Интересантно је напоменути да је у датирању на повељи од христова рођења, са наведеним мјесецем и даном, година писана прво словима тисѣца (1000), а онда бројевима ТЗП. (368), мѣсеца гвѣнара зѣ. дѣнк (17) Записано је и мјесто издавања — Ниже Ширѡкога Брѡда ѡ Лѣшѹ. У датирању зетских повеља овога доба навођено је често и мјесто у коме је повеља издана.³

У короборацији се каже: „И сие записасмо, и тѣи да е вѣрѡвано постависмо нашѹ печатѹ“.

С обзиром на то да у зетским повељама наилазимо на датирање на почетку повеље, по дубровачком формулару (Ф Миклошић, „*Mon. Serb.*“ 183, 1373; Споменик СКА 11, 38, 1379 год.) и на

¹ Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 386.

² Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, XVI, Печат, Глас СКА СХХХII, Београд, 1928, 26.

³ Д. Медаковић, *Историја Црне Горе*, 1850, 24—5; Ф. Миклошић, *Monumenta Serbica*, 1858, 184, 186, 193, 203, 204; Гласник СУД 47, стр. 227; М. Пуцић, *Споменици српски* II, 27.

датирање по рашком формулару, са датумом на крају, може се рећи да се борба између њих завршила у корист рашких, те су ови остали у употреби у зетској канцеларији и послуже, за владе Црнојевића. Наравно, било је и одступања под утицајем оног другог.

Ријетко се може наћи у завршном дијелу повеље тако значајан податак као у овој повељи, где се каже да Балшићи издају ове повељу ꙗзѣиш, кадѣ се диже Фрацимиръ и Гюргъ и паде на Мати, кадѣ идѣхѣ на Карла, са навођењем датума издавања.

Познато је да су се Балшићи са Карлом Топијом и раније сукобљавали, склапали мир и поново ратовали. Једини познати резултат поменутог у повељи похода јесте потчињавање Улциња, који се у прољеће 1368. рачуна у градове Бурбаћа Балшића.⁴

Да се запазити да се овдје не помиње трећи брат, Балша, нако се на почетку спомињу као заједница. Вјероватно зато што је Балша, тада још сувише млад, тек почињао да јавно дјелује.

Из интитулација у повељи сазнајемо да су браћа Балшић, као и други осамостаљени великаши српског царства, колективно господарили. Они као чланови једне породице одлуке доносе заједнички, задржавајући односе какве су имали и приватно.

Три брата задружно управљају Зетом, па је власт заједничко очинско наслеђе. Они су, као жупани, управљали Зетом већ године 1360, што се види из хрисовуља цара Стефана Уроша Дубровчанима, гдје цар допушта да Дубровчани "грѣдѣ с трѣговль и сѣ вѣаквѣмъ кѣпѣмъ слободѣно ꙗзѣиш царѣства ли, и на вѣкѣꙗ царѣства да грѣдѣ или на Зетѣ на Балшикѣ а или на дрѣжавѣ княза Бенслава... (Mop. Serb. 168).

Жупанима их ословљава и папа Урбан V у посланици на латинском језику из исте 1368. године (25. маја). У преводу читамо: „Славним људима Страцимиру и Бурбаћу и Балши, браћи, жупанима Зете, благодат на овом свијету...“⁵

Титулу (наслов) жупана браћа Балшићи су имали до 1369, што се види из једне латинске повеље од 29. јануара 1369, гдје пише: Stracimirus et Georgius ac Balsa fratres Zupani Zente.⁶

Пошто су постали самодржавни господари, Балшићи су себе називали просто ГОСПОДА ЗЕТЕ или како стоји у интитулацији повеља:

— Бурба I: Jure de Balsa, dominus Zente, castellanus Budue;⁷

— Балша II: magnificus dominus Balsa Balsich, Gente Canine et Aualone dominus;⁸

⁴ *Историја Црне Горе II*, стр. 27.

⁵ А. Милошевић, *Историјска грађа, Средњевјековне латинске повеље и буле, Историјски записи*, 3—4, стр. 184, Цетинје, 1949.

⁶ А. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium*, Romae, 1863, I, 261.

⁷ Ч. Мијатовић, *Балшићи*, Гласник СУД, XLIX, 173.

⁸ К. Јиричек, *Споменици српски*, Београд, 1892, 11 (по Љубићу).

— Балша II, од 1385: Ја Балша, милости Божјом дука драчки и јоште;⁹

— Бурџа II Страцимировића, 1386 год.: Ја у Христа Бога благовјерни и самодржавни господин Бурџа свој зетској и поморској земљи;¹⁰

— Балше III од 1420; Ја самодржавни господин Балша, по милости божјој дука велики и господар земљи Зетској и свему Западному приморју;¹¹

— Балше, од 1379; Ја господин Балша по милости Божјој.¹²

На италијанском и латинском језику Балшићи се називају de Balsa, или de Balsiis.

Текст повеље према Миклошићу:

† ѿ ѿдѣ Ср(а)цимира и ѿдѣ Гюргѣ и ѿдѣ Балше нашоно любовнои брати и прииштелѣмъ кнезѣ и сѣдишѣмъ и властѣломъ дѣбровѣчкѣмъ. како приде ѿдѣ васѣ властѣланнѣ васѣ и поклансарѣ Иѣке Менчетикѣ, и говори ни ѿдѣ васѣ ѿдѣ наше братѣе за царинѣ, кою смо поставили на Дани, и ми нашега ради молениа, тѣмъ и ради поклансара нашега а нашега ради брата и прииштели срѣчаного Иѣкѣте простисмо ѿнѣи царинѣ на Дани, како да се не ѡзнима царина вамѣ и вашинѣмъ градиномѣ и вашинѣмъ трѣговцѣмъ, тѣмъ да си ходѣ свободно скрозѣ нашѣ землю, а да имѣ нѣ ѣ на вѣхѣ тези царине ни нѣе кое задѣве, и по томѣ даемо нашѣ вѣрѣ ѿ Ср(а)цимирѣ и Гюргѣ и Балша вакаомѣ ѿдѣ нашега града, греди ваки сѣ трѣгомѣ, а на нашѣ вѣрѣ тѣи царина да ѣ проста вакаомѣ васѣ, да се не ѡзнима на вѣхѣ до нашега живота. и ѿдѣ рождаства христовѣ до снѣга записаниа тисѣща и .тѣѣи. лѣтѣ. и снѣ записасмо ниже Широкого Брода ѡ Лѣшѣ, кѣди се диже Ср(а)цимирѣ и Гюргѣ и паде на Мати, кѣди идѣхѣ на Караа, мѣсеца гѣнара .ѡ. дѣнь. и тон да ѣ вѣкровано, постависмо нашѣ печатѣ.

⁹ Monumenta Serbica, 202.

¹⁰ Исто, 203.

¹¹ Гласник СУД XLVII, 228.

¹² Ф. Миклошић, Mon. Serb., стр. 193.

¹³ Ф. Миклошић, Monumenta Serbica, 177.

ПОВЕЉА БУРБА БАЛШИЋА ДУБРОВНИКУ
ОД 30. МАЈА 1373. ГОДИНЕ

Када је Бурба Балшић у мају 1373. године запосио Конавле, Требиње и Драчевицу, као нови сусјед Дубровника написа властели дубровачкој, својим пријатељима, повељу 30. маја, којом даје слободу пролаза њиховим трговцима и људима босанскога бана који путују у Слано или Дубровник. Истима даје слободу изласка из Дубровника, а уколико дође до свађе између њега и босанскога бана он ће Дубровчане обавијестити „књигом“ да би се сваки Дубровчанин могао вратити „за недјељу“ према „књизи оној“.

Издање овог документа налазимо у „Српским споменицима“ Карано — Твртковића,¹ под бројем 72, рађено према повељи која се налази у збирци ћирилских повеља Дубровачког архива. Као већина повеља Балшића Дубровнику, и ова је доста кратка, без уводних дјелова.

На почетку је симболична инвокација (крст). Интитулација Господинь Гюргъ — је на самом почетку диспозиције, у којој се даје слобода кретања Дубровчанима преко Конавала.

Слиједи датирање: писана мѣсеца мѣа .л. днь, па мјесто писања: „Ѡ Конавлѣ“.

Нема помена свједока, ни писара, као ни потписа владара. Скраћиване су углавном ријечи које су често употребљаване, и то натписивањем слова и Гднь — господинь (2 X), свад (свађа), шдѣ, писна (писана), мѣа — мѣсеца, днь — днь, недлю — недјељу. У ријечи дѣвровчци употријебљен је знак за скраћивање умјесто полу-гласа (ѣ). Интересантно је да је овдје извршена палатализација, вјероватно под утицајем ријечи Ѡ дѣвровницѣ, употријебљене два пута непосредно прије ове.

Ђ се обиљежава са г — Гюргъ . ѣ, Ѡ, Ю се правилно употребљавају, али ЈѠ је изостављено. Ѡ налазимо само у ријечима: свомь, шдѣ, шонзи. Пише се искључиво Ѡ за слово у.

ТЕКСТ ПОВЕЉЕ:

† Дае верѠ Гднь Гюргъ. Властеломь дѣвровчкимь приателемь своимь. За люди бана босньскога. трговцѣмь поносникомь. влахомь. ктогоде грѣде на Слано кои и немь пѣтемь Ѡ дѣвровницѣ. вѣра наша поки Ѡ дѣвровницѣ слободно. и излести изъ дѣвровника слободно. нѣгли ако се вѣ некога свда ѣчинила мѣга мноомь. и мѣгю баномь босньскимь. да га гднь гюргъ. даю момь приателемь дѣвровчаномь ѣѣсти книгомь словомь како смь сваднь

¹ Павле Карано — Твртковић, *Споменици србски или старе рисовуље, дипломе, повеље, и сношенија босански, српски, херцеговачки, далматински краљева, царева, банова, деспота, кнезова, војвода и властелина*, Београд, 1840, б. 72, стр. 90.

званомъ, а приевши книгѣ сию властеле дѣбровчци. Да се може всеки оудъ
нихъ вратити. словодно домомъ за неделю. по книзѣ шноизи. писна мсца
маш .л. днь. 8 конавѣк.

(м. п.)

БУРАБ БАЛШИИ, 30. НОВЕМБРА 1373. ГОДИНЕ,

Прве сачуване зетске исправе писане су према дубровачком формулару. Управо таква је и ова којом се Бураб Балшии, брат му Балша и синовац Бураб куну на мир и пријатељство и на држање старих уговора с Дубровчанима, које су имали Бурбеви пркви шинѣ пркви.¹

Под ријечи „Мој први“ треба схватити Бурбева старијега брата Страцимира и оца Балшу, а под „них првим“ Бураб вјероватно подразумијева дједове своје, што наводи на закључак да су Балшии потицали од властеле. За међусобне односе Балшии интересантан је податак да се у овом документу помиње „млади Гурѣ“ као активан, мада је по дотадашњем реду страјешинства требало да Балша II прихвати власт над Балшии замљама.

Исправе су у Зети у XIV вијеку важиле као неоспорно доказна средства, те су и дубровчани сматрали да зетске повеље имају пуну правну вриједност.

Што се формулара тиче, ова се повеља може сматрати као карактеристична за повеље писане у зетској канцеларији. Иначе на формулар зетских повеља преплићу се разни утицаји: дубровачки, рашки, босански.

На почетку повеље Бурба Балшии од 1373. године је симболична (†) и вербална инвокација „Къ или шѣца [и сина и светого дѣха амина“. Слједи датирање: Рождѣства тисѣца и .л. и .о. и .г. лета, мѣсеца новембра .л. днь.

Институција је врло кратка: **И** Гурѣ Балшии,² а одмах затим је заклетва, гдје се Балша куне Дубровчанима „Ѧ светои Богородици 8 нихъ великои цркви на мокеѣ светого Еласна и нихъ светиѣхъ, кои почиваю 8 нихъ цркви“.

На заклетву се наставља диспозиција, у којој Бураб потврђује Дубровчанима старо пријатељство и повластице па каже:

„Потвориѣхъ и поставихъ ш-ними вѣрѣхъ и клетвѣхъ, како да имъ сѣмъ приатељъ, та и мон братъ Балша и мон синовецъ, млади Гурѣ, и тко вѣде оудъ мога племена . . .

— Да вљудѣ и шварѣю и помагамъ вашамѣ градѣ дѣбровникѣ и вашемѣ грацининѣ вѣсѣдѣ.

— И шѣ се швѣкавамъ врати монѣ дѣбровѣчкимъ властеломъ ако тко шѣоке зло шчинити дѣбровчанинѣ или нихъ владанню, да ихъ вљудѣ и помагамъ, нихъ и нихъ владеннѣ и нихъ, трѣговце кои ходѣ по момѣ владенню.

¹ Ф. Миклошић, *Мон. Серб.*, 183.

² Исто, стр. 183.

— И ако тко що избѣи с моѣи земли . . . , из Гюргъ . . . да га дами властелии дѣровчании, а ти да имъ плакю.

— И царине коѣ нѣсѣ биле с цара Степана, да имъ, да имъ нѣсѣ ни с лне ни с мога брата Каше, ни с мога синовца, младога Гюрга.”

Затим уговара за српски доходак, који се исплаћивао на св. Димитрија, да ако ко буде цар и господин Србима и властели и земљи српској, да нијесу дужни Дубровчани дати доходак њему, него ономе ко буде господар земље око Дубровника. Ове ријечи Бурђеве наводе на закључак да се он надао да ће се успоставити српско царство и да ће бити господар српској властели, те да је он спреман да се покори законитом цару.³ Повеља се завршава потписом *милосника* Драгаша Косачића с навођењем мјеста писања (у Дубровнику) и именом писара Витка.

У овом завршном дијелу се каже да је повеља писана ”повелкииень господина Гюрга,⁴ што је врло често у зетским повељама, тј. наглашава се да су повеље писане по наредби и заповједи владара.

Оригинал овог документа је писан скорописом на хартији. На полеђини документа пише: *Povelia pactorum comitis Ragusii cum domino Georgio de Balsa Fatta in MCCCLXXIII*. Чува се у Дубровачком архиву (M 179. ћирилица, 118).

Ову повељу су објавили: Ф. Миклошић („*Mon Serb.*“ број CLXXIII), Љуба Стојановић („*Старе српске повеље и писма I*“, 1929, стр. 106—7), Т. Смичиклас („*Cod. dipl.*“ књ. XIV, 554), и према овом последњем С. Антољак („*Помоћне историјске науке*“, стр. 90—91).

С обзиром да има неких мањих разлика међу поменутих издањима, ми овдје дајемо још једном текст ове повеље с оригинала. Скраћенице, интерпункција и све остало је као и код оригинала. Истина, на мјесту гдје је текст оштећен од печатног воска реконструкција је вршена уз помоћ текста код Миклошића. То тамно мјесто захвата у три реда (3, 4, 5) по три ријечи и у једном реду двије ријечи. Једна мала тамна мрља је и на почетку четвртог реда, која обухвата само ријеч — *смиѣ*.

Лист папира на којем је повеља писана је формата 30 × 22,3 см. У доњем десном углу повеље је воштани печат, доста оштећен, а слова на њему су тешко читљива због фрагментарности. Лист је био пресавијен на три једнака дијела по дужини и једном по ширини, па се на мјестима пресавијања виде мања оштећења.

Заклетва владара, свједок Косачић, потпис писара Витка и печат су јемство, у овој повељи, да ће се обје стране држати договореног. Бураџ се куне у цркви светом Богородицом, на часни

³ А. Мајков, *Историја српског народа*, превод Б. Даничића, Београд, 1876, стр. 88.

⁴ Т. Смичиклас, *Codex dipl. XIV*, Загреб, 1916, 554.

крст и на свете мошти, и све свете, да би потврдио што је записано. Заклетва се највише налази у босанским документима, па је отуда и дошла у зетски формулар.

У првим зетским повељама не налазимо свједоке; него се на крају стављају имена неколико милосника, ријетко само једнога (као што је случај у овој). Из Законика цара Душана се види да милосници нијесу били добровољни свједоци, него прије људи којима је била дужност да посвједоче да је повеља истинита (чл. 67). Милосници су само свједочили да је докуменат истинит, а нијесу могли јемчити за извршење ријечи господара.

На крају ове повеље нема Бурђева потписа, што Балшићи иначе ријетко чине, ваљда због печата којим се доказивала истинитост.

Интересантно је у овој повељи мјесто гдје Бураћ каже да ће намирити дубровачке трговце својим новцем, кад не могу да нађу кривца и њега самога да му даду. Ову необичну одговорност владоца према Дубровнику срећемо и раније, од Уроша I, код његове жене Јелене, Дечанског и касније деспота.

Дипломатички брзопис којим је повеља писана има неколико уочљивих карактеристика, типичних за дубровачко подручје са околином у XIV вијеку: **к** — у којег је црта која сијече уздужно стабло овога слова угнута у облику лука окренутог надоље; дугачка усправна линија слова **а** је извијена: **α**; слово је написано у једном потезу **ѿ** и налик на број 6; **В** чува свој традиционални брзописни облик квадрата; **Ч** је слично латинском **с**, али му је лијеви крак краћи од десног и асиметрично је: **γ**; Усправно, троног **Т**.

Г и **Р** имају продужену усправну линију, која је извијена и излази у доњи међупростор. Разликује се само по томе што се умјесто кружића код **р** налази заобљени врх код **г** који прелази у усправну црту (**φ** = **р**; **α** = **г**).

Код **З** горњи дио слова је угласт, а доњи дио косо залази у доњи међупростор:

Слово **Љ** има облик какав је имало и у канцеларији Немањића, а могло се писати из два потеза: **γ**. Рачvasti дио је увијек био изнад горње линије реда, а кружић на доњој линији. **И**, коначно, развучено, наредно слово **и**, када стоји на крају ријечи. Међутим, на другим мјестима писано је тако да лијева унутрашња линија прелази у доњи међупростор: **и**

Скраћиване су ријечи које се редовно употребљавају у црквеним и оваквим текстовима: Христос, дух, син, отац, амин, света, Богородица, крст, брат, цар, господин, месец, дан.

Гласови **ћ** и **ѿ** означавају се са **кѿ**, **ки**, **гѿ**, **гю**, **ги**. **ѿ**, **иѿ**, **ю**, **иѿ** се досљедно употребљавају.

Сраћивање ријечи је вршено и писањем наредних слова — **д**, **с**, **т**, **х**, **и**, **к**.

Интересантно је да се овдје бројна вриједност слова означава посебним знаком — титлом, али неуобичајеном — у облику слова **χ**. Само је број 1000 написан словима — тисѿца.

ТЕКСТ ПОВЕЉЕ

† Къ имѣ шца и сна и стго дха амнь. Рождьства Хсва тисуца и .т. и.о. и .г. лѣта, мсца новбра .л. днь. **И**а Гюргъ балшик, како догохъ с Двѣровник и старо приѣтелство коѣ сѣ имали мон прѣви, шнихъ прѣвим, потврдьнихъ и поставихъ(шними вѣрѣ и клетвѣ и клѣхъ нима се с стонъ вци с нихъ великои цкви на четномъ крстѣ и на моѣ стго Еласна и ннихъ стиѣ ко(и почиваю с нихъ цк)ви како да им (сми) приѣтелъ та и мон братъ Балша и мон синовъ, млади Гюргъ, и тко вѣдѣ ѡд мога плѣмен(а да блюду и шварю) и помагамъ вашему граду Двѣровнику и вашему градиннику всудѣ кудѣ шблалъ и кудѣ могу досеки и ш(це се швѣкавалъ в)рати моѣи Двѣровчкимъ властеломъ ако тко усхоке зло учинти Двѣровчанину или нихъ владанню да ихъ блюду и помагамъ нихъ и нихъ владанню и нихъ трѣговце кои ходѣ по моѣ владанню и ако тко цю изгуби ѹмоѹю . . . земли или ѹ моѣ владанню та Гюргъ ако не ѹзмогу имати кривца . . . да га дамъ властеломъ двѣровчкимъ а та да имъ плакю и царине коѣ нѣсѹ биле властеломъ и трѣговцемъ двѣровчкимъ да имъ нѣсѹ ни ѹ лне ни ѹ мога врта Балше ни ѹ мога синовца младаго Гюргя коѣ имъ нѣсѹ биле ѹ цра Стѣпана и ако тко бѹде цѣрь гднь срблемъ и властеломъ и земли србскои да нѣсѹ дрѣжани властеле двѣровчки дати имѣ дохѣдька више писаного и колико ко вѹду господарѣ швонзи земли прилѣрскои коѣ ѣ школо двѣровника да ми даю властеле двѣровчки дохѣдька ако ли не вѹду да посла за нихъ не ималъ ни еднога са дохѣдькѣ.

† оѣ томѹ и мѣстникъ Драгашъ косачникъ.

† Повѣклиемъ гна Гюргя логофѣтѣ Битко писа мсца новбра .л. днь ѹ Двѣровнику.

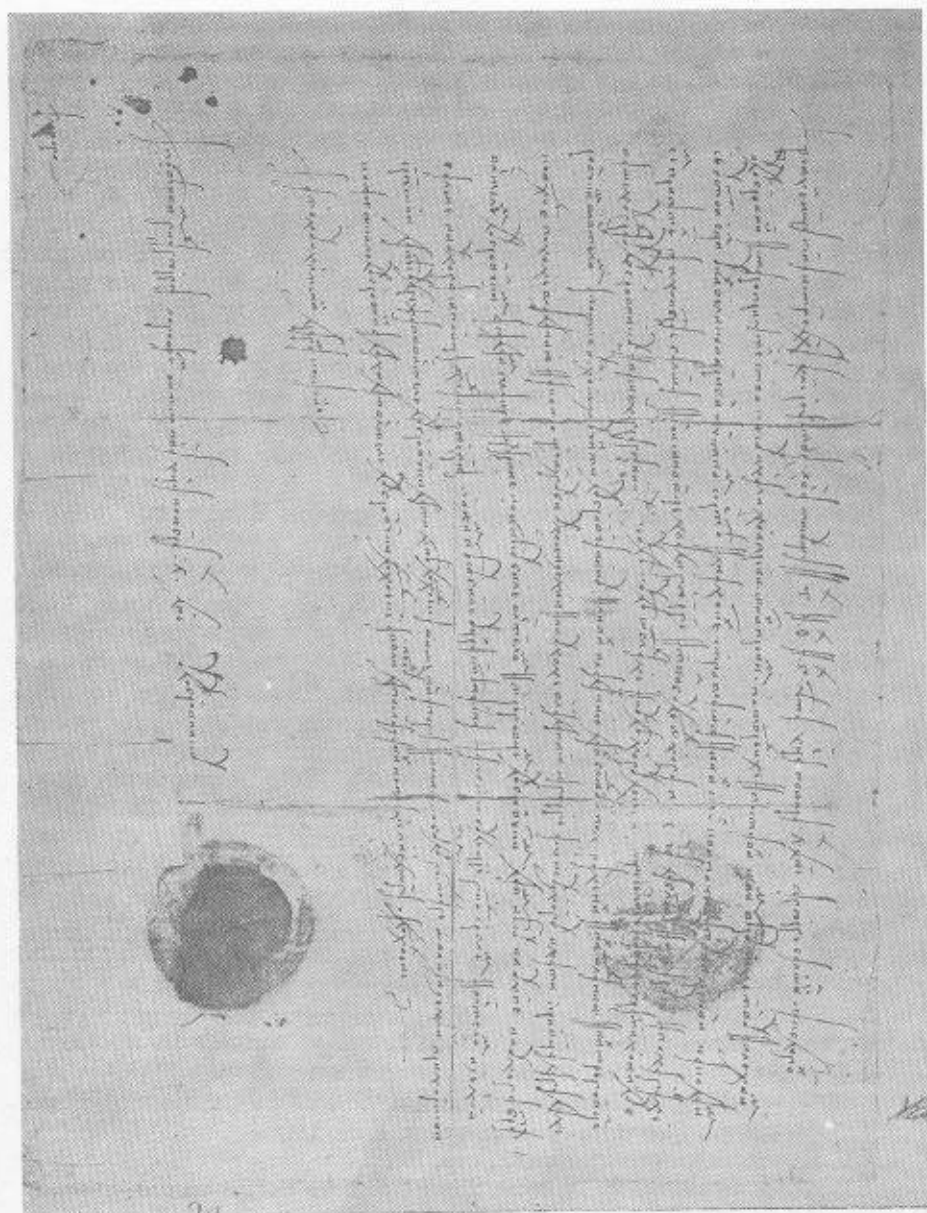
ДВИЈЕ БАЛШИНЕ ПОВЕЉЕ ДУБРОВЧАНИМА, ИЗ 1379. И 1385. ГОДИНЕ

Владавина Балше II може се везати за јужне области Вало-не, Берата и Драча, гдје је и доживио највећи успјех, добивши титулу дуче. Код Берата је и живот изгубио ратујући с Турцима. Мада се мало зна о Балшином дјеловању у јужним областима, до нас су дошле двије његове повеље Дубровчанима из овог периода.

Прва је писана 1379, новембра 20, у Ратцу, а друга 1385, априла 24, у Тузима.

По формулару и терминологији обје су веома сличне, па их зато и дајемо упоредо: почињу симболичном инвокацијом (†) и интитулацијом — **И**а Балша (та господинъ Балша), која је повезана са формулом побожности — по милости Божије (по милости Божишмъ)¹

¹ Ф. Миклошић, *Mon. Serb.*, 193 п 202.

Копија повеље Бурата Башића Дубровнику 1373. год. (Дубровачки архив, М 179, ћирилица, 118).

Овај епитет у титули употребљавали су и прије српски владари (цар Стефан Душан у повељи Лесновском манастиру од 1347—1350. каже да "по милости Божији, како подвигохъ санъ краљевъ-ски на царство"^{1a} Констанција да владалац влада "по милости Божијој" заснована је на апостолском учењу да нема власти ако није од Бога. „Милост Божја“ је кријепила и подизала владаочеву власт у држави и свједочила о потпуној самосталности и независности. По милости Божјој се могао назвати само онај владар који није зависан од људске милости.²

У следећем дијелу повеље, у диспозицији, Балша потврђује повластице које су Дубровчанима дали брат му Бураћ и цар Стефан, о слободи и безбједности дубровачких трговаца у његовој земљи, и да плаќаю царинѣ, како е прѣко вилѣ, по .v. динара ѿ мантне.³ Ово конкретно поимање царине у зетским уговорним повељама сасвим је неуобичајено. У овој другој повељи (вд 1385) Балша се чак обавезује да ће плаћати све "цѣ се наге да сѣмъ дѣлжнѣ трѣговцѣмъ дѣвровачкимъ".

Санкција утврђује диспозицију пријетњом Балше да "кто ан дрѣвне потворнѣ сѣе више зписано, такови да плати .е. сѣтъ перѣперѣ, и да е невѣрнѣ; и такои даю вѣрѣ мою и монѣхъ властѣа, да не потворѣ сѣе писанне до мога жикѣта".

Датиране су различито: прва "въ лѣто ≠ swm; мѣсеца новѣбра .к. днѣ, § Рѣтъцѣ"⁴ друга "въ лѣто рождѣства Христова на тисѣкѣ и .тпе., мѣсеца апрѣла .кд. днѣ, § Тѣвѣхъ вѣнѣз Пѣлѣ"⁵

Дакле, године су биљежене од стварања свијета и од рођења Христа. Интересантно је да Д. Милаковић^{5a} погрешно датира повељу од 20. новембра, са 1380. годином, иако је познато да је то 1379. И овдје се наводи мјесто издавања, што се стално понавља у зетским повељама.

Као завршна формула у повељи писаној у Тузима 1385. године наводи се свједок "милостинѣкѣ прѣтови (с)тарѣ Филинѣ".

Поменути прѣтовѣстијар Балшин је у ствари млетачки трговац Филип Барели, који је имао код Балше земљишне посједе⁶ Нешто касније он се јавља као прѣтовѣстијар господара од Драча Бурђа Топије. Овај се човјек могао сматрати као представник латинског живота у Зети.⁷

^{1a} С. Новаковић, *Законски споменици*, 677.

² Т. Тарановски, *Историја српског права*, I, ст. 131.

³ С. Новаковић, *Законски спом.*, стр. 196.

⁴ Ратац је манастир са црквом, храм Пресвете Богородице, код Бара, о којем дајемо цијело једно поглавље.

⁵ Ф. Миклошић, *Monumenta Serbica*, 203.

^{5a} Д. Милаковић, *Историја Црне Горе*, 32.

⁶ *Историја Црне Горе* II, 46.

⁷ Ч. Мијатовић, *Балшићи, скице за историју Зете*, Гласник СВД, XLIX, 1881, 211, нота 3: («Dominus Georgius Topia... Miserit ad nostram presenciam... Phylippum Barelli de Veneciis prothovestiorum etc»).

Додатак уз титулу „ДУКА ДРАЧКИ“ Балша је преузео од Анжујаца! Поред ове повеље Балша се још једном помиње као „дукс“ Драча, што очито говори да је он успио да за кратко вријеме загосподари Драчем.

Занимљива је формула „створих милост граду Дубровнику“, која је препоручена још у Душановом Законнику као судска формула за одбрану дарованог земљишног посједа, а која у Балшиној повељи од 1379. године значи гаранцију неприкосновености и слободе дубровачким трговцима да иду куда им је драго по Балшиној држави и тргују житом.

Упорјебивањем повеља српских владара констатовали смо да се ова формула јавља још у повељи Стефана Првовјенчаног (1205 г.), која гласи: „милость створи“,⁸ затим у двијема повељама истога краља Дубровнику (око 1220) „сиковоу милость створи краљекство ми“, и „дадо е краљекство ми милость“⁹. Слично је и у повељи краља Милутина породици Жаретић: „Ѡ милостию краљевства ми“.¹⁰ Потпуно исто је и у повељи краља Стефана Драшана Дубровнику око 1334 г.: „Створи милость краљекство ми веѣмъ троговцемъ дубровачкимъ“.¹¹

Дакле, може се рећи да је у зетске повеље ова формула дошла под утицајем рашких формулара, као наставак једне традиције.

Карактеристично је да су повеље и трговинске повластице зетских владара дариване Дубровнику у ствари једнострана документа. Њима се само чува мир и пријатељство потребно за трговину, а често потврђују раније дароване повластице. Само су ријетки изузеци одређивали дејство и примјену на територији обје државе, како Зете тако и Дубровника.

Обје повеље на крају имају печат. На оној из 1385. печат је воштани, изломљен, а папир на којем је писана доста општећен. Писане су на хартији мањег формата, брзописним типом ћирилице. Налазе се у Дубровачком архиву и доста су добро очуване, осим на прегибима оне писане „Ѡтѣзѣхъ“ Досад позната њихова издања су: Миклошићево,¹² Љ. Стојановића¹³ и С. Новаковића.¹⁴

Ова се издања међусобно подударују, а разликују се само у томе што Новаковић свуда досљедно пише оу умјесто Ѡ и ѡ умјесто ѡ Што се тиче интерпункције, најтачније је издање Миклошића.

⁸ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I, 40, бр. 45.

⁹ С. Новаковић, *Зак. спом.*, стр. 138 и 137.

¹⁰ А. Соловјев, *Архив за арбанску старину, језик и етнологију*, III, 1926, 117—125.

¹¹ Ф. Миклошић, *Mon. Serb.*, 120.

¹² Исто 193 и 202.

¹³ Љ. Стојановић, *Старе повеље и писма*, I, 109.

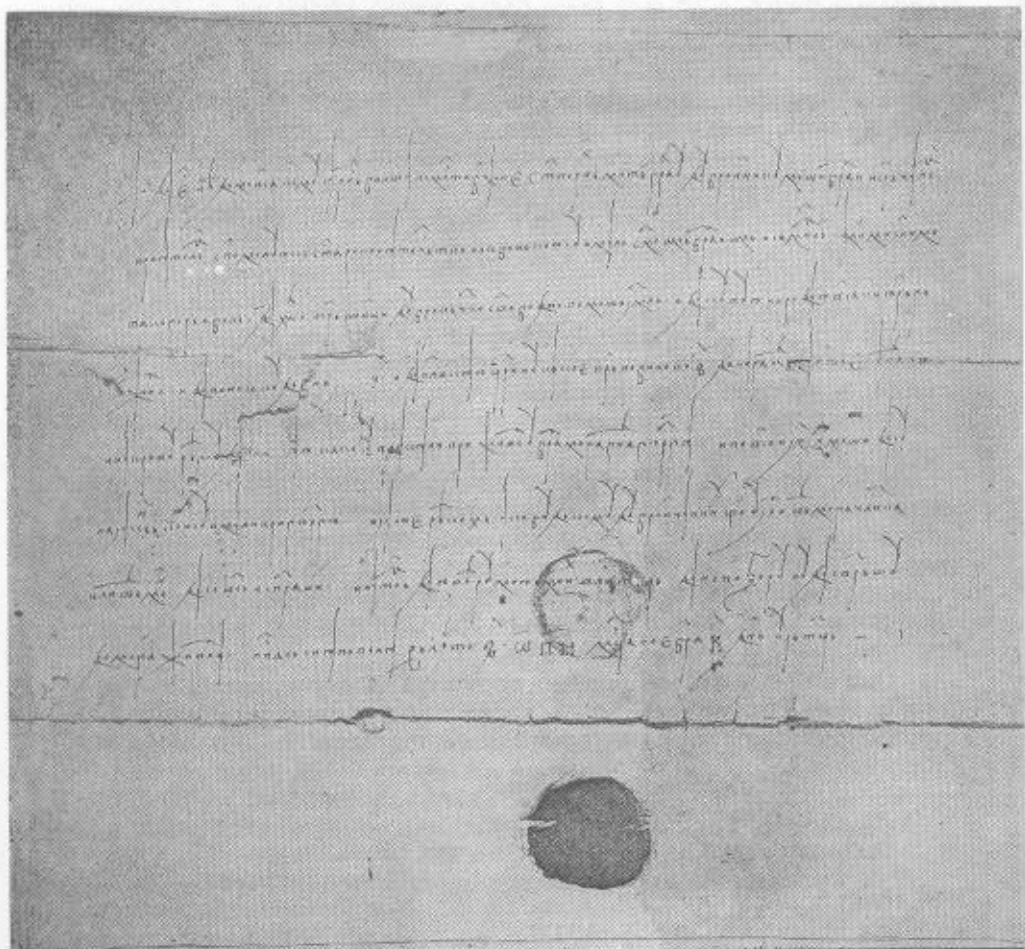
¹⁴ С. Новаковић, *Законски споменици*, 196 и 197.

Скраћивање ријечи је вршено суспензијом, углавном црквених ријечи — милости, вожиом, месеца, дан, цара — али и надредним уписивањем слова **С**, **Т**, **М**, **Н**, **Д**, **Б** и **К**, већином при крају ријечи.

У повељи од 1379. ријеч **єсть** скраћена је тако што је изнад **Ѣ** уписано **С** са знаком кратице која обично у себи садржи и вриједност за **Т**. Међутим, у документу од 1385. ријеч је написана комплетно, али са словом **С** изнад реда. Овдје се и у скраћеници предлога **-ѡтъ пише ѡдъ** што показује рефлекс изговора.

Ѣ је досљедно писано свуда осим у ријечи грчког поријекла **Стефанъ** у којој је извршена замјена са **Ѣ**.

Ѣ и **Ѣ** се редовно обиљежавају са **К** и **Г** уз које стоје **Ь**, **Ю**, **Ю**.

*Копија Балшине Дубровнику 1379. год.
(Дубровачки архив, М. 179, ћирилица).*

† Да естъ вѣдомо всакомѹ. и господинь Балша по милости божиє створи хъ милость градѹ Дѣбровникѹ, моши брати и сръчанемъ приителемъ, споменѹюке старо приительство и любовь, кою сѹ имали с мошмъ братишмъ и сѹ мношмъ, а ми мислимо такогере и боле, да хъде трѣговци дѣбровчкн свободно по моши земан, и да кѹпѹю и продаю всакн трѣгъ и жнто, и да поносе, кѹде е нимъ (драг)ш, и да плакѹю царинѹ, како е прѣво бнло, по .ѣ. динара шть манти, а на Даню и на Крнеѹ Рѣкѹ да плакѹю, како сѹ плакман при животѹ брата мога, господина Гюрги, и во всон земан моши да сѹ на законѹ, кон сѹ имали при Гюргю; и за снѣ рѣкохъ, ако бѹде комѹ дѣбровчанинѹ цю ѳзито шдь мога члочека или шдь мене, да се все исправи. и на томъ даю вѣрѹ мою и монхъ властель, да не потверѹ, нѹ да сержшѹ до мога живота. писа се снѣ повеља въ лѣто .х.ѳлпн., мѣсца новбра .к. дѣнь, ѳ Рѣтаць.

† И Балша, милости божишмъ дѣка драчки и шпе, имамъ хотение, пишѹ и повелевамъ, да естъ въ свидение всакомѹ чловекѹ, како доге къ мнѣ покланнрь Мате Жѹрьговникъ шдь града Дѣбровника, и говори ми за работѣ и за трѣговце и за слободѹ и за повеље господина ми и брата ми Гюрги и мое, и ѣ видѣвъ негово добро говорение шдь приитель монхъ властель (града) Дѣбровника хотєки, да естъ любовь стара мѣгѹ нами, пачѣ потвергюю (повеље брата ми Гюрги и мое, како да сѹ тѣрьде и непоколекиме, и како да хъде нхъ трѣговци по моши земан, да слободно кѹпѹю и продаю безѹ ннѣ(днѣ за)баве; и ако (нимъ) кто ѳзме цю любо силомъ, ѣ да плакю шдь мое кѹкѹ, а ѣ да пишѹ (крнеца); и трѣговци, кон минѹю ѳ Сръблѣ на Даню, да не плаѣе ница, ни да плакѹю... царннѣ нн бродове, кое нѣсѹ имали

*15 Ф. Миклошић, Monumenta Serbica, 193.

законъ ѿ цара Стефана и ѿ Гюрги; и що се наге да съмь
 длъжнъ тръговцемь дѣрочачкимь, да нмь испраю; и
 ако се сячн, да се разъне дрѣво дѣрочко ш. моши
 землѣ, да нѣсть инкто волнъ що ѡзети нли забавити. и
 (кто) ли дръзне потворнѣ снѣ више ѡписано, такои да
 плати .г. сътъ перьперь, и да ми е невѣрнъ; и такон
 даю вѣрѣ мою и монхъ властель, да не потворѣ снѣ пи-
 сание до мога живота. а писа се снѣ повелѣ въ лѣто
 рождьства христова на тисвкю и .тпе., мѣсеца апрѣли
 .кд. днь, ѿ Тѣвѣхъ близѣ Пачи. а томѣ милостникъ про-
 товн(с)тарь Филипъ.

Лист хартије на којем је писана повеља „у Ратцу“ форма-
 та је 29,6 × 27,6 cm. Округли печат је на средини листа и на ње-
 му пише: печатъ гюрга. влшика. Ова друга је нешто ужа, лист
 формата 29,6 × 20,5 cm. Оштећења по првом прегибу захватају
 12 од 18 редова текста, али имамо издање настало прије оште-
 ћења документа. Највише су оштећени 8, 9. и 10. ред. У десетом
 реду недостаје десетак слова. На изломљеном печату остало је
 само мјесто на којем се налази ријеч — Балеа.

ПОВЕЉА БУРБА БАЛШИБА ДУБРОВНИКУ ОД 27. ЈАНУАРА 1386. ГОДИНЕ

Примјером својих старих пошао је и Бураб Балшић, на 27.
 јануара 1386. године под Скадром потписа повељу Дубровчани-
 ма, којом им потврђује раније дате повластице.

До сада позната издања овог документа су Ф. Миклошића
 („Mon. Serb.“, 203, „Србски споменици...“, 71) и С. Новаковића
 („Зак. спом.“, 198).

Оригинал повеље се налази у Дубровачком архиву. Писана
 је брзописом на листу хартије средњег формата, скоро квад-
 ратног облика 29,6 × 29 cm. Текст је очуван, мада доста избли-
 једио, док је печат добро очуван пошто је заштићен папиром.

Повеља почиње симболичком инвокацијом и доста дугом
 арентом: ”Ѧ величюна сило прѣсветаго дѣха, Коже славили въ троици,
 въ штыци же рекѣ и синѣ и въ светѣльн дѣстѣ, троице прѣсвета, слава твоѣ,
 въ те бо крѣстихъ се, и товою принохъ вождьствьнѣю благодѣть процисти
 ми шдрасли богосадики въ родѣ моень молитвами и доленненьмъ светихъ
 монхъ прѣродителъ Симеона Немане, прѣваго миро(точьца) срѣпскаго и
 светителя Бави, по про... въ светихъ своихъ...”¹⁰

¹⁰ Исто, 202.

Дакле аренга се састоји од цитата из Болоњског псалтира 323, псалама 67, 36 ("Дивенъ Б(ог)ъ въ св(а)тыхъ своихъ Б(ог)ъ и(зра)и левъ", који се слаже са грчким оригиналом "Θεομυδτόζ ὁ υεδζ εν τοτζ ὀδίοιζ αὐτοῦ, ὁ υεδζ βραχλ", а говори о потреби слављења Бога и пресвете Богородице, о молитвама светих прародитеља Симсона Немање и Светог Саве. Оваква аренга се не јавља у другим повељама Балшића, а служи као поука за експозицију и диспозицију последице ње. Упоредивањем текста аренге и цитираниог псалма (Болоњског псалтира) примјећује се да је писар ове повеље додао и неке своје ријечи. Са сигурношћу се може утврдити да су наши средњовјековни писари по правилу цитирали свето писмо напамет, прије свега оне дијелове који су се употребљавали свакодневно у цркви. Наравно, често има разлике и у појединим ријечима.³

У сљедећој интитулацији Бураб себе назива: "азъ къ Христа Бога благоуверни и самодръжавни господињ Гюргъ всен зетскои и поморскои земли".

Наставља се промуглација "де юсть къ свѣдѣнне въсакоемъ чловеку", која упозорава јавност на исправу.

У експозицији се каже "како догвоше къ мнѣ поклансарие, кнезь Симе Евникъ и Идкѣ Гвндѣликъ вѣдъ града Дѣвровника, и говоудише ми за работѣ и за свѣбоду и за троговце и за повеље, кое сѣ имади зъ господомъ и зъ господиномъ и родителемъ моимъ Брацилиромъ и зъ Гюргиемъ и зъ Балшомъ". То је и претходило издавању исправе.

Послије експозиције слиједи диспозиција, чију је правну садржину Новаковић поделио на седам цјелина: Бураб Дубровчанима потврђује раније дате повластице његових предака Страцимира Бурѣа и Балше, да дубровачки трговци могу слободно трговати по цијелој његовој земљи и мору, да ће им они надокнадити уколико им неко нешто узме и да плаћају царину онакву каква је била за вријеме цара Стјепана; да продају со само онамо гдје је продавана за цара Стјепана и да купују жито на његовим ријекама, с тим да плате по два динара за једну мантију.*

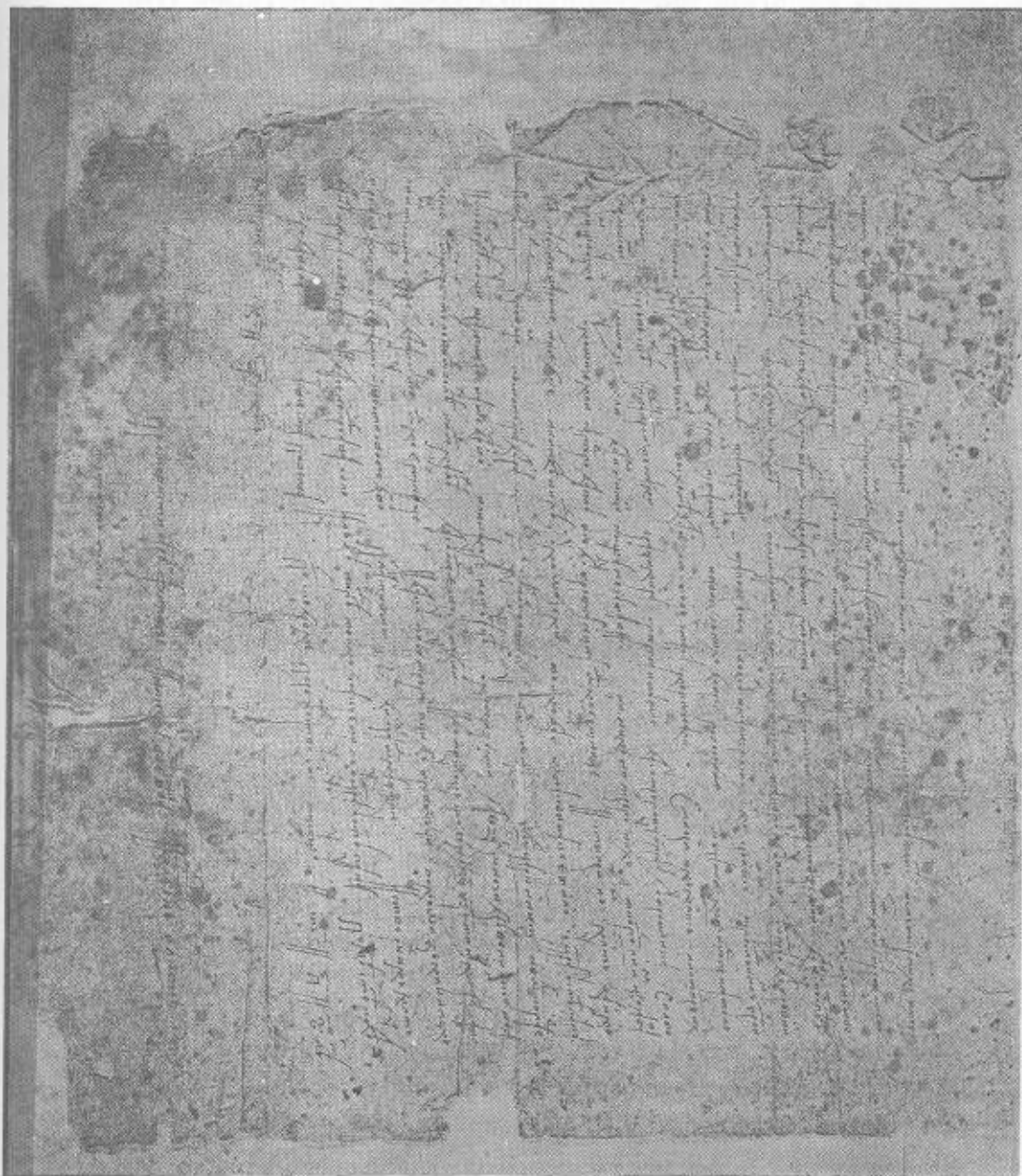
Формула "створихъ милость" овдје је употријебљена на два мјеста: једном на почетку диспозиције као "створихъ имъ милость", а други пут на крају диспозиције створихъ имъ милость". У првом примјеру је изостављено слово к што је очигледно грешка писара Бутка.

Повеља је датирана, могло би се рећи, према карактеристичном начину датирања Балшића повеља: година се пише словима "тисѣшъ а остали дио бројевима тпѣ. Ово је, дакле, 1386. година, мѣсеца гвѣнара .к. и.з. данъ. Мјесто писања је "подъ Скѣдромъ".

¹ Миклошић, *Mon serb.*, 203.

² С. Станојевић и Д. Глушац, *Свето Писмо у нашим старим споменицима*, Београд, 1932.

* *Мантија* је житна мјера која одговара количини од 70 kg, колико може стати у једној врећи.

Копија повеље Бураџа Балиџића Дубровнику 1386. год.
(Дубровачки архив, М 179, ћирилица).

Текст повеље према Миклошићу:

† ѿ велемошна сила прѣсвѣтаго дѹха, боже славити въ троници, въ штыци же рекѹ и синѹ и въ свѣтѣмъ дѣсѣ, тронце прѣсвѣта, слава тебѣ, въ те бо крѣстнѹхъ се, и тобою приехѹ кожьствѣннѹю благодѣть процнети ми шдрасли богосадикѣн въ родѣ моемъ молитвами и моленнѣмъ свѣтнѹхъ монѹхъ прѣродитѣль Симеона Неманѣ, прѣваго миро(точьца) сръпскаго и свѣтитѣла Сави, по проро..... въ свѣтнѹхъ своиѹхъ богъ израилѣвъ творѣн чѣдеса, тѣмже и азъ въ Христа бога благовѣрни и самодръжавни господинѹ Гюргѹ всои зѣтскои и поморскои земли, да ѣсть въ свѣдѣннѣ въсакоемѹ чловѣкѹ, како догшше къ мнѣ покансарнѣ князь Симе Бѣннѣкъ и Пѣке Гвндѣвнѣкъ шдѣ града Дѣбровника, и говорише ми за работѣ и за свободѹ и за трѣговци и за повељу, коѣ сѣ имали з господомъ сръпскомъ и з господинома и родитѣлемъ моимъ Срацимиромъ и з Гюргѣмъ и з Балшомъ, и ѣ ви(дѣ)въ ниѹхъ добро говореннѣ шдѣ братнѣ моѣ и шдѣ пришѣтель монѹхъ властѣль града Дѣбровника въсѹхотѣхѹ, да ѣсть любѣва стара мѣгю нами, сторнѹхъ имъ милость и потвѣрднѹхъ повељу господѣ сръпсѣцѣхѹ и господина и родитѣля ми Срацимира и Гюргѣ и Балше, да сѣ трѣговци града Дѣбровника свободни по всоши моши земли, да имъ нитко нища не забави ни имъ ни трѣгѹ ниѹхъ; тко год(ѹ) ли имъ шо забави, или имъ шо ѡзме ѹ моши земли, ѣ Гюргѣ да плакю дѣбровчанина шдѣ моѣ ризнице. и створиѹхъ имъ милость, да имъ нѣ на Даню царннѣ ниѣдне ни индѣ ни гдѣ ѹ моши земли, тѣкмо да ѣ шнакон, како ѣ бнло ѹ цара ѹ Стѣпана. и да нѣ вашнмъ трѣговцѣмъ посланого дара ни шдѣ моѣга властѣланна ни шдѣ кѣпалнѣ ни шдѣ царинника ни шдѣ когарѣ. и ако сѣ гдѣ слѣчн, и разенѣ сѣ вашѣ дрѣво или на морѹ или ѹ рѣцѣ ѹ моши земли, да сѣ за шнози дрѣво нитко не задѣгѣ шдѣ монѹхъ властѣль ни шдѣ велѣхѹ ни шдѣ малѣхѹ, да сѣ люд(ѹ)ѣ свободни и добитѣкъ, шо сѣ може изѣти изъ мора: ако ли имъ тко шо ѡзме, да ѣ плакю шдѣ моѣ ризнице; и да кѣпнѹ трѣговци дѣбровчѣнци по моши земли и по монѹхъ рѣ-

ПОВЕЉА КОНСТАНТИНА* БАЛШИЋА ДУБРОВНИКУ
ОД 1395 ГОДИНЕ

Повеља „господина Константина“ је имала до сада два издања: Миклошићево¹ и на основу овог издања Стојана Новаковића.²

Оригинал документа писан је на душком листу папира, брзописом, а налази се у Дубровачком архиву. С једне стране листа је главни текст, а с друге стоји написано: »Sagramento de miser Gostadin de miser Bal... amigo al comun de Ragusi«. Димензије листа су 29,6 × 22,6 cm. Текст је писан црним мастилом.

Повеља почиње интитулацијом — *Иа господинь Квстадинь*. Затим, према најстаријем дубровачком формулару, долази заклетва, гдје се Константин куне у Господа Бога, пречисту Богородицу, крст, 12 апостола и у четири јеванђелиста, да ће одржати обећање дато граду Дубровнику и свој властели дубровачкој.

У диспозицији се прецизирају повластице које он даје Дубровнику: »Шо мога, да или помагамъ; и по мочи земли земан да си хваде трговци нишъ свободни; и ниведне царине да не плакѣю иначе, разве како не је по законѣ, а прије свега шде дившиного дие напредѣ ебѣс прнѣтељ градѣ Дубровникѣ срчани...»

Константин је могао дати набројане повластице зато што је као турски вазал владао Кројом и великим дијелом Албаније. Између осталог, имао је и Дањ на Дриму са царином, на путу из Скадра за Србију, па су Дубровчани били веома заинтересовани да живе са њим у пријатељству. У томе су очигледно и успјели, јер им Константин издаје ову повељу 1395. године у Уљарима више Скадра. Ово је, свакако, важан податак да се макар приближно одреди којом је територијом господарио овај династ, кога је подржавао и штитио султан Бајазит I.

Дакле, Константин је повремено или стално држао земље око Скадра и Дања, Дањ, Кроју и покрајину Скурију, источно од Драча, док га 1402. године у Драчу не погубише Млечани.³

Повеља се завршава датумом — *месца новембра .II. дне, въ мѣсто .≠ СЦД., индиктивна третинега, са навођењем мјеста писања — 8 Шанаареѣ више Скадра.*

Уз датум је и помен писара, логотета Радича Жилића Винужилића, који је повељу писао »по милости и повелению господина Константина». Интересантно је да се овдје логотет Радич јавља у улози *милосника*, као и у двјема другим повељама српских владара, краља Вукашина (1370) и цара Душана (1358).⁴

* Име Константин у наслову је дато према другим документима, како се овај Балшић стварно звао, а у повељи стоји Костадин, што представља само варијанту истог имена.

¹ Ф. Миклошић, *Monumenta Serbica*, 228.

² С. Новаковић, *Законски споменици*, 210—11.

³ К. Јиречек, *Историја Срба I*, стр. 333; *Историја Црне Горе*, II/2, стр. 61, 80—81 и 153.

⁴ Ф. Миклошић, *Mon. Serb.*, 181; С. Новаковић, *Зак. спом.*, 436.

Осим тога, каже се да је повеља писана по заповијести господина Константина, што је чест случај у зетским повељама, исто као и у исправама сусједних земаља.

Очуван је на Повељи воштани шестоугли печат, на којем пише "си печать господина Константина".

Скраћивање ријечи срећемо кроз цијели текст, и то углавном ријечи световног карактера. На неколико мјеста скраћивање је вршено надредним словима. У слабом положају свуда је написан полуглас. На једноме мјесту налазимо замјену **Б** у **Ѣ** еуанђелисти, које се **Ѣ** више не среће у тексту. То је углавном **Ѣ**. Само по једном имамо **ОѢ** — Богоу, и једном **Ѣ** — **Ѣ**анарехъ. **О** и **Ѣ** се равномјерно употребљавају, **ѡ** чешће у наставцима и у предлогу **Ѣ**ДѢ.

Слово **ѣ** се не употребљава досљедно, као у ријечи — месеца, гдје је замијењено са **ѣ**.

Глас **ѣ** означава се са **Кѣ** у презименима. Треба истаћи да се предлог **Ѣ**ДѢ употребљава четири пута, и то увијек са **Д** гдје обично стоји **Т** и то у скраћеници.

ТЕКСТ ПОВЕЉЕ К. БАЛШИЦА

ИѢ господиѣ Квстадиниѣ ѡбещавамъ се градѢ ДѢвровникѢ и всемъ властеломъ почтенога града ДѢвровника, брати моѣи, въ господа бога и въ прѣчистѢ юго матеръ и въ силѢ чьстнаго и животворещаго креста господниѣ и въ .ІІ. врѣховниѣхъ апостола и въ .Д. еуанђелисти и въ силѢ чьстнаго и животворещаго креста и въ всеѣхъ светиѣхъ ѡдъ века богѢ Сгоднишиѣхъ, како ѡдъ дне(шнѣ)го дне напредъ да еѢдѢ приѣтель градѢ ДѢвровникѢ сръчани, и да мѢ приѣмъ, колико юѢ всаки ѡдъ ниѣхъ, кон юѢ сръчанъ градѢ ДѢвровникѢ цѣѡ морѢ, и Ѣ юѢи земли и ѡсвєнъ моѣи земли Ѣ тѢгои земли, цѣѡ морѢ, да имъ помогамъ. и по моѣи земли да си хѡде трѣговци ниѣхъ свободниѣ безъ всаке забавѣ, и ниѣдне царине да не плакѡю иначе, разѡе какономъ по законѢ, како юѢ ѡдъ почела. и ниѣхъ града людинѣ ниѣде сѢда да не имаю разѡе предъ ДѢвровчани ниѢ предъ латинци, а ниѣде ниѣде Ѣ моѣи земли. а томѢ милостиниѣхъ логофєтѣ Радичѣ Жилниѣхъ ниѢжилниѣхъ писа по милости господина Квстадина и повелєннѡ мѣсеца ноѣмбра .ІІ. данѢ Ѣ Ѣанарехъ ниѢ Скѡдра въ лѣто .≠ СПД., ниѢдиктиѡна третниѡго.

ПЕЧАТ: си печать господина костадина.

РАДИЧ И СТЕПАН ЦРНОЈЕВИЋИ ОБЕЉАВАЈУ ДУБРОВЧАНИМА ПРИЈАТЕЉСТВО И СЛОБОДУ ТРГОВИНЕ

Текст повеље:

† Ђъ имѣ ѡца и сина и светаго дѡха. ѡбещавѡ се Радичѣ и Степанѣ Црвоноѡвѣиѣхъ сѡвољ братиѡ своємъ славномѢ градѢ ДѢвровникѢ: кнѣзѢ и властеломѢ дѢвровчьскиѣмъ и лѡдемъ града ДѢвровника да сло ниѣхъ сръдчи

пратице и братина и да примамо градъ Дѣбровникъ дѣбровчѣскѣмъ: чловѣкъ на всакоѣ мѣстѣ и да ихъ бранимо и шваројмо ихъ трѣгъ кон ходи по нихъ земли и гдѣ мороремо досечи да ходи по наше земли свободно безъ забави и на не пристанемо никомѣре тко би ми хотѣлъ зло шчинити, паче, ако шѣмо тко виѣ хотѣлъ зло шчинити да имъ навѣстимо и прѣповѣмо како брати. и срьдчинимъ прѣстелемъ и се рѣчи затврдејмо нашомъ печатию.

Оригинал овог документа налазио се као и разне друге дубровачке повеље у Бечком архиву. Скупа са осталим дубровачким исправама након разних перипетија враћен је Дубровачком архиву, гдје се и сада налази. Ова је повеља писана плавим мастилом на листу папира 29,6 × 21 cm. Издао ју је први Ф. Миклошић,¹ али уз нетачну напомену: »Sigillum. Origin. membran. in c. r. archivio Vienaе«, јер није на пергамени већ на папиру, а затим Љ. Стојановић.² Оба издања су прецизна и у потпуности се подударају и међусобно и са текстом који овдје дајемо, а на основу документа који је сада у Дубровнику (види слику повеље). Једино што код издања Стојановића у ријечи *всакоѣмъ* недостаје 0 које садрже и оригинал и издање Миклошића.

Са дипломатичке стране ова повеља је доста необично писана, према формулару за састављање писама.

На почетку је симболична (крст) и вербална инвокација Ђе имѣ шце и сина и светога дѣха, која је прост превод византијске вербалне инвокације.

Затим се наставља интитулација — Радичъ и Стѣпанъ Црнојевици..., са инскрипцијом — Окешава се... славноѣ градъ Дѣбровникъ кнезъ и властелемъ дѣбровчѣскимъ и ...

Диспозицијом се прецизира да браћа Дубровчанима дају слободу трговине и обећавају пријатељство »всакоѣмъ дѣбровчѣскѣмъ чловѣкъ на всакоѣ мѣстѣ...» Уколико би неко хтио да им нанесе зло, онда ће их они обавијестити као браћу.

Повеља се завршава салутацијом — срьдчинимъ прѣстелемъ, те поменом печата којим »се рѣчи затврдејмо».

Печат је мали, воштани, са којег се не може ништа прочитати.

Датума и потписа браће нема. Међутим, може се доста поуздано датирати 1395. годином. Иако је без датума, ипак је по протоколима дубровачких вијећа из 1395. године. Исте године, у августу, ишли су дубровачки посланици, са мањим поклонима, Радичу Црнојевићу ради посредовања у рјешавању неких несугласица са Бурѣм II Страцимировићем.³ То је била и година успона браће Црнојевића, који су били запосјели Грбаљ и Будву а Котор држали опсејднут, докле га нијесу обавезали на плаћање извјесних дажбина.

Међутим, већ 25. априла 1396. године Радич је погинуо у борби с трупама Бурѣ II Страцимировића, а његова браћа

¹ Ф. Миклошић, *Monumenta Serbica*, 566—7.

² Љ. Стојановић, *Старе повеље и писма I*, 243—4.

³ *Историја Црне Горе II/2*, стр. 63.

губе моћ и улогу у Зети.⁴ Б. Страцимировић заузима дио његове територије и у писму дужду из Улциња (од 31. маја 1396. године) каже да је био »Radic Zornoe, maledictus istius patrie destructor«.⁵

Међутим, Радич је био исто толико »destructor« колико и први Балшићи у односу на последњег Немањића: и један и други у доба безобзирности феудалаца са истим моралним правима су се борили за власт, те су и са истим правима атрибуирали себи и титулу господара Зете. Мјесто Радичеве погибије није утврђено, али претпостављамо да је то могло бити у близини Будве, или пак у самом овом граду, што га је Радич држао више година и сматрао својом пријестоницом.⁶

И Љ. Стојановић ову повељу датира „пре 1396“ године. Осим тога, очигледно је да је повеља писана према, може се рећи, већ уобичајеном формулом зетске канцеларије периода Балшића, гдје се као писари помињу Витко (Б. Балшић, 1373), Радич Жилић (К. Балшић 1395) и Бутко (Б. Страцимировић 1386).

Тип писма којим је ова повеља писана је канцеларијски брзопис, који у потпуности одговара времену у којем је повеља настала. Слово А са стаблом продуженим у оба међупростора А, које је постало трајна особина брзописа; Ч се састоји из два потеза, на десну, дужу линију се наслања краћа, лијева, коса линија (γ); треного (ш), које карактерише брзопис у повељама из канцеларије краља Владислава издатим Дубровачкој општини; слово Б има квадратни облик (□); Г има продужено стабло надоље, а Д има три потеза (k): лијева, и дужа, коса линија залази у оба међупростора, а лијева је полукружна, и мала, са дна које скоро под правим углом иде водоравна линија; З има устаљен брзописни облик: горњи дио слова је угласт од којег се косо спушта коса линија, која залази у доњи међупростор; И се пише са продуженом у доњи међупростор лијевом унутрашњом линијом (ρ); Х се састоји из два немарна укрштена потеза који залазе у доњи међупростор; слово Ѓ се пише развучено (Ѓ).

Од знакова интерпункције употребљени су само тачка, зарез и двије тачке.

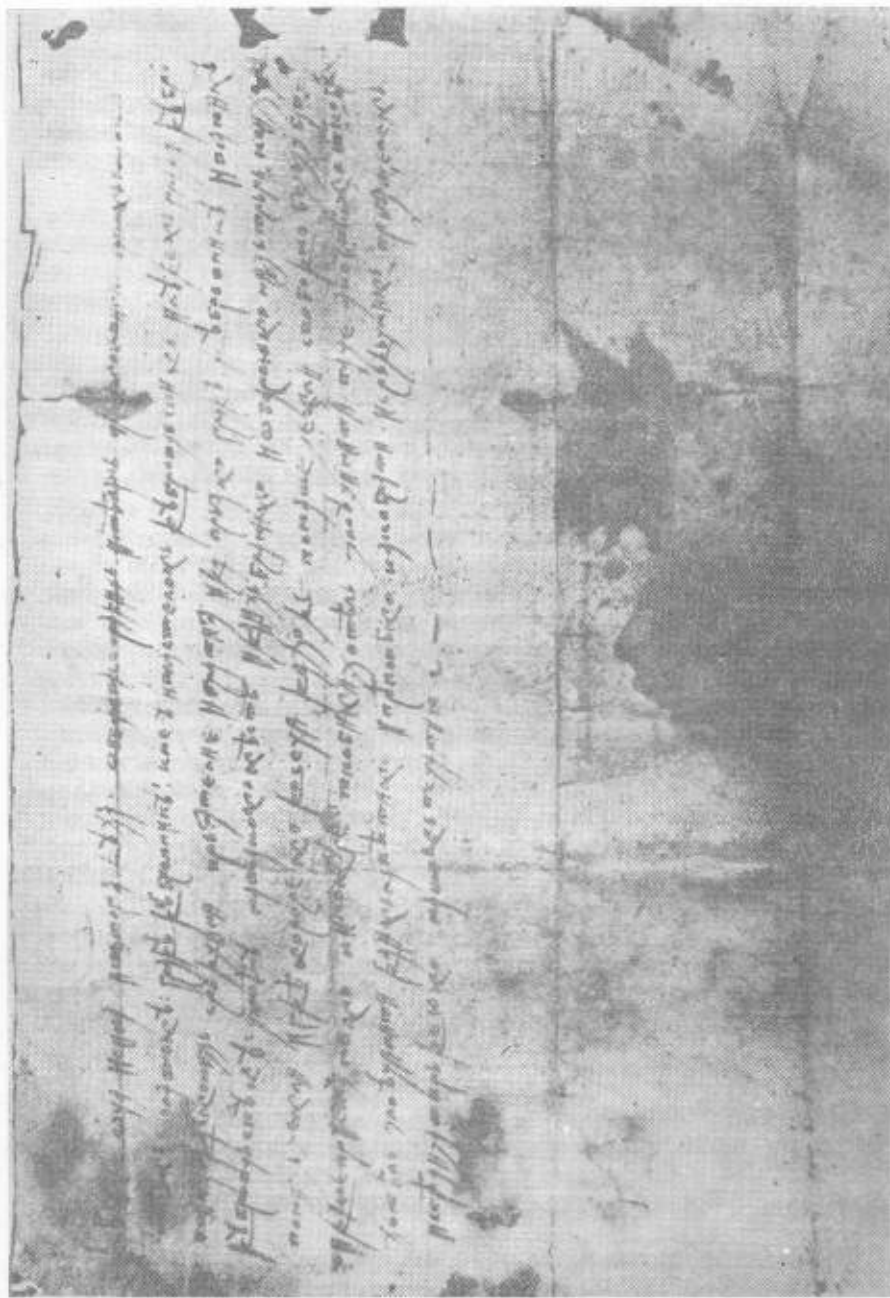
У цијелом тексту налазимо само двије лигатуре, и то у ријечима — прѣлѣвѣмо, рѣчи. Дакле у оба случаја у лигатури се пишу само Р и Ћ.

Полуглас је изостављен три пута: всакимѣ, всакомѣ, сѣдѣчнини. Срећемо и један интересантан примјер гдје се умјесто по прогресиву асимилације даје γ — дѣрѣвѣчѣкѣмѣ. Ја, Јѣ, Ју, Ћ пишу се досљедно, једино је у ријечи ѡдѣмѣ, умјесто ѡ, употребљено ѡ.

⁴ К. Јиречек, *Историја Срба* I, стр. 333.

⁵ С. Љубић, *Листине* IV, 377. („Проклети рушилац ове земље“).

⁶ С. Мијушковић, *Неколико података о Радичу Црнојевићу на основу архивске грађе из Државног архива у Котору*, Историјски записи VIII, 1952, стр. 315.

Копија новеље Радича и Стефана Црнојевића Дубровнику (Дубровачки архив, М 179, Лирилица).

БОСАНСКИ КРАЉ ТВРТКО „ПОД СПУЖЕМ У ЗЕТИ“

У библиотеци Друштва српске словесности у Београду постојао је некад докуменат о којем постоје различита мишљења када је у питању датум издавања, а и потпис краља на њему. То је докуменат писан Дубровчанима о дохотку који су они плаћали босанском краљу.

Најпре да се осврнемо на дипломатичку анализу документа:

На почетку је симболичка инвокација (†), а одмах затим инскрипција, која гласи „Драгимъ и любовнимъ и всепочтенимъ краљевственимъ пријатељемъ кнезъ и сѣдишамъ и властелимъ и шћини г Дубровника любовно поздравление“, у којој се на свечан начин поздрављају лица којима се пише.

У сљедећој диспозицији (са молбом) краљ даље каже: „Доходакъ нашъ кон ни стон ѡ нашега града како ми га сте ѡдали попъ Раткѡ тако ни га не почтено принесеа како ни га сте ви ѡдали. Искди шо влакъ говори попъ Ратко и нашъ властеличкѡ Божићъ, молимъ васъ имантехъ ѡфрокати наше сѡ рѣчи“¹

Као што се види, владар поставља за приставе лица од повјерења, попа Ратка и властелинчића Божића. Према томе може се претпоставити да је у Босни тада био обичај да лице које учини какву диспозицију поставља за пристава неког свог поузданог човјека. За пристава су узимана лица чије су изјаве уживале заштиту јавне вјере, која могу имати и другу службу, друго намјештење, као на примјер бан, жупан, градски трибун, свештеник итд.² Босански владари су издавали исправе у разним мјестима, мијењајући често своје боравиште. Када пристав од двора не би био у том другом мјесту, онда би се постављала два пристава: један од двора (у овом случају „наш властеличкѡ Божић“), а други од жупе или својте (овдје је то поп Ратко). Такав примјер срећемо код Стефана Твртка у привилегији Дубровчанима од 18. VIII 1421. године.^{1а}

Пристав у овом документу је само једна од многих варијанти које су се употребљавале у Босни. М. Костренчић каже да су пристави своју снагу сачували у Босни све до њене пропасти. Као последњи пример он наводи исправу краља Стефана Томашевића од године 1461, издату у корист Дубровчана.

Апрекација „И весели васъ Богъ“ слична је као и у првој познатој повељи у Босни из 1189. године.

Исправу је потписао краљ. Обичај да краљ потписује исправу уведен је у босанској канцеларији тек после проглашења Краљевине Босне, а одржао се до пропасти Краљевине.³

¹ Ф. Миклошић, *Monumenta Serbica*, 483.

² Мирко Костренчић, *Fides publica (Јавна мјера) у правној историји Срба и Хрвата до краја XV века*, Београд, 1930, стр. 5—6.

^{1а} Исто као 1, 318, 485—488.

³ С. Антољак, *Помоћне повијесне знаности*, Краљево, 1970, стр. 84.

На документу су се налазили и остаци печата на којему се могло прочитати: † S. T. BOSNE.

У датирању су наведени мјесец и година "месеца септембра вк .зџ.", као и мјесто писања: подь Бѣлѣжѣмь в Зѣти. Од друге половине XIV вијека босанске повеље су датиране по правилу на крају, са ознаком мјеста и године.

Од XIV вијека надаље редовно се у босанској канцеларији означавало гдје је исправа писана, али је то стављано без реда, тј. прије и после датума.

За само писање докумената у Босни се употребљавају изрази: писа, уписа итд., управо као и у овој исправи.

Постоје различита мишљења о томе ко је издао ову повељу: Миклошић каже да је то Стефан Томаш, и датира је са 1444—1460. годином, док је К. Јиричек датира са 1380—1382. и приписује је Твртку. Ми такође сматрамо да је ово Тврткова повеља.

Познато је да је 1376. године Твртко запослио област горње Дрине и протјерао Бурђа Балшића из Травуније, те су границе босанске државе размакнуте до близу Сјенице, до Оногошта и Котора. Претходна 1375. година је прошла у сваби и ратовању између Твртка и Бурђа Балшића.⁴ Сукоба је било и у 1377. години и касније. Према томе, овај документ вјероватно датира из тога периода, а број :зџ: у ствари значи ознаку за датум, 17. септембар. Осим тога, помен попа Ратка као Твртковог протовестијара је значајан, јер се исти поп Ратко јавља доцније као епископ Мркански. „Свећеник Ратко беше његов (Твртков) капелан а доцније министар финансија, и најзад, епископ Требиња и Мркане (умро око 1393)“.⁵ Ово је свакако важан податак за утврђивање аутора овог документа.

На остатку печата су се видјели остаци слова † S. T. BOSNE. Слично је и у интитулацији у повељи краља Стефана Твртка Дубровнику од 1387, којом потврђује мир и пријатељство.^{5а} Потпуно исто је и у једном другом документу истог краља,^{5а} гдје је назначено мјесто писања и датум, без године и имена писара.

Оригинала овог документа сада више нема, али је остало записано његово издање, које говори о војном походу краља Твртка у Зети и о моћуособним непријатељствима.

Иначе из факсимила се види да је документ писан скорописом XIV вијека, с елементима полуустава.

Ријеч „краљ“ писана је црвеним мастилом, што је доказ да је документ био од велике важности и да га је краљ лично потписао.

⁴ К. Јиречек, *Трговачки друмови*, стр. 61.

⁵ К. Јиречек, *Историја Срба I*, стр. 267.

^{5а} С. Новаковић, *Законски споменици*, 206 („Стефан Твртко краљ“).

^{5б} Ф. Миклошић, *Mon. Serb.*, 185.

На полеђини документа била је написана адреса онога коме је била упућена исправа: † кнезъ и сѣднѣмъ и властеломъ и шѣи-нѣк града Дѣвокинка.

Писар краља Твртка од 1377—1389. године био је логотет Владоје, који је савршено познавао дипломатички брзопис. Из тог периода је сачувано 6 писама и 1 повеља овога краља које је Владоје урадио. Карактеристично је да он редовно употребљава лигатуре *ѣ* и *ѥ* док писар Твртка II, Стефана Томаша и Стефана Томашевића припадају регионалној босанској писарској школи која није употребљавала слова *ѣ* и *ѥ*.

У овом документу срећемо неустаљен облик слова *ѣ* — *ка* што је карактеристично за XIV вијек, када слово *ѣ* е р в, прво у дипломатичким списима, добија гласовну вриједност — *к*.⁶

И ови подаци наводе на закључак да се ради о повељи краља Твртка од око 1377. године.

Године 1458. босански краљ Стефан Томаш и син му кнез Стефан потврдили су логофету Стефану Ратковићу и његовим мушким потомцима пронију добијену од деспота Бурђа и Лазара, с тим да се ова „баштина“ може одузети у случају невјере.⁷ Овај писар Ратковић би могао бити потомак попа Ратка из повеље који је уживао повјерење краља и од њега вјероватно добио „баштину“ која је остала у наслеђе потомцима — Ратковићима.

ПОВЕЉЕ ЦРНОЈЕВИЋА

Када је резиденција зетских господара (Жабљак) била угрожена од Турака, свакако се и Митрополија морала селити заједно са пријестоницом. Преселио ју је Иван Црнојевић на Цетиње, а овдје се пресели и митрополит зетски. О разлогу пресељења сазнајемо из Иванове повеље о оснивању Цетињског Манастира (4. јануара 1485. године), гдје он каже да „допуштењем Божјим бих изгнан из земље отачества мојега измањским царем султаном Мехмедом, који многе цареве побиједи и нико му се не могаше противити. . .“⁸

Још док је живио „изгнан“ у Италији Иван се завјетовао да ће саградити манастир Богородици у славу. Послије повратка у земљу 1481. године, на Цетињу он сазида храм у славу рођења Богородице, а цркву и манастир за упокојење монаха. Манастир је завршен у 1484. години, јер већ у јануару сљедеће године Иван повељом поклања добра за његово издржавање.

Митрополија се на Цетињу први пут помиње 1484. године у једном запису на Зборнику за четири месеца који је писан

⁶ П. Борвић, *Историја српске ћирилице*, Београд, 1971, стр. 137 и 154.

⁷ Ф. Рачки, *Рад Јазу I*, 1867, 156.

⁸ М. Драговић, *Грамата Иван-бега Црнојевића о грађењу Цетињског манастира*, Глас Црногорца, год. XXI, бр. 33, Цетиње, 15. VIII 1892; Ф. Миклошић, *Mon. Serb.*, 530—35.

у вријеме војводе Ивана Црнојевића и митрополита кир Висариона а епископа кир Вавиле (... тога садржећу престољ митрополије цетинскије, њакоже и епископ митрополије зецка...)²

Преносећи Зетску митрополију на Цетиње Иван је имао у виду да тиме обезбиједи утицај на цијелу, у политичком смислу већ изгубљену Зету, и на тај начин повеже судбину становништва са митрополитом. Колику је важност придавао цркви може се видјети по томе што је додијелио манастиру средства која тада ни сам није имао, не штедећи ништа да би манастир изгледао што љепше да би га што боље повезао са црногорским народом. Стиче се утисак да је он на Цетињу створио цркву са циљем да она управља свим пословима националног религиозног живота, чиме би била створена солидна основа опстанка државе.

О години избора Цетиња за Иванову пријестоницу било је више различитих мишљења. Углавном је то везивано за 1485. годину и помен Цетиња у оснивачкој повељи Цетињском Манастиру. Међутим, у повељи о уређењу међа с изасланицима млетачких власти у Котору и Будви од 1482. године каже се: Ми сви више поменути туднен шнил (Иваном) одећи подписељмо се своими рѣкани како смо границе ставили и зтврдили... и с две канцеларне писма остависмо: Једнѣ господин Иван с његовѣ канцеларнѣ на Цетинѣ; дрѣгѣ ми властела которека с нашом канцеларни с Котор³.

Дакле, очигледно је да је већ 1482. године на Цетињу била Иванова резиденција. Иако се овај докуменат убраја у сумњиве, не може се прећи преко чињенице да се та година морала узети из неког документа који је садржавао ове податке.

Иванов манастир је порушен 1692. године од Сулејмана паше, али према скици манастира, која је урађена прије његова рушења, може се приближно реконструисати његов изглед. Ову скицу је урадио Млечанин Бовани Франческо Барбијери,⁴ приликом боравка на Цетињу с групом радника ради учвршћивања манастира и подизања утврђења за одбрану Цетиња од Турака.⁵ О страдању и рушењу Манастира 1692. године најрјечије казује докуменат о саслушању Вукосава Вучетина из Цетиња, настао у канцеларији которског провидура 30. септембра 1692. године.⁶

Може се рећи да је Манастир порушен дјелимично и учешћем Млечана, који су у њему оставили мину да би од њене експлозије погинуо Сулејман паша кад уђе у манастир.⁷

² Запис у рукопису Туринске универз. библиотеке; Јб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи I*, бр. 1902, стр. 11.

³ С. Милутиновић, *Историја Црне Горе*, стр. 12.

⁴ *Montenegro da relazioni dei provveditori Venti (1687—1735)*, Roma MDCCCXXVI, tab. IX, стр. 110—111;

⁵ Ј. Томић, *Црна Гора за Морејског рата*, Београд, 1907, стр. 170.

⁶ М. Драговић, *Један приложак за историју Црне Горе*, Илустроване цетинске новине, 1917, бр. 32, 33.

⁷ Ј. Томановић, *Ко је лагумао Иван-бегов манастир на Цетињу?*, Ловћенски одјек, 1925, бр. 2—3, 114.

Цетињски Манастир, као и конаци и зидине, био је тако у рушевинама до 1886. године, када је књаз Никола на тим темељима подигао цркву, истих димензија којих је била и Црнојевића. О томе говоре текст изнад портала у овој цркви и забиљешка М. Драговића, који каже да књаз Никола „благоволи наредити да се на основним зидовима Црнојевића цркве подигне баш онолика црква колика је била Црнојевића“.⁸

Цетињски Манастир је обновио владика Данило (1701—1704), али не на темељима Ивановог манастира, него у његовој непосредној близини. Са рушевина је узиман материјал, па је тако и камен са натписом Ивана Црнојевића узидан изнад улазних врата припрате садашњег манастира. Ни овај манастир, Данилов, није био боље среће. Рушен је од Турака 1714. године (обновљен 1724) и 1785. године, за вријеме упада скадарског везира Махмут-паше Бушатлије у Црну Гору. Поново га је обновио Петар I 1786. године.⁹

Ктиторски натпис војводе Ивана Црнојевића гласи:

† Еъ нме рождѣства ти . прѣста Бже
сзндахъ снн свети . храмъ твои
азъ грѣшни раба твои . Иванъ Црно-
евникъ , въ лѣто . ≠ S . П . Ч . Б . — ”

Овај натпис се, дакле, састоји из три дијела: инвокације, интитулације и датирања.

Инвокација је и симболична (крст) и вербална, а интитулација почиње ријечју азъ. Затим слиједи додатак — грѣшни раба твои, и онда Иванъ Црноевникъ.

Датирање је извршено на византијски начин, од постанка свијета, годином ≠ .S.П.Ч.Б. (6992) — што одговара години 1484.

И овај натпис пружа лијеп примјер епиграфске ћирилице са лигатурама (ИИ, ПР, ТИ, ЯМЪ, ШН, ИР, ИЪ, АНЪ, НК) и скраћивањем светих речи прѣста вѣе (пресвета Богородице). Сва се слова уклапају у дволинијски систем и полууставног су типа: несиметрично Ж, Ч у облику неправилног пехара, косо ѿ Међутим, неколико слова је уставног типа, као П са водоравном попречном цртом, Б састављено из два троугла, равни редови, Ћ са равном пречкицом итд., што је вјероватно условљено тврдоћом материјала на којем је натпис писан (камен). Аналоган утисак добија се поређењем уставних и полууставних страна и у другим јужнословенским споменицима гдје се оба типа писма јављају заједно.

Натпис је састављен од седам стихова, који се нижу један за другим, а одвојени су тачкама.

Што у издањима што у преписима или оригиналу, до сада је познато више повеља Цетињском Манастиру, углавном из периода Црнојевића.

⁸ М. Драговић, Глас Црногорца, год. XV, бр. 19, Цетиње, 13. 5. 1886.

⁹ Цетиње и Црна Гора, Београд, 1927, стр. 27; Б. Михаиловић, Цетињски манастир, Цетиње, 1981, стр. 32—38.

ПОВЕЉА ИВАНА ЦРНОЈЕВИЋА О РАЗГРАНИЧЕЊУ ИМАЊА 1482. ГОДИНЕ

Послије једног доста неразјашњеног периода из живота Ивана Црнојевића, из повеље о разграничењу земље (1482. године), сазнајемо међе његових имања према Будви и Котору. Тадашње политичке прилике, које су настале у XV вијеку, учиниле су да Иван Црнојевић изгуби скоро цијелу Доњу Зету. Пошто је и преостали дио његове државе био у опасности са свих страна, он је настојао да тачно обиљежи границе и да их што боље утврди ради одбране. То се потврђује многим преписима докумената очуваних у цетињском „Крисовуљу Иван бега Црнојевића“.

Међу тим преписима се налази и овај препис повеље од 1482. године о границама Манастира св. Николе у Црмници и разграничењу између Ивана Црнојевића и Млечана.

Препис ове повеље објављиван је више пута. Прво га је објавио Сима Милутиновић у својој „Историји Црне Горе,¹ према „Крисовуљу“. Затим Марко Драговић објављује препис у „Црногорки“ 1884. и у посебној књизи 1855. године,² чији је текст потпуно идентичан Милутиновићевом Обојица су користили „крисовуљ“ и препис владике Василија од 1747. године.³ Године 1939. Душан Вуксан објављује у „Записима“⁴ исту повељу, али се ово издање разликује од претходних на више мјеста, мада је садржина потпуно иста. За ово је издање Вуксан користио препис архимандрита Манастира Цетињског Н. Симоновића. Међутим, у архивском одјељењу Цетињског музеја се налази препис овог документа, али је он знатно краћи у диспозицији и завршном дијелу. Истина, на неколико мјеста текст се не може прочитати због оштећености папира, али разлике су очигледне. Тај текст ми овдје дајемо.

П. Ровински даје изводе из ове повеље (почетак и крај), који се слажу са нашим текстом, што упућује на закључак да је Ровински имао овај препис из Цетињског музеја.⁵ Додуше, неколико ријечи је лоше прочитао, као: Дкүрдъ (ћурђа), како оно (како смо), пашъ (нашъ), породи (поради), што се може уписати и у штампарске грешке.

¹ С. Милутиновић, *История Црне Горе од искона до новјега времена*, Београд, 1835, 10—12.

² М. Драговић, *Крисовуљ књаза господара црногорског Ивана Црнојевића*. Петине 1885. 7—9. и „Црногорка“ 44, Цетиње 1884, 266.

³ У *Историји Црне Горе* (II, 331, нота 14) као преписивач крисовуља (1747) наводи се владика Василије, али у „Црногорки“ (бр. 44, за 1884) М. Драговић каже да је „преписан 1747. мјесеца октобра 21. дана на Цетиње у манастир. Значи преписан је за вријеме владике Саве Петровића“. Д. Милаковић се слаже са овим посљедњим и каже да се Василије „посвети за архијереја“ 1750. године, а Сава се тада повуче у манастир Стањевићи (*Историја ЦГ*, 1856, стр. 139).

⁴ Д. Вуксан, *Записи XII*, 1939, стр. 177/178.

⁵ П. Ровинский, *Черногория...* I, 1888, 440—441.

Познат је и превод овог документа на италијански језик од 10. децембра 1799. године,⁶ када је последице пада Млетачке Републике питање граница постало актуелно. Овај се превод у потпуности слаже са текстом који овдје наводимо.

Дакле, имамо три преписа истог документа: први из Цетињског летописа (крисовуља) и на основу њега издање С. Милутиновића и М. Драговића; други Н. Симоновића и издање Д. Вуксана по том препису; трећи који овдје дајемо и који је преведен на италијански језик.

Сва три преписа се међусобно разликују. Прва два садрже дио текста којег нема у трећем, а који почиње: "Пакъ отъ толенъ све редомъ Дебели ками..." а завршава се ријечима: "и отътоле у Риеку у дно другога мета, ту доспјева", мада се овај уметак разликује и код прва два превода. У издању Д. Вуксана овај додаток је врло кратак и гласи: "Отътоленъ у Дебели ками граница деветнаестая, отътоленъ у Риеку которску и риекомъ право у море граница двадесета ту доспјева".⁷

Овај додаток, који се налази у Летопису, запазио је и Ј. Ердељановић и упоређујући га с италијанским преводом, каже „како у српском тексту ове повеље има уметак, који повељи не припада“.⁸

У „Споменику“ СКА XLVII, 1909, на страни 16. Јован Томић даје текст документа о уступању неког посједа од стране Бурџа Црнојевића (1492), из којег је дословце преузет овај додаток (од 5. до 13. реда).

Очигледно је да се преписивач „крисовуља“ служио са три документа при састављању ове повеље: оригиналом, са којег је вјероватно извршен препис који овдје дајемо (и преведен на италијански), повељом коју Томић даје у „Споменику“ и једним кратким документом који је Д. Вуксан објавио у „Записима“.⁹

Разграничења, која су већ једном била писмено фиксирана, макар и у више докумената, могла су да се уклопе у једну повељу без икаквог правног огрешења, јер је то рађено и раније и у другим земљама. Тако састављач ове повеље о разграничењу веома вјешто поред свједока наводи још петорицу которских представника, који су побројани истим редом као и при једном каснијем разграничењу између Которана и Бурџа Црнојевића.^{9а} Управо су та разграничења и стални спорови око граница између Млечана и Црнојевића вјероватно и била повод за „састављање“ једног оваквог документа.

⁶ Млетачки државни архив, *Dalmazia, Ussocochi, Levante* (busta IV) № 17; Ј. Томић, *Политички однос Црне Горе према Турској 1512—1684. год.*, Глас СКА LX VII, 1904, 16.

⁷ Д. Вуксан, *Историјска грађа, Записи 1—6*, Цетиње, 1939, 178.

⁸ Ј. Ердељановић, *Стара Црна Гора*, Београд, 1978, стр. 20.

⁹ Д. Вуксан, *Историјска грађа, Записи 1—6*, 1939, 178; „Споменик“, XLVII, 1909, 16.

^{9а} Исто, 178—179.

Сви ови преписи наводе на закључак да је повеља о разграничењу постојала, а када је оригинал настао — не може се поуздано рећи. Чињеница да превод на италијански одговара тексту који овдје дајемо указује да су мљечани могли извршити превод само са документа који је сматран за оригинал, и да су се на основу њега могле признавати наведене границе. Постојао је још један препис ове повеље, који је Ј. Томић видио у заоставштини Вука Караџића у Народној библиотеци у Београду. Он ову повељу сматра аутентичном на основу подударности преписа.¹⁰

Са дипломатичке стране ова се хрисовуља доиста разликује од других зетских повеља и формулара којима се служио писар Никола Грк. Она почиње интитулацијом која је повезана с девоцијом ("милостио којѣю"). Затим се наводе мјесто правног чина и све особе које су присуствовале том чину. То је била властела: зетске војводе Тома, Бурџ и Вук, кефалија Никола и придворци Лазар и Стефан. Ово би се могло сматрати неком врстом короборације, јер говори о особама присутним писању повеље.

Ипак, присутни правној радњи се наводе у повељи као свједоци, а њиховим присуством (као властеле) се жели истаћи да они нијесу противни ономе што је учињено. Свједоци се обично наводе на крају, а овдје се Иванови свједоци наводе на почетку повеље, свакако под утицајем италијанских формулара,¹¹ мада се и у босанским формуларима свједоци често наводе на почетку.

Затим слиједи експозиција у којој се говори да је повод за издавање повеље био утврђивање граница Светог Николе Врањинског у Црмници према хрисовуљама српских царева. Истовремено је то и постављање граница око Иванове земље.

У сљедећој диспозицији Иван каже да су набене све границе манастирских имања које су утврђене и да му још поклања и неке своје баштине. Затим се поименично набрајају међе и мјеста преко којих је ишла граница Црнојевића државе према Млечима: од Сутормана до Мокре Плоче и Бриганове греде изнад Котора, преко Сутормана и обје Тројице (код Стањевића и Котора), обухватајући Маине, Поборе, Брајиће, Грбаљ и дио приморја. Будва је била изван тих граница, што се види по изасланицима — Будванима који су се потписали као присутни при разграничењу.

У име Котора повељу су потписали Никола Јакогович, властелин которски, и Виценцо Франчешковић, а од Будве Гашпар Казалијер и Стефано Николетовић. Они својим потписима потврђују "као своје границе ставили и утврдили..."; а били су послати к Ивану ради утврђивања ових граница.

¹⁰ Ј. Томић, *Црнојевићи и Црна Гора од 1479—1528. год.*, Глас СКА LVIII, 1900, 171.

¹¹ С. Станојевић, *Сведоци*, Глас СКА, СХ, 1923, 3; „У Италији од почетка XII века сведоци су навођени у почетку повеље“.

Санкција је врло кратка и садржи пријетњу за евентуалне прекршиоце, било Иванове људе или оКторане и Будване. Такве "да правда смрѣхъ осѣди"

Слиједи потпис писара Николе Грка и датум: "въ лето ≠ СЦЧ: а от рождества Хртва 1482:"

У канцеларији Црнојевића повеље су датиране на разне начине. Осјећају се утицаји са разних страна, али је у зетској дипломатици овог периода главна борба између рашког и дубровачког утицаја. Већина је датирана на крају и од стварања свијета, али има и оних које биљеже годину од стварања свијета и од рођења Христова (као ова од 1480.).¹²

Ваљан доказ да је ова повеља постојала јесте и позивање Ивана Црнојевића на даровнице старих српских владара при утврђивању граница Врањинског Манастира, што је он, иначе, више пута чинио.

Печат и потпис владара се не наводе, јер су издања рабена на основу преписа из ранијег периода, на шта упућује вокализација према утицају руског језика.

Занимљиво је да се овдје срећу два термина који су употребљивани у босанским повељама, и то: *узможный*, као у писму Бишћана Николи Јуришковићу од 1520. године у вријеме турског похода¹³ и *камивалом*, термин који је узет из формулара средњовјековних синорлама „како се ками ваља“. То је у ствари страна брда низ коју се котрља камен, пуштен да се слободно креће.

Треба истаћи да овдје срећемо девоциј "милостю божию", што је чест случај у зетским повељама. „Девоцију 'по милости Божиеј' први је увео на Западу Карло Велики после 800. године".¹⁴ Са овом констатацијом се слаже и Е. Наумов када говори о Которској повељи цара Душана, па каже: "... титулатура 'милостю божию' одражава јавни латински утицај".¹⁵

Девоција „по милости божјој“ код Врањинских повеља се често среће, и то:

— код Св. Саве од 1233.: "Божию милостию";

— код Дечанског од око 1309. о поклону села Трново: "По милости Божий";

— код Дечанског од 1321—1336. којом потврђује границе Брчела уз извјесне повластице: "по милости Божий";

¹² П. Ровинский *Черногория...* I, 1888, 727.

¹³ *Гирилске исправе са крајине из XV—XIX вијека*, 141 спис, ЈАЗ 139; дјелимиче објављени од Љубића у „Старинама“ X, од Рачког у „Старинама“ XI—XII и од Р. Лопацића у „Бихаћ и бихаћка крајина“, II изд., 1943, стр. 247—248. инвентар се објављује у „Старинама“.

¹⁴ С. Антољак, *Помоћне историјске науке*, Краљево, 1971, стр. 54.

¹⁵ Е. Наумов, *Две которске грамоте Стефана Душана*, *Вопросы истории славян*, В. 4, Воронеж, 1972, 16.

— код Балше III од 1417. манастиру Морачнику: "по милости Божијемь";

— код Балше III од 1420. о поклону прихода села Каруче: "по милости Божијемь";

— код султана Мухамеда II од 1478: "по милости отъ Бога".

Вриједно је истаћи да се у овој повељи помиње „властела“ и „зетске војводе“. Треба рећи да се овај термин различито тумачио у литератури. М. Драговић каже да ти „властели“ у то вријеме нијесу били племићи, већ „обични сељачки старешине, који су се после звали и кнежеви, кметије, добри људи“. ¹⁶ Међутим, Ј. Ердељановић сматра „да су они тада били баш права властела, разуме се већина од њих мала властела и уопште људи од властeosког рода“. ¹⁷ Он то своје мишљење заснива на податку из докумената и на предању о родовима и братствима.

В. Чубриловић сматра да су сви слободни сељаци били властела. ¹⁸

Ми бисмо додали да се у доба Црнојевића може говорити о властели, мада је тај појам доста широк. Док је у доба Немањића властела сачињавала виши staleж, дотле се у Црној Гори у доба Црнојевића тим називом именују заповједници војних дружина, локални власници земље и сви они који су вршили неку локалну функцију. На једној страни постоји мноштво ситне властеле, а на другој моћни појединци који су успијевали да постану богатији и моћнији од осталих уз помоћ својих рођака и сљедбеника.

У овој повељи Иван Црнојевић у властелу убраја војводе: Тома, Бурђа и Вука, кефалију Николу и придворце Лазара и Стефана.

Из самих титула и редослиједа којим су набројана имена властеле може се рећи да се овдје ради о крупнијој властели, војводама и кефалији, и ситнијој — придворцима.

Иначе титула кефалије или кепалије најприје је уведена у пограничним градовима Скопљу и Скадру од 1300. године. ¹⁹

Придворци су били људи који су становали непосредно код двора, за разлику од дворана који су били дворски намјесници на краљевским или имањима велике властеле. Дворанин је син пронијара, дакле властеличић. ²⁰

Ради уочавања разлика у преписима и лакшег разумијевања текста дајемо превод повеље на савремени језик, издање С. Милутиновића и наш текст на основу документа који се налази на Цетињу.

¹⁶ М. Драговић, *Прилози за историју Црне Горе*, Летопис Матице српске, III, 1891, 17—18.

¹⁷ Ј. Ердељановић, *Насеља и порекло становништва*, 24, Београд, 1926, стр. 758.

¹⁸ В. Чубриловић, *Малонишићи — племе у Црној Гори*, Зборник Филозоф. фак. VIII/2, Београд, 1964, 455—477.

¹⁹ К. Жиречек, *Историја Срба III*, стр. 20.

²⁰ Исто, 186.

ТЕКСТ ПОВЕЛЪЕ ИВАНА ЦРНОЈЕВИБА ПРЕМА ИЗДАЊУ
С. МИЛУТИНОВИБА

„Милостию Божиєю придучисе прійти мнѣ Господину Ивану Черноевичу на мѣсто Церицу съ властели моими Церво: Бывшій са мною Оома Зетскій воевода, и отъ двора нашего Ђурђъ Воевода, и Вукъ Воевода, и Гефалия Никола; и отъ придворацъ моихъ Лазаръ и Стефанъ: и поискахъ границе святаго Николаа Врашнскаго и обретохъ васе поимену непометене, како пишу Хрусовули Сербскихъ святыхъ Царей, кои су где що записани и приложени тому святаму храму: Азъ відехъ и подтврдихъ, и еше отъ моихъ метохъ и бащинъ и азъ святаму Николаю приложихъ молабно признаючи святаго Господня угодника на помощь мою и заступленіе: — И отъ толь подвигохсе поставити границе окрестъ земли моее. Перво поставихъ границу на врхъ Сутормана, (платина выше Церице) другу где се зове три рога ; отъ толь камиваломъ на Троицу коесе зваше Брчело. Треча граница: оттоль паки камиваломъ све врхомъ у другу Троицу граница четверта: — Оттоль камиваломъ голіимъ врхомъ шине бие граница на Сніежницу то пета: оттоль иде по врхъ куле више мртвице продоли граница шеста. . . Оттоле камиваломъ на врхъ Ластвиць подъ Коризъ у врхъ Ластвиць граница седма: Оттоле иде страномъ у горни крсть у охолю граница осма: оттоль иде у рієку у три врела граница девета: оттоль у море: отъ мора на Святога Тому: — Оттоль путемъ провъ бабинъ виръ: оттоле у средъ поля Будлянскога крсть. Граница десета. іотъ толь страномъ на воду коя се зваше Топлинъ. Граница еданаеста: Стопнина на врхъ брда Костанице. Оттоле на азъ граница дваеста † оттоле ходети све по краю мора на краю одъ мѣста Бігове граница трінаеста: оттоле идути по краю села Лѣшевиць на стара наша солна правцемъ краі мора у сланицу граница четрънаеста: † паки оттоль на брда граница петнаеста: оттоль подъ цркву коясе зове свята тронца. у чіпъ ками граница шестнаеста: — Отъ Цркве у мокру плочу; граница седамнаеста: Отъ мокре плоче у шупли ками и у Бриштанову греду: ниже кашієла; граница осамнаеста: пакъ отолѣнь све редомъ: у дебели ками: іузавчєву главину, і отолъ ушуню стієну: і отолъ у Мидину Камешцу. и хоберомъ и у правєкєну гомилу: и отоле управъ учерни кршь: и хоберомъ: и отоле у Андри ну улцу. И управъ устієну коя стоя на стієну одъ сухе черпєне напра ти: и оттоль управъ у догъ чєло подє: і оттоль управъ ізнадъ руице крозь пруда где се састає сиваниша Вукова дієломъ: і углавину гдеє црквице: и оттоль удно лѣшевица: и путемъ старіємъ кои ходи ка студєцу Орахонцу: и оттоль у рієку у дно дугога мета: ту доспєва: — Я Никола Якововиць Властелинь Которски. Бивши послать отъ властєль Которскієхъ Господину Узуможному Ивану Черноевичу поради овієхъ границахъ и подписахъ своїомъ рукою за сведочанство: — ми Виценцо Францєшковиць бивши таде згосподіномъ Ивановомъ послать отъ властєль подписуємъ своїомъ

рукомъ за вѣру: — Ми Паоманъ Тритковичъ: и Маринъ Тришеничъ: и И-
 кобъ Грасоничъ: Маринъ Кувелица: и Живо Якомовичъ: Канцелярь и Пао-
 манъ Титковичъ: Ти су были сви отъ властель Которскихъ: ми Ганшаръ
 Канцелярь: и ми Стефано Николетовичъ отъ Будве: — оба послати отъ
 Господина Алувиза Лонга Кнеза отъ Будве: узможиному Господину Ивану.
 Ми сви вишепоменути тудіе шинимъ одеѣн, подписуемосе своими руками:
 како смо границе ставили и утврдили: — Да или нашъ, или Господина И-
 вана бысе наша кон чокъ, и кою одъ овѣхъ границахъ помѣри: да га
 правда смрътио осуди: и удвѣ Канцелярие писма остависмо: едну Господинъ
 Иванъ уцѣгову канцелярию на цетши: другу ми властела Которска у на-
 шей канцелярии у которъ: писахъ я Никола грекъ: Бивши логофеть Го-
 сподина Ивана: на лѣто 725 ѿ 721: — 725. 7. 10. 6.

ТЕКСТ ПОВЕЛЈЕ

Дилостію Божию прилзчи сеприти
 Иванъ Черновиѣхъ въ лѣсто Церни
 прво вывши со мною Тома Зете
 вѣрѣхъ воевода, и воевода Бскъ, и
 рацъ монахъ Лазаръ и Стеван иже стго
 Николе Кранинскаго, и ог именов не пометене
 како пѣшѣ рѣсовали серб светихъ царекъ кон ес гдѣ
 що записали и приложили томѣ столѣ храмѣ, азъ ви-
 дѣхъ и потвердихъ, и еше от монахъ метоухъ и ващинъ
 азъ столѣ Николи приложихъ, молекно призываюћи стго
 Гдна вгодника на помощъ мою и застѣпленіе. ѿ то
 казвнигохъ се поставити границе шкрестъ земаѣ
 ко поставихъ на в'рхъ Гстормана. Дрѣвѣ
 zove Три рога, ѿле камиваломъ на Троицъ кола се зи
 Б'рчело: треѣа граница отле паки камиваломъ
 с дрѣвѣ Троицъ: Граница четвѣрта отле камивка
 големѣ в'рхомъ више све: Граница на Сниежинѣ т
 отле иде пов'рхъ кѣле више Мртвичке продоли: Гр
 шеста отле камиваломъ на в'рхъ Ластвицъ подъ
 у врхъ Ластвицъ: граница седма ѿле иде страно
 крѣтъ у охѣхъ: Граница осма ѿле иде у Риекѣ
 граница девета отле у море у стго Том
 провъ Бавинъ Биръ отле у средъ поля кѣдланско
 граница десета: и отле страномъ на вод
 лишъ граница еданаеста: с Топанша на в'рхъ в'рда
 иже, отле камиваломъ кола е граница дванаеста; отле
 на краю ѿ места Бигове, граница тринанста отлена
 по краю села Лешевичъ, на стара наша солила правѣцѣмъ

²¹ С. Милутиновиѣ, *Историја Црне Горе*, 10—12.

Одатле иде у Ријеку у Три врела граница девета. Одатле у море. Од мора на Светога Тому. Одатле путем преко Бабина Вира. Одатле усред Поља Будванскога крст граница десета. Одатле страном на воду која се зваше Топлиш, граница једанаеста. С Топлиша на врх брда Костенице; одатле на Јаз граница дванаеста. Одатле све идући поред мора на крај мјеста Бигове, граница тринаеста. Одатле идући крајем села Љешевић на стара наша солила право поред мора у Сланицу граница четрнаеста. Па одатле на Брдо граница петнаеста. Одатле испод цркве која се зове Света Тројица у Чип Ками граница шеснаеста. Од цркве у Мокру плочу граница седамнаеста. Од Мокре плоче у Шупљи камен у Бриштанову греду, ниже Кашћела, граница осамнаеста. Па одатле све редом: у Дебеле крше, и у Јазавчеву главицу; одатле у Шупљу стијену; одатле у Мидину каменицу, и бријегом, и у Прасквину гомилу; одатле право у Црни крш и бријегом; одатле у Андријину улицу и право у стијену која се налази на стијени од суге Црвене папрати; одатле право у Доње чело; одатле право изнад јаме преко камене косе гдје се састаје са Иваниша Вукова дијелом и у главицу гдје је црквиште; одатле у врх главице од Суге Дугога дола; одатле у дно Љечевишта и путем старим који води ка Студенцу Ораховцу; одатле у Ријеку у дно дугога мета, ту доспијева.

Ја никола Јакобовић, властелин которски, пошто би послат од которске властеле господину моћном Ивану Црнојевићу ради ових граница, потписах својом руком ради свједочења. Ја Вићенцо Франчешковић бивши тада с господином Иваном послан од властеле потписујем својом руком ради вјеродостојности. Ја Паоман Трипковић и Марин Трипенжић, и Јаков Грасовић, Марин Кувелица и Живо Јакомовић Кашћелан, и Паоман Трипковић смо били као которска властела. Ја Гашпар Канцелијер, и ја Стефан Николетовић од Будве оба послати од господина Алувиза Лонга кнеза од Будве моћном господару Ивану. Сви ми горе потписани овуда идући потписујемо се својим рукама како смо границе поставили и утврдили: да ако се нађе неки човјек или наш, или господина Ивана, који би ове границе помјерио, нека га правда осуди на смрт, и у двије канцеларије писма остависмо: једну господин Иван у његовој канцеларији на Цетињу, другу ми властела которска у нашој канцеларији у Котору. Писах ја Никола Грк бивши логотет господина Ивана, године 6990—1482.²³

ПОВЕЉА ИВАНА ЦРНОЈЕВИЋА О ОСНИВАЊУ МАНАСТИРА СВ. БОГОРОДИЦЕ НА ЦЕТИЊУ

Када се размотре подаци о Ивану Црнојевићу послје његовог повратка из Италије, посебно послје 1482. године, види се да је његов рад ван земље био ограничен, а споменици нас-

²³ Превод Б. Шекуларац.

тали у то вријеме у Црној Гори тичу се углавном рада унутар земље. О унутрашњим питањима сам је одлучивао, а своју политику је прилагођавао приликама и промјенама. Услед заузимања Доње Зете од стране Турака Иван је морао да мијења своје сједиште. Он напушта Жабљак, па Обод, и за сједиште одабира Цетиње, гдје је претходно саградио двор и манастир за сједиште Зетске митрополије. Обдаривши новоподигнути манастир великим имањима и повластицама, створио је услове за сједиште зетског митрополита, те митрополит Висарион напусти своју ранију столицу и пресели се на Цетиње.

На Ивановом двору су се налазиле његове војводе Бураћ и Вук, кефалија Никола, логотет Божидар, двородришци и придворци који су били присутни и при одређивању граница 1482. године. Ту је био и Никола Штиљановић, који је обављао дипломатске мисије.

Своје приходе Иван је убирао од поданика, са својих имања, од царине и од солила.

Повељом од 4. јануара 1485. године дио тих прихода Иван поклања Цетињском Манастиру. Ова повеља има особиту вриједност због обиља прецизних података, који много говоре о ондашњим приликама у Црној Гори.

Посебно је интересантно видјети које је обавезе имало радно становништво које је живјело на манастирском имању. Стругари су морали радити на црквеном имању, а свака кућа давати цркви годишње по три крбље вина и један стар пшенице, а корисници обрадиве површине на Ловћену и Горњем Пољу и четвртину прихода у житу. Посебна обавеза Угњана и Врељана била је да свака кућа донесе годишње у манастир по 80 бремена дрва. *Бреме* у значењу јединице мјере за тежину (терет који може носити одрасла особа на леђима) први пут срећемо у хрисовуљи краља Владислава, из 1234—43, Манастиру св. Богородице у Полимљу, док је у „значању познате и једне од најстаријих народних мера за количину и тежину свега што појединци могу носити на себи“^а као *pondus hominus* употребљен у Загребу 1343. године. Вјероватно је Иван увео и дажбину звану „лактарина“, коју је манастир убирао све до 1940. године. „Лакат је био мера за земљу у Црној Гори“,^б дужине „по прилици пола аршина“.^в Лактарину је озаконио указом од 1895. године и књаз Никола на мјесту гдје се говори о имовини Цетињског Манастира, уз обавезу „да се сва лактарина, што су дужне плаћати куће вароши Цетиње, сакупља у засебну манастирску касу“.^д Овај порез је уведен на куће према њиховој величини израженој у лактовима, па отуда и назив *лактарина*.

^а М. Влајинац, *Речник наших старих мера у току векова* II, 1964, 168.

^б М. Влајинац, н. дј. III 1968, 516.

^в Гл. Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта* I, Београд, 1932, 352.

^д „Глас Црногорца“, 1895, 26.

Оригинал овога документа није сачуван, већ само званична канцеларијска копија са потписом владара, на којој је висно и печат Ивана Црнојевића. Тај се докуменат налази у збирци Врањинских повеља у Музеју на Цетињу, означен бројем 5. Да је то копија и из истог периода свједочи лијепо полууставно писмо са облицима из друге половине XV вијека: мијешање уставног и треног Т једнострано *ћ*, *Ѣ* са раздвојеним петљама, лијепо *w* са високим средњем дијелом итд.

И величина листа пергамене указује да је овај примјерак званична копија оригинала. Ровински у свом опису и издању ове повеље наводи величину оригинала 90 × 47 cm, са 64 реда текста, а примјерак у Музеју на Цетињу такође садржи 64 реда потпуно истог текста, али са димензијама пергамене 45 × 58,5 cm.¹ Из подробног описа Ровинског јасно произлази да је он оригинал повеље имао у рукама, исто као и прије њега Миклошић који даје опис печата: „Sigillum: † Иванъ Црнојевиць господаръ зетски“, уз напомену: „aquila bicis. Origin. membran.“²

Познато је више издања ове повеље. Прво је објављена у часопису „Časopis Wlastenského muzeum“. Затим у „Историји Црне Горе“ Симе Милутиновића, 1835. године, према оригиналу. Такође према оригиналу код Ф. Миклошића, у „Monumenta Serbica...“ и П. Ровинског 1888. године, у историји „Черногорія въ ея прошломъ...“^{2а} (а допуне 771—776 према Цетињском летопису). Реконструкцију текста према оригиналној копији извршио је и објавио у књизи „Врањинске повеље“ Б. Шекуларац.^{2б}

Гаврило Витковић^{2в} објављује ову повељу према препису из 1754. године. Такође према препису, али из 1747. године у „Кривовуљи Иван-бега Црнојевића“, М. Драговић штампа текст у цетињском листу „Црногорка“.^{2д} На крају имамо и издање Душана Вуксана према дотадашњим издањима, како сам каже.^{2е}

Сва набројана издања према оригиналу у потпуности се слажу са документом који се налази у Музеју. Додуше, постоје неке ситне разлике у тексту Миклошића (Строутаре, умјесто Строрутаре; свѣдочно, умјесто свѣочно и лихо, умјесто хо; недостаје и цио 26. ред повеље), које се могу приписати непажњи при преписивању овако дугих текстова. Најпрецизније је издање Ровинског (чак су дати и акценти) и према њему, мада транскрибовано, поменуто издање Вуксана у „Записима“.

¹ Подробнији палеографски опис дат је у мојим „Врањинским повељама“, Титоград, 1984, 115.

² Ф. Миклошић, *Mon Serb.*, 530—534.

^{2а} П. Ровинскиј, *Черногория*, I, 766—771; „Časopis Wlastenského muzeum“, IV, Prag, 1829, 122—130; Ф. Миклошић, *Monumenta Serbica*, 530—534; С. Милутиновић, *Историја Црне Горе*, 4—9.

^{2б} Б. Шекуларац, *Врањинске повеље*, 132—134.

^{2в} Г. Витковић, *Гласник СУД*, V, 1874, 172—177.

^{2д} М. Драговић, „Црногорка“ 44 и 45 за 1884, стр. 266—267 и 274—276.

^{2е} Д. Вуксан, *Историјска граба, „Записи“*, XIV, књ. XXV, 1941, стр. 243—245.

Познато је да су појединци завјештавали Манастиру разне прилоге, што је у каснијим преписима „Крисовуља“ регистровано, па отуда и много опширнији текст повеље у „Крисовуљу“ него у оригиналу који је ктитор, при оснивању Манастира, потврдио својим потписом и печатом. Те разлике се јасно уочавају и у правопису, који је знатно измијењен, затим и у другим измјенама у тексту, као што су додаци опису граница приложених имања и других поклона.

Посматрајући ову повељу Ивана Црнојевића са дипломатичке стране, може се рећи да она представља типичан примјер формулара по којима су писане повеље у зетској канцеларији.

На почетку су симболична (крст) и вербална инвокација: † ИС ХС НІ КА.

Затим се наставља дуга аренга, према формулару који је „добављен из Рашке или вероватније из Дубровника, или састављен под утицајем дубровачких повеља са аренгом“.³ Аренга почиње ријечима — *Къзлювѣнна кратіе, ношѣ оупе а дньѣ привѣлики...* а завршава се цитатом из Јеванђеља (Матеј 5,8; Маријинско јеванђеље 10; Мирослављево јеванђеље 34, 60 а) — *Блаженни чистѣи срѣдцемъ, яко тѣи Бога оузреть.* Овако дугу аренгу срећемо још код неколико зетских повеља из каснијег периода.

Институција је доста неуобичајена — азъ грѣхѣи смеренни и недосини равъ хосѣ нареци се Иванъ Црноевичъ, — и својом се садржином уклапа у текст експозиције, у којој се Иван обраћа Богу и Пречистој Богородици ради заштите, у чију славу и у име „рожденства“ подиже храм на Цетињу којем даје прилоге по заједничком договору „*подружја мѣгѣи и снова мѣнѣ*“.

Овдје он говори још и о разлозима који су га подстакли да подигне манастир на Цетињу и о свом боравку у италијанском граду Јакина, гдје се и завјетовао да ће у својој земљи подићи манастир у славу Богородице.

Диспозиција је врло дуга и у њој се конкретизују прилози и прецизно одређују границе приложених имања. Он прилаже више парцела земље, винограде, риболове, брда, воденице, затим планину Ловћен. На овим имањима ће радити кметови који имају обавезу само према цркви. Осим тога, Иван прилаже и по 30 перпера за сваку годину од прихода од царине, 10 каблова соли од солила, дрва с имања у Дубрави и свака кућа по 80 бремена, напомињући да то мора свако сам доносити у цркву. Ако се има у виду територија која је поклоњена манастиру, може се рећи да су ти прилози били доста скромни, као и Иванове могућности.

У диспозицији су дате и неке правне одредбе и „*общаго житѣа законъ*“ у манастиру.

³ С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА, CLVII, 1933, 201.

Санкција ове повеље је доста дуга и састоји се из три дијела: молбе, клетве и пријетње духовним казнама за евентуалне прекршиоце (вѣсѣрдычнѣ съ смѣрненіемъ молимо и заклинамо, сеноу нашему выше писанномѣ приложенію и оубаконоу и оутврѣжденію непоуложноу и непоутворенноу быти въ вѣкы . . .), и да таковъи естъ прок'летъ ѿ крѣпкихъ деснице влады нашего творца небу и земли . и ѿ силы чстнаго и животворнаго крста . и штъ . вѣ . (12) апль . . . штъ вѣкѣхъ стѣмъ, нека је сличан Јуди издајци и да му је супарница Пречиста мати на срашномъ суду.

Формулу — Прѣчистаа мати вожа супарница да моу е на страшноу мѣ соудуу срећемо још у повељи кнеза Лазара Манастиру Ждрело од 1. августа 1380. године,^{3а} и Бурѣ Бранковића Светом Павлу на Светој гори од 3 октобра 1413 (да моу естъ супарникъ светын и прѣподовнын штъцъ нашъ Павль . . .)⁴ Оваква формула у санкцији ових повеља је преузета из повеље цара Душана Хиландару, писана на Превлаци 12. децембра 1347. године, а која гласи: "да моу соу супарници светы бѣлешны и светитель Сава".⁵

Још је чешћа употреба цитата из Светог писма, који садржи санкција ове Иванове повеље, а која гласи: "И шнелъ рекши-мъ: вѣзли, вѣзли, разкпны его, кровь его на насъ и на чедехъ нашихъ"⁶ (Јеванђеље Јованово 19,15; Јеванђеље Матејево 27,25; Никољско јванђеље 167,68). Исто садрже и повеље: Стефана Дечанског Манастиру Дечанима (1330. г.), Стефана Душана Хиландару (1342 и 1347), кнеза Лазара Манастиру Ждрело (1380), патријарха српског Спиридона истом манастиру (1376), Вука Бранковића Дубровнику (1390), Бурѣ Бранковића Св. Павлу на Светој гори (1413) и деспота Стевана Хиландару (1411).⁷

Дакле, може се констатовати да је санкција у повељи Ивана Црнојевића (1485) преузета из рашких црквених повеља, које су обилато користиле цитате из Светог писма.

После санкције на Повељи је уписан датум: Бѣ лѣто ≠ ≠ СЦ . ≠ СТ . писа се мѣса гвѣноуарѣа . д . днѣ оу Рѣкиѣ.

Затим се као завршна формула даје кораборација: Сего ради и шваднѣсоуу и печать нашуу швѣочноу поставляюу въ свѣденіе вѣсклѣмъ.

Исту или врло сличну кораборацију нализмо код већине хиландарских повеља, које су издавали српски владари (Урош I, Милутин 1302, 1313, Драгутин и Душан, Арсеније I, Сава III, Никодим 6830), што упућује на закључак да је кораборација под утицајем рашког формулара. Уосталом, ова се Иванова повеља и налази у збирци Врањинских повеља, од којих су већину издали српски владари, па је отуда, вјероватно, и дошло до презимања ових завршних формула.

^{3а} Ф. Миклошић, *Mon. Serb.* 195.

⁴ *Mon. Serb.*, 278—279.

⁵ Исто, 128.

⁶ С. Милутиновић, *Историја Црне Горе*, 8—9.

⁷ *Mon. Serb.*, 100, 117, 124, 132, 135, 139, 195, 213, 216, 278 и 571.

Интересантна је појава скраћивања када је неизостављено али јако смањено и при врху реда написано 0—Чръновеиикъ. Привлачи пажњу и потпис, који је сав у лигатурама, ситнија слова истог стила су уписивана уз главна, као и у неким ранијим повељама. Већина слова је китњаста, али са довољно виткости и у више комбинација, са дебљим и тањим потезима.

У употреби полугласа има великог удјела традиција, која показује неку врсту механизирања. Ово прије свега на крају ријечи као: Иванъ, храмъ, доукъ, монастырь, Радославикъ, законъ, вратъ, дѣволъ итд. Има три случаја гдје је на овом положају изостављено Њ, и то: оузмож, перпер и з вратѡмъ.

Ондје гдје К односно Г служи за њ — ѣ, редовно стоји Њ — Цръновеиикъ, Мръшникъ, Радославикъ, Гуръ, Стоникъ; исто тако и гдје треба читати љ — земљъ.

Код предлога ѡ показује мање стабилности, те има у истим ријечима и писања ѡ — сѡ датон, вѡ землю, кѡ чоконъ, кѡ вѣкы, вѡ стѣ, вѡ имѣ сѡ епископъ, сѡ метохома.

Предлог з је на више мјеста употријебљен без ѡ — з вратѡмъ. У префиксу сѡздахъ полуглас је у јаком положају и има вриједност а док је у примјеру сѡ метохома у слабом.

Изостављање полугласника у слабом положају обиљежено је посебним знаком у већини случајева — латиничним (s) изнад реда гдје је мјесто ѡ — ѡвнѡ'се, тѣмѡ'же, творѡ'ца, волѡ'нь, дохотѡ'ци итд. У јаком положају, пак, ѡ се чува (рождѡство). ѡ није изостављено ни иза Р гдје Р има вокалну вриједност — штворѡземъ, смерѡтноѡ, мръшникъ, крѡтѡкци, дорѡвѡцинемъ, наипрѡво, оумилисѡрдѡу, сѡдечѡкѡ.

Њ — се не употребљава досљедно. Тако налазимо — оу монастыроу, монастырехъ а на другоме мјесту — оу монастырь.

У значењу у су употребљени: Њѡ, оу, и ѡ (вѡ страни, ѡмоу дадѡ).

Међутим, писар га је понегдје на истоме мјесту различито писао — цю годѡ сѡ, да сѡу.

0 се такође употребљава у варијантама са о и ѡ — образъ, шбразомъ.

Једначење по ишчезавању полугласника врши се код ријечи — вратѡмъ.

Ѣ, Ѥ, Ѧ, Ю се углавном досљедно пишу.

Ако је од два сусједна вокала други Ѣ, као у ријечима шзиѡ архѡерѡн, тон, онда он у себи садржи и фонетску вриједност ј.Ѣ, се употребљава редовно у ријечима вратѡ, прѡкчѡтѡ, нашіѡхъ, родитѡѡ итд. а ѡ (ижица) само у ријечи кѡрѡ.

Овај текст посебно карактерише употреба ѡ (дебелога јера). Ово слово је изашло из редовне употребе код нас већ крајем XII вијека, али се у XV вијеку поново почиње употребљавати под утицајем бугарске писмености и правописа. Овдје је дебело јер у свом нормалном облику, који не излази из дволиниске схеме, а писано је углавном у предлозима — ѡѢ, ѡѤ, ѡѦ.

Да је ова повеља из друге половине XV вијека, како је и датирана, говори и неколико карактеристичних облика слова у њој из овог периода: И са искошеном унутрашњом цртом, као код данашњег штампаног облика; заокружени, широки облици слова Ѣ, О и Ѣ; широко Ѣ; има гласовну вриједност је и долази на почетку ријечи или слога; широко Ѣ је задржало иницијални положај.

ІѢ	ХѢ
НІ	КІ

(Еъзюблѣнна вратіе ноць оуспе а днѣ приближисе) ѿвръземь дѣла тѣмна и ѣвнѣсе чада свѣтоу (и оуслишиа что глеть слово вѣіе бесѣмьртное къ чѣкомь. Прїидете къ мнѣ вси троуждающисе и) вѣременевнны и азъ покою вы. И паку:тво(рен чистотоу юже хвалить реки: вѣженны чистїи срдцемь іако тїи ба оузреть. Тѣм'же и азъ грѣхїи см)еренны и недсонны рабъ Хосу наречисе Іванъ (Црноевнѣ. Попоушїенїемь вѣїемь заради сѣгрѣшїенїи моихъ, изгнаноу ми кывшоу ѿ м)оего вчѣствїа изманьльтскымь црель (соулатань мѣхмедомь, иже многа црствїапрїе и многїе царе повѣды, и никтоже емоу соупротивїтисе вразможе. И прїшдышоу ми вьст(раны .и)талїе. Сѣврѣктохъ прѣчюдны храмъ прѣчстїе вадце наше вце влнзъ гдра глемеаго іакына) глемеы делорита. И вь немь видѣхъ (нероукотворенны образъ прѣславыны лїтере ба нашего. іаже многа чюдеса и знаменїа сѣтва)раеть, еже и вчила нашнма вндѣхѣм. (И падохъ ниць на землю прѣд тое страшнымь вбразомь. И поману'се вноє мїсрдїю, и вѣрѣтїи мо)е вьсєсрдчно вьздахъ тоє влгоутрокїю. (Аще оумєсрднтсе на мене недостоїнаго раба своего, и вьзвратит'ме вь землю) вчѣствїа моего . да потьцоуєе црковъ сѣтворити вчѣстное нмє(їе. Тѣм' же по своемь чюлювїю мїлостивамїи вьс мїти твор'ца моего и прошенїе мое испльни). И азъ потьцах'се вьсєдоушне и (вьсєсрдчне вѣрѣтїи) мое испльнитїи елїкожеми вьстѣ вразможно. И сьздахъ храмъ на местѣ глѣмѣмь цѣтїнїе). Еъ славоу и вьхвалоу тоє гспожде лїтере вѣіе вь нмє рѣжѣства іе. (И монастырь при нїи сѣтворихъ вь оупокоєнне мнїхоми, еже) и мїтрополаїа зетска нарекохомь аще воудеть оугодно мєлїтвѣкїи гспожди. И приложїхъ тоє прѣчстїи)моу х(рамоу, елїко ми вьстѣ вразможно, сѣ догворенїемь пвдрожїїа моего, и сновъ моихъ. Нанпрѣво приложїхъ польвїно)града моего на до(вро) кои сьмь іаа насадїлї троудомь моїмь да се дає вина готова половина црквы, ѿ сваке лѣтїнїе. И еше при(ложїхъ) шо годѣ сѣнїамїи вє(тон)кїи ратко з'братомь и сѣ сїновцїма донє довро нлї іе зємїа, нлї іе лозїе, нлї гора, (нлї вода сєвєколїко іа нїлїи дадохъ замену)шнїхъ добромь волшмь назачїроу, землю за землю) а лозоу за лозоу и доубъ за доубъ, оу вѣкь и оу (вациноу. И еше нмь) ѿ вѣкїє даршв(ахъ)

ѣдноу воденицоу мою оу шбодоу, кою ю прѣма воденици ком'ске цркве да воудеть елвенте замены. И цю е было коук'не землѣ штонкѣ тон ске рекослю да соу стоупове црковны. Я цю е кмет'цноа тоу(ден) да се населе кметѣ црковны. И еще (приложиху строугаре све по мегы съ метехомь нухъ да стоюе шн,де кметѣ црковны), кон те работати црквы. И такои оучи(нисмо за ктетн кон се населѣ на црковне ващине все на добро, да ни ѣднога дан'ка госпоцкога не даю) никомоу, ни да иль ю вол'нь т'ко заповидети (на равотоу чню, тѣчю црква на свою равотоу. Я шни да соу съвръщенны работници црковны.) И еще да даю црквы свака коукы (по .г. крьбле внна полева, и по .а.) старѣ пшенице, а дрѣгы старѣ глотине сокиа. (И еще приложиху плани)ноу нашоу ващин'скоу лов'тень (цю годе юземля работныхъ свеколикко, али е драгш црквы да сама равота, или да дане на дохотке.) И ктвгоде бы на доходѣкы оуѣкшав жито да (дане црквы четвертоу, и да га свака свон доходѣкѣ преда жито готово оу монастырь. И да нитко не сѣюе) безѣ оупроса црков'нога шца архіереа (звратішл). И т(аконперѣ на тый начинь приложиху дохотке ѡ горнига полы на цѣтнню цю е годе наше мегѣк по) старіехъ сказиѣ и по велѣзехъ кон соу поставлены. тко сѣе да дае црквы четв'ртоу. И да нитко не равота без оупрошеніа црковнога шца) архіереа з вратилш. Тко ли бы без оупр(оса црковнога сѣкшв наречинне землѣ црков'не и на лов'тень и на цѣтнню, да моу може црква оузети жито све цю годе) воуде, а немоу да ю троудѣ залоудо. (И такои ю вни законь вьсакомоу кто ю сѣкшв на лов'теноу, и на цѣтнню докле слю мы и за севѣк дрѣжали), давано ю третіа дохот'ка. Я съда тон (оучиннисмо да се дане црквы четверта, да га вьсакаы доноси салы оу монастырь. И еще приложиху ѣдноу воден)ицоу мою горню на вѣкла. И ещ(е приложиху стоупѣ землѣ на горнѣк добро кон ли ю заложилш гюргѣ мрькшинь за .м. перперѣ на залогоу, аколи)ю оузможѣ ѡкоупити гюргѣ за с(евѣк а за инога ни за кога, да да црквы .м. перперѣ .а землю да оузме за севѣк. Яколи бы хотіш да ю црквы) ѡкоупи а дрѣугомоу да ю прода, да иѣстѣ (ю вол'нь ѡкоупити. И еще приложиху дрѣгн стдоупѣ землѣ на шклано кон ли заложн шст)оис радосаликѣ, и гюргѣ мрькшинь за .п. пер(пер, аколи) бы ю могли кѣда ѡкѣпити са мыза севѣк, а за инога ни за кога, да дадѣ црквы .п. пер)перѣ .а землю да оузмоу за севѣк. Яко ли бы хо(тѣли да ю црквы ѡкоупе, а дрѣголиш продаде, да несоу вол'ны ѡкоупити е. И шван шва стоупа) землѣ, кѣда соу мене заложилн, и ш иль даш (готове динаре) мое сѣѣдочно (ю сѣкли цѣтлы)нианы (и вьсѣкли кметн) доверѣцїемы. И (еще приложиху ш црнне наше котор'ске .л. перперѣ да се даю (црквы) вьсакоу годиноу на (рождѣство прѣѣч)те. (И е)ще приложиху ѡ солиѣ нашїехъ .І. кѣкѣ соли девелїехъ да се даю (вьсакоу годиноу црквы. И еще приложиху ѡ дрѣва моего, кое шчинноу, цю годїе допѣк на той дїш шдѣ моя два дѣла ѡ дрѣва, ѡ вьсега да се дае (црк)вы десетѣкѣ. И еще приложиху (ѡ доубраве кою искрастїслю) на цѣтнню (како ходн поутѣ ѡ цѣтнниа кѣ врьѣкли десноу ш гинова вьрѣда (до наше мегѣк да нитко ница нес(лїе тѣкноути хо црква). И еще приложиху дрѣва наша законнаа ѡ

стух. Иже ш вѣка боу оубождашних. И да јес пид(в'нь I оудѣ прѣдатеа)ю.
И шнець (рекшїи вѣзми вѣзми раз'пни)его к'рѣвь егш на насъ и на чедѣ-
хъ наших и прѣсчтаа мти вѣѣа соупрѣница да м(оу ю на страшно)мъ и не-
лицемѣрно(мъ соудат.

Еъ мѣто # СЦ # ГГ. писа се мѣца гвеноуарїа .д. днь(. оу рѣк)цѣк...
Бего ради и пдшписоује и печать нашу оу швѣчноу поставлюю вѣ (сѣкднїе)
вѣ(сѣмь...)

Еъ Хса вга вгевѣрїи и вг)шмъ хранилии (геподаръ зетскы Иван Црно-
евникъ†)

ПОВЕЉА ИВАНА ЦРНОЈЕВИЋА О ГРАНИЦАМА СЕЛА БАЈИЦА, БЈЕЛОША И ОЧИНИЋА (1489)

У збирци докумената „Епоха Црнојевића“, под редним бро-
јем 4 и ознаком „Иван-бег суд поводом свађе око граница из-
међу Бјелоша и Бајица“, налази се препис повеље Ивана Црно-
јевића од 1489, којом рјешава спор око граница цетињских села
Бајица, Бјелоша и Очинића. Оригинал је посљедњи имао П. Ро-
вински, који је намјеравао да повељу „саопшти“ због њене изу-
зетне важности, како сам каже.¹ На жалост, код Ровинског се
говори само у напоменама о њој.

Познато је непотпуно издање ове повеље према „Крисову-
љу“ које је дао М. Драговић,² али није познато кад је она пре-
писана у „Крисовуљу“. Драговић је изоставио мјеста гдје се на-
воде имена 24 властелина из Његуша, Цеклина, Цетиња, Угања,
Побора и Брајића. Такође недостаје 21 ред на крају повеље са
завршним елементима и датирањем. И на неким другим мјес-
тима постоје ситније разлике (у интитулацији итд.).

Први пут дајемо овдје у цјелини текст повеље, на основу
преписа из почетка XVIII вијека. Препис је писан на два листа
хартије 34 × 25 cm, који су доста оштећени на појединим мје-
стима, али је главни дио текста сачуван. Оштећене су десне иви-
це листова, па недостаје крај редова на првој и трећој страни
и почетак редова на другој страни, јер је први лист писан са
обје стране.

Повеља почиње интитулацијом — *Мы господаръ господинъ Иванъ
Црноевникъ*, која је повезана са девоцијом — *милостию вожию*,
врло често употребљаваном у зетским повељама. На интитулаци-
ју се наставља диспозиција, која говори о међама села Бјело-
шевића и Бајица и њиховом међусобном спору око тих међа.
Суд од 24 властелина из различитих племена и господар изнабо-
ше праве међе, а господар даде Бјелошевићима њихову башти-
ну баштинску ”и то да имъ не вѣде никада потворено”.

¹ П. Ровинский, *Черногория...*, II/1, II.

² М. Драговић, *Прилози за историју Црне Горе*, *Летопис Матице
српске*, св. III, 1891, 17—19.

Истовремено Иван рјешава спор и утврђује границе између Бјелошевића и Очинића, односно папрачку и казњанску међу. У овом дијелу међе су пронашла 24 властелина — ѿ Црне Горе, који се као и код претходних међа именују.

У трећем дијелу диспозиције господар, господин Иван Црнојевић замјењује кнезу Вуку Бјелошевићу и свим осталим Бјелошевићима дубраву суходолску за "коматъ землѣ Ръвалѣшке вѣдѣ Горничѣ", који им даје у "вѣчну ваѣину" Половину од речене дубраве суходолске прилаже Цркви пресвете Богородице на Цетињу, а лијеву страну дубраве "остависно за дворѣ". Наравно, прецизирају се и међе поклоњеног „комата земље“, почев од врха дубраве, у Равну главицу више воде, од Равне главице у пут гдје је била крушка ниже воде, а од овог пута у пут који води ка Мујанову долу, докле рало оре, итд.

У сљедећој короборацији се каже: и за веће вѣрованіе печатисно печатію маломѣ обвѣчномѣ.

Затим је наведен датум — писа се кѣ лето .ѡцѡѡ. (6997=1489) ѡца (юниѡ .I.) днѡ; оштећено је мјесто гдје је био уписан назив мјесеца и дан, али из података М. Драговића сазнајемо да је то био 15. јун.³ На крају се каже да је повеља писана "ѡ дворѣ на Цетињу". Пошто је повеља била датирана од стварања свијета, писар преписа је послѣје навођења мјеста писања дешифровао датум (1489. година), мада је оштећено мјесто гдје је дата година у препису.

У зетским повељама се често помиње печат,⁴ најчешће као „обична печат“. Ипак, први пут у овој повељи, поред „обични“ печат се назива и „мали“ (печатисно печатію маломѣ обвѣчномѣ). Од наших земаља печат се назива „малим“ и у босанским повељама бана Твртка 1357⁵ и 1367.⁶

Да је на формулар за писање повеља у Зети било утицаја из сусједних јој земаља (и обрнуто) говори и податак да се у овој повељи као свјedoци наводе 24 жене, које се куну, заједно са својим мужевима Бјелошевићима, да је права међа оно што они кажу, као у повељи Радича Санковића од 15. маја 1391.⁷ Чак је и мјесто писања у ове двије повеље на исти начин уписано (у двору на ...).

У босанским и хумским повељама као свјedoци се обично наводе многобројна властела која полаже заклетву. Исто тако се и овдје заклиње 24 "властелин от Црне Горе", поименично од Његуша, Цетиња, Угања, Побора, Брајића и Цеклина. Дакле, овдје се Црна Гора јавља као држава, која обухвата неколико насеља

³ М. Драговић „Црногорка“ 44, 1884, 265.

⁴ *Mon. Serb.*, 177, 534, 567; *Споменик* 11, 67 итд.

⁵ L. Thalloszy, *Südslavische heraldische Studien (Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter I, 1914, 274.*

⁶ *Mon. Serb.*, 177; Thalloszy, н. д., 115.

⁷ *Mon. Serb.*, 220.

и области. Цетиње, Његуши итд. су насељена мјеста, која су „била засељена и до његова (Иванова) времена“.⁸

Двадесет четири властелина из појединих племена, у присуству владаревог пристава Вука сина Николе Штиљановића, сачињавали су погранични суд. Преко овог документа упознајемо се са „једним врло важним чином у судејској пракцици у Црној Гори. Видимо да у вријеме Ивана Црнојевића... народни суд игра најважнију улогу. Дакле, Суд није био ограничен одређеним судијама, него је био суд слободан, јаван, народан и „добри људи“ изабрани између народа, по пригодном случају, судили су народу, а господар земље само је потврђивао оно што је народни суд пресудио“.⁹

Ово је први пут да се у једној повељи Црнојевића свједоци дијеле по областима, а помињу се заједно са приставом. „Од 1351. год. почињу се помињати сведоци и пристави заједно и измењани једни с другима.“¹⁰ Пристав је био извршни или надзорни чиновник власти, а постављао га је владар. За пристава се знало и раније у Далмацији у Хрватској, гдје се »pristaldus« помиње при полагању заклетве, утврђивању међа, диоби итд.¹¹

Пристав се чешће помиње у босанским повељама послје 1351. године, док се у Зети најприје јавља у једној повељи Балше Балшића из 1420. године, када каже да је „¹² томъ младостникъ и приставъ Нѣка“.¹²

Затим се у повељи Бурђа и Стефана Црнојевића из 1492. године помињу милосници Вук и Никола, „¹³ а пристава Радосава Юнаковића“.¹³

Пристав Ивана Црнојевића у овој повељи био је Вук, син Николе Штиљановића. Под крај XV вијека, када су узели власт над Паштровићима, Црнојевићи су им слали кнеза за пригодне прилике, који је „могао бити“ из породице Штиљановића. Године 1475. на двору Ивана Црнојевића, између осталих, био је и Никола Штиљановић, који му је обављао дипломатске мисије (Никола је 1474. године Иванов посланик код напуљског краља Ферантеа) и био његов присни сарадник.¹⁴

Иван Црнојевић повељом утврђује границе имања Бјелошевића, Бајица и Очинића, односно његов суд одређује међе — папрацку, козанску и суходолску. Међе сеоског подручја су тачно обиљежене, не само због питања властелинства него и због утврђивања одговорности становништва у случајевима гдје суд треба да интервенише.

⁸ М. Драговић, *Прилози за историју Црне Горе*, Летопис МС III, 1891, стр. 21.

⁹ Исто.

¹⁰ С. Станојевић, *Сведоци*, Глас СКА, СХ, Сремски Карловци, 1923, 9.

¹¹ К. Јиречек, *Историја Срба III*, 140.

¹² Гласник СВД 47, 1879, 228.

¹³ П. Ровинский, *Черногория...*, I, 1888, 726.

¹⁴ *Историја Црне Горе*, II/2, Титоград, 1970, 292, 326 и 354.

онога врѣмена докле ми сію ты по неакости нашої притиснѣно и приліо. Наичко говори Бѣлошевикъ: Тои Бгъ да не да; мы тебе нища не смо притиснѣнъ шъ въше вѣщине ни дръжило; него шцо си и прѣво приліо, и дръжао, то и садъ дръжишъ. І та гдѣръ Иванъ чѣвші шъ стране едне, и дръге рѣчи; нарекохомъ имъ .кд. властели шъ Цр'не Горе да поѣш, и да овнаѣш Бромъ, и дѣшми своими. Имена властеломъ, шъ Нѣгѣшъ, князь Ялѣжа Божидаревикъ, Степанъ Петковикъ, врат мѣ Ескосакъ, Радванъ Пѣношевикъ, Давишикъ Доврѣвиѣ, Милое Живковикъ, Радона Р... кѣвикъ, Давижива Браиковикъ врат мѣ Милое, Радикъ... Бскашинъ Доврѣвикъ, Гвѣргъ Божидаровикъ, шъ Петина Г. панъ Николникъ, Бскъ Пиперовикъ, шъ горе Бскъ, Степа... Добриникъ, Степанъ Милосаликъ, шъ деканкъ, Пе... Радосаликъ, Лепое Остоикъ, Гвѣргъ Милоевикъ, Богор'чевикъ, шъ Зг'нъ Радикъ Остоикъ, Радосавъ П... Радосавъ Калѣгеровикъ, Никола Павловикъ. И овизи выше . . ченны .кд. властели, поѣш старѣ Бѣлошевика: на поч'ниши шъ Бигныща управъ у Цр'к... ѣ и у и отъ негова крѣта сѣпротивъ Брѣче, и шъ толе у высокѣ главицѣ надъ новшъ кѣщице, и то те главице управъ р'томъ ниши и шъ толе на лѣво у Рож'цѣ. И на томе изнашдѣ клѣше се свиколци .кд. властели, Бромъ и дѣшми свои. . . . ре є то права стара мѣжа Бѣлошевиѣ. И та господаръ ѣ Цр'ковикъ изнашдѣши за право ере то Бѣлошевиѣ нѣ взето ни по кононъ сѣгрѣху гпцком, него мѣ є было по неакости и и узето, и притиснѣно у то врѣме. Звѣхъ и подадохъ Бѣлошевику вѣщину ѣгровѣ вѣщину, да имъ є у вѣчиѣ вѣщину и нымъ и по нымъ дѣци, и ѣнѣчеломъ нымъ; и то да имъ не вѣде никада потворено. И томѣ вы приставъ Бскъ синъ Никола Штѣлиановиѣ, и пред'ниши се властели заклаше и границе по с'казѣхъ ѣсѣкоше. И такобѣре сѣгрѣше се прѣд'номъ гдромъ Ивановомъ, Бѣлошевикъ с Очиникѣмъ о мѣжи папращкой, и козьяской, и такобѣрѣ нарѣкохъ имъ .кд. властели шъ Цр'не Горѣ, да овнаѣш Бромъ и дѣшми нымъ. Имена властеломъ шъ Цѣтанина, Радичъ Рашковичъ, Раделя Мурѣвиѣ, Сте ѣ Николникъ Бскъ Пиперовикъ; шъ Петина, князь Степанъ Пѣношевикъ, Бскота Озричникъ, Ратко Богорина, Сѣргъ Богоревикъ, шъ Нѣгѣшъ Селанъ Петковикъ, врат мѣ Ескосавъ, Милое Живковикъ, Бскъцѣ Пѣношевикъ; шъ Поворъ, Осто ѣ Петрѣ Поворовикъ, Никола Радалѣвикъ, Радикъ Доври къ. шъ Браикъ, Радичъ Браикъ Радичъ Раковикъ, Лека Зглѣ ѣ, Бсчко Калевикъ, шъ Зг'нъ, Радикъ Остоикъ, Радосавъ логѣровикъ, Радосавъ Богосаликъ, Никола Павловикъ ѣ .кд. речены властели, поѣше и овнаѣше мѣшъ Па и козьяскѣ, ере є то права стара мѣжа Бѣлошевика ниши шъ групъ шъ Дѣвокога дола гдѣ се састае мѣжа и Очиники и Бѣлошка; и отоле у тамъ на главицѣ выше а кѣщица, и отоле на сѣднѣи в'рхъ Желандѣга у отоле у сѣднѣи в'рхъ Осмог'рка. И на томе и погодиши и заклаше, напи'рво .кд. Бѣлошевикъ, сѣ жѣнами .кд. нымъ, и за ными заклаше се выше реченный .кд. властели, Бгмъ нымъ, ере є то вѣщина вѣщину Бѣлошевика а нымъ .ст. ра права. И та гдѣръ Иванъ Черошевикъ изнашдѣши за во ере то нѣ Бѣлошевику взето по сѣгрѣху гпцком, но неакости узето, и притиснѣно. Звѣхъ и подадохъ Бѣлошевику вѣщину ѣгровѣ да мѣ є у вѣчиѣ вѣщину, како свака на вѣщину: си да имъ то потворено не вѣде. И еще мы гдрѣ Иванъ Черошевикъ зам хъ князѣ Бскъ

Бѣлошевику, и свиѣмъ осталиѣмъ Бѣлошевицѣмъ дѣвравѣ сѣходолскѣ в овѣю странѣ Сѣходола, скѣ koliko што годѣ гледа у Сѣходо, или е церѣ, или е мѣсто све колико. И ѿ тѣх дѣвравѣ приложихъ церкви пресвяте владце наше Биде, рождества, и уснѣния еие на Цетиню, половинѣ дѣвравѣ: почнѣ уѣ горѣ посрѣдѣ Сѣходола странѣ деснѣ до вриха, а левѣ странѣ дѣвравѣ остависмо за дворѣ; а узехъ в землѣ Р'вал'шке ѿд Горница коматѣ землѣ, почнѣ в врѣхѣ дѣвравѣ, и тако у Равнѣ главницѣ више воде, и в Равнѣ главнице у пѣтѣ гдѣ крѣшка выла ниже воде, и в тога пѣта управѣ како гледа тѣре в пѣтѣ, гдѣ иѣ Моисновѣ долѣ докле рало оре: и тако страномѣ управѣ у пѣтѣ, кон пѣтѣ гдѣ к' Рожцѣ; и в толе пакѣ у мѣстѣ горничкѣ, и сѣходолскѣ како може рало обрати; този дад . . . имѣ землю за выше речениѣ дѣвравѣ, дѣ имѣ е' тозы у вѣч . . . вѣщцинѣ, како свака вѣщцина вѣщцинскѣ, и да имѣ п . . . рѣно не вѣде. И за вѣше вѣрованѣ печатисмо печатню м . . . обвѣномѣ. Да се знаю мѣте те и дѣвравѣ ц'рковне, в Сѣх . . . вѣ в сѣверне стране в гравѣ, кон е гравѣ на дно . . . у крѣшѣ в потокѣ, в толе управѣ р'томѣ у клачени . . . толе налѣко у Рож'цѣ. Писа се кѣ лето . . . СЦЧЗ. мѣца . . . днѣ, у дворѣ на Цетиню. То естѣ 6997: в сотворѣна . . .

ПРЕВОД ПОВЕЉЕ

Божјом милошћу, ми господар и господин Иван Црнојевић дајемо на знање свима и сваком човјеку како се судише пред нама Бјелошевићи с Бајичићима о својој баштини баштинској на Цетињу. Бјелошевић каже Бајичићу: „Ја сам први дошао, као и ти, и баштину своју имао и држао до онога времена докле си ми ти ову због наше нејакости притискао и узео“. Бајичић одговори Бјелошевићу: „То Бог да не да, ми теби ништа нијесмо притиснули од ваше баштине, нити држимо, него што си прије примио и држао, то држиш и сада“. И ја господар Иван чувши ријечи једне и друге стране позвах 24 властелина из Црне Горе да побу и обнове међе Богом и душама својим. Имена властеле: Из Његуша кнез Алекса Божидаревић, Стефан Петковић, брат му Вукосав, Радован Пуношевић, Дабижив Добрѣвић, Милоје Живковић, Радоња . . ., Дабижив Брајковић, брат му Милоје, Радич . . . Вукашин Добријевић, Бурѣ Божидаровић, од Цетиња Степан Николић, Вук Пиперовић, од горе Вук, Степан Добријевић, Степан Милосалић, од Цеклина . . . Радосалић, Лепое Остојић, Бурѣ Милојевић, . . . Боровчевић, од Угања Радич Остојић, Радосав Б . . ., Радосав Калуѣеровић, Никола Павловић. И ових 24 властелина побоше и обишоше сами својим ногама, и пронабоше праву међу Бјелошевића: најприје почевши од Вигњишта право у Цремелу, и у Ненојев крст, а од његова крста на супротну страну Брче; одатле у Високу главицу, изнад Макериног кућишта; од ове главице право бријегом у Клачене ками; одатле улијево у Рожац. И на ово се заклеше свих 24 властелина Богом и душама својим, да је то права стара међа права између Бјелошевића. И ја господар Иван Црнојевић нашав-

ши за право, јер то Бјелошевићима није одузето ни по каквом господском гријеху, него му је због његове нејакости било одузето и притиснуто у оно вријеме, узех и потврдих Бјелошевићу баштину њихову баштинску да им је у вјечну баштину, и њима и послѣје њих дјецѣ и унучадима њиховијем и да им то не буде никад потворено. И овоме би пристав Вук, син Николе Штиљановића, пред ким се властела закле, и границу према реченом усјекосе.

Такође се судише преда мног господином Иваном Црнојевићем Бјелошевићи и Очинићи о међи папрацкој и козанској, и такође позвах 24 властелина из Црне Горе да пронађу међе Богом и душама њиховим. Имена властеле: од Цеклина, Радић Рашковић, Радеља Мирујевић, Степан Николић, Вук Миперовић; од Цетиња, кнез Степан Ненојевић, Вукота Озришић, Ратко Боровина, Серѣ Богојевић. Од Његуша Степан Петковић, брат му Вукосав, Милоје Живковић, Вукац Пуношевић; од Побора, Побор Остојевић, Петар Поборојевић, Никола Радаљевић, Радић Добријевић. Од Брајића Радич Брајић, Радич Раковић, Лека Угљеша, Вучко Калојевић; од Угања, Радић Остојић, Радосав Калођуровић, Радосав Богосалић, Никола Пајвовић. И ова 24 властелина побоше и пронабоше међу папрацку и козанску, јер је то права стара међа Бјелошевића: Најприје почевши од Гропезе, од Дубоког дола гдје се састаје међа госпоцка и очинићка и бјелошка; одатле у јаму на главици више Братичина кућишта; одатле на средњи врх Желидруга, у јаму; одатле у средњи врх Осмогрка. И на томе их подигосе и заклеше се најприје 24 Бјелошевића са женама њиховијем, 24 њих. И за њима се заклеше 24 властелина Богом и душама својим, да је то баштина баштинска Бјелошевића и међа њихова стара и права. И ја господар Иван Црнојевић нашавши за право, јер ово није одузето Бјелошевићу господском грешком, него му је због нејакости одузето и притиснуто, узех и дадох Бјелошевићу баштину његову да му је у вјечну његову баштину, као свака баштина баштинска, и да им ово не буде потворено.

И још ми господар и господин Иван Црнојевић замијенисмо кнезу Вуку Бјелошевићу, и свим осталим Бјелошевићима дубраву суходолску с обје стране Суходола, цијелу колико год је има у Суходолу, било да је цар или што друго. Од ове дубраве приложих цркви пресвете владичице наше Богородице, рождества и њеног успјења на Цетињу, половину дубраве, почевши уз брдо, посред Суходола, десна страна до врха, а лијеву страну дубраве остависмо за двор. А узех од земље Рвалашке од Горнича парче земље, почев од врха дубраве у Равну главицу, више воде. Од Равне главице у пут, гдје је била крушка ниже воде, а од тога пута право у пут који води према Мојанову долу докле рало оре. Затим страном право у пут који води према Рошцу, а одатле у међу горничку и суходолску, како рало оре. Ову им земљу дадох за више речену дубраву, да им је у вјечну баштину, као свака баштина баштинска, и да им не буде потворено. За

veћu vјernost печатисмо печатом малим обичним. Нека се знају међе ове дубраве црквене, у Суходлу: са сјеверне стране у граб, који је на дну дола, у крш у потоку. Одатле право ргом у Клачене ками и даље на лијево у Рожац. Писа се године 6997, мјесеца јуна, 15. дан, у двору на Цетињу. То јест 1489. године.

ПОВЕЉА БУРБА И СТЕФАНА ЦРНОЈЕВИЋА ОД 1492. ГОДИНЕ

Због ограниченог броја повеља из доба Црнојевића веома је тешко вршити дипломатичку анализу ових извора. Ове које су до сада објављене обично су описиване успутно, без дипломатичке анализе, или су само у дјеловима објављиване. Када би барем постојао неки континуитет таквих исправа било би нам лакше провести потребну дипломатичку анализу. Велику потешкоћу представља и чињеница да је мало од ових исправа сачувано у оригиналу. Наиме, неке од њих се налазе у збиркама издатих повеља, док се друге објављују као прилози разним научним радовима према познијим преписима. Приликом проучавања исправе мора се испитати у којој се мјери она може проматрати као одраз историјског тренутка у којем је настала. Дипломатичка анализа надопуњује праву спознају о документу.

Што се тиче ове повеље Бурба и Стефана Црнојевића од 1492. године, њу познајемо према скраћеном издању Ровинског,¹ објављеном према познијем препису, исто као и у „Гласу Црногорца“,² гдје се двије повеље Црнојевића издају као допуна Миклошићевој књизи »Die Serb. dyn. Crnojević«, а које су преписане из „рукописа који се налазио у ризници Цетињског манастира“. Ни у једном од ова два издања нема почетка повеље, нити пак дијела у коме се наводе границе имања о којима се у њој говори. Очигледно је да је издаваче интересовало само садржина појединих дијелова повеље, експозиција, дио диспозиције и набрајање свједока као гарант аутентичности. Може се рећи да је Ровински само преузео текст из „Гласа Црногорца“, јер изузев неких чисто штампарских грешака, његов текст је истовјетан са овим. Како смо већ навели, у „Гласу Црногорца“ се каже да су преписи извршени из рукописа који се налази у ризници Цетињског Манастира, и да је то „протокол у којем су стављена документа односно манастирских земаља — неки цјелином, а неки у кратком изводу“. Осим тога, у опису ове „књиге“ каже се да је она „у формату пола табака прсте карте, преписана у вријеме владике Саве Петровића. Један дио писан је веома пажљиво и може се рећи красно“.^{3а}

¹ П. Ровинский, *Черногория...* I, Петербург 1888, 726.

² „Глас Црногорца“, 11 и 12, 1887.

^{3а} „Глас Црногорца“, 11, 1887.

Управо ова „књига“, названа још „протокол“, „тефтер“ и „рукопис“, сада је фасцикла под називом „Епоха Црнојевића“ у Цетињском музеју, из које овдје први пут дајемо у цјелини текст ове повеље. „Веома пажљиво и красно“ је писана, а „табаци просте карте“ су димензија 34 × 25 см. Додуше, сви су листови доста општењени, посебно по десним ивицама и доњем десном углу, гдје су најчешће били изложени хабању. „Протокол“ преписан у вријеме владике Саве,³ садржи 14 преписа докумената из различитих периода, којима се одређују границе разних имања, или су даровнице и потврднице. Све оне имају уобичајену фразеологију у формулацији.

За ову повељу браће Црнојевића можемо рећи да се у дипломатичком погледу донекле разликује од осталих. Нема ни вербалне, ни симболичне инвокације.

На почетку је девоција „младости којеио“ уз интитулацију „Ми господињѣ Ксраћ и Шћепанъ Црнѣвићъ“ и карактеристична за рашки формулар промуглација на челу повеље — давало ва сведеніе късякоиѣ челоуекѣ предъ кѣаъ се изнесе сіе наше рѣкописаніе.

Слиједи диспозиција у којој се говори како браћа Црнојевићи одузимају пронију у селу Орахове љути, Радоњи Лаловићу и његовом сину због убиства Јованца сина попа Болашина. Ту пронију они дадоше у прѣију Шћепану сину Николе Голубовића од Милоншића, све, и винограде, и сјенокосе, и земљу, и луг, и гору, и воду“ „да мѣ вѣде у вечнѣ вацниѣ, ниетѣ и ниетовиетѣ по неѣмъ“, како је раније било записано, и да не дају од те прониј ништа, осим једног дуката годишње господару. Ово је именовани Шћепан добио у прѣију као награду за вјерну службу и родитељима браће Црнојевића и њима самим.

На овоме мјесту санкција дијели диспозицију на два дијела. Санкција се састоји од молбе и заклетве за свакога ко буде господар ове земље посліје њих — да „се мѣ нашемъ данію непотворенѣ быти“.

У другом дијелу диспозиције дају се поименично међе поклоњеног имања „почиши у Девеле кади . . . и оцѣ колатѣ землѣ што се зове Мѣрѣниѣ долѣ . . . и што є изворка Радоне Балочевића, што сѣ мѣ господа давала изванѣ више писане проне“.

Затим се наводе свјedoци: два милосника, Вук Дођевић и Никола Штиљановић, пристав Радосав Јунаковић као двородржац Црнојевића, и осам властелина који су међе изнашли, од којих су тројица били из Комана.

И на крају повеље су датум „Писа се ѡ витія, въ лето ≠ 3., а ѡ рождества Хртва ≠ аѣв. генваріа .1: день, мјесто издавања „у Рикѣ“ и писар — Никола Поповић.

Никола Штиљановић се помиње и у неким ранијим повељама Црнојевића, о чему је већ било говора, као и о приставу Ра-

³ М. Драговић, *Историја Црне Горе*, стр. 136 и 175; Јован Рогановић, *Черногорский теократизм*, Казањ 1899, 24.

досаву Јанковићу. Сва именована презимена Бурђево властеле такође срећемо у вријеме Иваново, исто тако међу присутном властелом. Број од 8 свједока веома често налазимо у босанским повељама и још у повељи краља Милутина Св. Марији Ратачкој.⁴

Овакво датирање, од стварања свијета и од Христовог рођења, присутно је у више зетских повеља још и из времена Балшића, када се обично наводи и мјесто издавања повеље.

Интересантан је помен писара Николе Поповића, који је био и Иванов писар. Писар Никола је направио и запис на једној књизи писаној у дому Ивана Црнојевића 1486. године, а који је објавио С. Станојевић.⁵ Према правној терминологији Повеља у потпуности одговара времену у којем је настала.

Овдје срећемо термин *пронија*, која „у Византији и у јужно-словенским земљама, као феуд на Западу и поместије у Русији, јесте израз развијеног феудализма“.⁶ Грчка ријеч *Πρόνοια* значи бригу, старање, затим надзор, управу. У Византији је ова ријеч добила и специјални смисао отуда што су византијски цареви давали извјесним лицима земље и друга добра на управу, па је на овакав начин додељено имање почело да се назива *пронијом*. Те веће посједе — *проније* добијали су само представници властеле, док су осталим даване ситније стратиотске парцеле.

Из Византије се систем *проније* преноси у словенске земље Балканског полуострва, јер је овај систем одговарао условима и потребама ових земаља. „Велико проширење и значај добила је *пронија* и у Зети, где се одржала и под млетачком влашћу“.⁷

Г. Острогорски с правом каже да је „*пронија* условна државина и не представља *пронијарову* својину. Право својине и слободног располагања задржава државна власт“,⁸ као у Византији.

У скадарској области у *пронију* се дају поједина села као и њиве, ливаде и друга имања.

Према овој повељи браћа Црнојевићи дају *пронију* Шћепану „у *прћију* да му буде у вјечну баштину њему и његовијем послије њега“. „Такво је мешање појмова несумњиво карактеристично за завршну фазу историје система *проније*, као знак извесне дегенерације овог система“.⁹ Црнојевићи дају *пронију* Шћепану у „вјечну баштину“, али видимо да та „вјечност“ није „вјечна“, јер је та иста *пронија* раније била дата Радоњи Лаловићу, па је због убиства одузета. Дакле, у питању је баштина, која се могла одузети само за невјеру. Властeosке баштине биле су велика пољска имања, која није посједник био у стању да обради својим личним радом и радом своје куће, па су насељавани земљорадници, који су били дужни давати господарима

⁴ *Mon. Serb.*, 68—9.

⁵ С. Станојевић, *Српски Сион за год. 1894*, стр. 793.

⁶ Г. Острогорски, *О византијском феудализму*, Београд, 1969, 342.

⁷ Исто, 282.

⁸ Исто, 284.

⁹ Исто, 339.

данак.¹⁰ Интересантно је видјети какве су дужности пронијара у овој повељи браће Црнојевића од 1492. године. Шћепанова пронија није имала да даје ништа „него само на годину по један дукат господствујушћему“. „Ова одредба указује да су пореске дужности пронијара у Зети личиле на познату одредбу Душанова Законика о 'царевој перпери'“. ¹¹

Као што видимо, „пронија се одржавала у Црној Гори под управом Црнојевића још последњих година XV века, испољавајући извесне особине које су биле карактеристичне за систем проније у свим временима и свим областима његовог ширења. Пронија још увек представља нарочиту врсту земљопоседа, којом врховна власт слободно располаже и коју она додељује и одузима по свом нахођењу“. ¹²

Веома риједак термин у зетским повељама је и „двородржац“, (налазио се међу свједоцима Бурђа и Стефана). Двородржац је у ствари домаћин владалачког двора. Он је управљао посленицима који су подмиривали разне потребе владалачког двора, а живјели су у нарочитим селима, која су се по њиховој струци и називала. ¹³

Даривању земље присуствовали су милосници, да би овај дар (милост) у погледу граница имао важност за суд. Овдје су милосници лица преко којих је владаочев дар извршен, а присутна је била и властела.

ТЕКСТ ПОВЕЉЕ БУРЂА И СТЕФАНА ЦРНОЈЕВИЋА ОД 1492. ГОДИНЕ

Милостию Божию ми Гднѣ брѣѣѣ и Гднѣ Шћепанѣ Цр'нојевићѣ давамо ва сведеніе въсѣякомѣ человеку п. кіемѣ се изнесе сіе наше рѣкописаніе, како Радонѣ Даловићѣ и синѣ мѣ Иванѣ убише Новаца сна попа Болашина, кои реченный синѣ поповѣ Јованацѣ ніе имѣ быо крвникѣ, ни дѣжникѣ. И за тѣ сѣрѣѣѣ ми више реченомѣ Радонѣ Балочевићѣ споменѣсло и прѣве сѣрѣѣѣ кое сѣ быле пращѣ . . . реченого Радонѣ и сина мѣ Ивана и онѣ . . . но на конони сѣ седилн на селѣ нашелѣ на Ораховѣ
Тѣ проноу звесмо шчо годѣ ви дела нухѣ, а шчо ви дела Гр . . . виѣвићѣ то не звесмо Грѣвићевићѣ на поли сѣ братрѣчедомѣ своимѣ Радонѣмѣ Балочевићемѣ. Тѣ проноу и Радонѣна дела шчо ви то дасмо Шћепанѣ Николе Голѣбовића синѣ од Малоншићѣ или ви в . . . рада . . . сенокосѣ или зема, или лѣгѣ, или гора . . . вода екеколико мѣ дасмо реченомѣ Шћепанѣ у прѣшю да мѣ вѣ . . . вечнѣ, ващннѣ, немѣ и ннеговнемѣ по немѣ, како е и у прѣвомѣ . . . мѣ записанію записано и потверждено и от те реченне проине да . . дава нишца, него само на годинѣ по еданѣ дѣкатѣ го мѣ. Я и томѣ сло даин у прѣшю и за ннеговѣ правѣ . . . жѣѣ шчо . послѣжію прародителю

¹⁰ Т. Тарановски, *Историја српског права*, I, 24 и 206.

¹¹ Г. Острогорски, *О физантијском феудализму*, 340.

¹² Исто, 340.

¹³ Т. Тарановски, н. дј., 60.

нашемъ и паки при насъ. И зато молимо и заклинамо свакога кон вѣде по насъ гдѣствовати ва земан сен сѣдъ нашемъ данію непотворенъ быти; наипаче потверженъ да бы при васъ кон вѣде са всердіемъ послужити вамъ тон прони, що є Грѣвнѣвиѣа и у Сѣпана Николиѣа. Меѣа кѣдѣс от старога села Ораховѣ люти, почиши у Дебеле ками, отле у Завричѣс главницъ и у Шѣплю стѣнъ; отле у Андинъ каменицъ ховеромъ, и отле у Прасквенъ голинѣс, и отоле ховеромъ у Черни к'шъ; и отле у Андриинъ занцъ, и отле управъ на стинѣс кои лежи отъ кѣкъ Црѣвене папрати; и отоле справъ у Дони Челоподъ, и отоле издадъ Рѣнице крозъ прѣда где се стазе с Иваниша Кѣковиѣа диеломъ. Отоле у главницъ гдѣ є ц'рквище, и отоле у врхъ глави... Сѣт сѣши Дѣвога дола и отоле у дно Деѣвеницъ, и отоле. Стѣмъ старіемъ кон ходи Стѣденцъ Ораховцъ. И отле управъ у рекъ у дно Дѣвога мѣста и що затече меѣа Ораховѣ люти доходъ на діо Сѣпана Николиѣа и на діо Грѣвнѣвиѣкъ, штгоре и од лѣга треки діо; и ошце имаю комат' землѣ на Дѣгомч мѣстѣ, и ошцъ коматъ землѣ Шрѣчкзи... шцъ у Мокромъ мѣстѣ коматъ землѣ, и ошъ на Мали... тѣ коматъ землѣ що се зове Херза, надъ пазомъ кон се... Ђомацъ; и ошцъ коматъ землѣ що се зове Крѣшка, и ошцъ коматъ землѣ кое се зове Кѣвѣница, и ошцъ коматъ землѣ що се зове М'рѣницъ долъ; дали сло Сѣпанѣс Николиѣс осова ѡд Грѣвнѣвиѣа и такоферъ що є изворка Радоне Балочевнѣа що мѣ сѣ выла господа давала изванъ выше писане проне и то да има осова ѡд Грѣвнѣвиѣа. Я... с сведоци масници мон Евкъ Доѣвиѣа, Никола Шилановиѣкъ, а при... Радосавъ Юнаковиѣа двород'ржица нашъ. И тѣ выше вла... кои сѣ те меѣе изнаши: Нико Странсалиѣкъ, Евкаш... ковикъ Иванишъ Кѣрѣвиѣкъ; ѡд... Расавъ Мирсали... иѣ Пожидаровиѣкъ; ѡд Команъ Радоне Давковиѣкъ, Ник... Бр... новикъ Радосавъ Остонкъ... Писа се штит... лето \neq з... штрождства Хутка \neq ашчи; генваря 1. день у Риекѣ. Писа Никола Поповиѣа.

**БУРАБ ЦРНОЈЕВИЋ УТВРЂУЈЕ МЕЂЕ ИЗМЕЂУ ЧЕВА,
ПЈЕШИВАЦА, БРЕЖИНА И СТАНИСАЛИЋА**
4. новембар 1492. године

У Народној библиотеци у Београду постојао је рукопис, књига преписа „из XVII вијека“ у заоставштини Вука Караџића, из које је Јован Томић¹ објавио дванаест докумената из периода Бурѣа Црнојевића. Осам од тих докумената се односи на будванског кнеза и Бурѣвог кефалију Новака, а четири су потврднице којим Бурѣа утврђује међе и враћа раније одузета имања Голубовићима и Шћепану Малоншићу. На жалост, тај је рукопис (вјероватно копијална књига) нестао заједно са Народном библиотеком 1941. године при бомбардовању Београда. Ипак, остало нам је ово врло прецизно издање Ј. Томића, у коме су, како каже, „прилози саопштавају такви какви су, без икаквог

¹ Ј. Томић, *Прилози за историју Црнојевића и Црне Горе (1489—1536)*, Споменик СКА XLVII, 1909, 13—21.

ТЕКСТ ПОВЕЛЪЕ према Ј. Томићу:

Да се зна како ѿ гнѣ гврѣ ѿр'ноевникъ искахъ
мвгъ кувѣ'скъ и меѣз пльшикаць и послахъ .кд.
властела ѿ земле и ш нима ѣфлани радосака бог-
дановиѣ(а) и искаш(е) мегъ старъ кою е бнѿ на-
шлѿ гнѣ нкани родителъ нашъ : наипр'во з кокови
зкѿлѿ и з врхъ гаруа и ѿтле мауѣом любю и з
кодъ грабовицъ и ѿтле з твѣтнѣз каменницъ и ѿтле
з кодъ борукъ до меѣе риѣан'ске.

Меѣа крежин'ска и станисалиѣ :

Наипр'вом поганьши на дрвмъ вели подъ ко-
билѿмъ злиѿомъ и з дзги камн правьцемъ и ѿтле з
уело нивъ з великѣз смоквѣз и ѿтле прав'цемъ з
раданиевъ крѣшкѣ а ѿтвдъ вишь дрисна взкотина з
станациъ и ѿтле з уело винограда радиуа медое-
вника и з вели камн а ѿтле з црѣни кр'шъ вишь
доброша, ѿтле подъ кѣѣз божицара прогоновиѣа
з вели гомилъ по врхъ слау'кога вр'ха виенцемъ
з ѿкланти камн вишь крежини и ѿтле правьцемъ
вишь бигора з смоквицъ и ѿ тѣ ѿдвзеше вино-
града едани данъ копанн улокекѣз и ѿтоле правь-
цемъ плотомъ з вели пѣтъ з дно бигора, и ѿтле
правьцемъ з вели дѣзъ кон иде крѣицямъ.

А томъ властели кон изнаѿоше и заклеше
се да сѣ прако изнашали и подиши вр'хъ секо
и с врхъ сконехъ дѣшахъ : пакъ радошекникъ, ни-
колица митровиѣ, радѣуъ ѣвр'ковникъ, ѿстоѿ нк-
ловиѣ, взкѣ богдановиѣ, мнхлуъ голѣмадъ, брлани
дакѣзникъ, радоуко голѣмадъ, данко раданиевникъ,
ѣвро богдановиѣ, радованъ лешевникъ, ѣвраѣ рѣ-
дениковникъ, кѣкѣ мздреша, гврѣѣ сѣпановникъ,
сѣпанъ павловиѣ, никола брзувениѣ, радѣуъ ни-
колиѣ, добрета ѣвр'шникъ, зорь(!) нвднновникъ, рѣ-
делѣ зр'дѣнъ, стенко мамковниѣ. ва лето 4 з. а. ме-
сеца носемьвна .д. днѣ зписасмо.

исправљања текста“ (стр. 1). Овдје ћемо извршити анализу само ове четири повеље-потврднице.

Прва и најкраћа је ова од 4. новембра 1492. године, којом Бураб Црнојевић утврђује међе између Чева и Пјешиваца, с једне стране, и Брежана са Станисалићима, с друге.

Препис је био уписан под бројем два у Копијалној књизи Народне библиотеке, која је носила број 605.

Као и неколико других зетских повеља,² и ова почиње карактеристичном промулгацијом „да се зна“ која је повезана с интитулацијом „Ја господинь Гвѣрѣ Цр'нојевиць“ ријечју „како“.

Даље се наставља диспозиција, у којој се каже да Бураб Црнојевић посла 24 властелина и кефалију Радослава Богдановића да изнађу међу чевску и пјешивачку коју је био „нашао гнѣ Ивань“, наводећи појединачно називе мјеста по којима је ишла та међа. Затим се одређују међе села Брежина и Станисалића, такође поименично и детаљно. Све те међе „изнађоше властели“.

Слиједи заклетва свједока својим душама да су изнађене праве међе.

Свједоци су поименично набројани, истина 21 а не 24 како је речено на почетку повеље, мада код 19. имена стоји ускличник, па је вјероватно да Томић није могао прочитати неко име, иако то сам не каже.

Датирање је извршено од стварања свијета „ва лето ≠ за. (7001) месеца ноємьвриа .д. днь, дан када ово „списаемо“.

Доста честа назнака мјеста писања овдје је изостављена, док је потпис вјероватно изгледао као што изгледа навод у интитулацији.

БУРАБ ЦРНОЈЕВИЋ ДАЈЕ ГОЛУБОВИЋИМА РАНИЈА ИМАЊА

14. децембар 1492. године

На листовима 9—11 поменутог рукописа број 605 Вукове заоставштине налазио се препис повеље Бураб Црнојевића, коју познајемо само према издању Ј. Томића.¹

Ово је даровница — потврдница којом Б. Црнојевић поклања Голубовићима нека имања и утврђује њихове границе.

Писана је, могло би се рећи, према формулару уобичајеном за црногорске повеље из времена Црнојевића.

Почиње интитулацијом: „ми гнѣ Гвѣрѣ Цр'нојевиць“, уз коју стоји девоција „милоstinю“, без оног устаљеног „вожѣю“. Толико пута је овај облик девоције употребљаван у црногорским повељама да се вјероватно војѣю подразумевало и без писања.

² *Mon. Serb.*, 185—6 (373), 193 (1379), 202 (1385).

¹ Ј. Томић, *Прилози за историју Црнојевића и Црне Горе (1489—1536)*, Споменик СКА, XLVII, 1909, 14—16.

Наставља се промулгација, дакама на знање касаконџ човекџ предџ коненџ достон показатџ снџ писанџ, која прелази у диспозицију описом доласка Голубовића пред Ивана, његовог сина Бурба и осталу властелу, са молбом да им се врате одузете, не њиховом кривњом, баштине. Пошто тада "то не вѣдѣши спѣшено сѣчн се Иванџ сам'рѣтџ", онда Бурба "анластѣю божѣю" на његово мјесто оста "господѣствовати", поново преда њ изабоше Голубовићи искати правду, али овај пут са "книгом кою имѣ вѣнѣше родителѣ мои гнѣ Иванѣ списавѣ".

На позив Бурба и Малоншићи потврдише да су именована "в. комата землѣ" била Голубовића, у селу Косићу и Млинском потоку. Затим господар одреди по имену 24 властелина од истих Малоншића, за које је знао да су искусни и "наиволѣ веровани", међу којима је био и пристав Драгаш Г'ѣр'гевникѣ ѡ Матарѣжѣ, да по правди божјој и својим душама изнађу што год је било Голубовића и, "землѣ коѣ сѣ списанѣ по именѣ ѣ ѡвои книги". Властела изнађе међе поименично и закле се да је то имање Голубовића, што им Бурба даде и потврди.

Слиједи санкција за свакога евентуалног преступника, која се састоји од молбе и заклетве да овом "нашењѣ писанѣю вѣти непотврѣнѣ и непоколебимѣ", него чак и потврђено од Бога који је створио Небо и Земљу и праведни суд.

Осим 24 властелина, који право пресудише, као свједоци томе чину именује се и друга властела и милосници Бурбѣви: Никола Штиљановић, Вук Дођевић, Илија Илић, Јован Николић, Владо Алавандић, Шћепан Циѣк и Радосав Јанковић.

По заповијести господина Бурба Црнојевића ова повеља би писана "ва летѣ \ne за. месеца дек. . дѣ. данѣ.

Писар повеље је "дѣакѣ Никола Коснѣркѣ.

ТЕКСТ ПОВЕЉЕ према Ј. Томићу:

М и л о с т и ю м и гнѣ ѣрѣлѣ ѣр'носвикѣ давама на знанѣ касаконѣ уѣвекѣ предѣ конемѣ достон показатѣ снѣ писанѣ в време владѣнѣ и господѣства ѡца мога и гнѣ икѣнѣ ѣр'носвикѣ(а) и ѣ гнѣ ѣрѣлѣ снѣ неговѣ намерѣхѣ се намерѣвши се при немѣ с осталнемѣ властели изидоше голѣковикѣ(в) и изговорѣшѣ(ѣ) предѣ гнѣомѣ иканомѣ : гнѣ икѣнѣ, то ѣгѣ зна и кого(мѣ) се скѣдоумѣ, сѣре мѣ по еднѣмѣ нашѣмѣ сѣгрѣхѣ мѣ по нашѣмѣ крѣкѣмѣ мѣ по коемѣ лѣкавѣствѣ негѣ по позло-

* Ј. Томић, Прилози за историју Црнојевића, Споменѣк XLVII, 14—16.

книжн и попадницн ѿдъ братства и ѿ племе-
на нашего вѣсмо ѿпадани ѹ господства ти. И
на(с) господство ти прегна преко мора, и ми
вздвѣхн преко мора наствни братство наше малон-
ши(ѣн) и наше кащине притиснуше и развзеше,
сдно подаше господствѣ ти а дръге по своѣм
добромъ воли; потоле настави бѣгъ твою вѣланкѣ
власть и нашу кривинѣ и правдѣ колко изнаѣс
или вѣсмо кривн или не вѣсмо, вѣланко или(с)
господство бѣгъ назуи и намъ верѣ даде и твое
писмо да ѿдъ твое власти неѣмо имать никакка
него да доѣмо на место свое и на кащине свое
що годѣ смо .а. данѣ имали, и ми по заповѣди
господства ти доѣсмо а садѣ да назуи бѣгъ
господство ти да намъ вѣдешъ пократитѣ наш(с)
кащине ѿнако како ми ѣ господство ти ѿбѣало
веромъ и кингомъ своѣмъ да сами живемо а
твоѣмъ господствѣмъ савжимо, ѹ то доба дозва гнѣ
иванѣ богданъ сѣпаловнѣа кон би ѹ то доба ѣ-
фланѣ мѣжъ малон'шиѣн и посла га гокоре: ноѣн
и пократи голзковикемъ кащине ихъ до мало до
много що годѣ се ихъ находит или ихъ вѣде мно-
мно или вѣде самѣ притиснѣо изнаѣн те имъ
васѣ пократи, и богданѣ сѣпаловнѣа по заповѣди
гнѣ иван(а) доѣе и ѿнѣ що изнаѣе ере ѣ тко вѣзѣо
ѿдъ ихъ кащинѣ поданю господскомъ то имъ
врати а ѿстале кащине и землѣ що имъ вѣше
притиснѣло пѣме не могѣхн изнаѣн тако прешомъ
да имъ вѣде на цѣло пократитѣ и испизнитѣ и
то не вѣдѣхн испизнено савуи се гнѣ иванѣ самр'тѣ
и к гнѣ ѣзраѣ снѣ ивановѣ, милостію божию
ѿстахъ на негово место господствокати и ѹ то
доба кише рѣчени голзковнѣн изидом(с) преда
мномъ господіномъ ѣврѣкѣмъ и вѣговорнише за

ѿно ѿстало ѿть бащине нхъ вѣше притиснѣто а
 не покраѣено и показаше ми книгѣ кою нмѣ бы-
 вше родитель мой гнѣ иванъ записаѡ, кадь нхъ
 вѣше дозвѣло изъ преко мора и изъ гнѣ къ-
 раѣи видневъши ѿизи книгѣ и мени се скиѣ испи-
 нити правдѣ како нмѣ веш(е) записаѡ родитель
 мой гнѣ иванъ реуенимъ голубовиѣемъ кратити
 бащине нхъ свеколнѣе подѣвно и за то дозвѣхъ
 властеле малонъшиѣи и питахъ за те землѣ кое
 искахъ голубовиѣи: цю нмѣ сте узели ки малонъ-
 жиѣи; накъ посведоуиш(е) малонъшиѣи и рекош(е)
 сами сконемъ вѣсти преда мною хъ свеколнѣе есѣ
 истинномъ голубовиѣи землѣ само за .в. комата
 землѣ, ере би .а. комать землѣ на косиѣхъ на
 брегъ зете гвмно старомъ меѡомъ ѡдѣ ѡтмысѣва
 виноградища и до владоевиѣи киноградне теговниѣе;
 ѡтле посреде слаткока лаза терь в зетѣхъ, и дръги
 комать землѣ млинъски потокъ на мраморъ меѡомъ
 ѡ старога млиннища и вправъ преко потока про-
 тив владоевиѣи дзвравн, ѡ техи бнсть пороки и зато
 нарекохъ .к.д. властеле истнехъ малонъшиѣи кое
 знахъ да сѣ тнемъ накеци и наиболь веровани: вѣка-
 шина варковниѣа, ника стронсалиѣа, рашка даѣвковни-
 ѣа, лъмы влатковниѣа, радосава влатковниѣа, радосава
 стронсалиѣа, вугъдрага панѣа, иванѣиша кърѣевиѣа,
 вѣка станишник(а), иванѣиша вѣковник(а), лелѣв любано-
 кик(а), богданъ алексник(а), вѣуетѣ ратковник(а),
 конуниѣа николник(а), кърѣицѣ николник(а), ратка но-
 вѣковник(а), николъ вѣковник(а), радоню радосалиѣа,
 радоню кърлшесѣвик(а), стнѣпа нѣколник(а), къра нѣ-
 колник(а), конка бождаровник(а) вѣшника и предѣ неми
 приставка драганиѣа гвр'гекник(а) ѡ матагъжѣ и по-
 слахъ реуене властеле да бѣдѣ изнаѣи къгомъ и дѣ-
 шами по правди цю годѣ с билѡ голубовиѣи гдѣ годе
 ѣ билѡ .а. данѣ дръжаниѣа нхъ или ѡ полѣхъ или ѡдѣ

лѣга или ѿ сенокосъ или ѿ горе или ѿ планине,
 свеколанко да се поврати реуениемъ голубовиѣсмъ,
 кон реуени властели пошатши изнаѣ(!) ни по коемъ
 наговорѣ, ни по космъ лѣкавствѣхъ него по правои
 правди ѿве землѣ кое съ ниже записане по именѣхъ
 в ѿвои книгѣхъ сврѣхъ ковахъ землѣ и единехъ и
 дръзихъ и ѿ конехъ би пороки и ѿко конехъ
 не би, заклеше се сви .к.д. властела богомъ
 и дѣшамн есѣ кащине све голубовиѣкѣ и те ре-
 уене землѣ по именѣхъ редомъ како се ѿвѣде
 садржи. Наипрѣво селѣ в гр'аекомъ кѣкѣ по ко-
 тарѣхъ и коматъ землѣ вишь стѣденѣа костана и
 коматъ землѣ на краинѣ и .г. коматиѣа землѣ в
 лѣжинѣи меѣв ѿба лалоша до бр'да лѣжинѣукога и
 коматъ землѣ в катвинѣхъ ѣе се зове паниѣе и
 имлю днѣ ѿ горнега села загарлуѣ посебе с теснѣ
 пѣта кон иде къ марьковнии и до планине како
 ѿстало племе, и в вѣкотнии конито коматъ
 землѣ подъ коракнемъ и в ѿсое ѿ планине ѿ по-
 нора до скр'лиѣскаго ждрѣла и до рѣеке коматъ
 лѣза и на пѣжинѣахъ коматъ землѣ и на конито
 на лѣскѣхъ коматъ землѣ и ѿ свѣе на мостѣ на
 морѣуко конито коматъ землѣ и днѣ кон имлю
 ѿдъ морана како и ѿстали малонѣшнѣ(и) и в врѣхъ
 моран'скога конита ѿдъ лѣга коматъ землѣ и на
 коснѣхъ коматъ землѣ и лѣга кнѣе вѣкашиниовиѣкѣ
 кѣѣа и на коснѣхъ що се зове малонѣшеа пѣвѣка
 и свѣротнѣв малонѣшеа пѣвѣке коматъ землѣ що
 се зове радосава вѣкотнѣа лѣзѣ и в днѣ велѣга
 конита коматъ землѣ, и в колѣть коматъ землѣ
 по брегѣ зете и в ѣврилѣацѣ коматъ землѣ що се
 зове брѣне и в свѣшнѣцѣ на новѣковнѣкѣ коматъ
 землѣ и с ове сгран(е) свѣшнѣце гдс кеш(е) вѣка-
 шиниока кѣѣа подъ пѣано коматъ землѣ и оцѣ подъ
 пѣано коматъ землѣ на брегѣ свѣшнѣце на моранѣ-

ски бродъ и ѿдъ ѿзда на ѿкыуемъ бродъ на сѣ-
 шницѣ трећѣ днѣ. И ѿ гнѣ кърѣль повратихъ и
 дадохъ голубовићемъ и следниихъ са свиемъ ѿста-
 лнемъ и потврѣдихъ, за то молимъ и заканимъ
 свакога кога годъ изволи бѣ по мѣне гѣсподѣ-
 ствовати на земанъ сѣи ѿ рода моста или ѿ
 сародникъ монахъ или инъ тко може по съдѣ божію
 семъ нашимъ писанію бити непотворенъ и непо-
 колебливъ папауе и потврѣденъ понеже бѣ кою
 се сатворѣшаго иво и землю и богъ праведанъ
 несть и прави съдѣ творе. Аъ по .к.д. све-
 детелъ любимемъ властеле сатворисмо нмъ по
 правди, по законъ и по съдѣ божію изнашасто
 и зписато тко годъ се бѣа божѣ и ктнѣ би право
 съдѣти и томъ сведоци властелъ и мнлосници мон:
 нѣкола цилановикъ, вукъ добевикъ, нана нанкъ,
 ѿванъ николкъ, владъ алаванѣнкъ, сѣпанъ цѣскъ,
 радосавъ юнаковикъ. — Писа ва леть .за. месеца
 дек. .дѣ. данъ повѣленіемъ гна гврѣга црѣносвик(а).
 Писа нивола дѣакъ коснеръ.

БУРАБ ЦРНОЈЕВИЋ ПOKЛАНЃА БАШТИНУ ШЋЕПАНУ МАЛОНШИЃУ 1942. године

За разлику од претходне Бурѣве повеље писара Николе Косијера, која има седам елемената, ова је знатно краћа јер је препис захватио само седму страницу поменуће копијалне књиге.¹

Умјесто интитулације стоји да је повеља писана "по заповиједи свиедога крѣља Црѣносвића".

Затим се у диспозицији одређују поименично међе баштине Орахове љути коју господар даје Шћепану Малоншићу а која је раније била Балочевића и Грубичевића.

Слиједи датирање, само година од стварања свијета, ≠ за. (7001 = 1493), без навођења мјесеца, дана и мјеста писања.

Послије датирања се наводе свједоци, који су међе изнашли и границе усјекли, властела Бурѣва, од Круса, Беѣза и Комана. Пристав Бурѣв био је Драгашъ крѣвникъ ѿтѣ Матагѣжъ, двора-

¹ Ј. Томић, и. дј., стр. 16.

нин господски, и мајстор који "границе сече", Радована Медојевића син из Зачира.

Писар је Николица Косијер, уз чије име се понавља да "се писа по заповиједи".

Треба истаћи да у овој повељи налазимо термин — *мајстор*. Мајсторима су називане разноврсне занатлије, које су поред мерица и соколника били насељеници на црквеним и властеоским имањима и који су живјели од земљорадње али су имали и других послова, за које су били предвиђени. Мајстори су подмиривали различите потребе газдинства, као и овај Бурђев који "границе сече". Сам термин *мајстор* потиче од латинског *magister*, и стародалматинског *маистру*.²

Први пут у зетским повељама овдје наилазимо и на термин „дворанин господски“. Дворани властеоски се спомињу посебно у члану 106. Душановог Законика. Епитет господски, властеоски, значно би да су дворани били људи одређени за службу господи и властели. „Само већа властела, имала је у својим дворонима већи број људи, који су се звали дворани и који су били одређени на службу њихову“.³ Дакле, дворанин означава припадника двора, чији је састав био разноврстан.

ТЕКСТ ПОВЕЉЕ према Ј. Томићу:

По заповиједи скнетлога Ђурђа цр'нојевића. А се меџа ѿдъ ѿрахове моти ѿдъ калцине цро да господаръ сѣпанъ малон'шиѣ цро е кнло з калкнскнскнѣ (треба калоуекнѣ) и гравкнѣвиѣ дѣла цро е кнло. Поуамши з дѣбелн камн и з ѿзавъуекъ главнцъ и ѿтоле з швпљу стнєнъ и ѿтоле з мндинъ камєннцъ и хокеромъ и з праскєнъ гомнлъ и ѿтоле зправо з црнн кршъ и хокеромъ и ѿтоле з анѣдрннъ злнцъ и зправъ з стнєнъ коѣ стон на стнєнъ ѿтъ сѣхе цр'кєне на прати и ѿтоле зправъ з донє уело лодъе и ѿтоле зправъ ззадъ рѣннцє крозь прѣда гдє се састає с нклншл кѣкова днєломъ и з главнцъ гдє є цр'кншнє и ѿтоле з врхъ главнцє ѿтъ сѣге дѣгога

² К. Јиречек, *Историја Срба* III, 117; Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави* I, 57.

³ С. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског*, Београд, 1898, 210.

дола и ѿтоле в дно лекевица и пзтемь старіемь кон ходи къ стяденѣцѣ ѿраховѣцѣ и ѿтоле в риекъ в дно двого места тѣ доспека.

И що садр'жи меѣа ѿраховѣ моти имають ѿть горе и ѿдъ лѣга г.ѣи дно. Писа се къ лѣтъ 73. а. А що є било в калоуѣвиѣа ѿдъ подлаки господ'скихъ то є дано сѣпанѣ да то има по себе ѿ свемь грѣхуѣкиѣ. А сведоци тиемь кнѣс писаниемь меѣамь властели поглавити кон сѣ тѣ били и те меѣе изнашли и границе всебли: кнѣзь нико стронсалиѣ, вѣкшинѣ, иѣамь, никола, интарь карковѣ, радосалиѣ, браниковѣ, радѣлскѣ, рѣдославь, иѣанниѣ; ѿть крѣсь: гвоздень, никола ѿстонѣ, кѣрѣкиѣ, калѣ, андрѣиѣ; а ѿть ѣеѣезь: кѣраѣ кожидаровѣ; ѿть комань: радона даѣковѣ, вѣкацѣ, продань; а томѣ и приставь драгашь кѣрокѣ ѿть матагѣжѣ двораниѣ господски и манствоѣ кон границе сеѣе даѣмьтѣ рѣдоклиа медоекиѣ синь ѿть заѣура. Николица косѣер писа сѣе по запоквиѣи.

БУРАБ ЦРНОЈЕВИЋ УТВРЂУЈЕ МЕБЕ ИМАЊА ДАТОГ ШЕПАНАУ МАЛОНШИЋУ 29. 12. 1494. године

Ово је четврта повеља из рукописа Народне библиотеке која је била преписана на листу 11 и 12, а објављена код Ј. Томића. По својој садржини представља цјелину са претходном (од 1492) повељом, јер се обје углавном, односе на имање Ораховѣ љути и на Шепана Малоншића. По формулару ова је потпунија и може се убројати у оне повеље зетске канцеларије које су рађене по већ устаљеном начину писања.

На почетку је интитулација — *Иа гнѣ кѣраѣ Цр'новекиѣ, са девоцијом "милостиво вожіею"*, послѣје чега долази промѣлгација — *даѣмь ведети васакомѣ предъ кнѣмь се изнесе сѣе наше писаниѣ. Слѣједи неѣубичајено датирање, јер се Бураб позива на „прву књигу“ о мебама која је издата ≠ аѣчв. (1492) године, те послѣје двије (в) године, дакле 1494, мјесеца децембра .ки. днѣ, видјевши ту књигу потпуно испуњава записано.*

⁴ Ј. Томић, *Прилози за историју Црнојевића*, Споменик, XLVII, 16.

Диспозиција почиње податком да Бураб испуњава све уписано у претходној повељи датој Шћепану Малоншићу у вези са пронијом Орахове љути. У том циљу он позива 24 (кд.) властелина "околниѣх катѣнаѣх" за које је знао да су искусни и којима се може вјеровати, и кефалију Драгаша Буровића из Матагуџа који утврђују праве међе Орахове љути. Затим се поименично набрајају међе ове проније и међе за "негово посебно". Све ово господар даје Шћепану Малоншићу за његову "правѣ и вернѣ саживѣ шѣ ѣ послажѣн при гнѣ нашемѣ родителю и пакѣ при мене".¹

Свједоци овом чину су двадесеторица властелина, а не 24 како се каже на почетку повеље, од Љешњана (5), Калоџурџевића 3, Пјешиваца 1, Малоншића 3, Бегеза 2, Комана 3, Гољемада 1 и Круса 2.

Осим проније са одређеним границама, Бураб даде Шћепану Малоншићу и пет (.ѣ.) кућа "люди" са дјецом: Проварожикиѣ Еогдана Елаѣиника, Ивана Елаѣиника, Новака Елаѣиника и Радосава Гоинника (овдје се убраја и пасторак Богданов са дјецом), да "Сћепанѣ Малоншикѣ и неговнелѣ по немѣ сажѣ ѣ виекѣ".

На крају се каже да је повеља писана по заповијести господина Бурба Црнојевића.

Писар који је ово писао био је дијак Никола Попов. Дивак, од грчког *διακονος*, био је задужен само за писарски посао, за разлику од логотета (*λογωτης*) коме је повјерен још и надзор над црквама, чиме би он постао владарев орган у односу према цркви.²

Од посебне важности за историју племена у Црној Гори су сва ова четири документа Бурба Црнојевића, пошто из њих сазнајемо о односима унутар одређеног племена и односима племена међусобно. Осим тога, међе имања које Бураб одређује и утврђује омогућавају да се са доста сигурности одреди територија на којој је живјело одређено племе. Најпознатије међу поменутих племенима је Малоншићи. Племе Малоншићи представља типичан примјер организовања племенског друштва у Црној Гори. Из катунa Малоншићи, које је обухватао ширу област планине Вељи и Мали Гарач, спуштајући се према ријекама Матици и Морачи, односно Сушици и Зети, израсло је племе Малоншићи, организовано на родовској основи, подијељено на породице и братства.

Само име племена очувало се и до данас у имену насеља Маленза у Загарачу, топониму Малошева Јабучка и Малоншин До у Бјелицама. Арбанашка ријеч *malenza* „значи Црно брдо, а име Малоншићи по томе Црнобрђани или Црногорци. Малоншићи су без сумње били у почетку једно илирско племе, које се развило из катунa Малензе“.³

¹ Ј. Томић, н. дј., стр. 20.

² С. Новаковић, *Служба логотета у старој српској држави*, Београд, 1886; К. Јиречек, *Историја Срба III*, 1923, 31.

³ Р. Ковијанић, *Помену црногорских племена у которским споменицима*, I, Цетинје, 1963, стр. 229.

Први пут се Малоншићи помињу 1411. године у једном документу у којем се говори да су, поред осталих, учествовали у пљачкању једног дубровачког каравана који је ишао из Србије преко Зете за Дубровник.⁴

Одмах затим, 1416. године у скадарском катастру споменути су Малоншићи Радосав и Никола.

У которским споменицима 1432. године наилазимо на Малончиће, а 1446. Малоншиће, док се у млетачким изворима помињу као Malonzichi, Malonxich. Затим у уговору на Врањини 1455. године.⁵

Сва имена Малоншића у повељама Бурба Црнојевића која овдје дајемо су словенска. То значи „да је процес словенизирања овог света био већ довршен у XV веку“.⁶

Од самог почетка свог постанка ово племе показује свој родовски карактер. Братство Малоншића — Голубовићи сами називају своју заједницу „братством и племеном“. Сама процедура око одузимања и враћања имања Голубовићима и одређивање 24 властелина племена Малоншића, да сами изнађу међе, показују однос владоца према катуну Малоншића, као и самоуправни карактер Малоншића и њихово унутрашње родовско уређење.

Међу набројаним, присутним у повељи налази се и Богдан Шћепановић, „ћефалија од Малоншић“, који би требало да буде управни орган владаочев.⁷ Ђефалија је у немањинској држави средњег вијека био страјешина града и жупе око града.⁸ Осим Ђефалије, у Малоншићима се спомиње као старјешина и „кнез Нико Страисалић“. И у осталим предјелима Црне Горе онога доба спомињу се кнезови као страјешине катун или села, све до пропасти Црнојевића државе. Касније и Турци преузимају назив кнеза за сеоског старјешину, који ће се употребљавати све до XIX вијека.⁹

ТЕКСТ ПОВЕЉЕ према Ј. Томићу:

Милостию вѣѣю и гнѣ вѣрлѣхъ цр'новикѣ
дѣсмѣ ведети васакомѣ предѣ кнѣ се изнесе снѣ
наше писанѣ како вѣдѣти и даѣ сѣпанѣхъ малон-
шекиѣхъ проноу третню ѡрхоке люти да нѣмѣ вѣдѣ
са унѣмѣ с др'жа(н)ѡ радонѣхъ калоуевниѣ како
с сдр'жа(н)ѡ (н) прѣкон кнѣзи по меѣхъ и по

⁴ М. Пуцић, *Споменици Србски I*, Београд, 1858, 103—4.

⁵ Р. Ковијанић, н. дј., 229.

⁶ В. Чубриловић, *Малоншићи — племе у Црној Гори*, Зборник филозофског факултета, VIII, Београд, 1964, 457.

⁷ Исто, стр. 463.

⁸ К. Јиречек, *Историја Срба III*, Београд, 1923, 20, 150.

⁹ В. Чубриловић, н. дј., стр. 463.

границахъ вѣде мѣ смо дади и записади на
7 д.з.у.в. леть. Послане тога и гнѣ вѣрабѣ книш
на .к. леть тамо книши и свонома ѿума ви-
дѣкши месеца дек. ва .кн. днѣ ере ѿнѣ не-
пимаше нѣ в нега веш(е) требн дѣѿ ѿрахове лютн
како мѣ вехъ даѿ и записаѿ и како видѣкши и
хотвемхъ подьивно испизнѣти и послахъ месеца фе-
бръара .кд. властель ѿкольнѣхъ катънахъ кое
знахъ е съ боле веци и веровани и предѣ нима
прѣстави ѿефалиа драгашъ вѣровникъ ѿ матагъжъ
и изнакоше меѣ ѿраховои лютн право истинномъ
вѣдѣ с садръже меѣ ѿраховои лютн: наипрѣво поутне
меѣз малон шикъ в банзанѣ и ѿтле в гр'леви кѣкъ
и ѿтле мегъ саръцоевникъ правцемъ в стненѣ коѣ
с на стненѣ коѣ цр'вене папрати и ѿтле в крѣхъ
зеленога кѣка, ѿтле зеленога кѣка в враню гла-
вницъ и ѿтле кенцемъ в пишницъ каменѣцъ и ѿтле
в главницъ книш каменѣцъ цю се зокъ сѣпановникъ
каменѣце и ѿтле право хокеромъ в меѣз крѣсь и
ѿтле право в наѣжин камн и в уоеуно рѣпъ и
ѿтле в унствѣ ммѣ, ѿ сѣхе ѿпаунѣце и ѿдѣ тога
ѿтъценѣше и дади(е) сѣпанѣ малошеник(ъ) г.бн дѣѿ.
А то униѣмо знати вѣдѣ се садръжи негово по-
сск(но), прѣво: ѿ банзанѣ в гр'леви кѣкъ, ѿтле
в стненѣ коѣ с на стненѣ на цр'венѣ папрати и
ѿтле по пр'внѣхъ границахъ коемѣ вехмо пр'вомъ
ѿтесали и в книгѣ записади, и в амьдрѣнѣцъ
и ѿтле право хокеромъ в прасккѣнѣцъ главницъ и
ѿтле в мидѣнѣцъ главницъ и ѿтле в швплю стненѣ
и границѣ пр'ва некое идѣ ка заврнуевн главницъ
то показѣ ѿтъкле задиѿ поутне а в напредѣка

ѿ шупле стiene нудь садръжи право з црѣни
кръшъ девели н ѿтле страномъ з главниъ на брегъ
шме н ѿтле з занувъ ѿдъ свѣа алексе богданови-
вникъ кзѣица. Н ѿтле з границъ з средь лютн н
ѿтле з главниъ надъ гвѣна вишь вчелога брода, н
ѿтле з реку матицъ н оцъ земле кое св изванъ
ѿвнехъ граница цо е било ѿ поданька радоне калоус-
вника ѿ(!) вчеломъ бродъ н ѿ пискъ(!) едне цо мѣ самъ
к гнѣ бѣрабъ заменнѣ за сенокосъ цо бехъ з негѣ
а дръге цо е имаѣ радонѣ калоусвникъ како н
пр'во цо е било з радоне ѿ господскога по-
данка тако н ѿко цо мѣ смо мн дали да има
ѿсова ѿтъ грѣвѣвникъ, н ѿвомъ дахъ за правъ
н вернъ сязъсѣ цо е послажѣ при гнѣ на-
шѣмъ родѣтелю н пакъ при мене звнѣкъ н з ка-
цинѣ немъ н неговнемъ по немъ а томъ властели:
ѿтъ лешманъ: вѣкманъ лѣкикъ н радонѣ гърѣкникъ
н взуинъ рад(о)шевникъ, инко бѣоновикъ н приенуъ; н
ѿтъ валоѣурѣвникъ: мнлаштко н иклиншь цитко-
вникъ, богданъ кануиѣ; ѿ пѣшинкацъ: иванъ бе-
лаковникъ; н ѿ малон'шикъ: ника стронсланкъ,
рашко дѣковнѣ, азма владовникъ; ѿ бѣгеуъ: бѣ-
рабъ божѣдаровникъ, радославъ мѣросланкъ; ѿ ко-
манъ: раднѣ николанкъ, раделѣ зр'дѣпъ н раделѣ
дѣбрет'узк; ѿ големадъ: новакъ голъмадъ; ѿдъ крѣсъ:
лекауъ ставевникъ н гкоздемъ; каланкъ н ѿрѣ мѣ
даше .е. кзѣбъ люди на нме прикарѣжикъ са децомъ
н богдана влахнинка са децомъ н брата мѣ ивлин
влахнинка съ децомъ н брата мѣ новака влахнинка
са децомъ н радосава гонника, пасторка богданова
с децомъ, кое реуени люди дадохъ немъ реуениомъ
сѣпанѣ малон'шикъ н неговнемъ по немъ да сязъсѣ
з вискъ. Покеленнемъ гна гвр'га цр'носвѣа писахъ
никола поповъ дѣкъ.

¹⁰ J. Томић, *Прилози за историју Црнојевића*, Споменик, XLVII, 20.

БУРАБ ЦРНОЈЕВИЋ УТВРЂУЈЕ ГРАНИЦЕ ГРАБАНА

Иако објављена још 1870. године у задарском „Србско-далматинском магазину“,¹ ова повеља није до сада коришћена у литератури. Разлог томе је сигурно и то што је њен оригинал, поред осталих „старица“, 1867. године узео Ф. Радичевић ради „преписивања“, о чему и сам говори, те је тако био недоступан за проучавање. То је био и једини опис овог документа, мада и он оскудан. Издање Радичевића је доста непрецизно, јер је он при преписивању вјероватно вршио исправке и правопис прилагођавао свом времену, како су то преписивачи редовно и чинили. Он сам каже, када говори о години, да је имао повељу „на пергамени“.

Формулар по коме је писана ова повеља исти је као и код већине зетских повеља.²

На почетку је промулгација: „Да е ва сведение васакому господару и человеку“, на коју се наставља интитулација — Преданом господином Ђорђевићу Црнојевићу, која се у диспозицији понавља још два пута, као „Ја Ђорђе Црнојевић“ и „Ја господињу Ђорђе“.

У следећој експозицији се говори о разлозима који су били повод издавања ове повеље, тј. о томе како дође кнез Илија Љешевић са својом браћом пред господара жалећи се на Душило и остала околна села да су им „притисли то сиротине“ и померили границе и баштине, и планине, и воде. На њихов „плач“ Бураб се „сажали“, издаде ову повељу и одреди суд да изнађе и утврди праве границе.

Експозиција прелази у диспозицију податком да господар упућује суд да саслуша Шишојевиће да би сазнао „кудије су njihне границе праве“.

Затим, они изнађоше старе стазе уз прецизно навођење назива граничних имања: Граб, врх Стол на Дебелој Глави, на врх Зле горе, Теочаром у Голо брдо на Влаштику, затим до црквене међе, у Дренову воду, врх Осмина, на Тиглен, на Влахов бријег, Корицко ждријело, Дејанов камен, Велику пећину, Бјелег, и поново у Граб у ријеку. Сви ови називи су се, углавном, очували и до данас и налазе се око села Грабана, као имања сумабена са селима: Душило, Трново, Прекорница, Утрг, Овтацићи и Томићи.

Управо у дијелу гдје се одређују границе према селима Душилу и Трнову набраја се „црквена међа“, што упућује на закључак да су то биле међе Врањинског Манастира, јер је познато да су ова два села још Немањићи (Владислав и Стефан Дечански) поклонили Манастиру св. Николе на Врањини.

¹ Ф. Радичевић, *Старине*, Србско-далматински магазин за 1870—1, Задар, 1870, стр. 134—5.

² *Mon. Serb.*, 185, 193, 202; *Spomenik SKA* 47, 14 и 20.

Пошто се властела закле да су нађене међе праве, господин Бураб посла мајстора Остоју Шеста који "у сече границе по старинах стазах".

Санкција садржи молбу за сваког наследника и владара овом земљом да ово „писмо“ не „поколеба“, него да га потврди, јер је све право нађено, о чему свједочи и Бураб Богом и својом душом.

Као свједоци се именују 24 властелина и пристав Никола Косијер, који је повељу и писао.

На крају је датирање "од Христа 4844. лето мѣца новембра .кв. днь, дакле 1494. године, 26. новембра.

На основу овог и претходних докумената можемо донекле пратити племенско уређење у Зети. Племе је сачињавало једну политичку цјелину. Имало је своје сопствене власти, а сачињавало га је више братстава. Главари братстава или села били су кнежеви. Војводе су биране доживотно и увијек из истог племена. Племе је на својој ограниченој територији имало заједничке племенске испаше, шуме, воде итд. Због тих територија је често долазило до спорова и обрачуна. Овдје видимо како кнез Илија из братства Љешевићи моли господара да се изнађу старе међе њиховог села које су притисла околна села, што овај и учини.

Љешевићи су били из старог племена Шишојевића или Шишовића, одакле је био и Иларион Шишојевић, оснивач Манастира Врањине. Значи, ово је племе још тада било познато и углавном га је више братстава. Услијед међусобних борби у племену, старо сједиште Шишојевића било је извјесно вријеме сасвим опустјело због расељавања. На југозападу одавде убрзо се формирало племе Грабани у предјелу Грабана.³ Овдје се затим развија више братстава, међу којима су Бурашевићи, Љешевићи, Баше итд. Управо су Баше, између осталих, набројане као присутни при склапању уговора с Млечанима од 6. септембра 1455. године у Врањини.⁴

Поријекло ових Бурашевића К. Јиречек изводи од Бурба, који бјеше 1413. војвода Балше III.⁵

Може се претпоставити да је родоначелник Љешевића Љеш Црнојевић, који се помиње на гробном камену у Манастиру Кому на острву у Скадарском језеру, као војвода деспота Стефана.⁶

Чак се и 1778. године помиње извјесна Стана Вукчева Црнојевић, која цркви св. Јована Крститеља у Грабанима поклања један појас, а који се 1867. налазио код Ф. Радичевића, кад је овај описивао разне старине „по Ријечкој и Црничкој нахији“.⁷

³ Ј. Ердељановић, *Стара Црна Гора*, Београд, 1978. стр. 182.

⁴ С. Љубић, *Листине о одношајих између јужнога словенства и Млечке републике X*, Загреб, 1891, стр. 68.

⁵ К. Јиречек, *Историја Срба IV*, 1923, 167.

⁶ Љ. Стојановић, *Записи и натписи I*, бр. 232.

⁷ Ф. Радичевић, н. дј., стр. 136.

Међу присутном властелом поменути су и Радосавићи, Маројевићи и др., које презиме налазимо и у повељи Балше III од 1413. године о снивању Манастира Прасквице.⁸

Мајстор који усјече одребене границе зове се Остоја Шеста из Зачира, насеља у Љуботињу. Дакле, становништво се поред земљорадње и сточарства бавило и неком врстом заната.

Интересантно је да се већина набројаних свједока у овој повељи налази и у повељи Ивана Црнојевића од 1489. године, и то: од Цеклина — Радеља Маруевић и Степан Николић; од Цетиња — Степан Нанојевић и Вукота Озринић; од Браића — Радич Брајић; од Угања — Радич Остојић; умјесто Бурба Милојевића из Беклића овдје је Лазар Милојевић, а умјесто Љепоја Остојића Вукац Остојић.

Осим ове властеле присутни су били Бравко Сарапа из Љуботиња, пристав Никола Косијер из Косијера, Вулета Богдановић из Трнова, Никола Марковић из Брчела, Коица Николић из Сотонића, Вицко и Вуић Милошевић из Дугог Дола, Ратко Дарчевић из Лимљана, Оливер Вуковић из Глухог Дола, Никола Вукићевић из Пјешиваца.

Све су ово, могло би се рећи, били „главари“ племена или братстава. Јача племена и братства су се често ширила на рачун слабијих, какав је случај и овдје. Међутим, наилазила су на отпор, па су затим морала чинити уступке. Црнојевићи су увели суд од 24 властелина „главара“, који су већином према старим повељама рјешавали међуплеменске спорове.

Имена племена и братстава често остају непромијењена кроз вјекове, док се патронимика мијењала са сваком генерацијом. Ова имена су углавном изведена од словенских личних имена.

ТЕКСТ ПОВЕЉЕ БУРБА ЦРНОЈЕВИЋА О УТВРЂИВАЊУ ГРАНИЦА ГРАБАНА

Да е ва сведенне васакому господару и человеку, како предамноу господиноу бурбемъ црнојевићемъ (изидоше) кнез илиа мѣшевићъ своимъ вракомъ и усредно сви опште такоми се пожалише, и велиемъ гласомъ поплакаше, како нми невола влеше на дупило и на остала села око нихъ, да су имъ притисли то сиротине и помакли границе и влщине и горѹ и воду, и мени се нихъ плачь дожали, е имъ невлеше суда и правде, и тако саврахъ 24. властела од све земле да поху и да виде кудня говоре шишатовићи да су нихне границе паве, и тако имъ рекохъ я брѣхъ ЦРНОЈЕВИЋЪ да поху изъ нихне дѣше кудненъ наху старе стазе, тудѹхъ да усиеку неве стазе, да поседоче старе границе и да узмѣ когом и дѣшомъ своимъ по правди вожион, и тако искаше старе стазе и обнашоше: прво почеше на гравь у риеци и у врхъ стола девеле главе и на врхъ зде горе и на теочаръ, пакъ право влаштинкомъ у голо врто, пак у црковнѹ међу и пакъ отоланъ на древовѹ воду, ото-

⁸ К. Иречек, Споменик СКА XI, 1892, 67—68.

ленъ право на врхъ ослина, сврхъ ослина право на тигленъ, съ тиглена право на влаховъ брнегъ, отолен на корницко ждрнело, отоленъ на деяновъ камн, отоленъ на волю пѣнѣ, отоленъ на влѣлегъ, съ влѣлега на грав у ризку и по свиехъ стаза(х) послаавши вишеречене властеле и зато се закляше богомъ и сконимъ душами есу тудиа старе стазе и границе праве, зато я господинъ хрѣъ послаахъ манастира Остою Шесту одъ зачирѣ и заповнедахъ усечи границе, по старихъ стазахъ да се зна до последнихъ, да тому не буде порока ни поговора међу нима, и тако оседочисмо ми вишеречени 24. властела право из душе. И за ово молимъ свакога до последнихъ кому буде по мене опладати овон земли мое писмо не поколевати, но потврдити, зашто еста право овнабено и осушено, сведчимъ богомъ и својомъ душой, и тому сведоци сви 24. властела: прво Никола Юнаков, Раделя Мирѣкиѣ, Давижкиѣ Курѣкиѣ, Степанъ Неновиѣ, Букота Озриниѣ, Бицко Милошевиѣ, Бошко Радевиѣ, Оливер Буквиѣ, Бобавац Невковиѣ, Радич Браиѣ, Радич Остоиѣ, Брачко Сарапа, Никола Бркиѣкиѣ, Степан Николиѣ, Никола Марковиѣ, Лазар Милошевиѣ, Коица Николиѣ, Степанъ Радосалиѣ, Будета Богдановиѣ, Крѣи Милошевиѣ, Алекса Стеняжениѣ, Ратко Дарчевиѣ, Буквац Остоиѣ, Божидар Новаковиѣ и преставаъ Никола Косиѣрь.

Писа се од Христа ≠ А.В.Ч.Д. лето _____ миѣа новбра .К.С. днѣ.

БРАБА БУРАБ И СТЕФАН ЦРНОЈЕВИБИ УТВРБУЈУ ГРАНИЦЕ ИМАЊА ЦЕТИЊСКОГ МАНАСТИРА 1495. ГОДИНЕ

Исто као за претходну и за ову повелу можемо рећи да је вриједно свједочанство из којег сазнајемо да су 1495. године браћа Црнојевића живјела и управљала Црном Гором заједно. На основу једног другог документа, из 1490. године, може се претпоставити да је ту двојност у управљању одредио још Иван. У тој грамоти, којом Иван потврђује повелу Уроша III а чије фрагменте даје П. Ровински, каже се: "И ја по млати вжнеи гнѣ Иван Црнојевиѣхъ овретохъ ва томжеде русовулю гна краља стго Стефана по диаволемъ наваждению едину границу потрену именемиъ Јевва-стена. Я написано на место евре-стене вршланова стена, иною рукою и иною мастию. и сие неправедно валифинѣомъ бити. Потпцахъ се видети моими очима са синовии моими Гурегомъ и Степаномъ. и са многими волази држави нашее. — Еъ лет. ≠ вччи (6998—1490) кругъ слицу 28. дѣни 6 маја 29 днѣ".¹

Повеља Бурба и Стефана објављена је само у фрагментима, и то прво у „Гласу Црногорца“,² и према овоме издању код П. Ровинског.³

Овдје дајемо у цјелини текст повеље према каснијем препису из „Цетињске књиге“, која је овдје означена бројем 3. Препис је извршен на три листа папира, димензија 34 × 25 cm, на

¹ П. Ровинский, *Черногория*. . . I, 1888, 729.

² П. Ровинский, *Черногория*. . . I, 1888, 727.

³ „Глас Црногорца“, бр. 11, 1887. године.

⁴ П. Ровинский, н. д., 727.

којима је писано са обје стране. Листови су доста оштећени по десним ивицама и доњем десном углу.

По формулару ова је повеља веома слична повељама Балшића⁴ и Оснивачкој повељи Ивана Црнојевића од 1485.⁵

Почиње доста необичном и дугом вербалном инвокацијом: "Еъ слава иже въ неразделии тронци, славиомъ и на земли нади бреними словесииомъ царъ царствуюцимаъ и господствуюцимаъ, всѣмъ Божъ и господъ оцъ и синъ и столъ дѣхъ равнопрестоимъ. Еъ хвала Пречисте преблагословенне присно дѣви Марји". На инвокацију се наставља аренга, у којој се прича о потреби давања милостиње, и како на молбу свих светих и са надом "воскресения" треба слиједити суд божји, према којем и земаљске судије треба да суде. Бурѧ се обраћа дјеви Марији молбом о заступништву пред Богом, у чије име и испуњава свој дуг. У оквиру аренге је интитулација: "Мы господинокъ брата и брат мой Стефанъ".

Овдје аренга прелази у нарацију, у којој се говори да се ово дјело чини ради испуњења ових божјих ријечи и ради изналажења праведних меѧ између катуна и села, које су биле у вријеме њихових родитеља. У том циљу позвана су и 24 бољара који су били "страни тои мѧже верни".

Слиједи веома дуга диспозиција, која обухвата више од три странице повеље. У њој се даје детаљан опис манастирских меѧ. Затим, које су правине, села, виногради, воденице и дохоци од царина и од бродова припадали цркви.

Браћа Бурѧ и Стефан приложише цркви и кметове Беладина Хумца са баштином и дјецом, да буду сточари на имању црквеном, а из Загоре Бојка Радовановића с дјецом и баштином, и Пачка Парца с дјецом, да буду црквени радници и да дају цркви сваке године по три крбље вина. Осим тога, цркви се даје на Горњем Добру имање које су њихови дједови били дали Михаилу Пиперу, а због невјере одузели, као и на Ботуну један кабао пшеничне седбе. На крају браћа поклањају цркви један јаз у Ријечи а у Пљешивцима "према Блавыциехъ".

Датирање је извршено од стварања свијета: лѣто ≠ 3Г. (7003), (7003), мѧца июня .61. (15), са знаком мјеста писања — на Цетинѧ.

На мјесту гдје је у оригиналу вјероватно био потпис браће Црнојевића, овдје стоји: "Повелѧиомъ гвѧ брата и Степана Црнојевиѧ". Овај „препис“ потписа извршен је лијепим калиграфским словима знатно већим него у осталом дијелу повеље, истим мастилом, а на крају потписа се налази украс у виду плетенице, висине слова, дугачак 3 см. Преписивач је затим дешифровао датум на повељи и записао „† То естъ въ лѣто от сотворенія мѧра 7003: Июня 15".

Дакле, повеља је написана 15. јуна 1495. године на Цетинју.

⁴ *Mon Serb.*, 183—4 (1373. год.); 203—4 1386. год.)

⁵ Исто, 530—534.

Што се пак тиче терминологије у Повељи, интересантно је да се само овдје јавља термин *крбли вина*, када се говори о обавезном давању цркви (годишње по три „крбли вина“ и један „кабал седбе пшеничне“).⁶

У овој повељи употребљава се термин „*вољаре*“, који се помињу као присутни при утврђивању граница земаља Цетинског Манастира. Термин *бољарин* и *бољари* доспио је из Бугарске литературним црквенословенским утицајем, а у Бугарској и затим у Русији је овај термин употребљаван за означавање вишег повлашћеног сталежа. Бољари се спомињу у хрисовуљи краља Стефана Душана Хиландару од 1340. године, а прије тога у једном уговору са Дубровником од 1234—5. године. Касније се ова ријеч употребљава још неколико пута у српским (Рашким и Зетским) повељама, али се није одомаћила у правној терминологији.

Као и раније у више исправа и овдје се помињу 24 присутна бољара (раније 24 властелина), који су се имали заклету да су изнађене међе — праве међе. Они су представљали суд који су обично сачињавали: кнез, или војвода, са још 6 или 12, а понекад и 24 одабрана племеника.

Суд од 6 или 12 племеника судио је углавном мање парнице и преступе, а 24 лица обично су судила крвине, парнице од широког значаја, као што је случај овдје (утврђивање границе). На пресуду изборног суда увијек су пристајале обје стране.⁷

ТЕКСТ ПОВЕЉЕ БРАЋЕ ЦРНОЈЕВИЋА ОД 1495. ГОДИНЕ

Бѣ слава нже къ неразделной тронци славиномѣ и на з....
наши кренини славославиномѣ царѣ царствуюцимѣ и господѣ
господствуюцимѣ всѣмѣ Божѣ и гдѣ оцѣ и снѣ и стомѣ дхѣ ра-
внопрестолномѣ. Во хвалѣ Пречисте прѣлагословенниѣ присно
дѣкви Маріи матери его къ молѣмъ всехѣ святыхѣ доврѣ подвижни-
хѣ се и давшихѣ се милостиню и насѣ наставшихѣ споминят....
чинѣ съ надеждою воскресѣнїя проваждати и утврждати....
равесловіемѣ изланишениѣ слышати изредѣнїшаго сѣд....
бсрѣа П'рноѣвиѣа рѣкшаго ѡ своихѣ устѣ словесе Божї....
зрѣще сѣдите сѣдїе зем'лєци на праведно сѣдите за не сѣд....
єстѣ. Тѣмѣ же слышавше словеса васѣ любезни и слатки мо....
Мы гднѣ бсрѣаѣ и братѣ мои Стефанѣ тебе сѣдїа....
ждѣща насѣ стѣраходоубїя исполнѣ сѣще потѣахом се....

⁶ Крбља је стара мјера за течност у Црној Гори у средњем вијеку. Крбља је посуда направљена од коре од тикве, која је очишћена изнутра, а служила је за захватање воде и другог пића. Касније је ова посуда названа крбањ или врч (В. Караџић, *Српски рјечник*, Београд, 1935, 273).

⁷ Kabal (кабао) је стара мјера за жито. Помиње се у Душановом законнику, члан 198 (Раковички рукопис), којим се наређује „да се на име соће даје и кабал жита, а рок тому житу да се усипа на Митров дан“ (Т. Тарановски, *Историја српског права*, I, 26).

⁸ Н. Дучић, *Црна Гора*, Гласник XL, 1935, 48.

праведне възискающаже пред нами мерѣ же и правдини мет....
 помеждѣ катѣни, сели же и заклинающе комѣждо свое из
 исказати; монастыремъ же и намъ свѣдемъ господствѣ
 земли ки указахомъ, еже шлѣчне имани ш про
 и виноградѣ, и воденице, ниве и холме
 во еже по сѣдѣ Божію господствующемъ иномъ
 сести възискающаи наша пріяти не шемлетъ
 своя емѣ. И уредихомъ на конждо стране и
 мѣже верніе и въсякомѣ пріятелиу достоиніе и щеніе штъ
 ро лен пріемшнхъ ш пред'реченныхъ мѣбахъ и пра съ
 си лахомъ единого ш боляровъ нашихъ и ш нашего
 и нихъ шлѣчихомъ со всякимъ утв'ржденіемъ клет
 Бра слова иио во еже не по любви ни мазди дѣла са
 то на в'се ... тома двадесетимъ, са заклетвою и из
 прѣшнхъ правини и изодрѣтохомъ п'рвое женахъ
 Бци Цр'нгорци, та же естъ на Цетиню и прав ... и села, вино-
 граде и воденице и доходке отъ царинъ нашихъ и ш корабаи, и
 просто рещи владическии довити и церковни.
 Нап'рво на Доне Довао одъ вел'га винограда половина да има
 церква готово, и шцо замени гднъ Иванъ у Ратка Остоиѣа ш тога
 Іме преевгетон декли БІ: кваратъ сѣдѣве пшеничне; и подъ кѣшице
 Ратка Остоиѣа Б: стара и Б: шестака сѣдѣве пшеничне, и шцо за-
 мени гднъ Иванъ у Драгоєвиѣа (.) старъ сѣдѣ пшеничне и около
 се земля пѣча дѣраєе и ... шѣи до а: старъ; и четвртаниѣа
 сѣдѣ ржане и на чѣмъ е сѣдно, мѣломъ лояя када е раѣало
 нанвѣѣе .НБ: кр'валъ н'к .л: кр'вал', и више зграде Раткове
 коматъ дѣра в: кметѣшине Раткове, на конехъ седи Никола
 Ковачъ шкота Крнкокѣша швоя клета ц'рковна и Стѣвгари
 с'ващинами, и на Ъбланиомъ .Б: кавла зѣдѣ пше е, и ни
 Гор'не Довро .Б: кавла сѣдѣ пшеничне, и подъ .. очомъ великомъ
 виноградъ, и више села надъ виноградом' ... да и горѣ по мабахъ
 како се швде именѣе. Нап'рво виши в'рхъ Довр'щикъ и отоле
 у тнсно ждрело ста у границу, и отоле вишецемъ у в'хъ
 Девелога, и ото ницъ на дно Рѣчина доца, и отоле на западъ
 у грани Миомана Клоєвчара кѣше, и отоле у границѣ под ...
 ... кога се зове Гр'мъ, више Викшине кѣше, и отле у с на
 плочѣ кодъ Каменце више кѣше Николе Сѣе и отоле у
 дно Дпалька, у границѣ у Девелѣ плочѣ, и отоле у дно Малого
 Зелія, и отоле опетъ на в'рхъ Довр'щика. И Рада Привисалиѣа
 и зѣ Дѣ и з'ващ и Радною Марковиѣа и зѣ ѣцомъ и з
 ващномъ, дно ерда и Двоглавомъ. Томѣ има у границѣ у
 в'рхъ Івине, и отоле у границѣ, и отлає подъ Ковачевъ
 до у кр ... у границѣ у границѣ кѣда идешъ шправъ
 83 горѣ штемъ о деснѣ вишъ и отоле више Ковачева дола
 у и отоле више Дав'кова дола у границѣ, и отоле ...
 дола у границѣ коя е у Ободини, и отоле више станица

на веро Голе главе у границѣ, и отоле у Девелѣ плочѣ у
границѣ, и отоле под ждрѣло надъ Кашинемъ доломъ, право
погледавши к' велѣмъ врѣхъ, кои є више Травнога дола. И отъ тога
ждрѣла с Кели врѣхъ више Травнога дола. И отоле све
оп х'рватинемъ у Кози хрватъ; и отоле у ждрѣоце у вѣчке, у гвванъ
при пѣсѣ. И отоле у Бѣчки брнегъ на ками у границѣ чине отъ
юга' и отоле по хути у Девели ками више Грѣтакца. И отоле
у навиши врѣхъ к Ђа в'рѣда. И отоле више Двоглава поврѣхъ
гомилице на врѣхъ поповицѣхъ лавинъ; и отоле у кршъ више Брано-
вицѣхъ и у Пропадно на Бранове стране. И отоле подно вѣда
Грѣш . . . ки поле, опетъ у границѣ на врѣхъ Ровинахъ, у тезнехъ . . .
граница Двоглавъ: Горне Доврски шчо ки рало заѣла вы
днеленъ с полемъ те им га не үзше на днелѣ и он церковно.
И у приморѣ ма д: виноградъ по разделенѣхъ . . . рога и еданъ
витао воденични на Гитници и на вѣла витао воденични.
Ид'рѣа кожифна закона шчо ни и Б'рѣлани пошахъ.
И девелне десетъ кавал солнаъ нашехъ свакѣ години. И
дѣвровѣ идѣ к Равнои главници зове се Кртнека. О
десѣхъ странѣ до Ђинова вѣда, до меѣ арванашке и до
врѣхъ како се на полѣ цетинско погледа. И
це и Горине поле Цетинк по старихъ ска
Направо у границѣ ш пѣта кои слази ш Би неѣ улице
. . . реко поля право кѣдне сѣ мромори үкопани и ницѣ
на . . . поля у каленѣ меѣс; иде отле право у винчи границѣ
не домакивѣши Ђиндрана. И отле скрѣвши опетъ в'рѣда
к'раемъ поля поврѣхъ к'рша Зауглинскога при потоку. И отле
право потокомъ мимо Блашкѣ церквѣ подъ в'рдомъ, у поноръ и
отле краемъ поля опетъ у границѣ кодъ пѣта Гитине улице и тко
снѣ то полѣ да носи жито готово үмонастирѣ. Ако ли вы ко снаш
безъ үпроса и благословенія перковнаго прѣстателѣ да мѣ
церква има ѣзета све, а трѣдъ да мѣ є залѣдѣ. И коладъ землѣ
прѣдъ монастирѣ од'местѣ ѣз длицѣ до кнѣти и отоле с поноръ;
ш понара потокомъ и опетъ до моста. И планина Доѣнъ шчо є
меѣс овѣхъ сказахъ. Нанкрѣ почанши у прѣскѣс ѣє се стѣе
меѣа ловѣнска и во. Дрѣска и ванчка. И отоле по хрѣверѣ у каме-
нитѣ хрѣверѣ .о Мансториче, отле үправнѣ с ждрѣло мансторско и
лов . . . нско. Отле шверомъ у врѣхъ Трѣщаника и пакѣ поврѣхъ Трѣщани
у Беловирски врѣхъ, отле по врѣхъ Коловира шпе . . . мѣ у ждрѣло
Грѣвнско. Отле врѣдомъ у Ковили торъ. И отле шверомъ у Девели
врѣхъ више Бивалега дола и ото . . . оверомъ у врѣхъ Бавьяка И
отле право низъ Бавьякѣ ело меѣс Востѣрѣ, и отле оверомъ
ме атища и меѣс Востѣрѣ, о отле опетъ у прѣскѣс где . . .
. . . стѣе меѣа ловѣнска и востѣрска и ванчка меѣс . . . ми кази
шчо гоѣе є змелѣ работницѣхъ и сенокосахъ; доходакѣ от жита; св то
да є церкви четвѣртина и жито четвѣртина како на Цетинѣо
и Бранка Радѣе два брата да сѣ кметѣе церковне и да не даю
. ни єднога данка єи да комѣработаю шчо токмо и да
вѣдѣс савршени работници церковни и да свака кѣша по

три крали вина на свако̄ годиш. И еше кметіе приложи гднѣ
 краѣѣ и Стефанѣ на Цетинію Беладина Хвѣнца с'вазциномѣ и с'
 децомѣ да . . . сѣ иланѣ ц'рковно и нѣхъ трагѣ. И у Бонка
 новиѣа з децоѣѣ и з вазциномѣ и Пачка Парѣа з де сѣ
 совршени рапотници ц'рковни и да даю ц'рке годиш
 по три крали вина полевѣ и на Горнѣ Добро нѣе наши што
 сѣ были дали деди наши невоѣс љзе родителѣ
 нашѣ за себе и д'ржа што додамо ц'ркви; и
 на Ботѣс а: кава седе пиши и у Реку љзѣ, ниже љаза
 етго Николѣ речѣкога. И у Пашинѣ љзѣ према Славѣцнѣхъ;
 комѣ предстателѣ ц'рковни повели да д'ржи љзѣ са ц'рковомѣ напоитѣ
 Писа сѣ сѣ вѣ љкто # ЗГ: љца июнѣа СІ: на Цетинѣ.

ПОВЕЉНИЄМЪ ГДНЯ ЋРЪВЯ И СТЕПАНА ЦРНОБЕНЪТЪ.

† То естѣ вѣ љкто от сотворенія мѣра "7073: Юнѣа" 15.

ТОПОНИМИ У ПОВЕЉАМА

О области средњовјековне Зете у науци је расправљано више пута, па научни резултати дају општу слику о разграничењу њених територија. Различити извори, почев од Љетописа попа Дукљанина, давали су доста материјала да се, углавном, убицира већина мјеста.

Подручје Зете није имало сталну границу. Она се сузавала или ширила према приликама било унутар земље или у сусједним областима. Захваљујући свом географском положају и природним условима за живот, данашњу територију Црне Горе насељавали су у прошлости разни народи и била је изложена разним политичким утицајима. Сваки народ и свака епоха остављали су трагове у топономастици, животу и култури Зете.

Иако је у средњем вијеку доста пажње посвећивано омеђавању земљишних посједа, мали дио тих пописа је сачуван. О појединим црквеним и племенским посједима сачувана су свједочанства о којима се говори у овом раду. У њима налазимо поуздане податке о именима, како земљописним тако и антропонимима. Све нам ово омогућава многостран увид у топониме у доба средњовјековне Зете, у њихове типове, структуру и живот. Очувани пописи (повеље) односе се на доста широку територију. Можемо их посматрати и у временској перспективи, почев од XI вијека па до посљедњих Црнојевића.

И поред тога што су зетске повеље богате и садржајне ономастичким називима, остаје доста отворених питања, нарочито при одређивању граница према именима.

Ове су повеље веома значајни документи из којих сазнајемо, у првом реду, за постојање манастира у Зети и локализацију њихових имања.

Имања и села даривала је поред владара и поједина властела.

На први поглед се уочава превласт словенског наслеђа, имена донесених из старе постојбине, која су се веома дуго и упорно одржавала.

Дио назива је производ затечених народа, или у катунима влашка имена, нпр. Комани, Бостур, Ботун итд. Налазимо и низ имена у албанском или албанизованом облику, нпр. Матагужи, Гропа, Тузи, Шинфон итд.

Нека имена свједоче о народносним, етно-језичким и етно-социјалним приликама, као што су: Арбанашка Мећа, Биново Брдо, Влашка Црква, Влашки До.

Овдје ћемо размотрити топониме из зетских повеља, који се односе на области: Врањине, Крајине, Цетиња, Ратца, Мораче, Прасквице и других области Балшића и Црнојевића.

Већина локалитета поменутих у повељама је убицирана.

Много је у овим крајевима сачуваних старих српских личних имена у називима мјеста: Андрина Улица, Андрани, Богдацићи, Владовића Дубрава, Вукотино Копито, Вукотића Лаз, Дејанове Ками, Дабков Дол, Иванова Вртла, Лалоши, Љешевић, Љуботиће, Мојанов До, Малошева Јабучка, Рибина Њива, Шћепановића Каменица, Томин Поток.

Лична имена у основи мјесних имена могу указивати на старјешину или родоначелника, али су понекад излазила из оквира својих матичних етничких средина, као нпр. албанска имена Љеш и Бон у словенским срединама.

Честа су мјесна имена изведена од општих ријечи, која свједоче о некадашњим етнојезичким приликама. Таква су, на примјер: ГРОПА — ад алб. *gorë* (јама, вртача), што је можда преузето као општа позајмица (апелативни термин);¹ Цеклин — од алб. *seklinë / sektinë* (плићак) (*sekët* — плитак);² Словенска мјесна имена изведена од општих ријечи: Сеоца, Селце, Градац, Градиште, Градина, Каменица, Веље Ками, Црни Крш, Лужничко Брдо, итд.

¹ М. Пешикан, *Зетско-хумско-рашка имена на почетку турског доба*, Оноματοлошки прилози III, Бгд, 1982, стр. 61.

² Исто.

*Азбучни преглед
имена споменутих у повељама*

А	Бостур	Водиштица
Андране	Ботун	Вочје
Андрина Улица	Братичино Кућиште	Вранове Стране
Арбанашка Меџа	Братош	Врањина
Арњаково	Брда	Врања Главница
	Брежине	Врашне
	Брежинска Меџа	Врељани
	Брине	Врела
Б	Брчели	Врес
Бабац	Брче	Вртијељка
Бабјак	Брштанова Греда	Вукотића Лаз
Бабина	Брштанова Стена	Вукотино Копито
Бабин Вир	Будва	Вчелиња
Багрин Слап	Будванско Поље	
Баре	Бурице	Г
Бачав	Бучки Бријег	Гарач
Батуша		Глодија
Бели Клак	В	Годиње
Бес	Вељи Врх	Годињи
Бесац	Веље Ками	Гола Глава
Бзовиц	Веље Копито	Голо Брдо
Бибљи До	Вељи Пут	Гомилица
Бигова	Веља Пећина	Горнич
Бивол След	Велики Поток	Горње Добро
Бигор	Велики Крш	Горње Поље
Бијела	Вериге	Гостил
Бијели Брод	Вигњиште	Граб
Бит	Вир	Грабовица
Бјеласица	Висока Главница	Градиште
Блатишта	Витина Улица	Градина
Близнац	Владовића Дубрава	Грбаљско Поље
Бљељег	Влахов Бријег	Гребенско
Богдашићи	Влашка Црква	Ждријело
Бокови Убао	Влаштик	
Борчка Вода		

Грлеви Кук
Грло
Грљев Кук
Грм
Гропезе (Гропе)
Гртавац
Гуглава

Д

Дабков Дол
Дебела Глава
Дебели Врх
Дебеле Ками
Дебела Плоча
Дебељак
Девин Врх
Дејанове Ками
Доброш
Добрски Горње
Добриштик
Доње Добро
Дрен
Дренова Вода
Дубонца
Дубоки До
Дубрава
Дуги До
Дуге Ками
Дуго Мјесто
Душило

Б

Биново Брдо

Ж

Жабљак
Желидруга
Жидова Мука

З

Забес
Забио

Заборина
Загарач
Заградац
Завричва Главлица
Запворорје
Зауглински Крш
Зачир
Зеленика
Зелени Кук
Зеље Мало
Зета
Зла Плоча
Зле Горе
Змијел

И

Иванова Вртла
Ивине

Ј

Јазавчева Главлица
Јазине
Јејев Крш
Јелачки Врх

К

Кавач
Каљц
Каменица
Каравија
Каруче
Катунина
Кашни Дол
Кипур
Китошевина
Клачени Ками
Кобиљи Тор
Кобиља Улица
Квачев До
Козанска Међа
Кози Хрбат
Кокорино Коло
Колат
Коловирски Врх

Кошито
Кориз
Коринкал
Корицко Ждријело
Косачин Ками
Косић
Костаница
Костан
Котар
Крајина
Кринице
Крков Виноград
Кртоле
Крусе
Крушевица
Крушка
Крш
Ктуино
Купушиште

Л

Лаз
Лалоши
Ланија
Ласково брдо
Ластва
Ластвиц
Леденице
Лесковџ
Лећевиште
Лијеска
Лијешња
Ликов Продол
Лимљани
Лишце
Липов Продол
Лисја Стена
Ловћен
Лужничко Брдо
Лужница
Лупоглав
Луштица

Љ

Љаљка
Љеш

Љешевић
Љуботиће
Љути

М

Мајсторице
Макаријевача
Малошева Јабука
Марковина
Матабанско Око
Матагужа
Матица
Мачја Љут
Мидина Каменица
Мили
Миришта
Михољ Брод
Мица
Млински Поток
Мојанов До
Мокра Плоча
Мокро Мјесто
Моране
Моранско Копито
Морача
Морачник
Морачко Копито
Морански Брод
Морињ Доњи
Мостац
Мрамор
Мрћин До
Мрчевац

Н

Ненојев Крст
Никиновац

Њ

Његуши

О

Обалити Ками
Обли Ками

Обод
Ободина
Овчји Брод
Орахово
Ораховац
Орахова Љут
Орашје
Осмогрка
Осоје
Острица Мала
Откабеж
Отмичево
Виноградиште

П

Папрацка Међа
Пачрад
Паптровићи
Пегалица
Пек
Пераст
Писка
Пишина Каменица
Плавница
Плана
Плима
Плихне
Плиш
Плоча
Плужине
Плужне Ками
Пљешивце
Поганица
Понор
Праг
Прасквена Гомила
Прасквица
Превлака
Пресека
Пресин
Преслице
Пријечко Брдо
Пропасно
Прпорица
Прхине

Р

Равна Главица
Равњани
Раке
Ратац
Река (Ријека)
Риби Поток
Рибина Њива
Рибанска Међа
Ровине
Рожац
Рт Блатишта
Руница
Ручин Долац

С

Саруцојевић
Свети Тома
Света Тројица
Свињште
Селца
Сјерогоште
Ситница
Скадар
Скок
Скрлићско
Ждријело
Слаши
Слатков Лаз
Смоквица
Снијежница
Спилани
Спилице
Спуж
Станисалићи
Стол
Столив
Студенац
Степанова
Каменица
Суторман
Сутоморшгица
Суће
Сућа Опатица
Суходол
Суши Поток
Сушица

Т	Уљари	Чемакен
Тескана Улица	Урович	Чипками
Теочар	Уши	Чир
Теочарин		Чиста Јама
Течал	Х	Чоччија Главница
Тиват		Чремшичка Скала
Тиглен	Херза	Чрлена Пешчара
Тошлиш		Чрмница
Томин Поток		Чрна Гора
Травни Дол	Ц	Чрвеник
Трешћаник		
Трново	Цевна (Цијевна)	Ш
Тројан	Цетиње	
Тузи	Церни Крш	Шаптине
Тугина Каменица	Церница	Шаптинска Скала
	Цпич (Спич)	Широки Брод
	Црвена Папрат	Шкољ
Б	Цремела	Шпиље
	Цремтишта	Штитари
Бурилац	Црнине	Штричзи
	Црни Крш	Шуља Стена
		Шупљи Ками
У	Ч	
Убао		
Угњани	Чвилац	
Уеч (Увич)	Челопод Доњи	

Упоређивањем ових имена из повеље са садашњим стањем на терену долази се до садржајних резултата у погледу праћења промјена у насељима и варијација у именима. У имена су уношене промјене мијењањем етничког састава становништва, феудалних односа, структуре насељених мјеста и културно-географске слике. У топонимији Црне Горе јасно се разликује неколико слојева: римски, романски, словенски, влашки и други. Тако су локалитети Андрани и Андрина Улица романског поријекла, а име су добили од имена Андан или Андријан, или од римског *Nadrianus*, односно *Andrennus*, које је било у употреби у XIV. вијеку у Далмацији.³

Топоним *Арбанашка Мећа* је мјесно име изведено од народносног, исто као и Влашка Црква и Влахов Бријег.

Арџаково представља субстативизирану придјевску форму, која је образована помоћу суфикса -ово, тј. Арџак + ово, вјеро-

³ К. Јиречек, *Die Romanen in der Städten Dalmatiens während des Mittelalters III*, Wien, 1901, стр. 3; Ј. Ердељановић, *Стара Црна Гора*, Београд, 1978, стр. 223.

ватно изведеница од личног имена *Арѣак*. Ово име налазимо у једном которском документу од 12. марта 1442. године, којим је кћерка ковача Дапка (Кодановића — Подгоричанина) а жена Вукше Арѣака опуномоћила Живка Бурова из Котора да наплати дуг од извјесног ковача у Дубровнику.^{3а} Фонетски се Арѣаково = Рѣаково може објасити латиничком праксом да се вокално *p* обиљежава комбинацијом *-ap*. У Боки Которској је и у ћирици таква пракса широко примјењивана већ од првих ћириличких споменика на том терену. Скок^{3б} ову ријеч објашњава под одредницом „*швора* (Шибеник, опћенито у Далмацији, Истра) 'калудрица, часна сестра, думна'. Деминутив на *-ellus sorelle* (према *fratello*) у називу рта *Punta Tre sorelle* (Прчањ) = *На Рѣаково* (Рибарска пошта Муљана, Бока), у средњем вијеку *До Арѣакова* < рѣгъ ѣаков, од ѣак“.

Бабац, *Бабјак*, *Бабина* и *Бабин* *Vir* су имена изведена од *баба*. Имена која у основи имају ријеч баба веома су честа у Црној Гори. У опису Црне Горе Ј. Ердељановић набраја чак десет.⁴ Исто тако налазимо много имена која су образована од придева *бијел*, веома распрострањеног у словенској топонимији.

Блатишта је топоним настао као карактеристика за терен у једном долу у подножју Ловћена и у селу Војковићима.

Близнац је данашњи ороним Близна у селу Језеро у Беклићима, који се среће још у селу Јабуци. Може се претпоставити да је основа *близ* -џн (прасловенска ријеч без паралеле у балтијској групи) гдје је врло вјероватна мотивација „двоструки, у пару“ (два узвишења сличне конфигурације, једно поред другог и сл.). И творбено и семантички одговара топониму *Близнац* код Заграда (руски: близнец).⁵

Велики број имена у зетским повељама настао је употребом атрибута *вели*, *велики*, као: Вели Врх, Веље Ками, Веље Копито, Вели Пут, Веља Пећина, Вели Поток итд. Ердељановић је забиљежио више од стотину топонима у Црној Гори у којима је употријебљен овај атрибут.⁶

Постанак назива *Вигњиште* Ердељановић везује за мјесто „око ранијег ковачког вигња или вигњишта“ (стр. 224).

Висока Главица је име карактеристично за узвишења у Вучјем Долу, Језеру, Ржаном Долу, Угњима итд.

Вигина Улица је могло настати од инојезичке основе, лат. *vita* — живот, али вјероватнијим се чини да је у основи овог назива лично име Вито, Вит од Витомир, Витин и сл.^{6а}

^{3а} Р. Ковијанић, *Помени црногорских племена у которским споменицима* II, 1974, 35.

^{3б} П. Скок, *Етимологијски рјечник* III, 426.

⁴ Ј. Ердељановић, н. дј., стр. 767.

⁵ П. Скок, *Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика* I, ЈАЗУ, 1973, 173.

⁶ Ј. Ердељановић, *Стара Црна Гора*, 779—781.

^{6а} С. Новаковић, *Српски споменици XV—XVIII века*, Београд 1975.

У повељи краља Милутина Жаретићима из 1319. и повељи Б. Црнојевића од 26. новембра 1494. године налазимо топониме *Влаштате*, *Влаштак*, који би се могли довести у везу са термином влаштак, односно Влах (мн. Власи). „Најчешћа је употреба назива Власи за омање скупине романског језика, или подријетла које, понајвише као селилачки сточарски елеменат, живе по брдским крајевима наше земље од Македоније до Кварнера; од XV ст. даље постоје и стална влашка села“.⁷ Сама ријеч *влаштак* би могла имати етничко и сталешко-сточарско, или пак вјерско обиљежје, насупрот нетачном тумачењу да влаштак долази од ријечи власт, властит, те да означава повлашћеног човјека (роба, кмета, слугу и сл.). Дакле, „под изразом 'влаштаци или њима слични' у одредби (которског статута) се подразумева најнижи друштвени слој, за који некад срећемо израз 'mi-poges' или 'porolo minuto'. Овај посљедњи друштвени слој сачињавали су најнеутледнији и најсиромашнији људи који су се бавили најнижим пословима у граду... Ови људи су, углавном, били нове придошлице из залећа или сељаци који су напуштали село и долазили да се настане у граду, који је иначе имао велике потребе за грубом радном снагом“.^{7a} Влаштаци се називају и Власима. Та ријеч означава и влаштате, влахе — сточаре који су одраније живјели у селу, дакле сељаци, а у метохији Манастира св. Михаила на Превлаци новонасељене „православце из залећа, у коме су се претежно бавили сточарством, па су — иако сви они, сигурно, нијесу били Власи, Влаштаци, у етничком значењу ове ријечи — били називани, и сами се називали, влаштацима“.^{7b}

У Црној Гори налазимо више локалитета од основе *вран-*, а у повељама то су: Вранове Стране, Врањина и Вранова Главница. Име Врањина најчешће је објашњавано као „мјесто гдје се окупљају вране“.⁸ Код Скока:⁹ ВрѠн, ВрѠна, придјев балтословенски, свесловенски и прасловенски *ворнѠ- мрк. Поименичен врѠн, ген. врана — гавран, врѠна — согvus; с придјевом на -ин врѠнин, на -ј врѠнји. Међутим Фасмер имена са овом основом доводи у везу са грцизираним словенским личним именом *ВранѠ* које је било веома распрострањено у средњем вијеку (Вран, Вране).¹⁰ Чини се да је ово мишљење најприхватљивије за наше топониме, иако се за поједине могу прихватити и друга објашњења.

Назив села *Врела* је словенског поријекла, а употребијелен је дословно (врело — извор).

⁷ Енциклопедија лексикографског завода VII, Загреб 1964, 678.

^{7a} Сл. Мијушковић, *Шта значи појам „Влаштак“*, Историјски записи XXX, бр. 3—4, 1973, 275.

^{7b} Н. дј., стр. 285.

⁸ В. Пјанка, *Класификација на имената на населените места од охридско-препанскиот базен*, М. ј. XVII, Скопје 1966.

⁹ Скок, н. дј., III, 617.

¹⁰ М. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin 1941, 121 i 140.

Голо Брдо се спомиње два пута (у Дугом Долу и Ријци), а образовано је као карактеристика терена и означава голо, непошумљено брдо. Исто значење има и *Гола Глава*.

Гомилице се налазе у Бајицама, Ублима и поред Језера, а означавају „брспчиће од камења“ или мјесто гдје се налазе „гомиле камења“.¹¹

Село *Гостиљ* се налази јужно од Титограда. Основу ријечи чини *гост* — ζεως — hospes,¹² која се употребљава за више мјесних имена.

На старија насеља упућују овдје словенски топономастикуми Градиште и Градина. Имена су образована употребом суфикса -иште и -ина на град — мјесто. Скок име *Градина* доводи у везу са градина — башта,¹³ док Илински објашњава *Градиште* као мјесто гдје има напуштених или полуразрушених градова или утврђења, аналогно са „селиште“ за напуштено село.¹⁴ Овдје *Градина* свакако означава мјесто некадашњег утврђења.

Назив жупе Грбаљ Скок изводи од италијанске ријечи *garbuglio* са значењем „сваба, метеж, смутња“ (грбаљ, ген. грбља).¹⁵

Имена Дебела Глава, Дебели Врх, Дебели Ками, Дебела Плоча, Дебељак, Доње Добро, Горње Добро, Горње Поље, Дубоки До, Дуги До, Дуге Ками и Дуго Мјесто су описна, изражавају карактеристику терена. Словенског су поријекла.

Доброш је топоним настао од истог српског личног имена. Упореди: Драгош, Братош, Прибиш.¹⁶

Дубрава је ријеч словенска и прасловенска, у основи које лежи добрџ „дуб, шума“ Придјевски суфикс -ова био је замијењен већ у прасловенском с -ава, тако да је у свим словенским језицима осм у пољском *дубрава* „сином шума“. Вокал у „дуб“ настао је из ђ, старословенско добџ, (буг. даб, пољ. даб). „Дубрава је као погранична шума на равници и плодним пристраницима. Занимљиво је да се лазови и пасике које се односе на крчење шума ради добивања плоднога тла налазе управо уз данашње топониме с основом добрџ“.¹⁷

Назив села *Душло*, западно од Вирпазара, описан је и изражава карактеристику терена: дупља — рупа.¹⁸

Биново Брдо је јужно од Цетиња. Назив овог брда је могуће повезати с албанским личним именом Бин.

¹¹ Ердељановић, н. дј., 262 и 526.

¹² Ф. Миклошић, *Lexicon paleoslovenico-greco-latinum*, Scientia verlag aalen, 1963, 139.

¹³ П. Скок, *Из топономастике јужне Србије*, Гласник Скопског научног друштва XII, 1933, 201.

¹⁴ Иљинский, Грамоты болгарских царей, Москва, 1911, 107.

¹⁵ Скок, *Етимолошки рјечник*, I, 610.

¹⁶ С. Новаковић, *Српски споменици XV—XVIII века*, 61.

¹⁷ П. Шимуновић, *Топонимија отока Брача*, Брачки зборник X, Суспетар 1972, 72 и 91.

¹⁸ В. Караџић, *Српски рјечник*, 1935, 151.

Некадашња пријестоница Црнојевића био је Жабљак, сада село и утврђење на обали Скадарског језера. Назив је извод од *жаба*. Придјев на -ј жабљи, поименичен на -јак даје Жабљак, а значи „барско мјесто гдје има много жаба“. Жаба — балтословенски, свесловенски и прасловенски „рана“.¹⁹

Узвишење *Желидруг* из повеље које се налази у Бјелошима и данас се тако назива. Први дио имена може се извести од прасловенског *-žely*, жельве — корњача, самарњача, дакле метафорично због изгледа.

Име *Зета* сада се употребљава као ороним и хидроним. Лиречек сматра да је илирског поријекла. Најприје код Кекавмена (око 1080) *Ζεῦτη*.²⁰ Латински *Zenta*, *Genta*. Скок сматра да *Genta* није потврђено у класично латинско доба, него у млетачко, па се не може знати није ли — *ge* млетачка замјена за словенски изговор *z*. Ипак допушта да је *e* настало из палаталног назала, а *z* по другој палатализацији из *Γ°*.²¹ Топоним *Јаблани* се налази у Добрском Селу. „Ријеч Јаблан је балтословенска придјевска креација с помоћу суфикса *H: strpus. wobolne*“.²²

Калџ из повеље је топоним *Калаџ* у Цетињском пољу. Ердџановић наводи легенду по којој је ово име настало од глагола *калити*, јер је неки „ковач у води која туда тече калио гвожђе“.²³ Међутим, „термин *кал- је општитословенски са конкретним основним значењем и широком амплитудом семантичких колебања у посебним локалним зонама. *Кал**(уга) означава 'бару мањих размјера', мочварно мјесто, или рупу пуну воде“.²⁴ Управо такав топоним *Кал* (Малинин) налазимо у повељи краља Милутина Жаретићима (1319), и његово значење треба тражити у ријечи *кал* = блато. Топоним Малинин *Кал* би могао да значи и *пут*, јер се сличне ријечи „Кала, Калина, Калиница — односе на своске и пољске путеве, и на калужаст терен“, ^{24a} у основи којих се укрштају двије основе лат. *callis* и словенски *каљ*, блато, *каљуга*. Није искључена могућност да се *кал* „довеже и са основом *гао* — < гал = црн“, ^{24b} јер се топоними са значењем црн у Црној Гори веома чести (само у сливу ријеке Зете се набраја пет потока).

Кавач је име за село у Боки Которској. У которским споменицима оно се спомиње као — *Сауас*, *Сауеси*, *Сауице*, *Сауце* (-*che*).²⁵ Међутим, у документу од 15. 4. 1336. године налазимо

¹⁹ П. Скок, н. дј., III, 669.

²⁰ К. Лиречек, *Историја Срба* I, 65.

²¹ Скок, н. дј. III, 652.

²² Скок, н. дј., I, 742.

²³ Ј. Ердџановић, н. дј., 241.

²⁴ И. Н. Толстой, *Славянская географическая терминология*, Москва 1969, 237—241.

^{24a} П. Шимунувић, *Топонимија отока Брача*, 1972, 188.

^{24b} Д. Чупић, *Хидроними слива Зете*, *Onomastica jugoslavica* IX, 1982, 27.

²⁵ А. Мајер, *Которски споменици* I—II, Зарреб 1951, 328, 345, 358, 438, 478, II — 38, 50, 57, 214, 255 и 268.

овакву реченицу: „V. Petrus de Cathena debet michi et fratribus meis Saues unum auri (Петар Катена дугује мени и мојој браћи један кавач злата. . .), што упућује на неку мјеру.

Можда би се ова ријеч могла повезати с италијанским *savazza* = улар, уже (ужар). Евентуална веза би могла постојати и са лат. > тал. *sava* = каменолом, поименичен фемининум од при-дјева *savus*.

Срфикс -ач упућује или на номина агентис (упор. берач, играч), или још прије можда на посесив творен суфиксом -јь, додат на суфикс -ак.

Мјесна имена образована са основом *камен-* срећу се веома често у словенској топонимији. У попису имена код Ердељановића у 14 је ова основа. Име *Каменица* могло би се дати каменитом мјесту (камен + ица).

У основи назива *Каруча* и *Каравија* је *кар- балкански турцизам арапског поријекла (ар. *qahr* > тур. *kahir*, *kahirli*) из духовне терминологије: буг. *кахар* *kâr* — невоља, мука, брига, љутина.²⁶ *Кара* може да значи и грн.

Катунина, заселак у Доњем Загарачу, влашког је поријекла (*catone*, *catun*),²⁷ а означава пастирско село.

Уз Цетињски Манастир налази се топоним *Кипур*, из повеље, данас *Бипур*. *Кипур* је назив за „лијепу њиву или градину (врт)“.²⁸ *Бипур* = врт, башта. *Кипурија* — грцизам, деминутив *Κηπουριον*, *Κηποινα* су донијели у Црну Гору грчки калуђери.²⁹

Многа топографска имена на Ловћену и његовом подножју су поријеклом још од старих пастира: *КобиљиТор*, *Кобиља Улица*, *Козанска Мећа*, *Козји Хрбат*, *Копито*, *Корицко Ждријело*, *Коловирски Врх* итд.

Топоними *Козанска Мећа* и *Козји Хрбат* образовани су од основе *коза*, која се среће често на цијелој словенској територији и у свим словенским језицима.³⁰

Кориз је локалитет који би нас могао упутити на албански траг или албанско посредовање: коријен би могао да упућује на албанску ријеч *korij* — *ria*³¹ „утрина, заједничка сеоска шума“ а з албански деминутивни наставак, можда с редукцијом завршног вокала? Налази се на некадашњем имању братства Андрића који су имали надимак *Коризма*, што је навело Ердељановића и Скока да постанак ове ријечи вежу за „коризму“ (часни пост) и истророманско поријекло.

²⁶ Скок, н. дј., 2, 45.

²⁷ Ј. Лучић, *Хисторијска топографија дубровачке Астерије*, *Анали ХИЈАЗУ VIII—IX*, Дубровник 1960, 61, 279.

²⁸ Вук, н. дј., 785.

²⁹ Скок, н. дј., I, 358.

³⁰ М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка II* Москва 1964 — 1973, 277—8,

³¹ П. Скок, н. дј., II, 154.

Можда би се овдје могло говорити и о вези кориз-корниж = у Боки назив за руб, зидни вијенац, од итал. *cornice*.^{31a}

Костаница се помиње два пута у которским споменицима — 1459. године, као имање које су добили извјесни Бранко и Вечерин (у Костањаци), а 1389. као виноград (*vinealium in Castigniza*).³² Ово последње би могло да упућује на италијанско поријекло ријечи Костаница, од *castagno* = коштан. Међутим, постоји и словенска и прасловенска ријеч *кост*, без паралела у балтичкој групи, 'os, ossa'. Придјеви на -њн костан, поименичен на -ица костаница (Ловран).

У XV вијеку је потврђено мушко име *Костан* (област Бранковића), па би се евентуално могло говорити и о овој вези. Иначе, суфикс -ица није риједак код топонима антропонимијског поријекла (уп. Радошица, Бурашица, Милатовице сл.).

Крајина — црногорска област на обалама Скадарског језера — „погранична земља“. (Вук (307) — крајина — меџа). Овај се крај тако звао још код Дукљанина. Крајина, изведеница на -ина од словенског — крај — конац, свршетак.

Креница из повеље је у ствари *Крнице*, село поред Скадарског језера.³³ *Крина* — мјера за жито, чаша — свесловенска је ријеч до XV вијека. У прасродству са *scrinium* > шкриња. Од *ие* базе *(S)qereī — раширене формантом *н*. Деминутив крѣница — земљана здјела, чанак, чинија.³⁴ С обзиром на положај села, овај би назив могао имати метафорично значење.

Село *Крушевица* се налази, сада под именом Крушевићи, сјеверно од Вирпазара. Овај назив насеља (као село Крушка) спада у веома богату категорију назива насталих по ријечи — крушка. „Оваквих је назива било у области Дарданије и прије него што су се доселили овамо Словени. Споминем из Прокопија само Дардапара 'крушево место'. Наша супстативна имена насеља Крушевац, долази од крушка“.³⁵

Име *Лаз* се врло често среће у цијелој Црној Гори. Словенска ријеч за крчевину, новоподигнуту њиву (Лиречек, *Историја срба* I, 82).

Топоним *Ластва* веома је чест у Црној Гори. Назив је влашког поријекла,³⁶ а „означава сразмерно равнију површину у планини, или брдовитом земљишту, често у виду терасе и обично

^{31a} Весна Липовац-Радуловић, *Романизми у Црној Гори, југоисточни дио Боке Которске*, Цетиње—Титовград 1981, 176.

³² Р. Ковијанић, *Помени црногорских племена у которским споменицима* I, 171, 182.

³³ Г. Шкриванић, *Именик геогр. назива средњевековне Зете*, Титовград, 1959, 72.

³⁴ Скок, н. дј., II, 202.

³⁵ Скок, *Из топонимије јужне Србије*, Гласник СК н. дѳ., XII, 1933, 201. О етимологији за *крушка* види Фасмера, Етим. рје. I, 465.

³⁶ М. Медина, *Старине дубровачке*, Дубровник, 1935, 104.

обраслу травом".³⁷ С истом основом у повељама налазимо и топоним *Ластвиц*.

Село *Лимљани*, јужно од Вирпазара, изводи се од грчке ријечи *λίμνη* (румун. *liman*), са значењем Лука, пристаниште, дубока вода, коловрат (хидроним), (Скок II, 303).

Орониму *Ловћен* Скок даје романско поријекло и етимолошки га изводи од *Lovkien* > *lovtien*. Сугласник *ћ* је настао од *тј* < *кј*, а двоглас *ие* < *е*. (*lavcelle* : *lau* — камен). Овдје се уобрајају и интернационалне ријечи *лава* „оно што вулкан избацује“, *лавина* — усов < итал. *lava*, *lavina*.³⁸

Лупоглав је брдо изнад Добрског Села, које се помиње у повељи браће Црнојевића од 1495. године. Постоје два села с именом Лупоглав — у Хрватској и у БиХ.³⁹ Име може да се разматра као композит од Лупо — и — глава. Овај други елеменат је чест у топонимији и употребљава се са значењем *брдо*. Први дио би могао бити од латинског *lupus* — вук, па би прост превод могао бити Вучје брдо (глава), метафорично дато. Можда је Лупоглав постало аналогичном од *Βουφραγος* итд., а значило би *Вучја глава*.

Имена села *Лијешња* (Морачка повеља), *Лесковиц* (засеок поред Ријеке Црнојевића) и локалитет *Лијеска* имају у основи — лџска, која је честа у словенској топонимији.

Исто тако су честа и словенска мјесна имена од основе *лжг*, која дају интересантан материјал и за дијалектолошка проучавања. Овдје су то топоними *Лужничко* и *Лужница*, поље у Команима. (*лужа* = прасловенски — локва, бара, глиб. Аугументатив на -ина — лужина).

Топоним *Љуг* (Орахова) из повеље браће Црнојевића из 1492. године се јавља више пута у Црној Гори, а означава хрид, *лит*, *литница*⁴⁰ (свесловенски придјев — жесток, тврд, го, срдит). У зетским повељама га налазимо још два пута: Љути (Бураб 1494) и Маџа Љућ (Бураб 1492).

Мокра Плоча и *Мокро Мјесто* изражавају карактеристику терена — подводно мјесто, поред воде. *Мокрљ* — свесловенски — је доста чест на словенској територији.⁴¹

Називи чију основу чини *мрамор* су доста чести у Црној Гори. Топоним *Мрамор* је апелативан, свесловенски, вјероватно од лат. *marmor* < *μαρμαρος*^{41а}

Топоним *Његуши* се изводи од личног словенског имена Његуш (основа *њего* — тежити, његовати, као: Његомир, Њего-

³⁷ Ердџановић, н. дј., 277.

³⁸ Скок, *Етим. рјеч.* II, 321.

³⁹ *Именик мјеста у Југославији*, „Службени лист“, Београд, 1973, 241.

⁴⁰ Б.Даничић, *Коријени с ријечима од њих посталијем у хрватском или српском језику*, Загреб, 1877, 18.

⁴¹ Фасмер М., *Етимологи. сл...* II, 641.

^{41а} Фасмер, *Енциклопедија*, II, 668.

слав, Његован, Његота). У Пољској — Niegusz.⁴² Ово је мишљење прихваћено у науци.

Ободина је назив за земљиште Цетињског Манастира, а Обод налазимо као име неколико мјеста у Црној Гори. Значење ове ријечи Вук доводи у везу са каменом: Обод — ободница = каменица, тракатница. Име Обод — Обот (1322) налазимо и близу Цавтата.⁴³

Метафорично су дати топоними *Обли Ками* и *Обалиги Ками*. Основу прве ријечи чини придјев — обал, што је везано са обликом камења.

Осоје је врло чест топоним словенског поријекла, који се односи на „мјесто гдје сунце не допире, таложина, запад“.^{43a}

Имена *Орахово*, *Ораховац*, *Орахова Љуг*, и *Орашје* у основи имају свесловенско и прасловенско орехъ (орех), веома често употребљавано у нашој топонимастици. — Орахово, Трново и Арђаково су имена дата у средњем роду „ради тога што се увек има подразумевати мјесто, настањено место, село, варош, град“.⁴⁴

Име села *Плавница* је изведено од свесловенског глагола *плавити*.^{44a}

Плешивци упућују на закључак да је ријеч о неком голом, непошумљеном мјесту. Бројни су ороними Плешивица, изведени од старословенског плѣшивъ — ћелав. *Плѣшивъ*, carvitium, аф. *плеша роудина*.⁴⁵ πλεδδα (πλεδδζα) kanle Stele (голо мјесто, слов. плеша).⁴⁶ Истог је поријекла и топоним *плиш* — ледина.^{46a}

Писка из повеље је вјероватно данашња *Пискалина*, до близу Кобиљег Дола. Постанак ове ријечи Вук везује за „дрво некако у Црној Гори“.^{46b}

Назив *Пџганица* је поименичени придјев пџган на -ица — пџганица (опак, опака). Скок сматра да је ово посуђеница из балканског латинитета, гдје је лат. *paganus* постојао као изведеница на -анус од *pagus* „село, ладање“.^{46c}

Прасквица је поточић и манастир у Паштровићима. Постанак ове ријечи Вук везује за праску — брескву (*Рјечник*, 581), мада се чини прихватљивијим тумачење Скока да је Прасквица настало према синтагми *зора нуца*, тј. *праска* (сложеница праскозорје — освит). Свесловенски и прасловенски — праскати = праштати (Скок, III, 24). У зетским повељама још три пута на-

⁴² К. Лирчек, *Историја Срба* I, 1952, 76.

⁴³ Ј. Лучић, н. дј., 276; Вук, *Рјечник*, 446.

^{43a} В. Карашић, н. дј., 488.

⁴⁴ Скок, *Из топонимастике Јужне Србије*, 100.

^{44a} *Рјечник* ЈАЗУ, X, 1928, 29.

⁴⁵ Ф. Миклошић, *Lexicon paleoslovenico-greco-latinum*, Scientia verlag aalen 1963, 578.

⁴⁶ М. Фасмер, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin, 1941, 117.

^{46a} П. Скок, н. дј., II, 684.

^{46b} В. Карашић, н. дј., 518.

^{46c} П. Скок, н. дј., II, 694.

лазимо сличне топониме, као: два пута Прасквена Гомила (Бураћ 1492. и браћа Црнојевићи 1492) и Прасквена Главица (Бураћ 24. децембра 1949). Ови су локалитети набројани као сусебни при одређивању међа Орахове Љути.

Превлака је назив који се среће у свим словенским крајевима. Тако се „зове мјесто гдје се двије ријеке или воде толико приближују једна другој да се ту могу да превлаче чамци па и лађе преко суве земље од једне воде до друге“.⁴⁷ Превлака одговара старогрчком *διολκος*, пут којим су се превлачиле лађе на коринтском истму.^{47a}

Веома чест топоним у Црној Гори је и *Пресјека*, од старословенског *прѣсѣкати* — *dissecare*, *прѣсѣка; слов. пресека „*der. Durchhau*“.⁴⁸

Име *Пријечко Брдо* је словенског поријекла, као и *Пријевор* код Дубровника,⁴⁹ села Цеклина и Липе у Црној Гори.^{49a}

Локалитет *Пропасно* налазимо у повељи браће Црнојевића од 1495. године на терену Добрског Села. Име је веома распрострањено. Обично се овако називају пећине и понори. За термин *пропасть*, *падина види М. Фасмера.^{49b}

Равна Главица се налази у Цетињском пољу. Основа *равњ* често се среће у топонимији самостално (као Раван, Равњани у Морачи) или у споју, као овдје. Ријеч *равњ* прасловен. *орвњ, је свесловенска (Фасмер, „Етимологический слов.“ III, 489).

Топоним *Раке* је (у вези са ријечима: поток, до, њива, бара) апелативан. Имена са основом *рак* су веома распрострањена на цијелој словенској територији,⁵⁰ а могу означавати и гроб.

Ратац је рт близу Бара на којему се налазио Манастир Богородице Ратачке. Име из докумената Ротац, Ратац, Rotecz итд. свакако је од свесловенског и прасловенског рѣтъ — врх између двије падине. Рт — деминутив на -ѣц: Ртац (шило) = Ретец (врх, бок).⁵¹ Исто је и са именом *Рт Благишта*, у Морачкој повељи

Топоним *Река* (Ријека) је данашња варош Ријека Црнојевића. Свесловенски и прасловенски: Рѣка.

Име села *Ровине* је образовано од ровъ — *ѣовеа.⁵²

Рожац је земља Цетињског Манастира, а помиње се при одређивању међа Суходола. Име с истом основом Рожат (код

⁴⁷ А. Јовићевић, *Ријечка нахија*, Насеља српских земаља, 1911, 535.

^{47a} К. Јиречек, *Историја Срба*, I, 66.

⁴⁸ Ф. Миклошић, *Lexicon paleoslovenico-greco-latinum*, 1963, 747; Ф. Безлај, *Словенска водна имена I*, Љубљана, 1961, 119—120; Плетерсник, *Словенско-немски словарь*, II, Љубљана, 1804, 271.

⁴⁹ Лучић, н. дј., 288.

^{49a} Ј. Ердељановић, н. дј., 175 и 614.

^{49b} Фасмер, *Етим. рјечник*, III, 373.

⁵⁰ Ф. Миклошић, *Lexicon...*, 782; Фасмер, *Etim. Sl.* III, 438—39; Безлај, *Слов. вод.*, II, 140.

⁵¹ Скок, н. дј., III, 162

⁵² Миклошић, *Lexicon...*, 800.

Дубровника)⁵³ Лиречек изводи од латинске ријечи *rosatum*,⁵⁴ исто и Зоре.⁵⁵

Топоними *Свети Тома* и *Света Тројица* су добијени од црквица које су се тамо налазиле.

Селца, деминутив од *село*. Свесловенски топоним. Гчки *Λεζροδ* — ораница.^{55а}

Име *Ситница* (ријека, притока Мораче) је поименичени свесловенски и прасловенски придјев *ситан*, на *-ица*. Међутим, на основу самог терена прије би се рекло да је ова наша Ситница настала од *сит*, *сити*, ф. *juncus*, барска биљка *juncus scirpus*; има перје као лук (*Рјечник хрватског или српског језика*, ЈАЗУ, 63, Загреб, 1955, 75).

Скадар, град у данашњој Албанији такође се помиње у зетским повељама. Звао се овај град кроз вјекове различито, а данашње име изводи се углавном из старог назива *Scutarum* (Дукљанин, *Scodaris*) у смислу „на брду“.⁵⁶ Скок име Скадар доводи у везу са римским и грчким *Scodra*, пл. т. *Scodrae* као *Salonae* (Скок, III, 253).

Слапци (из повеље Слабци) је топоним који Пјанка тумачи као „Слаб извор“,⁵⁷ а Скок изводи из јужнословенског и прасловенског *солпъ, скакавац, скокац (хидроним). Поименичени придјев на *-ица* — слапница (проток).⁵⁸

Смоквица је топоним словенског поријекла.⁵⁹

Спиљани је име за локалитет поред Манастира св. Богородице Ратачке. Ово је романско-далматинска ријеч од *Spella, spilla*.⁶⁰ Деминутив *спѣлицѧ* (од *спѣла* — пећина).

Име *Спуж* Скок изводи од бугарске ријечи *спѣза* „горећи пепео с свијетлим угљеном“ везано за лат. *spodium* преко н. пл. *spodia* = грчки *σπιδίον*, од *σποδός* »*Cendre, poussière, scorie*«. ⁶¹ Вјероватније је да је име Спуж настало према изгледу самог мјеста. Налик је на *спѣжа* (спѣж, м. исто што и пѣж; лат. *cochea*).^{61а}

Име *Стѣлив* изведено од латинизма *Stallum*.

⁵³ Скок, н. дј., III, 314.

⁵⁴ Ј. Лучић, *Хист...*, 288.

⁵⁵ К. Лиречек, *Dne Romanen in der Städten Dalmatiens Während des Mittelalters I*, Wien 1901, 60.

⁵⁶ Л. Зоре, *Дубровачке туџинке*, Споменик САН XXVI, 15.

^{55а} К. Лиречек, *Историја Срба*, I, 82.

⁵⁷ И. Јастребов *Стара Србија и Албанија*, Споменик СКА, XLI, 1904, 144.

⁵⁸ В. Пјанка, *Топонимијата на Охридско-преспанскиот базен*, Скопје 1970, 159.

⁵⁹ Скок, н. дј., III, 279.

⁶⁰ И. Синдик, *Дубровник и околина*, Насеља и порекло становништва, 23, Београд, 1926, 27.

⁶¹ К. Лиречек, *Die romanen...*, I, 92; Лучић, н. дј., 277.

^{61а} *Рјечник ЈАЗУ*, XII, 67.

Студенац је извор на Ловћену, мада је ово име врло често за изворе у Црној Гори. Свесловенски топоним у вези са хладним, студеним извором — студеньць.⁶²

Суторман, *Суторморитица*, *Суће* — топоними изведени од *Сут* са значењем свети.⁶³ Овај је топоним врло чест за насеља у Далмацији која су се развила око цркава. Рјеђе за орониме, који су овдје управо дати. *Сут* — индеклинабуле пред светачким именима (Скок, III, 365). Према томе, *Суторман* је вјероватно добио име по цркви Светог Романа, чије се рушевине налазе близу села Лимљана,⁶⁴ као брдо Св. Романа.

Три топонима у повељама садрже придјев *сух* којим се изражава карактеристика терена, *сух* тј. безводан: *Сува Опачица*, *Суходол* и *Сухи Поток*. Топономастички апелативи, свесловенски.

Сушица је мала ријека, притока Зете. Име је образовано са суфиксом *-ица* од основе *сух*,* саусниџ, етимол. Фасмер (Этим. слов. III, 813).

Топоним *Теочар* се јавља два пута у зетским повељама, као *Теочарин* и *Теочар*, при одређивању међа села Грабана. Постањак овог топонима могуће је повезати са изразом *тѳочар*, који има двојако значење: „чобан који чува телад“ и „стаја за телад“,⁶⁵ дакле оба везана за сточарски термин — *теоце* од *теле* и *телац*, мн. *теоци*, *телаца*.

Име града *Тивта* се доводи у везу с именом *Teodo*, *Theudo*, *Theodo* (у документима), итал. *Teodo*.⁶⁵

Тиглен из Бурбеве Повеље (26. новембар 1494) је данашња *Тигларица* између топонима Удаћи и Крушка (село Угњи). Име *Тигла* је јужнодалматинска варијанта романског лексичког остатка од лат. *tegula* (од *tegele* — покривати). *Тигла* (пријеп, опека, цигла) придјев на *-ен* *циглен* = *циглѳен* (Скок III, 467).

Име *Тројан*, брда у Кућиштима, везано је с особним именом Тројана.

Име села *Тузи* Лиречек изводи од албанског личног имена *Туз*, које се јавља као остатак старе латинске терминологије.⁶⁶

Бурилац из повеље Бурба Црнојевића од 1492. године данас је село у долини ријеке Зете. Сама форма сугерише антропонијску базу (*Бурило*). Интересантан је у том смислу један которски докуменат од 13. марта 1459. године у којем се каже да се „каторски свештеник Матеј Бурилица са службом у Беклићима задужио код Петра Трифунова Болице 30 перпера которских за свиту, с обавезом да му половину дуга врати о Илину,

⁶² Фасмер, н. дј., III, 787; Безлај, *Слов. вод.*, 230—231.

⁶³ *Речник српскохрватског књижевног језика VI*, Н. Сад, 1976, 106.

⁶⁴ Ердељановић, н. дј., 183.

⁶⁵ *Речник српскохрватског књижевног језика VI*, 1976, 185, (са позивом на Б. Јакшића, *Рјечник ЈАЗУ*, Даничића и Вука).

⁶⁵ Г. Шкриванић, *Именик географских назива средњевековне Зете*, 1959, 102.

⁶⁶ К. Лиречек, *Историја Срба I*, 86.

а половину о Аранђелову дне (presbiter Matheus Chiuriliza in Thieclichi beneficiatus)⁶⁶. На полеђини документа је написано: »Cum presbitero Matheo Chiuriliza de Techliches« (XI, 404). Пошто се село Ђурилац налази у близини Беклића, може се претпоставити да је као посјед тог свештеника и добило име.

Од XVI вијека срећемо презиме Ђуриловић^{66b} са могућом везом Ђурилица (ђирилица — писмо).

У Црној Гори има више од 60 имена која се завршавају суфиксом -ац и -ица.^{66c} Ђутић даје занимљиво објашњење о постанку ових презимена: „Носиоци већине ових презимена њихов постанак вежу најчешће за неку миграцију насталу због крвне освете или бјежања од Турака... па су презимена давали не њихови носиоци већ припадници других породица гдје су се формирала презимена са суфиксом -ац / ица... Новодошљаци су добијали презиме не по оцу већ према особинама чланова породица — односно њихових домаћина“.^{66d}

Константин Балшић (1395) је потписао повељу у Уљарима више Скадра. Топоним Уљари је изведен од имена уље. Деноминал на -ар — уљар „који продаје и прави уље“. Од лат. oleum < грчки ἔλαιον преко пом. plur. olea > итал. oglia, фран. huile (Скоп III, 543).

Врх Ушитац из повеље је данашњи врх Уши,⁶⁷ а име је добио вјероватно у вези са положајем терена, свесловенског ухо — уши.

При одређивању међа Орахове Љути (Бураћ 1492) помиње се локалитет Херза између Мокрог Мјеста и Крушке код села Дујева. Није убицирано. Име је вјероватно настало према влашком личном имену мађарског поријекла Herza.⁶⁸

Ријека Цијевна је словенска ријеч из прасловенског доба.

Име села Цеклин је образовано од албанског seklinë/seklinë — плићак (sekët — плитак).⁶⁹

Цетине се често помиње у Црнојевића повељама. Иако је о постанку ове ријечи много писано, ипак остаје нејасно поријекло њене основе, мада се обично сматра да је словенског поријекла.^{69a}

Црмница, Црница, Цермница, Чрмница (у документима) област је у Црној Гори, чије се име изводи од свесловенског придјева *Чрмънь — црвен који је поименичен на -ица (црмница) значи „црвена земља“ (Скоп I, 275).

^{66a} Р. Ковијанић, *Помени црногорских племена* I, 197.

^{66b} *Рјечник хрватског или српског језика*, II, 1884 — 6, 155—156.

^{66c} Д. Ђутић, *Презимена са суфиксом -ац / -ица у црногорској антропонимији*, *Onomastica jugoslavica* 8/1979, 93.

^{66d} Д. Ђутић, н. дј., 99.

⁶⁷ Г. Шкриванић, *Властелинство св. Николе Врањинског*, 41.

⁶⁸ М. Костићану, *Из историје молдавској антропонимији*, *Историческая ономастика*, Москва, 1977, 149.

⁶⁹ М. Пешикан, н. дј., 61.

^{69a} Ердељановић, н. дј., 215—219.

Црна Гора, Црни Криш, Церни Криш, Црнине су топоними из групе веома честих имена у словенској топономастици изведених од придјева *црн*,⁷⁰ обично као саставни дио имена, али и самостално.

Челопод је ријеч састављена од *чело* и *под*. *Чело* свесловенски, лат. *caesus* „онај који се издигао“ *collis* „брдо“, гот. *hallus* (Fasmer, „Етимол. слов.“ IV, 327). *Чело* у топономастици може да значи и „страну код великог брда“ (Ердељановић, н. дј., 517). *Подъ* -дно — као апелатив је познат у свим словенским језицима. *Подъ* — *Мѣдоу medium, tabulatum*.⁷¹ Дакле, *Челопод* би значило „зараван, у некој страни брда“.

Чир Камн из повеље Ивана Црнојевића од 1482. године је вјероватно *Чипацки До* поред брда Чипац на терену села Драгоми До. Ово име се изводи од личног имена Чипац, које се јавља још у XIV вијеку (Ердељановић, н. дј., 536).

Топоним *Чир* је вјероватно данашње село Зачир код Ријеке Црнојевића.⁷² *Чир* је свесловенска ријеч из прасловенског доба, а може се упоредити са грчким *κιρρος* — тврдо.^{72а}

Топоними са придјевима *чист* и *човјечји* су веома чести у словенској топономастици, па и на терену Црне Горе. Овдје су то *Чиста Јама* и *Чоечија Главица*. *Чиста* — са значењем „гола, непошумљена“.

Чрлена пѣшчара и *Чртеник* су словенске изведенице од ст. словенског глагола *чръпо, чръти* — *црпати*; *чръто, чръсти* (резати).^{72б}

Шаптине и *Шаптинска скала* из Ратачке повеље су имена образована од свесловенског глагола *шъптати*, вјероватно због карактеристичног шума морске воде који се овдје чује.

Локалитет *Широки Брод* се налази на ријеци Ситници. Такође словенског поријекла.

Шкољ, мјесни топоним настао из италијанског *scottina*, од норманског *skaut* „доњи угао једра“, бродски термин.^{72в}

Ипак, прије би значило *оток* од италијанског *scoglio*, јер заправо *шкота* у Далмацији значи коноп који једриличар држи у руци.

Шпиље је чест топоним. Исто што и *Спиље*.

Име *Штитари* се односи на мало село у Љешанској нахији, док оно из повеље краља Милутина Жаретићима није убицирано. Име је образовано од свесловенског и прасловенског војничког термина *штѣг*.⁷³

⁷⁰ В. Георгијев, *Бълмарска етимологија и ономастичка*, Софија, 1960, 109—110; Љ. Станковска, *Застопеноста на називите за боите во македонската топонимия*, М. ј. XXV, Скопје, 1970, 108.

⁷¹ Миклошић, *Lexicon*... 597.

⁷² Г. Шкриванић, *Именик*, 109.

^{72а} Скок, н. дј., I., 327.

^{72б} исто, I, 278.

^{72в} исто, III, 401.

⁷³ исто, III, 415.

СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА

I. — ИМЕНА ИЗВЕДЕНА ПРЕМА ПРИРОДНИМ УСЛОВИМА

1. — Географски термини:

- брдо: Брда, Голо Брдо, Биново Брдо, Ласково Брдо, Пријечко брдо;
- бријег: Бучки Бријег;
- вир: Вир, Бабин Вир;
- врх: Вељи Врх, Дебели Врх, Девин Врх, Јелачки Врх, Коловирски Врх;
- главица (врх): Висока Главица, Врања Главица, Гола Глава, Дебела Глава, Завричева Главица, Јазавчева Главица, Равна Главица, Човјечија Главица;
- гора (планина): Зле Горе;
- до: Библи До, Дабков Дол, Дубоки До, Дуги До, Кашни Дол, Ковачев До, Липов Продол, Мојанов До, Мрћин До, Ручин Долац, Суходол, Травни Дол;
- ждријело: Гребенско Ждријело, Коритско Ждријело, Скрлићско Ждријело;
- јама: Чиста Јама;
- крај: Крајина;
- лаз: Вукотића Лаз, Лаз, Слатков Лаз;
- лут: Лужница, Подлужје;
- пештера (пећина): Веља Пећина, Чрлена Пешћера;
- под: Челопод;
- поље: Будванско Поље, Горње Поље, Грбаљско Поље;
- пресека: Пресека;
- равнина: Равна Главица, Равњани;
- ров: Ровине;
- слап: Багрин Слап, Слапци;
- спуње: Спунјани, Спунјаци, Шпунје;
- стијена: Бриштанова Стена, Лисја Стена, Чремшичка Скала, Шаптинска скала и Шупља Стена;
- страна: Вранове Стране;

2. — Хидроними:

- бара: Баре;
- блато: Блатишта, Рт Блатишта;
- вода: Борчка Вода, Водиштица, Дренова Вода;
- врело: Врела, Врељани;
- језеро: Скадарско језеро;
- мокро: Мокра Плоча, Мокро Мјесто;
- плављење: Плавница;

— поток: Велики Поток, Млински Поток, Риби Поток, Сухи Поток;

— ријека: Ријека Црнојевића;

— студенац: Студенац;

У ову групу се свакако може убројати и топоним Пшима и Островица Мала.

3. — *Мјесна имена везана за особине и састав тла:*

— камен: Веље Ками, Велики Крш, Дуге Ками, Зауглински Крш, Јејев Крш, Клачене Ками, Косачин Ками, Крш, Мидина Каменица, Каменица, Обли ками, Обалити Ками, Пишина Каменица, Плужне Ками, Спешанова Каменица, Црни Крш, Чип Ками, Шупљи Ками;

— кук*: Грљеви (Грљев) Кук, Зелени Кук;

— мрамор (мермер): Мрамор;

— плоча: Дебела Плоча, Зла Плоча, Мокра Плоча, Плоча;

4. — *Имена изведена према особинама и у односу на друге форме:*

— боја: Бели Клак, Бијела, Бијели Брод, Бјеласица, Зеленика, Зелени Кук, Каравија, Каруче, Мрчевац, Црвена Папрат, Риби Поток, Црнине, Црни Крш, Црна Гора;

— гомила: Гомилица, Прасквена Гомила;

— друге особине: Близнац, Бљељег, Вељи (Велики), Врх, Ками, Копито, Пут, Пећина, Поток, Крш; Висока Главица, Горње Добро, Доброш, Доње Добро, Дебела Плоча, Дебеле Ками, Дуги До, Ками, Мјесто, Обалити и Обли Ками, Пријечко Брдо, Равна Главица, Ситница, Слатков Лаз, Суходол, Сухи Поток, Сушица, Чиста Јама, Широки Брод, Шупља Стена и Ками;

5. — *Имена изведена у односу на њихову сличност с другим објектима*

— брод: Бијели Брод, Морански Брод, Михаљ Брод, Говећи Брод;

— грм: Грм;

— коло: Кокорино Коло;

* кук = оронимски терен, заснован на метафори која се уклапа у скоро универзално преношење човјечје (вањске) анатомије на геоморфолошке облике земљишта (уп. и: глава, главица, ребро итд.) Праслов. *клькъ: глас у је настао из сонатног л. Постоје и балтичке успореднице: стпрус. Culczi, лит. kulše, kūlšis (Скок, II, 225).

- рака: Гропе (Гропезе), Раке, Чиста Јама;
- сто: Стол;
- цијев: Цијевна (Цевна);

6. — *Мјесна имена као свједочанства о становништву:*

Андране, Андрина Улица, Арђаково, Батуша, Богдашићи, Братош, Витина Улица, Владовића Дубрава, Врељани, Вукотића Лаз, Дабков До, Дејанове Ками, Доброш, Биново Брдо, Иванова Вртла, Крнице, Љешевићи, Љуботиће, Макаријевача, Малошева Јабука, Марковина, Матагужи, Мица, Мојанов До, Његуши, Ненојева Крст, Никиновац, Паптровићи, Саруџосвић, Станисалићи, Сепанова Каменица, Тиват, Томин Поток, Тројан, Угњани, Херза.

7. — *Фитоними:*

Виноград: Крков Виноград, Отмичево Виноградиште; граб: Граб, Грабовица; дријен: Дрен, Дренова Вода; дуб: Дубрава, Дубојица, Дубрава Владовића; зова: Бзовиц; бор: Заборина; ива: Ивине; јабука: Милошева Јабука; јаблан: Јаблан; јела: Јелачки Врх; кромпир: Кртоле; крушка: Крушка, Крушевица; купус: Купусиште; лан: Ланија; лијеска: Лесковац, Лијеска Лијешња; липа: Лишце, Липов Продол; орах: Орахово, Ораховац, Орахова Љут, Орашје; папрат: Црвена Папрат; смоква: Смоквица; трава: Травни Дол; трн: Трново.

У ову групу се убрајају и она мјесна имена која изражавају и недостатак биљака, гола мјеста.

го: Голо Брдо, Гола Глава; лис(го): Лисја Стена; плеш(го): Пљешивце;

8. — *Зоотопоними:*

Во: Вочје; врана: Врања Главица; жаба: Жабљак; змија: Змијел; јазавац: Јазавчева Главица; коњ (кобила): Кобиљи Тор, Кобиља Улица; коза: Козанска Меџа, Кози Хрбат; кос: Косић; мачка: Мачја Љућ; овца: Овчји Брод; пчела: Вчелиња; свиња: Свињиште.

9. — *Мјесна имена настала у вези са неким догађајем или атмосферским појавама:*

Лед: Леденице; коризма: Кориз; осоје: Осоје; плима: Плима;

II. — ИМЕНА ВЕЗАНА ЗА ЛЈУДЕ И ЊИХОВУ АКТИВНОСТ

1. — *Пољопривреда:*

Врт: Иванова Вртла, Кипур (Бипур); јаз: Јазине; меџа: Арбанашка Меџа, Брежинска Меџа, Козанска Меџа, Папрацка Меџа, Риџанска Меџа; њива: Риџина Њива; поље: Будванско Поље, Грбаљско Поље, Горње Поље; уље: Уљари.

2. — *Виноградарство:*

Крков Виноград, Отмичево Виноградиште;

3. — *Сточарство:*

Биво: Бивол След; во: Вочје; катун; Катунина; коза: Кози Хрбат; кобила: Кобиља Улица; копито: Копито, Веље Копито, Вукотино Копито, Моранско Копито, Морачко Копито; овца: Овчи Брод; тор: Кобиљи Тор; пас: Пасиглава; свиња: Свињишта.

4. — *Остали термини*

Вигњиште, Влаштик, Кавач, Ковачев До, Мајсторице, Млински Поток, Осмина, Преслице, Тиглен (Циглен), Убао (бунар).

5. — *Мјесна имена везана за родбинске термине:*

Баба: Бабац, Бабјак, Бабина, Бабин Вир; близанци: Близнац; брат: Братош;

6. — *Имена везана за религиозне и митолошке објекте:*

Цркве и манастири: Влашка Црква, Манастир Морача, Морачник, Манастир Прасквица, Свети Тома, Света Тројица, Суторман, Сутоморштица, Суђе, Теочар, Теочарин, Цетињски Манастир.

7. — *Урбаноними:*

Град: Градина, Градиште, Заградац; кућа: Братичино Кућиште; мост: Мостац; праг: Праг; село: Селца; пут (улица: Ан-

дрина Улица, Вељи Пут, Витина Улица, Кобиља Улица, Теск-на Улица;

8. — *Мјесна имена која се односе на човјека и дијелове човјечијег тијела:*

Глава: Чоечија Главица, Гола Глава, Дебела Глава; грло: Грло, Грлеви Кук, око: Матабанско Око; ухo: Уши; чело: Челопод.

9. — *Мјесна имена изведена од других мјесних имена:*

Градац — Заградац; Преворје — Запреворје; Забес — Забио; Чир — Зачир; Липов Продол — Лишице; Ободина — Обод; Пресјечена Ријека — Пресека; Црнојевића Ријека — Река (Ријека);

СТРУКТУРНА АНАЛИЗА

1. — *Мјесна имена изведена од именица:*

а) Апелативи: Бабјак, Бабина, Бес, Бзовиц, Вериге, Вир, Граб, Грм, Дрен, Јаблан, Копито, Лијеска, Обод, Мрамор, Плима, Пропасно, Пресека, Под, Стол.

б) Једноосновна имена образована од именица + суфикс: Арђаково, Бабац, Бесац, Блатишта, Вигњиште, Гостил, Грабовица, Градиште, Градина, Дебељак, Јазине, Каменица, Катунина, Купусиште, Ланија, Лесковац, Лужница, Мајсторице, Мостац, Ободина, Орахово, Ораховац, Ровине, Свињиште, Спилани, Трново, Урович, Цевна, Штитари.

в) Двоосновни састави с именицом у основи а придјевом као првим дијелом: Андрина улица, Арбанашка Међа, Бабин Вир, Багрин Слап, Библи До, Бијели Брод, Борчка Вода, Брежинска Међа, Бриштанова Грета, Бриштанова Стена, Бучки Бријег, Вељи Врх, Веље Ками, Веље Копито, Вељи Пут, Веља Пећина, Велики Поток, Велики Крш, Висока Главица, Витина Улица, Влахов Бријег, Врања Главица, Вукотино Копито, Гола Глава, Голо Брдо, Горње Поље, Дебела Глава, Дебела Плоча, Дебели Врх, Дренова Вода, Дубоки До, Дути До, Дуго Мјесто, Биново Брдо, Жидова Мука, Зла Плоча, Јејев Крш, Јелачки Врх, Кобиљи Тор, Кобиља Улица, Ковачев До, Козанска Међа, Кози Хрбат, Лисја Стена, Малошева Јабука, Млински Поток, Мојанов До, Мокра Плоча, Мокро Мјесто, Морански Брод, Папрацка Међа, Пишина Каменица, Равна Главица, Рибина Њива, Рибанска Међа, Ручин Долац, Слатков Лаз, Сухи Поток, Томин Поток, Травни Дол, Црвена Папрат, Чиста Јама, Црна Гора, Широки Брод, Шупља Стијена.

2. — *Мјесна имена изведена од придјева:*

а) Једноосновна: Бијела, Бјеласица, Врањина, Гарач, Горнич, Дебељак, Доброш, Добриштик, Зеленика, Крајина, Мрћевац, Пљешивце, Равњани, Ситница, Студенац, Сушица, Топлиш, Церница, Црине, Чрмница.

б) Двоосновна: Суходол, Сугорман.

в) Двоосновни састави са придјевом у основи првог дијела: Бијели Брод, Вељи Врх, Веље Копито, Вељи Пут, Веља Пећина, Велики Поток, Велики Крш, Висока Главница, Гола Глава, Голо Брдо, Горње Добро, Горње Поље, Дебела Глава, Дебели Врх, Дебели Ками, Дебела Плоча, Доње Добро, Дубоки До, Дуги До, Дуге Ками, Дуго Мјесто, Зла Плоча, Зле Горе, Лисја Стена, Равна Главница, Риби Поток, Свети Тома, Света Тројица, Суха Опачица, Травни Дол, Црвена Папрат, Чиста Јама, Црна Гора, Широки Брод, Шупља Стена, Шупљи Ками.

3. — *Мјесна имена изведена од глаголске основе:*

а) Једноосновна: Плавница, Писка, Превлака, Пресека, Пропасно, Течал, Тршћаник, Бурилац, Шапине.

4. — *Мјесна имена изведена са предлошким синтагмама:*

а) Предлог + именица: Вчелиња, Забес, Заборина Загарач, Заградац, Запреворје, Зачир.

б) Предлог + глагол: Пресека, Превлака.

Суфикси:

1. — Суфикси -ОВ, -ОВА, -ОВО; -ЕВ, -ЕВА, -ЕВО: веома су продуктивни. Мјесна имена изведена са овим суфиксима у средњем роду су често супстативизирана.

Суфикс -ово: Арњаково, Биново Брдо, Орахово, Трново.

-ов, -ев: Ковачев До, Крков Виноград, Ликов Продол, Мојанов До, Ненојев Крст, Влахов Бријег.

-ова: Степанова Каменица, Жидова Мука, Бриштанова Грета.

2. — Суфикси -ин, -ина, -ино: Андрина Улица, Бабин Вир, Багрин Слап, Братичино Кућиште, Градина, Јазине, Катунина, Марковина, Ободина, Ровине, Ручин Долац.

3. — Суфикси -ски, -ско, -ска: често се употребљавају за посесивно образовање ријечи: Арбанашка Мећа, Брежинска Мећа, Будванско Поље, Скадарско Језеро, Грбаљско Поље, Гребенско Ждријело, Добрски Горње, Зауглински Крш, Коловирски Врх, Матабанско Око, Млински Поток, Моранско Копито, Морански Брод, Рибанска Мећа, Скрлићско Ждријело, Чремшичка Скала, Шаптинска Скела.

4. — Суфикс *-ица* по својој природи значи супстативизацију придјева. (О овом суфиксу: Бошковић, *Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници*, Јужнословенски филолог, Београд 1936, стр. 10 и друга литература). Суфикс *-ица* је продуктиван у свим словенским језицима, али се само у јужнословенским јављају деривати: *-ница*, *-вица*, *-чица*, *-штица* и др. Овдје: Бјеласица, Водиштица, Грабовица, Дубочица, Каменица, Костаница, Крушевица, Лужница, Мајсторице, Острвица (Мала), Плавница, Поганица, Прпорица, Ситница, Смоквица, Сњижевица, Сутоморштица, Суха Опачица, Сушица.

5. — Суфикс *-иште/ишта* је у јужнословенским језицима веома чест и продуктиван и до данас. Ташицки (*przyrostek — isko — iszcze w językach zachodniosłowiańskich*, *Slavia*, T. IV, 226—227) га изводи од „ист-ио“, односно у именицама на *-иште* види супстативизирани придјев на *-ист* уз помоћ суфикса *-је* а форму добијену контаминацијом са наставцима *-иште* и *-ьско* сматра секундарном. Суфикс се среће и у облику: *-ништа*, *-чишта* и сл. Овдје: Блатишта, Вигњиште, Градиште, Купусиште, Лећевиште, Миришта, Рт Блатишта, Свињиште, Цремишта.

6. — Суфикс *-ане/јане; -ани/јани*: до XV вијека био је веома продуктиван. Са овим суфиксом су образована имена: Андране, Врељани, Лимљани, Моране, Равњани, Спилани, Угњани.

7. — Суфикс *-ькь, -ьсь*: Форме са *К* су само окамењени облици, док је *-ьсь* чест и продуктиван суфикс и данас. Разлика између *К* и *С* се објашњава као резултат III палатализације која је извршена у последњој етапи развитка прасловенског језика, а ни до данас није завршена. Бошковић („Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници“, Јужнословенски филолог, Београд 1936, 92) овај суфикс сматра за јединствен деминутивни суфикс који потпуно дијели јужнословенске језике на западну и источну групу (види и: Белић, „*Philol.*“, XXIII, 136). Овдје налазимо Бесац, Близнац, Годињц, Гртавац, Каљц, Лесковц, Мостац, Ораховац, Ратац, Рожац, Студенац, (Ручин) Долац.

8. — Суфикс *-ава/јава* један је од најстаријих, а познат је само у ограниченом броју топонима. Роспонд С. („*Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw. geograficznych*“, Wrocław, 1957, 43), каже да је овај суфикс био продуктиван углавном у хидронимији. У зетским повељама: Дубрава.

НЕСЛОВЕНСКА МЈЕСНА ИМЕНА

Број несловенских мјесних имена у црногорској топономастици је прилично велики, али се код многих осјећа словенски утицај (словенски суфикс или хибрид од двије основе од којих је једна словенска).

То су: Адране, Андрина Улица, Бостур, Ботун, Биново Брдо, Влашка Црква, Влашки До, Гропа, Кипур, Матагужи, Шин

Бон, Грбаљ, Зета, Кавач, Каруче, Каравија, Кориз, Костан, Ластва, Лимљани, Ловћен, Лупоглав, Поганица, Скадар, Спилани, Спуж, Суторман, Сутоморшница, Суће, Тиват, Тиглен, Тројан, Тузи, Уљари, Херза, Шкољ (о овим топонимима било је најпријед више ријечи).

На основу досадашњих разматрања може се закључити да је област Зете — Црне Горе била насељена мјешовито и да се у топонимима преплићу словенско-романско-латински елементи. Старост појединих насеља је несумњиво велика. Ван сумње је да су насеља као економске јединице постојала и прије њихове појаве у документима. Из помена у документима види се да је област Зете око Скадарског језера била густо насељена прије продора Турака. Насељеност потврђују и многи културни објекти. Ријетко гдје се може наћи толико манастира и цркава на тако малом простору као што је басен Скадарског језера. Међутим, у залеђу и планинском дијелу Црне Горе насеља су рјеђа, а у топонимима се осјећа словенско-романска (влашка) традиција.

Повеље, иако састављене углавном према одређеном формулару, имају различиту садржину, зависно од узрока и циљева њиховог састављања, а имале су практичну намјену. Али понекад писар није могао да нађе прави образац за свој језик, те је често користио обични разговорни језик своје средине. Посебно је интересантна фонетска страна ријечи у зетским повељама што захтијева посебну обраду.

вигтне, ср. — грање
 високосъ, нефом. — преступна година
 владальць, м. — старјешина, управник
 владание, ср. — држава, властелинство
 вклетъ, прил. — као што треба, при-
 тајно, прилично
 вкльвдду, прил. — споља
 вкльвдъ, прил. — праведно, по заслуги
 врагъ, м. — непријатељ
 вражда, ж. — непријатељство, глоба за
 убијство
 врхуоу прил. — горе, поврх
 вьризаль, прил. — нагло, изненада
 вьрлькъ, прил. — зашто
 вьк, нем. дуаа зам. азъ
 вьдѣти, -вѣць, -вѣси — знати, разумјети
 вько, ср. — капак, поклопац
 вьктни, м. — говорник
 вьктьскъ, прил. — митски
 вькрание, ср. — ријеч, глас, учење, про-
 повијед

Г

г — зове се гьмьк; као број .г. ≠ 3
 гона, ж. — пакао
 гьлгьмъ, м. — ријеч, говор
 гивьмъ, ж. — пропаст, пропадање, ра-
 сход
 гьвась, прил. — обилац, богат, плодност
 гон, м. — мир
 гьунтъ, м. — пољско добро
 гьвсти, гьвдъ, гьвдши, — ићи, долазити
 гьвкькъ, ж. — пропаст, губитак

Д

— пето слово азбуке, зове се довѣо;
 као број .д. ≠ 4
 дане, прил. — чак, па, штавише
 дане до — све до, идије
 дана, ж. — порез, данак
 дана, ж. — кадиџа
 дьра, ж. — рупа, расцјеп
 дьнакъ, м. — ђакон, писар
 дьгьтъ, прил. — дуг
 дьгьтъ, м. — дуг
 дьбьл, прил. — храбар, смион, племенит
 дьсѣл, прил. — досад, доведе
 дьвель, прил. — раније, прије, давно,
 некад
 дьвстл, прил. — тужан, жалостан
 дьвѣва, ж. — сила, моћ, земља, вла-
 стелинство
 дьвзати, -закъ, -вѣши — смјети, не боја-
 ти се; бити хра-
 бар, бити одва-
 жан, уздати се
 дьвѣо, ср. — лађа

доувань, прид. — шупаль
 дьвѣва, ж. — шума, луг
 дьци, -шере, ж. — кћи
 дькьл, м. — дво
 дькьлм, дькьл, прид. — због, са
 дькькк, ж. — дјело, ствар, посао,
 вршина
 дькьтиць, м. — дјечак
 дькьвѣвль, прид. — шумски
 дькьвѣи, м. — свијетљак са дьвије сви-
 јеје

Е

е — слово итъ; као број .е. ≠ 5
 екаруъ, м. — намјесник (патријархов
 или епископов)
 е... види даље под њ...

Ж

ж — назива се жьвѣт
 жьл, ж. — гроб, бол, жалост; прид.
 — жалосно
 же — пак, а, и, те
 жьици, ср. — боравиште
 жьити, жьиць, жьиши, — живјети
 жьѣкти, жьѣдъ, -жьѣдши — накнадити
 жьѣдати, жьѣдъ, жьѣдши — очекивати

З

з — зове се зькьл; као број .з. ≠ 6
 зькьзда, ж. — звијезда
 зьдѣи, м. — разбојник, злочинац
 зькь, прид. — зло, рђаво
 зькьл, прид. — вдома, јако, силно,
 одвише

З

з — зове се зьмьл; као број .з. ≠ 7
 зькьрало, ср. — зид, кула, брана, бедем,
 заштита
 зькьцъвание, ср. — тестамент, намјера,
 залог, наређење
 задѣти, -дѣль, -дѣдши, — ставити, за-
 дјенути, на-
 тјерати
 законьникъ, м. — законознацац, свеш-
 теник
 зане, занѣк, свез, — јер, будући да
 занустькниѣ, ср. — опустошење
 заштити (закьштити), -шл, -шши, — одре-
 њи
 зара, ж. — зора, зрак, свијетлост
 застоуць, м. — војска, чета, одред
 зачьл, ср. почетак

љаститѣлѣ, м. — осветник, брашнич
лѣдѣ, ж. — бакар, бронза, метал
љатењѣ, м. — метеж, буна, устанак

И

и — слово словенске азбуке, зове се
иашѣ; као број .и. = 50

ишадѣти, -ишадѣ, -ишадѣши, — стећи, чу-
вати, сна-
бдјети

ишадѣти, прил. — дуго

ишадѣти, -ишадѣ, -ишадѣши — мотрити, прома-
трати, погледати

ишадѣти, ср. — поука, опомена, ка-
жњавање, савјетова-
ње

ишадѣти, даѣ, даиши, — наметати, на-
лагати, това-
рити

ишадѣти, м. — нападање, мучење, прије-
ђање

ишадѣти, м. — додатак, доплата, кле-
вета

ишадѣти, прил. — изненада, брзо, не-
очекивано

ишадѣти, м. — народ, мноштво, свијет

ишадѣти, м. — становник урођеник

ишадѣти, -ишадѣ, -ишадѣши — наговорити,
побудити

ишадѣти, -ишадѣ, -ишадѣши — оптуживати

ишадѣти, ж. — жуна, управна јединица

ишадѣти, м. — навала, настрај провала

ишадѣти, ср. — почетак

ишадѣти, ср. — слика, цртеж, би-
љеж, жиг, запис

ишадѣти, свез. — јер, будући

ишадѣти, прил. — омрзнут, презрен,
занемарен

ишадѣти, прил. — слободно, без за-
преке

ишадѣти, ср. — незнање

ишадѣти, свеза — да би, можда, вјеро-
вати,

ишадѣти, м. — болест

ишадѣти, прил. — вјечан, непро-
лазан, неповре-
длив

ишадѣти, прил. — злобно, бијесно,
непријатељски

ишадѣти; отъ ишадѣ, отъ ишадѣши — од тога вре-
мена

ишадѣти, прил. — бескрајан, некаме-
ран

ишадѣти, прил. — недокучив

ишадѣти, прил. — нештеран, непра-
ведан

ишадѣти, прил. — чврст, јак, непо-
колеблив

ишадѣти, ж. — зло, зао дух, ђаво

ишадѣти, свеза — него

ишадѣти, — још не

ишадѣти, ср. — неосјетљивост

ишадѣти, прил. — доњи

ишадѣти (ишадѣти), прил. — никада

ишадѣти (ишадѣти), зам. — нико, ишадѣти

ишадѣти, прил. — сиромашан, убог; м. —

сиромаш

ишадѣти, м. — правник, зналац закона

ишадѣти, м. — закон, право

ишадѣти, м. — обичај, начин живљења

ишадѣти, ж. — сила невоља, нужда

ишадѣти, свеза — ну али, него већ

ишадѣти, зам. — (акуз. синг.) — који, -е,

-е

ишадѣти, ишадѣти, прил. — сада

ишадѣти, зам. — нас

ишадѣти, свеза — него

ишадѣти; отъ ишадѣти, прил. — одакле,
откуда

О

о — зове се онѣ; као број .о. = 70

о — свеза — ишадѣти, него, међутим

о — прил. — ишадѣти

о — ж. кривина, увреда, грдња

о — даѣти, -даѣ, -даѣши — завладати, го-
сподарити

о — ж. — власт

о — чѣти, -чѣ, -чѣши — карати, јавно
жигосати освје-
дочити

о — учесник

о — зам. — тај

о — прил. — и поред, -око, околу

о — ж. — пресуда, опрема, такса за
суђење

о — пред. — осам

о — становник

о — дијете, роб, слуга

о — отврѣти, -отврѣ, — отворити

о — отимати, отимати — одузимати

о — отимати, прил. — одакле

о — отимати (же), прил. — откуда

о — ж. — опростај

о — прил. — домовина, отаџбина

о — ж. — болест

о — прил. — одлазак, излазак

П

п — зове се пекон; као број .п. = 80

п — ж. — губитак, пропаст, помор,
штета, погибија

п — ж. — пашњак, испаша, лива-
да храна

п — прил. — олет, поново, с друге
стране

пућодолети, -џа, -џаши — савладати, надвладати
 пућнедокана, прид. — пресвет, преподобан
 пућставити -џа, -џаши — умријети, представити се
 пућствати, -стоа, -стоаши — присуствовати, бити присутан
 пућа, ж. — свађа, препирање
 пућств, прид. — празан, пуст
 пућак, м. — пакао
 пућнице, ср. — мјера за дужину (100 хвати)
 пућа, ж. — пјевање, pjesма
 пућга, м. — кула

Р

р — зове се; рци; као број .р. = 100
 рабета, ж. — радња, посао, служба, дјело, родство
 ракотати, -аа, — служити, радити као слуга
 раба, м. — слуга, роб
 раван, м. (вокатив) — учитељ, учитељу
 равак, прил. — осим
 разоушвање, ср. — рушевина, уништење
 разоуа, м. — разум, сврха, сазнање
 расточити, ча, -чиши — расипати, разметати, потрошити
 раскла (раслав), ж. — пукотина, подеротина
 рата, ж. — војска, рат, битка
 ратник, м. — непријатељ
 рашти, -рака, -раши — рећи, казати
 рота, ж. — заклетва, клетва
 равање, ср. — ревност, мар
 ража, ж. — ријска

С

с — као број .с. = 200
 сажњ, м. — лакат, вршин, хват, митар
 самодржац, м. — самодржац
 сасыга, м. — огњиште, пећ, вигањ
 сата, ж. — мјера за жито, и течност
 сави, свеза — осим
 савта, м. — свијетлост, вијек, свијет
 са, узвик, — сто, где, сво
 сав, ср. — поље, нива, посјед, имање
 савк, глгн: до савк — досад; отъ савк — отсад
 савишар, м. — књига у којој су животи светаца и пропис о служби, календар

савта, — то јест, или, дабоме, ипак, дакле
 савта, м. — брига, туга, мука, мучење
 савица, ср. — сунце
 савица, ср. — чинија, сланик, здјела
 савда, м. — дружба, гозба, група, гомила
 савта, м. — кула, торањ, стуб
 савтици, савтига — чувати
 савданица, — бунгар, извор
 савта, м. — траг, нога, стона
 савда, м. — суд, правда
 савтак прид. — двострук, двојак
 савтаниса, м. — супарник, противник
 савта, м. — скупштина, сабор, скуп
 савтак, м. — творац, чинилац
 савта, м. — посланик
 савтавање, ср. — понизност, смјерност
 савта, м. — скуп, сабор, скупштина
 савтавати, -аа, ашши — јављати, разлагати, објашњавати
 савтавање, ср. — имање
 са, си, се, зам. — тај та, то (овај, ова)
 савта, прил. — ондје
 савта, ж. — сјства, усјев, сјеме
 савта, прил. — овамо
 савта, ж. — замка, мрежа
 савта, ж. — дуд, мурва
 савта, м. — заступник, државни бранилац

Т

т — зове се тавта; као број .т. = 300
 та, прил. — тајно, кришом, неопаживо
 тавтици, ср. — ораница, усјев
 таца, м. — теле
 та, така, прил. — толико онда
 тавнина, ср. — казна, мучење
 тавти, -таа, -таши — мучити
 тага, м. — трг пијаца
 тажаста, ср. — светковина, свечаност
 тага, ж. — оскрашење, идол, жртва
 тага, стога, штага, прид. — туђ, туђинац
 тага, прил. — бадава, без плате, узалуд
 тага, тага, тага, зам. — исто
 тага, прил. — само
 тага, прил. — празан
 тага, тага, ж. — хиљада
 та, прил. — тада
 тагага, прил. — по томе
 тагага, прид. — отежао
 тагага, м. — радник, земљорадник, виноградар

К

к — зове се катъ; види даље под к

И

Ивити, -ваѣ, -виши — јавити
Ивланиѣ, ср. — појава, доказивање,
јављање

Идро, ср. — њедра, крило, груди

Идъ, м. — отров, јест, јело

Иже, — види иже

Изва, ж. — рана

Извина, ж. — јама, пећина, дупља,
јазбина

Изъ, азъ — ја

Ико (же) свеза, — када, као, као што,
како, гдје, пошто,
јер

Икъ, зам. — какав

Илюке, прил. — куда, камо

Ирѣ, прид. — горак. оштар, љут, трпак

Ї

Иванъгѣниѣ, ср. — јеванђеље

Игда, св. — када, док

Ида, св. — ако, зар, да ли

Иже, види иже; иже аци — штогод

Иза, св. — зар; ж. — болест

Ии, си — парт. — заиста, да

Иксодъ, м. — откуп, трошак, парада

Иликъ, зам. — колик; Иико — све што

Ильма, св. — колико, јер, будући да

Истѣтво, ср. — бит, основа, природа

Итерѣ, зам. — неки, други

Иѣиѣ, прил. — још

Ю

ю — зове се юѣ

Юдомѣ, ср. — долина, јама, јаз, понор

Южи, (ожи). св — већ

Юностъ, ж. — младост

Юнъ, прид. — млад

Ө

д — зове се дита; као број .д. = 9
дунинъ — мирисан

Ѣ

Ѣ — зове се ки; као број .Ѣ. = 60

Ѣнропотамъ, м. — ријека, поток

Ү

ү — зове се ижица; као број .ү. = 400

үпатъ, м. — начелник, области

үповѣитъ, м. — лицемјер

үпостасъ, ж. — леце, матернја

үсопѣнъ, м. — гробен, рт

Ѧ

Ѧ — зове се пси; као број .Ѧ. = 700

Ѧамѣтѣрѣ, м. — свештена књига са
псалмима, музички
инструмент

Ѧ

w — као број .w. = 800; Ѧ — прилог

Ѧвида, ж. — неправда, пријећање

Ѧвитати, -тал, -таши — становати, жи-
вјети, преби-
вати

Ѧвразъ, м. — лик, слика, прилика,
облик, ознака

Ѧвѣцѣникъ, м. — друг ортак

Ѧградъ, м. — врт, башта

Ѧграждѣниѣ, ср. — утврђење, стијена
Ѧскѣдѣти, -дѣл, -дѣши — осиромашити,
нестати,
изостати

Ѧѣнѣѣ (Ѧѣѣѣ), прил. — одсад

Ѧѣѣѣѣѣѣ, ср. — одлазак, одсуство

Ѧѣѣѣѣѣѣ, ср. — одузимање, уклањање,
отимање

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

А. И з в о р и

- Балузиус, *Epistolarum Innocentii III, Romani pontificis libri undecim, Accedent Gesta eiusdem*, II, Parisiis, 1682.
- И. Божић, Б. Павићевић и И. Синдик, *Папштровске исправе XVI—XVIII вијека*, Цетиње 1950.
- Ј. Валентини, *Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV*, Romae, 1973.
- Д. Вуксан, *Неколико докумената махом из епохе Црнојевића*, Записи XII, књ. XXII, 1939.
- Ј. Gelcich, i L. Thalloczy, *Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae*, Budapest, 1887.
- А. Guillume, *Recueil des historiens des croisades, Documents armeniens* II, 1906.
- Б. Даничић, *Доментујан*, Живот св. Симеона и св. Саве, Београд 1865.
- А. Degrand, *Souvenirs de la Haute Albaniae*, Paris, 1901.
- М. Драговић, *Крисуљ књаза господара црногорског Ивана Црнојевића*, Цетиње 1855.
- М. Драговић, *Прилози за историју Црне Горе*, Летопис Матице српске III, 1891.
- М. Драговић, *Старине*, Глас Црногорца, бр. 19, год. XV, Цетиње 1886.
- И. Ивановъ, *Български старини изъ Македония*, София, 1908.
- Ильинский, *Грамоты болгарских царей*, Москва, 1911.
- И. Јастребов, *Препис хрисуљу на Цетињу о манастиру св. Николе на Врањини*, Гласник СУД XLVII, Београд 1879.
- К. Јиречек *Die Romanen in der Stödten Dalmatiens während des Mittelalters*, III, Wien, 1901.
- К. Јиречек, *Споменици српски*, Споменик СКА XI, Београд 1892.
- К. Јиречек, *Уговор Стефана Првовенчаног с Дубровчанима из 1215—1219*, Гласник СУД XLVII, 1879.
- Н. Jorga, *Notes et extraites pour servir all'histoire des croisades* II, 1899.
- Калужњацки, *Zur. textkritik der altserbischen Urkunden Archiv für slavischen Philologie* XIII, 1888.
- П. Карано-Твртковић, *Србски споменици или старе рисовуље, дипломе, повеље и сношенија босански, сербски, херцеговачки, далматински и дубровачки краљева, царева, банова*, I, Београд, 1840.
- Б. Корабљов, *Actos de Chilandar*, Приложение от Визант. временника XIX, 1915.
- И. Кукуљевић, *Старине Југословенске академије XII*, Загреб 1880.
- И. Кукуљевић, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Sloveniae*, II, Загреб, 1874—5.
- М. Ласкарис, *Ватопедската грамота на цар Иван Асение II*, 1930.
- М. Љубић, *Листине о одношајих између јужнога словенства и Млетачке Републике*, IV, IX, X Загреб, 1890, 1891.
- А. Мајер, *Которски споменици I—II*, 1951.

- С. Мијушковић, *Натписи катедрале св. Тринуна, 800 година катедрале св. Тринуна у Котору*, 1960.
- С. Мијушковић, *Љетопис попа Дукљанина*, Титоград, 1967.
- Ф. Миклошић, *Die Serbische Dynastien Crnojević*, Wien, 1886.
- Ф. Миклошић, *Monimenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii*, Wienae, 1858.
- Ј. Миловић, *Зборник докумената из историје Црне Горе (1685—1782)*, 1956.
- С. Милутиновић, *Историја Црне Горе*, 1835.
- В. Мошин, *Повеља краља Милутина*, Историјски часопис VIII, Београд, 1971.
- В. Мошин, *Повеља св. Саве Манастиру Светога Николе у Врањини, Свети Сава, споменици*, Београд, 1977.
- В. Мошин, *Споменици за средњовековата и поновата историја на Македонија, I—II*, Скопје, 1975.
- С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд, 1912.
- С. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског*, Београд, 1898.
- С. Новаковић, *Српски споменици XV—XVIII века*, Београд, 1975.
- М. Пуцић, *Споменици српски, од 1395—1423*. Писма републике Дубровачке, Београд, 1858.
- Ф. Радичевић, *Старине*, Србско-далматински магазин за год. 1870—1, Задар, 1871.
- Ф. Рачки, *Прилози за збирку српских и босанских листина*, Рад ЈАЗУ, I, 1867.
- П. А. Ровинский, *Черногория в ея прошлом и настоящем*, I, Петербург, 1888.
- Т. Смичклас, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Загреб, 1904.
- А. Соловјев, *Грбаљска жуна и грбаљски статус*, Годњишница Николе Чулића, XL, Београд, 1931.
- А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права од 12. до краја XV века*, Београд, 1926.
- А. Соловјев, *Хиландарска повеља великог жупана Стефана Првовенчаног из године 1200—1202*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, V, Београд, 1925.
- А. Соловјев, *Повеља краља Милутина барској породици Жарегића*, Архив за арбанашку старину, језик и етнологију, III, 1926.
- Ј. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I, Београд, 1902.
- Ј. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I, Београд, 1929.
- Ј. Тадић, *Писма и упутства Дубровачке републике*, 1935.
- Л. Thalloczy, С. Jireček, М. Sufflay, *Acta et diplomata res Albaniae mediae etatis illustrantia II*, Vindobonae, 1918.
- А. Theiner, *Vetera monumenta Slaorum meridionalium historiam illustrantia*, I, Romae, 1863—1875.
- В. Ђоровић, *Списи Светога Саве*, Београд, 1928.
- Д. Farlati — J. Coleti, *Illyricum Sacrum*, VII, Venetis, 1817.
- Г. Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, VIII, Budae, 1829—1844.
- Г. Ferrari, *I. documenti greci medioevali di dizitto privato dell'Italia meridionale*, Byzantinische Archiv IV, 1910.
- Т. Д. Флоринский, *Памятники законодательской деятельности Душана, царя сербов и греков*, Киев, 1888.
- В. Форетић, *Двије повеље захумског кнеза Десе о Млету, из 1151. год.*, Анали Хисторијског института у Дубровнику, I, 1952.
- Ф. Cornélius, *Catharus Dalmatiae civitas in ecclesiastico et civili statu*, 1749.
- П. Шапарин, *Acta archivi Veneti*, II, 1862.
- П. Шафарик, *Српски историјски споменици Млетачког архива*, Гласник друштва српске словесности XIV, Београд, 1861.
- Б. Шекуларац, *Врањинске повеље*, Титоград, 1984.
- Б. Шекуларац, *Двије повеље у архиву манастира светог Николе Брањинског*, Гласник ЦАНУ, IV, Титоград, 1982.

П. Шеровић, *Манастир Прасквица*, Когор, 1935.
Ф. Шишић, *Летопис попа Дукљанина*, Београд — Загреб, 1928.

Б. Л и т е р а т у р а

- Антољак С., *Помоћне историјске науке*, Краљево, 1971.
Архив за арбанску старину, језик и етнологију, III, 1925.
Архив за повјесницу југословенску, II, 1852.
Безлај Ф., *Словенска водна имена I*, Љубљана, 1961.
С. Вione, *Vocabulare dela lingua latina*, Milano, 1940.
И. Божић, *Доходак царски*, Београд, 1956.
Божић И., *Млечани у реци Бојани*, Годишњак Поморског музеја у Котору, XVII, 1970.
Божић И., *О положају Зете у Немањинској држави*, Историјски гласник, I—II, Београд, 1950.
Божић И., *О пропасти манастира св. Михаила на Превлаци*, *Анали филозофског факултета*, VII, Београд, 1967.
Божић И., *Средњовјековни Паштровићи*, Историјски часопис IX—X, Београд, 1959.
Бошковић Б. и Кораћ В., *Рагац*, *Старинар* 7—8, 1956.
Бошковић Б., *Стари Бар*, Београд, 1962.
Budinir M. Cf., *Illyrischer*, Белићев Зборник, II, 1937.
Vasmer M., *Die Slaven in Griechenland*, Berlin, 1941.
М. Влајинац, *Речник наших старих мера у току векова*, II, 1964.
Водич кроз архивску грађу, Историјски архив Когор, 1977.
Врана Ј., *Исправе захумских владара из XI и XII ст. о Бабини пољу на отоку Мљету*, ХЗ, XIII, 1960.
Вујовић Д., *Специфичност развитка црногорске државе*, Југословенски историјски часопис, 1—2, Београд, 1973.
Вукмировић Ј., *Паштровићи*, Цетиње, 1960.
Вулетић С., *Споменица в. Б. Вуковић*, Подгорица, 1939.
Гардтгаузен В., *Греческое письмо*, *Энциклопедия славянской филология*, вып. 3/2, Москва, 1916.
Георгиев В., *Българска етимология и ономастика*, София, 1960.
Глас Црногорца, год. XXI, 33, 1892; и 26, 1895.
Глушан Д. и Станојевић С., *Свето Писмо у нашим старим споменицима*, Београд, 1932.
Гушић Б., *Како је Мљет пршао Дубровачкој Републици*, Из дубровачке прошлости, Зборник у част М. Решетара, Дубровник, 1931.
Дабиновић А., *Котор у другом скадарском рату (1419—1423)*, Рад ЈАЗУ, 257, 1937.
Б. Даничић, *Коријени с ријечима од њих посталијем у хрватском или српском језику*, Загреб, 1877.
Димић М., *Један прилог за историју Грбља*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XVII, Београд, 1937.
Динић М., *О Николи Алтомановићу*, Београд, 1932.
Динић М., *Повеља кнеза Десе о Мљету*, Прилози за књиж. језик, историју и фолклор, XXVIII, 1962.
Драговић М., *Један приложак из историје Црне Горе*, Илустроване цетинске новине бр. 32 и 33, 1917.
Драгојевић Д., *Име Зета — Zenta у светлости балканских језичких реликата*, Историјски записи, 3—4, 1970.
Дучић Н., *Врањина у Зети и Хрисовуље на Цетињу*, Гласник Суд, XXVII, Београд, 1870.
Дучић Н., *Морача и Острог у Црној Гори*, Гласник СУД, XLIII, Београд, 1876.
Дучић Н., *Црна Гора*, Гласник Српског ученог друштва, XL, Београд, 1874.
Борбевић В., *Црна Гора и Русија*, 1914.
Борбевић В., *Црна Гора и Аустрија у XVIII веку*, 1912.

- Борбић П., *Историја српске ћирилице*, 1971.
- Бурђев Б., *Улога цркве у старој историји српских народа*, Сарајево, 1964.
- Енциклопедијски лексикон — Мозаик знања, *Историја*, 1970.
- Енциклопедија ликовних умјетности ЈЈЈ, Загреб, 1964.
- Г. Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта I*, 1964.
- Ердељановић Ј., *Стара Црна Гора*, Београд, 1978.
- Енциклопедија лексикографског завода бр. 7, Загреб, 1964.
- Живковић М., *Пад Црне Горе*, Никшић, 1935.
- Змајевић А. и Коленић П., *О патријарху Арсенију III*, Гласник Скр. науч. друш. II, Скопје, 1927.
- Змајић Б., *Хералдика*, Загреб, 1971.
- Зоре Ј., *Дубровачке туџинке*, Споменик САН, XXVI.
- Именик мјеста у Југославији, Службени лист, Београд, 1973.
- Јастребов И., *О православним српским старим и новим црквама*, Гласник СУД, XLVIII, 1880.
- Јастребов И., *Јетикотија зетска*, Гласник СУД, XLVIII, Београд, 1880.
- Историја Црне Горе I*, Титоград, 1967.
- Јастребов И., *Стара Србија и Албанија*, Споменик СКА, XLI, 1904.
- Јиречек К., *Доходак стонски, који су Дубровчани давали српском манастиру св. Арханђела Михаила у Јерусалиму и повеле о њему цара Уроша (1358) и царице Марје (1479)*, Загит — Festschrift, Берлин, 1909.
- Јиречек К., *Историја Срба I*, Београд, 1952.
- Јиречек К., *Трговачки орумови и рудници Србије и Босне у средњем веку*, Сарајево, 1951.
- Јовићевић А., *Историја Мораче од 1820. год.*, Братство VII, Београд, 1896.
- Јовићевић А., *Опис манастира Мораче*, Просвјета II, Цетинје, 1893.
- Јовићевић А., *Ријечка Нахија*, Насеља српских земаља, Београд, 1911.
- Јовићевић А., *Црногорско приморје и Крајина*, Насеља и порекло становништва XI, Београд, 1922.
- Кампуш И., *Нови прилози о локрумским фалсификатима и Десиной даровници Бенедиктинцима*, ХЗ, XV, 1962.
- Караџић В., *Српски рјечник*, Београд, 1935.
- Клаић Н., *Мљетски фалсификати*, Архивски вјесник, X, Загреб, 1967.
- Клаић В., *Повијест Босне од пропасти краљевства*, 1882.
- Коваљевски П. Е., *Црна Гора и Словенске земље IV*, Санктпетербург, 1872.
- Ковачевић Љ. и Јовановић Љ., *Историја српског народа I*, Београд, 1891.
- Ковачевић Ј., *Традиција о дукљанском краљевству код Немањића*, Историјски часопис V, 1955.
- Ковијанић Р., *Помену црногорских племена у которским споменицима*, II, Титоград, 1974.
- Костренчић М., *Fides publica (јавна вјера) у правној историји Срба и Хрвата до краја XV века*, Београд, 1930.
- Костичану М., *Из историје молдавској антропимији*, Историческая ономастика, Москва, 1977.
- Липовац — Радуловић В., *Романизми у Црној Гори, југоисточни дио Боке Которске*, 1981.
- Лучић Ј., *Хисторијска топографија дубровачке Астерије*, Анали Хисторијског института ЈАЗУ VIII—IX, Дубровник, 1960.
- Лучић Ј., *Поморско-трговачке везе Дубровника с градовима Зетског и Драчког приморја у XIII столећу*, Поморски зборник, 7, Задар, 1969.
- Мајков А., *Историја српског народа*, Београд, 1876.
- Mauger A., *Die Sprache der alten Illyrier II*, Wien, 1959.
- Марковић В., *Православно Монаштво и Манастири у средњовековној Србији*, Сремски Карловци, 1920.
- Медини М., *Старине дубровачке*, Дубровник, 1935.
- Месенел Ф., *Манастир Морача и његове иконе*, Народна старина, бр. 28, 1932.
- Мијатовић Ч., *Балшићи*, Гласник СУД, XLIX, 1881.
- Мијовић П., *Енциклопедија ликовних умјетности*, IV, Загреб, 1966.
- Мијовић П., *Фреске у певници Балше III у Прасквици*, Старинар САН, IX—X, Београд, 1958.

- Мијушковић С., *Неке специфичности феудалних односа у Грбљу у XIV вијеку*, Историјски записи, 1—2, Цетиње, 1957.
- Мијушковић С., *Неколико података о Радичу Црнојевићу на основу архивске грађе из Државног архива у Котору*, Историјски записи VIII, 1952.
- Мијушковић С., *Територијална надлежност Которске морнарице*, Годишњак Поморског музеја у Котору, XVIII, 1970.
- Мијушковић С., *Шта значи појам „Влаштак“*, Историјски записи XXX, 3—4, 1973.
- Миклошић Ф., *Lexicon paleoslavenico-greco-latinum*, Scientia verlag alpn, 1963.
- Милаковић Д., *Историја Црне Горе*, Задар, 1856.
- Милаковић Д., *Кратка историја Црне Горе*, Грлица за 1835, годину.
- Миковић Д., *Глас Црногорца* 39, Цетиње, 1890.
- Милетић Л., *Към Самуиловая надпись отъ 993 година*, Известия Рус. Археол. института въ Константинополе, IV, 1899.
- Милобар Ф., *Дукланска краљевина*, Сарајево, 1900.
- Милошевић М., *Границе Боке Которске за вријеме млетачке владавине (1420—1797)*, Годишњак Поморског музеја у Котору, XII, 1974.
- Мирковић Л., *Икона са записом Божидача Вуковића*, Старинар, VII, Београд, 1963.
- Михаиловић Б., *Манастир Морача*, Цетиње, 1982.
- Михаиловић Б., *Цетињски Манастир*, Цетиње, 1981.
- Мошин В., *Балканска дипломатија и династички бракови краља Милутина*, Споменници на Македонија II, Скопје, 1977.
- Мошин В., *Летопис попа Дукланина*, Загреб, 1950.
- Мошин В., *Повеља краља Милутина*, Историјски часопис VIII, Београд, 1971.
- Мошин В., *Санкција у византијској и јужнословенској ћирилској дипломатици*, Анали Историјског института у Дубровнику III, 1954.
- Накићеновић С., *Бока*, Насеља српских земаља, IX, Београд, 1913.
- Наумов Е., *Эволюция политической системы и социальных институтов сербского феодализма*, Studes Balkaniques, III, Софија, 1978.
- Новак В., *Scriptura Beneventana, с особитим обликом на тип далм. Беневентане*, Загреб, 1920.
- Новаковић Р., *О границама Србије и српске државе у X веку*, Зборник Филозоф. факултета, VIII, Београд, 1964.
- Новаковић С., *Немањинке престонице Рас, Пауни, Неродимље*, Глас СКА, 88, 1911.
- Новаковић С., *Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима*, Београд, 1893.
- Новаковић С., *Служба логотега у старој српској држави*, Београд, 1886.
- Острогорски Г., *Автократор и самодржац*, Глас СКА, 164, Београд, 1935.
- Петковић В., *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд, 1950.
- Пешикан М., *Зетско-хумско-рашка имена на почетку турског доба*, Ономастолошки прилози III, Београд, 1982.
- Пјанка В., *Класификација на имената на населените места од охридско-преспанскиот базен*, Мј. XVII, Скопје, 1966.
- Пјанка В., *Топонимијата на Охридско-преспанскиот базен*, Скопје, 1970.
- Petersnik, *Slovensko-nemski slovar*, II, Љубљана, 1804.
- Пурковић М., *Авињонске папе и српске земље*, Пожаревац 1934.
- Пурковић М., *Попис села у средњовековној Србији*, Годишњак Скопског Филозофског факултета, IV, 1942.
- Пурковић М., *Српски патријарси средњег века*, Диселдорф, 1976.
- Радичевић, Ф., *О Врањинском Манастиру*, Просвјета, I, Цетиње, 1892.
- Радонић Ј., *Римска Курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд, 1950.
- Речник српскохрватског књижевног језика*, VI, Н. С., 1976.
- Рјечник хрватског или српског језика* ЈАЗУ, II, 1884—6.
- Рогановић Ј., *Черногорский теократизм*, Казань, 1899.

- Roller D., *Аграрно-производни односи на подручју Дубровачке Републике од XIII до XV столећа*, Грађа за господарску повијест Хрватске, књ. V, 1955.
- Руварац И., *Владике зетске и црногорске*, Просвјета I, 1892.
- Руварац И., *Манастир св. Николе на Врањини у Скадарском благу*, Просвјета, год. II, Цетиње, 1894.
- Синдик И., *Дубровник и околина*, Насеља и порекло становништва, 23, Београд, 1926.
- Синдик И., *Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV столећа*, Београд, 1950.
- Синдик И., *Однос града Будве према владарима из династије Неманића*, Историјски часопис, VII, Београд, 1957.
- Скок П., *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика I—IV*, ЈАЗУ, Загреб, 1973.
- Скок П., *Из топомастике јужне Србије*, Гласник Скопског научног друштва, XII, 1933.
- Slawski F., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Krakov, 1952—1956.
- Соловјев А., *Греческие архонты в Сербском царстве XIV века*, Byzantinoslavica, II, 1930.
- Соловјев А., *Постанак Илирске хералдике и породица Охмучевића*, Гласник Скр. науч. друштва, XII, Скопје 1933.
- Соловјев А., *Студија из историје народног права у XVIII веку*, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, 1947.
- Споменица војводе Божидара Вуковића — Подгоричанина*, Подгорица, 1939.
- Спремић М., *Рагачка опатија код Бара*, Зборник Филозоф. фак. VIII, Београд, 1964.
- Станковска Љ., *Застопеноста на називите за боите во македонската топонимија*, М. ј. XXV, Скопје, 1970.
- Станојевић С., *Архиепископ Арсеније*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду, V, Нови Сад, 1932.
- Станојевић С., *Српски Сион за год. 1894*.
- Станојевић С., *Студије о српској дипломатици*, Београд, 1935.
- Стјејпчевић И., *Котор и Грбаль*, Сплит, 1941.
- Стјејпчевић И., *Превлака*, Загреб, 1930.
- Стојановић Љ., *Прилог историји Црне Горе времена Степана Малог*, Годишњица Николе Чупића, XI, 1889, 304.
- Страцимировић Б., *О Башићима*, Годишњица Николе Чупића XV, Београд 1895.
- Страцимировић Б., *Православна црква у Боци Которској*, *Постанак и судбине њене*, Годишњица XVII, 1897.
- Стрика Б., *Далматински манастири*, Загреб 1930.
- Сундечвић Ј., *К чланку „Владике зетске и црногорске“*, Просвјета IV, 1893.
- Тарановски Т., *Историја српског права у Неманићкој држави*, I Београд, 1931.
- Томановић Л., *Ко је лагуао Иван-бегов манастир на Цетињу?*, Ловћенски одјек, бр. 2—3, Цетиње, 1925.
- Толстой Н. И., *Славянская географическая терминология*, Москва, 1969.
- Томић Ј., *Политички однос Црне Горе према Турској 1512—1648*, Глас СКА, LXVII, 1904.
- Томић Ј., *Прилози за историју Црне Горе и Црнојевића*, Споменик СКА, XLVII, 1909.
- Томић Ј., *Црна Гора за Морејског рата*, Београд 1907.
- Thalloszy L., *Südslavische heraldische Studien (Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter I)*, 1914.
- Бирковић С., *Осамостаљивање и успон дукљанске државе*, Историја српског народа I, 1981.
- Борић Н., *Котор до године 1420, с особитим обзиром на босанску превласт (1385—1420)*, Босанска Градишка.
- Боровић В., *Списи Светога Саве*, Београд 1928.

- Fasmer M., *Die Slaven in Griechenland*, Berlin, 1941.
- Фасмер М., *Этимологический словарь русского языка I—IV*, Москва, 1964.
- Фејић Н., *Исправе которских нотара из XV столећа*, Miscelanea, Мешовића грава, књ. VIII, 1980.
- Фејић Н., *Которска канцеларија у средњем веку*, Историјски часопис XXVII, 1980.
- Фердуга Ј., *Византијска управа у Далмацији*, Београд, 1957.
- Форетић В., *Далмација према Хрватској до 1107. године*, Поморски зборник, 7, Задар, 1969.
- Форетић В., *Повијест Дубровника до 1808*, I, Загреб, 1980.
- Форетић В., *Смјештај Хрвата и Срба у средњем вијеку с нарочитим обзиром на Црвену Хрватску*, Дубровник бр. 4, год. XII 1969.
- Хисторија народа Југославије* I, Загреб, 1953.
- Прногорчевић И., *Михољски збор у Боки Которској*, Старинар X, 1893.
- Прногорка, бр. 44, Петње, 1884.
- Чремошник Г., *Исправе захумског кнеза Десе*, *Анали Хисторијског института у Дубровнику*, III, 1954.
- Чремошник Г., *Студије из српске палеографије и дипломатике*, Гласник СК, науч. друшт. XXI, 1940.
- Чубриловић В., *Малонишићи — племе у Црној Гори*, Зборник Филоз. фак. VIII/2, Београд, 1964.
- Ђушић Д., *Презимена са суфиксом -иц/-ица у црногорској антропонимији*, *Onomastica jugoslavica* 8/1979.
- Ђушић Д., *Хидроними слива Зете*, *Onomastica jugoslavica*, 9, 1982.
- Шекуларац Б., *Каспији препис повеле цара Душана Которској општини о поклону Грбља и св. Михаила на Превлаци*, Историјски записи, 3—4, 1981.
- Шимуновић П., *Топонимија отока Брача*, Брачки зборник 10, 1972.
- Шкриванић Г., *Властелинство св. Николе Врањинског*, Историјски записи, XVI, Титоград, 1959.
- Шкриванић Г., *Именик географских назива средњовјековне Зете*, Титоград, 1959.
- Шкриванић И., *Област средњовјековног Пилога — у XIV столећу*, Историјски часопис, VII, Београд, 1956.
- Шобајић П., *Црна Гора и Црногорци*, Цетинье, 1927.
- Шоћ П., *Прилози за културну историју Црне Горе*, Цетинье, 1939.
- Шуфлан М., *О важности скадарског катастра из године 1416*, Гласник Географског друштва, Београд, 1926.
- Шуфлан М., *Срби и Арбанаси*, Београд, 1925.

ДУКЛЯСКО-ЗЕТСКИЕ ГРАМОТЫ

— резюме —

Предметом этого труда являются дуклянско-зетские средневековые грамоты, опубликованные в целом, частью, или же, здесь даются впервые на основании подлинников. Эти грамоты, как писанные свидетельства о правовых событиях, которые составлены в постоянных формах и с знаками которые различаются местом, временем и правовым событием, содержат очень богатые данные, при помощи которых можно изучать прошлое Зеты.

Зета через века несколько раз меняла своё имя что часто зависело и от определённых общественно-политических обстоятельств в данном периоде. Иногда мы встречаемся с двумя названиями параллельно, чтобы позже более молодое вытеснило более старое, как это случилось с названиями Дукля-Зета, или Зета-Черногория.

Средневековая Зета делилась на две области, Верхнюю и Нижнюю Зету. Делалось много попыток точно определить границы этих областей но не ясны вполне эти границы между ними, и эти понятия остались до ныне относительными и достаточно неопределёнными. В большинстве случаев считается что Верхняя Зета расстилась в горных районах от горы Негуша сверх Котора до восточных берегов Скадарского озера, а Нижняя Зета около Скадарского озера и на берегах моря. Это приблизительно территории на которых находилось Дуклянское королевство. Правда в разных обстоятельствах и временах эти области увеличивались или уменьшались и так в источниках находим что некоторые из мест иногда находятся, а иногда не находятся в их составе.

В самых важных местах Дукли считались города: Дукля, Скадар, Дриваст, Сати, Сардоники, Дань, Оногошт, Котор, Бар, Улцинь и Медун. Скадар долго времени был и столицей дуклянских и зетских правителей.

У древних городов Дукли: Скадар, Дриваст, Улцинь, Будва и Котор, была своя особая автономия в XI веке, а тем самым и отдельное хозяйственное, политическое и культурное развитие. Зета в рамках державы Неманичей имела особое место: управляли ней некоторые князья господствующей семьи Неманичей, вдовы королей или престолонаследники (Вукан, Джордже „принцес Дюклие“, Урош I, Владислав, королева Елена, Де-чански, Душан).

После распада сербского царства во второй половине XIV века Зетой, то есть Черногорией управляют Балшичи и позднее Черноевичи,

которые берут титулы „государей Зеты“, „самодержавных государей“, „дука“ и т. п.

Большинство грамот в этом труде относится к именам которые монастыри и церкви получали как подарки. Четыре из них по своему содержанию учредительские: Св. Савва 1233, обосновывает Вранинский монастырь, 1252. Стефан, сын Вукана Неманича, Морачский монастырь, 1413. Балша III монастырь Св. Николы в Прасквице, и 1485. года Иван Черноевич Цетиньский монастырь. Первую знаем только по изданию Ф. Миклошича, вторую и третью по копиям, а только Цетиньская грамота сохранилась до ныне.

Из грамот Котора обрабатываем только грамоту Стефана Первовенчаного, которая несомненно фальсификат.

В главе „Вранинские грамоты“ даются семнадцать грамот которые относятся к именам Вранинского монастыря. Все вместе составляют архив Св. Николы Вранинского, который является единственным церковным архивом сохранившимся в Черногории, и поэтому его ценность становится ещё более важной.

Из периода Балшичей даётся шесть документов и все они в связи с отношениями Балшичей и Дубровника, кроме грамот Вранинского архива.

Здесь считаются и две другие грамоты: грамота Твртка из „около 1377“ года „Ниже Служа“ и грамота Радича и Степана Черноевичей Дубровнику из 1395. года.

Отдельную главу занимают грамоты Черноевичей о установлении границ Цетиньского монастыря, границ Черногории с соседями, разграничении сёл и племени, вернее о имениях которые получали на подарок отдельные люди, племя или братство.

Для периода Дукли часто как основной источник брали Летопись попа Дуклянина, который, многие считают, употребляли при составе так называемых локрумских фальсификатов. Несмотря на то, что этому источнику оспаривается точность приведённых данных, всё таки они много пользуются в науке и не могут пропуститься.

Здесь рассматриваются и грамоты дуклянского времени, комплекс Локрумских и Млетских грамот, о которых в науке существуют противоположные мнения. К этому даются факсимили (сохранившихся) и тексты этих грамот с комментариями и сопоставлением.

Критическое упоминание и обзор очень обширной литературы об этой проблеме даны под заглавием „Общий библиографический обзор“.

Отдельная глава в труде посвящается топонимам которые встречаются в грамотах, их семантическому и структурному анализу.

В конце даётся словарь незнакомых слов, потом источники и литература и регистр личных имён. Регистр географических имён не даётся потому что они подробно обработаны в главе о топонимике.

LES CHARTES DE DUKLJA ET ZETA

(Résumé)

Le sujet de cette oeuvre sont les chartes médiévales de Duklja et Zeta, publiées en tout, en extraits, ou bien, les donnant ici pour la première fois en basé de l'original. Ces chartes, étant des témoignages écrits sur les événements de nature juridique, unies dans des formes constantes et avec des signes qui diffèrent d'après les lieux, le temps et l'évènement juridique, contiennent des particularités très abondantes à l'aide desquelles on peut étudier le passé de Zeta.

Au cours de siècles Zeta changea son nom plusieurs fois, dépendant souvent de certaines circonstances sociopolitiques au moment voulu. On se rencontre parfois avec deux noms en même temps, dont le mineur plus tard déplace l'ancien, comme c'est le cas avec les termes Duklja—Zeta et Zeta—Monténégro.

La Zeta médiévale était partagée en deux régions, la Haute et la Basse Zeta. Malgré tous les efforts faits pour la démarcation de ces deux régions, les bornes entre elles ne sont pas tout à fait claires, de sorte que ces concepts jusqu'à ces jours relatifs et assez indéterminés. Il en prédomine le point de vue que la Haute Zeta s'étendait dans les régions montagnardes du mont de Njeguši au-dessus de Kotor jusqu'à la côte de l'est du Lac de Scutari tandis que la Basse Zeta autour du Lac de Scutari et au littoral. Ce sont, à peu près les territoires du royaume de Duklja. En effet, dans de circonstances et des temps divers, ces régions s'agrandissaient ou bien s'amointrissaient de sorte que l'on trouve dans les extarits que certains lieux se trouvent parfois dans leur domaine et parfois non. Comme lieux principaux de Duklja et Zeta on considérait les villes suivantes: Duklja, Skadar, Drivast, Sati, Sardoniki, Danj, Onogošt, Kotor, Bar, Ulcinj et Medun. Skadar était pour un long temps la capitale des rois de Duklja et de Zeta.

Les anciennes villes de Duklja Skadar, Drivast, Ulcinj, Budva et Kotor avaient au XIe siècle un état autonome particulier, et par cela un développement spécial économique, politique et culturel. Zeta avait aussi un status particulier dans le cadre de l'état de Nemanjići il y gouvernaient certains princes de la lignée de Nemanjići, les veuves des rois ou bien des princes héritiers (Vukan, Đorđe »princips Dioclie«, Uroš I, Vlaislav, la reine Jelena, Dečanski, Dušan).

Après la débacle du royaume serbe dans la seconde moitié du XIVe siècle, les Balšići gouvernent à Zeta c. à d. au Monténégro et plus tard les Crnojevići qui prennent le titre de »gospodari Zete« (seigneurs de Zeta), »Samodržavni gospodari« (seigneurs autocrates), »Duka« etc.

La plupart des chartes de cette oeuvre se rapportent aux biens que les monastères et les églises recevaient en cadeau. Quatre d'elles sont des chartes de fondation quant à leur contenu: Sveti Sava fonda en 1233 le monastère de Vranjina, Stefan le fils de Vukan Nemanjić fonda en 1252 le monastère de Morača, en 1413 Balša III fonda le monastère Sveti Nikola à Praskvica et en 1485 Ivan Crnojević fonda le monastère de Cetinje. On ne connaît la première charte que par l'édition de F. Miklošić, la seconde et la troisième par

les copies, tandis que la charte de Cetinje est la seule conservée jusqu'à ces jours.

Des chartes de Kotor on n'élabore que celle de Stefan Prvovjenčani qui est, en effet, une contrefaçon évidente.

Le chapitre «Vranjinske Povelje» (chartes de Vranjina) embrasse 17 chartes se rapportant aux biens du monastère de Vranjina. Elles sont toutes les archives de Sveti Nikola de Vranjina, les seules archives ecclésiastiques conservées au Monténégro, et grâce à cela leur importance est encore plus grande.

Du temps des Blašići on y donne six documents qui se rapportent tous aux relations que Blašići avaient avec les habitants de Dubrovnik, ne comptant pas les chartes des archives de Vranjina.

Dans cette période on a inséré encore deux autres chartes: la charte de Tvrtko de l'année 1377 environ «Pod Spužem» (sous Spuž) et la charte de Radić et Stjepan Crnojević sur Dubrovnik de l'année 1395.

Un chapitre particulier sont les chartes des Crnojević sur la consolidation des bornes du monastère de Cetinje, des frontières du Monténégro avec les voisins, la démarcation entre les villages et les tribus, c. à d. la donation des biens aux indévidus, aux tribus ou aux confrères.

Pour la période de Duklja on prend souvent comme source fondamentale la Chronique du prêtre Dukljanin qui, selon certaines opinions, fut employée pour l'élaboration des contrefaits de Lokrum. Quoiqu'on conteste l'exactitude des données dans cette source, on les utilise tout de même abondamment dans les sciences et elles ne peuvent pas être évitées.

Ici, nous prenons aussi en considération les chartes de la période de Duklja, l'ensemble des chartes de Lokrum et de Mljet, sur lesquelles ils en subsistent dans les sciences des raisonnements opposés. Nous en donnons des fac-similiés (conservés) et des textes de ces chartes avec des commentaires et des comparaisons.

Une considération et une révision critique de cette très large littérature sur ce problème sont données sous le chapitre «Opšti bibliografski pregled» («Révision bibliographique générale»).

Un chapitre particulier dans cette oeuvre est consacré aux toponymes que l'on rencontre dans les chartes, à leur analyse sémantique et structurale.

A la fin on donne un dictionnaire des mots moins connus, ensuite les sources et la littérature et un registre des noms personnels. On n'y donne pas de registre des termes géographiques vu qu'ils sont largement élaborés dans le chapitre sur les toponymes.

РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА
(Дукљанско-зетске повеље)

А

Абрамовић Стефан, 48
Адеодато, апископ которски, 47
Алавандић Владо, 220
Алексић Јарослава, 152, 153
Андреј, барски архиепископ, 136
Андрејевић Љ., 73
Антоније, јеромонах, 125
Антољак Стјепан, 6, 40, 123, 164, 184, 192
Арсеније Вучин, 48
Арсеније, зетски митрополит, 47, 141, 147
Арсеније, архиепископ, 47
Арсеније, владика, 52
Арсеније, патријарх, 44, 46, 47
Асен Иван II, 58

Б

Балузнус, 40
Балша II, 161, 163, 166, 168
Балша III, 5, 11, 15, 18, 39, 42, 43, 47, 52, 54, 55, 103, 141, 143—147, 149—150, 152, 154, 161, 193, 232
Балша Балшић, 35, 39, 208
Балшић Бурђе, 40, 41, 132, 133, 160, 162, 163, 165, 167, 168, 173—175, 182, 185
Балшић Константин, 178, 180, 256
Балшић Страцимир, 159, 163, 174
Банашевић Н., 19
Барбијери Франческо, 187
Баранин Марин, 37
Барели Филип, млетачки трговац, 168
Безлај Ф., 253, 255
Бечић Карло, 152
Белић Александар, 264
Бјелошевић Вук, 212
Биоре Цезаре, 11
Богдани Петар, скадарски бискуп, 52
Бодин, дукљански краљ, 8, 21, 28, 29, 30, 31, 40

Божјић Иван, 43, 65, 74, 148—149, 152—153
Божидаревић Алекса, његушки кнез 211
Бољан Иван, 53
Болица, 143
Бољевић, владика, 51
Бориловић, казнац, 83
Бошковић Бурђе, 14, 132, 134
Бошковић Радосав, 264
Брајковић Дабижив, 211
Бранковић Бурђе, 14, 17, 38, 49, 133, 134, 200
Бранислав, син краља Радослава, 30
Брозовић Далибор, 6
Бронза Антун, 48
Будимир М. К., 11
Букумира Никола, 152, 155
Бунић Симе, 174
Буторац Павао, 44, 47, 48, 49
Бућа Никола, 37
Бушатлија Махмут паша, 188

В

Валентини Ј., 12
Василије, милешевски, 45, 48
Василије, врањински, 51
Васмер М., 246
Витал, архиепископ, 30
Вите Петар, которски нотар, 36
Витко, писар, 164, 182
Витковић Гаврило, 199
Владимир, дукљански краљ, 8, 19
Владислав, кнез, 13
Владислав, 48
Владоје, писар, 186
Влајинац М., 198
Војислав, дукљански краљ, 10, 26
Вулегић Саво, 143
Вукашин, краљ, 178
Вукићевић Никола, 233
Вуксан Душан, 110, 189, 190, 199
Вукчић Стефан, 14

Вукмановић Јован, 16, 149
Вуковић Божидар-Подгоричанин, 7,
143
Вуковић Оливер, 233
Вучетић Вукић, 119
Вучетић А., 27, 27
Вучетин Вукосав, 187

Г

Гаврило, монах, 54—56, 68, 70, 75,
93, 100, 103, 106, 108, 115
Гардеша, жупан, 25
Гардтгаузен В., 118
Гаспар Е., 26
Гашпар, канзалијер, 191
Gelsich I., 133
Георгије, мученик, 46
Георгије, свети, 47, 48
Георгијев В., 257
Гијом Адам, барски архиепископ,
116
Глушац Д., 174
Голубовић Никола, 214
Гргур III, папа, 26
Грдо, судија, 21, 29, 31—33
Грегорије, барски надбискуп, 28
Грк Никола, писар, 192
Грубеша, 22
Гундулић Иван М., 28
Гундулић Јаке, 174
Гушић Б., 20

Д

Дабиновић А., 44
Данило, монах, 151, 154—155
Даничић Бура, 87, 177, 251, 255
Деса, захумски кнез, 11, 21, 22, 23,
25
Деско, дијак, 146, 150, 151, 155
Десислава, дукљанска кнегиња, 21,
25—27, 29, 33—34
Дечански, српски краљ, 10, 35, 52,
54, 74—84, 111, 138, 146, 165, 192,
200
Димитрије, казнац, 83, 84, 87
Динић Михаило, 20, 44, 49
Добријевић Вукашин, 211
Добријевић Дабижив, 211
Доментијан, 9, 87
Dominik Pizzamono, 44, 48
Дођевић Вук, 214, 220
Драгићевић Ристо, 148
Драговић Марко, 17, 186—190, 193,
199, 206—208, 214
Драгојловић Д., 12
Драгослав Јован, казнац, 83
Дујмо, которски бискуп, 136

Дукавин Никола, 177
Дучић Нићифор, 17, 43, 51, 63—67,
72—74, 79, 81, 93, 103, 120, 121, 144,
236
Душан, српски цар, 10, 44, 47, 48, 54,
55, 87, 92, 104, 116, 123, 136, 148,
151, 165, 168, 178, 192, 200

Б

Борђе, дукљански краљ, 21, 29—33
Борвић Петар, 49, 100, 127, 186, 209
Бураш, Андријин син, 21, 29, 33, 34
Бурашковић Гаврило, 35
Бурашевић Бурђе, војвода, 155
Буро, син Бодинов, 40
Бурђев Бранислав, 115

Е

Елезовић Глиша, 198
Ердељановић Јован, 18, 190, 232,
244, 245, 247—248, 251, 253, 255—
257

Ж

Жаретић, 77
Живковић Милоје, 211
Живковић М., 53
Жилић Радић, писар, 178, 180, 182

З

Зиројевић Олга, 143
Зоре Л., 254

И

Иван, посланик, 40
Иванов Јордан, 119
Иларион, зетски епископ, 51, 64, 68,
113, 114
Илински, 247
Илић Илија, 220
Илијић Бураш, 177
Илијић Младен, 177
Иноћентије III, папа, 40, 41

Ј

Јаквинта, мајка краља Бурђа, 33
Јакогович Никола, 191
Јакшић Бура, 255
Јанковић Радосав, 220

Јастребов Иван, 11, 14, 16, 18, 43, 54, 55, 57, 66, 68, 70—77, 93, 102—107, 109, 112—117, 133, 147, 254
 Јевтимије, митрополит зетски, 143
 Јелена, српска краљица, 35, 40, 43, 52, 58, 67—70, 132, 134—136, 165
 Јиречек Константин, 7, 8, 10, 11, 15, 18, 25, 37, 39, 42, 47, 48, 56, 67, 69, 76, 77, 83, 87, 100, 101, 104, 109, 113, 116, 117, 132, 136, 138, 140, 147, 150, 160, 178, 182, 185, 193, 208
 Јован, епископ зетски, 136
 Јовићевих Андрија, 119, 122, 253
 Јорга Х., 42, 133
 Јосиф, игуман, 53
 Јосиф, зетски, 141, 143
 Johannes de Lukšija, 37
 Јулија, жена краља Радослава, 30
 Јунаковић Радосав, пристав, 214,
 Јуришковић Никола, 192

К

Калуђацки, 57
 Калођурђевић Стефан, 37, 42, 150
 Калођеровић Радосав, 211
 Кампуш И., 20
 Карашић Вук, 35, 191, 236, 247, 249, 252
 Карло Велики, 192
 Кекавмен, 10
 Клајин Нада, 20
 КовалеВСКИ Јегор, 122
 Ковачевић Јован, 9
 Копачевић Љубомир, 13, 43
 Ковијанић Ристо, 8, 9, 15—17, 227, 228, 245, 250, 256
 Комнен Манојло, 36
 Cognelius F., 37
 Косачић Драгац, милосник, 164
 Костренчић Мирко, 15, 184
 Косијер Никола, 220, 225, 232, 233
 Костићану М., 256
 Ксенија, 40
 Кукуљевић Иван, 11, 21, 23, 29, 30, 40, 90

Л

Лазар, кнез, 200
 Лазаревић Стефан, 14, 38
 Лаловић Радоња, 214
 Ласкарис М., 58
 Ласовски Е., 41
 Липовац Весна, 250
 Лопашкић Р., 192
 Луциус Иван, 43
 Лучић Јосип, 6, 10, 249, 252, 253—254

Љ

Љешевић Илија, 231, 232
 Љубић Симе, 13, 14, 37, 38, 39, 41, 117, 134, 182, 232
 Љубиша Висарион, 134

М

Мајер А, 8, 42, 248
 Мајков А. А., 38, 164
 Макушев Вићентије, 41, 134
 Маловшић Радосав, 228
 Маловшић Шћепан, 217, 224, 226, 227
 Маловшић Никола, 228
 Маловшевић Шћепан, 39
 Марин Баранић, 136, 139
 Марковић Василије, 56, 101, 120, 147
 Марковић Ј., 87
 Марковић Никола, 233
 Матијашевић М. Иван, 20
 Медаковић Д., 159
 Медини М., 250
 Медојевић Радован, 225
 Месеспел Франц, 120
 Мехмед II, 53, 54, 186
 Мијатовић Чедо, 10, 12, 160, 168, 177
 Мијовић Павле, 149, 152
 Мијучковић Славко, 6, 15, 19, 44, 47, 182, 246
 Миклошић Франц, 5, 8, 11, 13, 18, 39, 40, 53—67, 80, 82, 84, 86, 88, 89, 133, 134—139, 159, 163—169, 172—178, 181, 184, 185, 199, 200, 252, 253, 257
 Миковић Д., 149
 Милаковић Д., 17, 44, 45, 168
 Милетић Ј., 119
 Милобар Ф., 8
 Миловић Јевто, 6
 Милојевић Бурб, 211
 Милошевић А., 160
 Милошевић Милош, 15
 Милосалић Стјепан, 211
 Милојевић Лазар, 233
 Милошевић Вујић, 233
 Милошевић Вицко, 233
 Милутин, српски краљ, 13, 15, 16, 35, 52, 54, 56, 66, 67, 69, 72, 73, 75—77, 80—83, 91, 100, 110, 111, 120, 132, 134, 138, 139—142, 169, 215, 257
 Милутиновић Симе, 35, 40, 44, 55, 124, 187, 189, 193, 194, 195, 199, 200, 201
 Мирослав, кнез, 9
 Мирко, 53
 Мирковић Лазар, 7

Михаило II, епископ зетски, 136
Михаиловић Божо, 117, 188
Михаило, архимандрит, 44
Михаило, дукљански кнез, 21, 25—
29, 39
Мошин Владимир, 6, 19, 43, 55—57,
66, 69, 73, 76, 77, 88, 90, 92, 94, 136,
137
Мухамед II, султан, 115—117, 193

Н

Накић М., 37
Накићеновић Сава, 47, 148
Нанојевић, Шћепан, 233
Наумов Јевгеније, 65, 192
Немањић Вукан, 5, 9, 10, 18, 35, 40,
41, 117
Немања Стефан, 7, 9, 10, 14, 40, 45,
47, 50, 65, 91, 127, 173, 174
Немањић Владислав, 9, 10, 49, 52, 55,
58, 59, 61, 63—65, 76, 159, 182
Никола, краљ црногорски, 53, 188
Никола, писар, 193
Николић Стјепан, 211
Николић Јован, 220
Николић Коица, 233
Николић Шћепан, 233
Новак Виктор, 132
Новаковић Хрвоје, 152
Новаковић Реља, 7
Новаковић Стојан, 8, 9, 42, 58, 59,
61, 66, 68, 69, 76, 77, 83, 93, 101,
123, 137, 168, 169, 173, 178, 185, 225,
227, 245, 247

О

Осман паша Скопљак, 53
Острогорски Георгије, 104, 215, 216
Остојић Љепоје, 211, 233
Остојић Вукац, 233

П

Павићевић Бранко, 149
Павловић Никола, 211
Пајазит, цар, 120
Парац Пачко, 235
Пахомије, 7
Пашијаг, војвода, 120
Паштровић Алекса, 155
Паштровић Дабижив, 155
Паштровић Никола, 155
Паштровић Радич, 43
Петар, први архиепископ, 29, 31, 33
Петковић Стефан, 211

Петковић Владислав, 45, 48, 52, 120,
134, 148
Петровић Петар II, 52, 56, 82
Петровић Сава, 55
Петровић Раде, 56
Петровић Василије, 36, 143
Пешикан Митар, 240, 256
Пиперовић Вук, 211
Пижурица Мато, 6
Пјанка В., 246, 254
Пламенац Арсеније, митрополит
цетински, 52
Поповић Никола, писар, 106, 214,
215, 227
Првовјенчани Стефан, 5, 9, 10, 16,
36, 43, 44, 45—50, 58, 64, 104, 169
Пуношевић Радован, 211
Пурковић Миодраг, 47, 136
Пуцић Медо, 40, 42, 143, 159, 228

Р

Радичевић Филип, 41, 52, 61, 103, 231,
Радовановић Бојко, 235
Радојичић Н., 19
Радослав, дукљански краљ, 21, 28,
30, 40
Радошић Јован, 52, 134, 144, 148
Радослав, син Стефанов, 46
Радул, зограф, 149
Ратко, поп, Твртков капелан, 185
Ратковић Стефан, писар, 186
Рачки Фрањо, 40, 43, 186
Ристановић Милан, 6, 153
Ровински Павле, 12, 41, 43, 44, 48,
54, 55, 71, 106, 107, 110—112, 124,
144, 189, 192, 199, 206, 208, 213, 234
Roller D., 20
Роспонд С., 264
Руvaraц Иларион, 43, 53, 88, 89,
114, 136, 143

С

Самуило, македонски краљ, 8
Сандаљ, 155
Санковић Радич, 207
Сарапа Бравко, 233
Свети Сава, 5, 10, 18, 46—52, 56, 57,
63—64, 70, 88, 110, 111, 174, 192
Сегред Албон, 150
Симоновић Н., Цетински архиманд-
рит, 110, 189, 190
Синдик Илија, 16, 44, 149, 254
Сирку П. А., 138
Скок Петар, 245—252, 254, 257, 259
Смичиклас Таде, 21, 28, 29, 37, 38,
40, 41, 132, 164

Соловјев Александар, 9, 10, 16, 43, 44,
49, 58, 75, 86, 89, 101, 138, 139, 140,
201

Опремнѝ М., 132, 133, 136

Станковска Љ., 257

Станојевић Станоје, 34, 35, 37, 38,
43, 46, 47, 49, 64, 67, 83, 139, 159,
191, 200, 208, 215

Стефан, син Вуканов, 5

Стефан, херцег, 13

Стјепчевић И., 16, 44, 45

Стјепов Радич, 56, 58

Стојановић Љуба, 7, 8, 14, 43, 53, 56,
90, 120, 122, 143, 159, 164, 169, 181,
182, 187

Страцимировић Б., 13, 44, 48

Страцимировић Бурђе-Балшић, 14,
37, 39, 40, 43, 52, 93, 100, 101, 102,
110, 111, 181, 182

Страцимир, 41

Стрика Бошко, 149

Странсалић Нико, 228

Сулџман, паша, 187

Сулџман, султан, 108, 109

Сундечић Ј., 51, 52

Т

Тадић Јорјо, 17

Тарановски Теодор, 15, 65, 83, 104,
115, 138, 147, 168, 216, 236

Ташички, 264

Твртковић Павле, 162

Твртко I, 19, 184, 185, 186

Теодосије, 9

Толстој И. Н., 248

Томашевић Стефан, 186

Томаш Стефан, 185, 186

Томановић Л., 187

Томић Јован, 35, 42, 43, 106, 187, 190,
191, 217, 219, 220, 224, 225, 226, 227,
228, 230

Тошија Бурђе, 168

Тошија Карло, 160

Тутормник Радич, 143

Thalloszy, 29, 42, 133, 207

Theiner A., 10, 40, 41, 160

Б

Бирковић Сима, 10, 26, 29

Боровић Владимир, 56

Булић Драго, 248, 256

Бурилица Матеј, 255

У

Урбан V, папа, 159, 160

Урош I, краљ, 10, 59, 64, 66, 73,
118, 165

Урош II, 15

Урош V, цар, 14, 103, 160

Урсације, епископ, 37

Ф

Фарлати, 28, 29, 40, 134

Фасмер М., 249—252, 255

Фејер Г., 40

Фејић Ненад, 36, 37

Фергула Ј., 10

Ферари Г., 118

Форетић Винко, 6, 8, 9, 20, 21

Франчешковић Виценцо, 191

Ц

Цамај Марко, 34

Циек Шћепан, 220

Црногорчевић И., 43

Црнојевић Иван, 5, 17, 18, 41, 50,
52—54, 74, 106, 107, 109, 110, 111,
113, 186—189, 192—199, 200, 201,
206, 208, 209, 211, 212, 215, 233, 235,
257

Црнојевић Стјепан, 6, 19, 39, 180,
239

Црнојевић Стефан, 13, 17, 39, 43, 74,
208, 213, 216, 234, 235

Црнојевић Радич, 6, 19, 40, 180—182

Црнојевић Бурђе, 17, 19, 39, 41, 190,
208, 213, 216, 217, 219, 220, 224, 226,
228, 231, 234, 235, 239, 255

Црнојевић Љеш, 232

Црнојевић Скендер-бег, 18, 54, 107,
108

Ч

Чернех, жупан, 22

Чремошник Г., 20, 42, 90

Чубриловић Васа, 193, 228

Ш

Шафарик Ј., 41, 53, 114

Шекуларец Божидар, 6, 16, 44, 47,
54, 56, 75, 80, 127, 143, 197, 199,
201

Шеровић Петар, 148, 149, 152

Шеста Остоја, 232

Шимун, посланик, 40

Шимуновић Петар, 247, 248

Шишић Фердо, 11, 14, 19—23, 28—
31, 34, 40

Шишојевић Лазар, 113, 114

Шишојевић Бирил, 113, 114
Шишојевић Илармон, 232
Шкриванић Гавро, 14, 100, 104, 106,
250, 255—257
Шобајић Петар, 17

Шоћ Перо, 53
Штиљановић Никола, 208, 214, 220
Штиљановић Стеван, 148
Шуфлан Милан, 8, 12, 42, 141, 152
Шћепановић Богдан, 228

САДРЖАЈ

Предговор — — — — —	5
Увод — — — — —	7
Општи библиографски преглед — — — — —	34
Повеља Стефана Првовјенчаног — — — — —	43
Врањинске повеље — — — — —	50
Морачка Повеља — — — — —	117
Ратачка Повеља — — — — —	132
Повеља краља Милутина Жеретићима — — — — —	138
Крајински Манастир и Повеља Манастиру Морачнику — — — — —	141
Оснивачка Повеља Балше III — Манастиру Прасквици — — — — —	147
Повеља браће Балшић Дубровнику од 17. јануара 1368. године — — — — —	159
Повеља Бурђа Балшића Дубровнику од 30. V 1373 — — — — —	162
Бураб Балшић, 30. новембра 1373. године потврђује повластичу Дубровнику — — — — —	163
Двије Балшине повеље Дубровчанима, из 1379. и 1385. године — — — — —	166
Повеља Бурђа Балшића Дубровнику од 27. јануара 1386. године — — — — —	173
Повеља Константина Балшића Дубровнику од 1395. године — — — — —	178
Радич и Степан Црнојевић обећавају Дубровчанима пријатељство и слободу трговине — — — — —	180
Босански краљ Твртко „Под Спужем у Зети“ — — — — —	184
Повеље Црнојевића — — — — —	186
Иванова Повеља о разграничењу имања 1482. — — — — —	189
Повеља Ивана Црнојевића о оснивању Манастира св. Богородице на Цетињу — — — — —	197
Повеља Ивана Црнојевића о границама села Баица, Бјелоша и Очињића (1489) — — — — —	207
Повеља Бурђа и Стефана Црнојевића од 1492. г. — — — — —	214
Бураб Црнојевић утврђује међе између Чева, Пјешиваца, Брежна и Станишића (4. новембар 1492.) — — — — —	218
Бураб Црнојевић даје Голубовићима ранија имања (14. децембар 1492) — — — — —	220
Бураб Црнојевић поклања баштину Шћепану Малоншићу (1492. године) — — — — —	225
Бураб Црнојевић утврђује међе имања датог Шћепану Малоншићу (29. 12. 1494) — — — — —	227

Бураб Црнојевић утврђује границе Грабана — — — — —	232
Браћа Бураб и Стефан Црнојевић утврђују границе имања Цетињског Манастира (1495) — — — — —	235
Топоними у повељама — — — — —	240
Азбучни прегледи имена — — — — —	242
Семантичка анализа — — — — —	259
Структурална анализа — — — — —	263
Рјечник мање познатих ријечи — — — — —	267
Извори и литература — — — — —	275
Резюме — — — — —	282
Resume — — — — —	284
Регистар личних имена — — — — —	286

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ СР ЦРНЕ ГОРЕ

Др БОЖИДАР ШЕКУЛАРАЦ
ДУКЉАНСКО-ЗЕТСКЕ ПОВЕЉЕ

За издавача
ЈОВАН Р. БОЛОВИЋ

Лектор
ВЕЉКО МАРТИНОВИЋ

Тираж: 1.000

Штампа: Графичка радна организација „Просвета“, Београд, Б. Баковића 21.

~~70128~~

2145/88